

Ege Üniversitesi Yayınları
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi No: 3

ATATÜRK ARAŞTIRMALARI

- | -

EDİTÖR
Mevlüt ÇELEBİ

Ege Üniversitesi Yayınları
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve
Uygulama Merkezi Yayın No: 3

ATATÜRK ARAŞTIRMALARI I

Editör
Doç. Dr. Mevlüt ÇELEBİ

Bornova, İzmir, 2011

ATATÜRK ARAŞTIRMALARI I

Editör: Doç. Dr. Mevlüt ÇELEBİ

ISBN: 978-975-483-912-8

Basım Yeri

Ege Üniversitesi Basımevi

Bornova, İzmir

Tel: 0232 311 20 66

e-mail: bsmmd@rektorluk.ege.edu.tr

Baskı Tarihi

Ağustos 2011

Atatürk araştırmaları I / ed. Mevlüt Çelebi.

İzmir: Ege Üniversitesi, 2011.

234 s. : blg. ; 24 cm.

ISBN: 978-975-483-912-8

1. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938-Araştırmalar.

2. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938-Hayatı. I.Çelebi, Mevlüt.
923.1561 - dc20 Dewey

Ege Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 12.03.2011 tarih ve 7/23 sayılı kararı ile basılmıştır.

© Bu kitabın tüm yayın hakları Ege Üniversitesi'ne aittir. Kitabın tamamı ya da hiçbir bölümü yazarının önceden yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla kaydedilemez, basılamaz, çoğaltılamaz. Ancak kaynak olarak gösterilebilir.

Eserdeki yazıların dil ve fikir sorumluluğu yazarlarına aittir,
Merkezimizin resmi görüşünü yansıtmaz.

SUNUŞ

Üniversitelerimizin temel görevlerinden biri de, geçmişimize ışık tutan araştırmalar yaparak geleceğe daha bilinçli hazırlanmamızı sağlamaktır. Bu bağlamda yakın tarihimiz ve Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk'ün incelenmesi büyük bir önem kazanmaktadır. Atatürk'e olan bilimsel ilgi giderek artmaktadır. Ne acıdır ki, bu ilgiye zıt olarak, ülkemizde çeşitli kılıflar altında Atatürk'e haksızlık edilmeye de devam edilmektedir. Yalnız başına bu saptama bile, onu yeterince tanımadığımızı dolayısıyla da anlayamadığımızı göstermektedir. İnaniyorum ki, Atatürk'ü ve meydana getirdiği eseri çeşitli açılardan ele alan bu ve benzeri çalışmalar sayesinde, ihtiyacını her geçen gün daha çok duyduğumuz toplumsal dayanışma ve ulusal heyecanı yeniden yakalayacağız. Aynı zamanda ulusal bir vizyon da kazanacağız.

Türk ulusu olarak Atatürk gibi bir lidere sahip olduğumuz için ne kadar övünsek azdır. Bu övüncü, daha çok çalışarak ve onun gösterdiği hedefe doğru yılmadan ilerleyerek pekiştirmeliyiz. Üniversiteler de bu çalışmada bilimsel önderlik görevini layıkıyla yerine getirmek durumundadırlar. Bilimi kendisine vazgeçilmez bir yol gösterici olarak kabul etmiş olan Ege Üniversitesi, Atatürk'ün gösterdiği “çağdaş uygarlık” hedefine ulaşmak için üzerine düşen her türlü görevi yerine getirmek azmindedir.

Bu yayının, Atatürk'ün ve eserinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını umuyorum. Emeği geçen üniversitemizin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi görevlilerini kutluyor, yazılarıyla bu çalışmaya destek veren bilim insanlarına da teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Candeğer YILMAZ
Ege Üniversitesi Rektörü

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	I
Önsöz.....	III
İçindekiler.....	V
Atatürk ve Zaro Ağa	
Mevlüt ÇELEBİ.....	1
Yabancı Gözüyle Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal (Atatürk)	
Hasan MERT.....	13
Atatürk, Efeler ve Zeybek Oyunu	
Eren AKÇİÇEK.....	31
Atatürk ve Ermeni Zorunlu Göçü	
Nejdet BİLGİ.....	55
Yıkılış ve Diriliş: Atatürk Dönemi Çağdaşlaşma Sürecinde Aydın Kenti	
Günver GÜNEŞ.....	83
Atatürk ve Soyadı	
Gülben MAT.....	111
Akhisar'ı Ziyaret Eden Devlet Adamları (1923–1973)	
Belkız AYAZ ÇOBAN.....	131
Milli Mücadele Döneminde Refik Şevket Bey ve Faaliyetleri	
İbrahim ÇOBAN.....	149
Atatürk'ün Hayatı	
Haydar DEMOĞLU.....	187
Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi.....	189
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Faaliyetleri.....	191

ATATÜRK VE ZARO AĞA

Mevlüt ÇELEBİ*

Giriş

Tarihinin her döneminde, “sıradışı” kişiler ve olaylar insanların ilgisini çekmiştir. Toplumun bu kişilere ilgisi kimi zaman o toplum ve ülkeyle sınırlı kalmış, kimi zaman yaşadığı toplumun sınırlarını aşip uluslararası boyut ve kimlik kazanmıştır. Geride bıraktığımız yüzyılda iletişimde yaşanan baş döndürücü hız, olayların, olguların ve kişilerin sınırlarını çok genişletmiştir.

Uzun yaşamak da, dünyanın her yerinde ve her zaman ilgiyle karşılanmış ve uzun yaşamanın nedenleri üzerinde merakla karışık ilgi yaratmıştır. Uzun yaşayan insanlara karşı içten içe bir imrenme duygusu sezildiği gibi, ülkeler arasında, kimin daha uzun yaşadığı konusunda rekabet yaşanmıştır. Çünkü, uzun yaşamak bu anlamda, sağlık sorunlarını çözmüş, tıp ve beslenme konularında gelişmiş ülke olarak kabul ediliyordu.

Bir Türk vatandaşı, 1920 ve 1930’larda dünyanın en yaşlı adamı olarak sadece Türkiye’de değil, bütün dünyada dikkat çekici bir ilgiye mazhar oldu. 1920 ve 1930’ların Türk basını incelendiğinde Zaro’nun kılık kıyafetinden bıyıklarını kesmesine, beslenmesinden kavgalarına kadar hayatının her ayrıntısının yakından ilgilendiği görülür. Bunda, kendisinin sıra dışı bir kişilik olmasının yanı sıra, Türk toplumunun yakın tarihinde yaşadığı sıra dışı olayların da etkisi olmuştur. Bir imparatorluğun kaybedilip bir milli devletin kuruluşuna giden ağır süreç toplumda, savaş ve uzantılarının getirdiği her türlü sıkıntıyı yaşamıştı. Cumhuriyetle birlikte topluma, daha olağan bir dönemin başladığını gösterecek gelişmeler öncelik kazandı. Bu çerçevede basın, Zaro Ağa’yı; sadece, ağır savaş yıllarının ardından kamuoyunu biraz daha eğlenceli bir figür olduğu için ön plana çıkarmadı. Zaro, aynı zamanda yeni Türkiye’nin yaşadığı toplumsal dönüşüm de bir model rol üstlenerek içeride ve dışarıda yeni Türkiye’nin çağdaş yüzü oldu.

Ele aldığımız konunun bir yönü de, yeni Türk devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa ile bir yurttaşı arasındaki ilişkidir. Halkın içinden çıkan ve gerçek bir halk önderi olan Mustafa Kemal Paşa ile Zaro Ağa arasında nasıl bir

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü.

ilişki olduğunun ortaya konması, Cumhuriyet Türkiye'sindeki lider-birey ilişkisine de ışık tutacaktır.

I. Zaro Ağa Kimdir?

Yaşadığı dönemde dünyanın en yaşlı adamı olarak ün salan Zaro Ağa, Bitlis'in Mutki kazasına bağlı Merment (Meydan) Köyünde de doğmuştur. Nüfus kâğıdındaki kayıtlara göre Hicri 1191, Miladi 1777 doğumludur.

Zaro Ağa'nın hayatının uzun bir dönemi hakkında elimizde sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Bu döneme ait bilgilerimiz kendisinin verdikleriyle sınırlıdır. Hayatı boyunca, I. Abdülhamit (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmut (1808-1839), Abdülmecit (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876), V. Murat (1876), II. Abdülhamit (1876-1909), V. Mehmet Reşat (1909-1918) ve VI. Mehmet Vahidettin (1918-1922) olmak üzere on padişahın saltanatını ve Abdülmecit Efendi'nin de halifelik dönemlerini (1922-1924) görmüştür. Cumhuriyet dönemini de idrak eden Zaro Ağa ayrıca III. Selim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Kabakçı Mustafa İsyanı'na (1807), Yeniçeriliğin kaldırılışına (1826), Tanzimat'a (1839), I. (1876) ve II. Meşrutiyet'in (1908) ve Cumhuriyet'in ilanına (1923) tanık oldu. Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878), Balkan Savaşları (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918), işgal yılları ve İstiklal Savaşı'na tanıklık etmiş, bu savaşlardan bazılarında da bizzat katılmıştır. Bir rivayete göre 1877-1878 tarihinde yaşanan Türk-Rus Savaşına da katılan Zaro, bacağından yaralanarak Gazi olmuştur.

Gençliğinde İstanbul'a gelmiş, kendi ifadesine göre, 1853'de tamamlanan Ortaköy Câminin ve Nizam-ı Cedit ordusu için inşa edilen Selimiye Kışlasının yapılışında işçi olarak çalışmıştır. Napolyon Bonapart'ın 1798'de Osmanlı Devleti toprağı olan Mısır'ı işgal etmesi üzerine, Zaro, Napolyon'un ordularına karşı Cezzar Ahmet Paşa komutasında Akka Kalesi'nde savaşmıştır. Yeniçeri Ocağı'nda çavuş olarak görev alan Zaro Ağa, gümrüklerde hamallık yapmıştır. İstanbul Belediyesinde müstahdemlik de yaptı.

II. Meşrutiyet döneminde kadın resamlara modellik yapan Zaro, Milli Mücadele yıllarında Avrupa'ya götürüldü. Cumhuriyetin ilanından sonra kamuoyunca daha iyi tanınmaya başlayan Zaro'nun şöhretinden faydalanmak isteyenler, kendisini Avrupa ve Amerika'ya götürmek için uğraştılar. Bir İtalyan ile anlaşılan Zaro, teşhir edilmek üzere, Nisan 1925'te İtalya'ya giderek bir ay Roma'da kaldı. Haziran 1930'da gittiği Amerika'da 10 ay kalarak çeşitli kentlerde halka teşhir edilerek Cumhuriyet gazetesinin ifadesiyle "Maskaraya Çevrilen" Zaro Ağa, Amerika'dan ayrılarak Nisan 1931'de İngiltere'ye geldi.

Uzunca bir süre de İngiltere’de kalan dünyanın en yaşlı adamı, 31 Ekim 1932’de İstanbul’a döndü.

Memleketi Bitlis’te ve İstanbul’da toplam bazı kaynaklara göre 11, bazılarına göre ise 13 evlilik yapan Zaro Ağa’nın beşi kız olmak üzere 13 çocuğu, 29 torunu olmuştur. Sigara, içki hiç kullanmamış, yemek olarak sebze, ayran, yoğurt ve tatlıları tercih etmiştir. 29 Haziran 1934 Cuma günü hasta olarak yatmakta olduğu Şişli Çocuk Hastanesi’nde üremiden ölen dünyanı en yaşlı adamı Zaro Ağa, Eyüp Sultan mezarlığına defnedilmiştir.¹

II. Atatürk’ten Zaro’ya Para Yardımı

Zaro Ağa’nın Türk kamuoyunun geniş bir kesimi tarafından tanınmasını sağlayan gelişmeler 1923’ten itibaren yaşanmaya başladı. Bu yılın Eylül ayında, Yeni Gün gazetesinde Ankara’ya gelen Ağa ile yapılan bir röportaj yayınlandı. İş bulmak amacıyla geldiği Ankara’da, devlet adamlarıyla da görüşmek isteyen Zaro Ağa’nın Atatürk tarafından kabul edilip edilmediği konusunu açıklığa kavuşturmak için epey mesai harcadık.

Zaro Ağa hakkında basında rastlayıp bu haberleri ve diğer bilgileri toplamaya başladığımız ilk andan itibaren, Atatürk ile Zaro arasında herhangi bir ilişki yaşanıp yaşanmadığını bir merak konusuydu. Atatürk’ün, yaşadıkları dönemde, kendisinden sonra dünyada en çok tanınan Türklerden birisi olan Zaro Ağa ile görüşüp görüşmediği, herhangi bir diyalog yaşanıp yaşanmadığına dair bilgiler bulmaya çalıştık. Gazi’nin sıkça yaptığı İstanbul seyahatlerinden herhangi birisinde karşılayıcılar arasında Zaro Ağa’nın, hiç bulunmayışını bizim açımızdan izah muhtaçtı. Bu amaçla, başta anılar olmak üzere incelenen kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Buradan hareketle bu ikili arasındaki ilişki hakkında bazı yorumlarda bulunduk. Ne var ki, Ocak 2008’de Genelkurmay Başkanlığı’na bağlı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi’nde çalışırken rastladığımız bir belge, Atatürk-Zaro Ağa ilişkileri hakkındaki bütün soru işaretlerini ortadan kaldırmaya yetti.

Türk milleti için var oluş mücadelesinin lideri Mustafa Kemal Paşa, kazanılan zaferden sonra “Kurtarıcı” olarak halk nezdinde büyük bir sevgi ve saygı kazandı. Aynı zamanda devletin başındaki kişi olarak da halkının sorunlarına çözüm getirmek için uğraşmıştır. İş bulmak umuduyla Eylül 1923’te

¹ Zaro Ağa’nın hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler yakında yayınlanacak olan şu kitabımızda bulunmaktadır: *Dünyanın En Uzun Yaşayan Adamı Zaro Ağa: (1777-1934)*, İstanbul, Libra Kitapçılık. Zaro Ağa hakkında ayrıca bakınız: Rohat Alakom, *Dünyanın En Yaşlı Adamı Kürt Zaro Ağa (1774-1934)*, İstanbul, 2009.

Mevlüt Çelebi

Ankara'ya gelen Zaro Ağa'ya da, o zamanın parasıyla fena sayılmayacak bir rakam olan 100 Lira yardımında bulunmuştur. Zaro tarafından imzalanan bu yardım makbuzunda şunlar yazılıdır:²

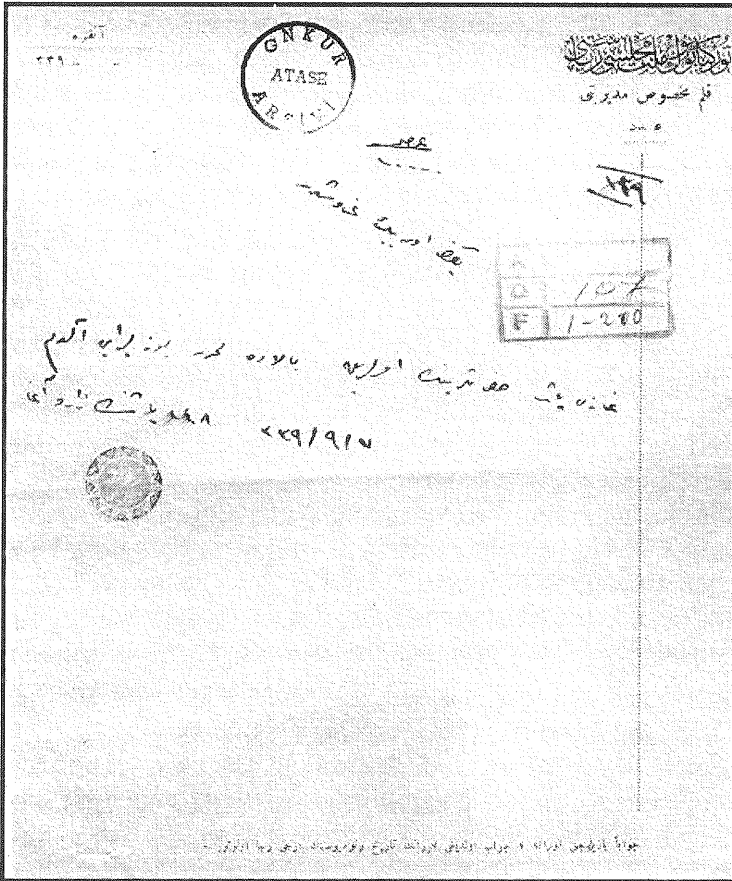
Ankara 339 Türkiye Büyük Millet Meclisi Kalem-i Mahsus Müdüriyeti,
Adet: 10000

Yalnız On bin guruştur.

Gazi Paşa Hazretlerinin emirleriyle bâlâda muharrer yüz lirayı aldım.

7-9-339 (1923)

148 Yaşında Zaro Ağa
(Mühür Zaro)

² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu No.37, Gömlek No: 29, Belge No: 29-1.

Bu yardımın dikkate değer yönü, kamuoyuna yansıtılmamasıdır. Anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa, yaptığı yardımın bilinmesini uygun bulmamış; reklam olmasına izin vermemiştir. Zaro Ağa'ya da bu yönde bir tembihle bulunulmuş olması muhtemeldir ki, o da, gazetecilerle konuşmayı çok sevmesine rağmen, böyle bir yardım yapıldığı hakkında hiçbir açıklama yapmamıştır. Bu yardımın ne şekilde yapıldığı konusunda da yeterli bilgiye sahip değiliz. Zaro, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildi ve para makbuz karşılığında o şekilde mi verildi? Bir başka ihtimal, ikisinin görüşmesi söz konusu olmadan Paşa adına Zaro Ağa'ya verilmiş olmasıdır. Bütün bunların ötesinde, henüz şöhret olmadan bir devlet başkanı tarafından Zaro Ağa'nın bu şekilde ödüllendirilmesi aynı zamanda onurlandırılması anlamına da gelmektedir.

Basına yansıyan bazı bilgilere göre, sonraki dönemde de Zaro Ağa'nın Gazi Paşa'dan bir takım yardım beklentileri olmuştur. Nisan 1925'te gittiği İtalya'dan döndükten sonra hastalanıp zor durumda kalan Zaro Ağa, 19 Ağustos 1925 günü görüştüğü Ahenk gazetesinin muhabirine şunları söylemiştir:

*“Ah evlat, bu kadar sene sonra muhtaçlık iyi değil. Ama ne yapayım? Beni dolandırdılar, aldattılar, İtalya'ya götürdüler. Yarı boyumda para topladılar. Bana pay vermediler. Açlıktan öleceğim. Bunu yaz ki: Merhametli reis-i cumhuremiz büyük kalpli Gazi'miz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Başvekilimiz göz bebeğimiz İsmet Paşa Hazretleri halimi duyup bana yardım etsinler.”*³

Yeri gelmişken, Atatürk ile Zaro Ağa'nın yüz yüze görüşüp görüşmedikleri konusuna açıklık getirmemiz yararlı olacaktır. İncelediğimiz kaynaklardan ikisinde Atatürk'ün Zaro Ağa'yı kabul ettiği yazılmıştır. Bunlardan ilki olan İngiliz gazetesi The Times'da 3 Temmuz 1930'da yayınlanan bir yazıda, yer ve zaman gösterilmeden ve Türk kaynaklarınca teyit edilemeyen bir iddiada bulunulmuştur. Gazeteye göre Zaro, iki kez Atatürk'ün huzuruna çıkmıştır.⁴ Bundan başka Utkan Kocatürk de, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü başlıklı eserinde, Gazi ile Zaro'nun görüştüklerini şu şekilde ileri sürüyor: “1 Haziran 1926. Atatürk'ün, Bursa'da, yüz yirmi yaşlarında bulunan Zaro Ağa'yı kabulü.” Kocatürk, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 3 Haziran 1926 tarihli sayısını bu bilgiye kaynak olarak göstermiştir.⁵ Ancak, bu bilginin doğru olmadığını düşünüyoruz. Daha doğrusu gazetede ki kimi bilgilerin yanlış yorumlandığı inancındayız. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal

³ “Dünyanın En İhtiyar Adamı Aç Kalmış”, *Ahenk*, 20 Ağustos 1341.

⁴ Rohat Alakom, “Turistlerin Beş Yıldızlı Cazibesi Bir Buçuk Asırlık Kürt Zaro Ağa (1774-1934)”, *Tarih ve Toplum*, C.34, Sayı: 200 (Ağustos 2000), s.24.

⁵ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999, s.391.

Paşa'nın Bursa'yı ziyareti esnasında İstanbul'dan resmi ve gayr-i resmi heyetler oraya giderek Gazi'ye saygılarını ve bağlılıklarını bildirdiler. Bu heyetlerin ziyaretlerini haber verirken Hâkimiyet-i Milliye şunları yazmıştır:

“Zaro Ağa'nın arz-ı tazimâtı. Bursa. 30. (AA) Reis-i cumhur hazretleri bugünü istirahatla geçirmişlerdir. Zaro Ağa arz-ı tazimât için bu akşam Bursa'ya gelmiştir.”⁶ Adı geçen gazetenin 2 ve 3 Haziran 1926 tarihli sayılarında Gazi'nin Bursa'daki günlerinin nasıl geçtiğine dair bilgiler verilmeye devam edilmiş ve 2 Haziran 1926 günü, İstanbul'dan Bursa'ya gelen heyetin Mustafa Kemal Paşa tarafından kabulü anlatılmıştır. Burada, kabul edilen heyet ve kişilerin isimleri sayılırken Zaro'nun adı geçmemektedir. Eğer kabulde Zaro Ağa da bulunsaydı, ismi mutlaka yer alırdı. Kaldı ki, gazetenin, Zaro'nun saygılarını sunmak üzere 30 Mayıs günü Bursa'ya geldiği haberinin doğruluğu da şüphelidir. Çünkü, dönemin hemen bütün gazetelerini taradığımız halde diğer hiçbir gazetede böyle bir bilgi verilmemiştir. Eğer Zaro, Bursa'ya gelmiş ve Atatürk tarafından kabul edilmiş olsaydı, bu mutlaka gazetelerde yer bulurdu. Fakat, gazetelere yansıyan başka bir haber, iddia edilen görüşme hakkında ip uçları verebilir. Vakit gazetesinin 2 Haziran 1926 tarihli nüshasında Zaro'nun, Gazi'ye bağlılıklarını bildirmek üzere Bursa'ya giden heyetlere el sallarken çekilmiş bir fotoğrafı yayınlanmıştır. Bu da bize, Zaro'nun, Hâkimiyet-i Milliye'nin 30 Mayıs'ta Bursa'ya geldiği hakkındaki haberinin gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Kamuoyunun önünde cereyan eden bir kabulün basına yansımaması mümkün değildir. Kaldı ki, ileride göreceğimiz gibi, Zaro, her fırsatta Atatürk'e olan sevgisinden bahsetmiştir. Eğer Gazi tarafından kabul edilmiş olsaydı, bunu mutlaka dile getirirdi. Biz, ne o dönemde ne de sonrasında Atatürk'ün Zaro'yu kabul ettiğine dair bir bilgiye rastlamadık. Atatürk'ün, bir zamanlar maddi yardımında bulunduğu, her fırsatta insanlarla ve bilhassa yaşlılarla sohbetten hoşlandığı konusunda pek çok örnek bulmak mümkündür. Neden Zaro ile görüşmediği sorusuna verilecek en mantıklı cevabın; Zaro'nun zamanla fazla “medyatik” bir şahsiyet haline gelmiş olmasıyla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Atatürk'ün, sadece Türkiye'de değil Avrupa ve Amerika'da da önemli bir magazin figürü haline gelen Zaro'nun bu yönüne malzeme verecek hareketlerden uzak durmayı tercih ettiğini varsayabiliriz.

III. Zaro'nun Atatürk Sevgisi

Şu anki bilgilere göre, hiç karşı karşıya gelmemiş olsalar da, Zaro, Atatürk'e karşı derin bir sevgi beslemiş ve bunu her fırsatta dile getirmiştir. Bunu, bir Türk vatandaşının samimi duygularının tezahürü olarak görmek

⁶ “Gazimizin Seyahati”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1926.

mümkündür. Daha önemlisi ise, bu büyük sevgi, takdir ve hayranlık duygusu o dönemin insanların Atatürk'e olan saygı ve bağlılıklarının bir örneğidir.

Yeni Gün gazetesinin yukarıda andığımız röportajında Zaro Ağa, Atatürk'e ait ilk anılarından da söz etmiştir. Milli Mücadele dönemine ait bu anılara göre; Zaro Ağa, 1921'de yaptığı Avrupa seyahatinden dönüşünde uğradığı Atina'da bir Yunan generali tarafından kabul edilmiştir. İsmi verilmeyen Yunan generali ile Zaro arasında Mustafa Kemal Paşa hakkında şöyle bir diyalog yaşanmıştır:

-Sen Mustafa Kemal'i tanıyor mısın?

-Yok ama işitmişim!

General:

-Sen Paşa'nın adamısın?

Zaro Ağa:

-Evet!

-Nasıl adamdır?

-Çok iyi.

-Sen bu kadar yaşamışsın. Bundan iyisini gördün.

-Vallah görmemişim. Allah ondan razı olsun.

-O bizi kırdı geçirdi.

Bunları anlatan Zaro, Gazi hakkında da şunları söyledi:

-Paşa çok iyi etti, Allah kuvvet versin Paşa'ya! Allah ona zeval vermesin! Yunan şimdi terbiye oldu, gördü.⁷

1924'te yeniden bir iş bulabilme ümidiyle Ankara'ya giden Zaro Ağa, arzu etmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa ile görüşmemiştir. Zaro, gazetecilere; "Koca Paşa'yı, yani Gazi Paşa'yı ziyaret için Çankaya'ya gittiğini fakat göremediğini anlatmıştır."⁸

Gazi Paşa ile görüşmemesi Zaro için bir üzüntü kaynağı olmakla beraber, ona olan sevgisini her vesileyle dile getirmeye devam etmiştir. Buna bir örnek olmak üzere Resimli Gazete'de yayınlanan mülakatı verebiliriz. Adı geçen dergide Zaro ile yapılan röportajı anlatılırken yazarın şu tespiti yazımız bakımından önemlidir:

⁷ Yeni Gün, 3 Eylül 1923.

⁸ "Zaro Ankara'da", İkdâm, 2 Ağustos 1924.

“Ekseriyetle yaşlılarda tesadüf edilen ve bazen dejenere yani mütereddi ruhi bozuk yahut erken bunamış gençlerde dahi görülen bu halet-i ruhiyeye uğrayan insanlar civarlarında geçen her hale kendi hayatlarını da ilgilendiren her türlü hadiseye karşı tamamen duygusuz ve tarafsızdırlar. Onun (Zaro’nun) ne para da, ne de mevkîde gözü yoktur. Ancak Gazi Paşa’ya karşı ruhunda hakiki bir alâka vardır. Yiğitliğe, kahramanlığa yüz elli yıllık ömründe aşık yaşamış olan bu adamın Gazi’den bahsedilince yarıdan fazla kapalı duran gözleri âdeta gençleşip diriliyor:

-Hele İstanbul’a insin denklelerini sırtımda taşıyacağım!, diyor. Başka olayları hemen hemen hiç takip etmediği ve civarının gelişmelerinden şöyle böyle habersiz gibi yaşadığı halde Paşa’nın hangi memleketten hangi şehre ve ne zaman geçtiğini pekâlâ hatırlıyor ve Karadeniz’den dönüşte burada kalıp kalmayacağı hakkındaki haberleri hararetle soruyor.”⁹

Zaro Ağa, Haziran 1930’da gittiği Amerika ve İngiltere’den 31 Ekim 1932 günü İstanbul’a döndü. Cumhuriyet gazetesi muhabiriyle görüşürken Zaro; “Gezdiğin yerlerde kimlerle tanıştın?” sorusuna şu cevabı verdi:

-Çok büyük adamlar gelip beni gördüler. Hepsi de Gazi’yi soruyorlardı. ‘Allah vatanımıza, milletimize bağışlasın, bizi kurtardı’ diyordum.”¹⁰

Zaro, memlekete döndükten sonra Vakit gazetesine verdiği mülakatta da benzer şeyler söyledi. Zaro Ağa, gittiği her yerde Gazi’den bahsedildiğini, her yerde onu sorduklarını anlattı:

-Londra’da İngiliz kralının kardeşi bana Gazi Paşa’nın nasıl olduğunu sordu. ‘Demir gibi, aslan gibi’ dedim. Gittiğim yerlerde Gazi Paşa adı geçince alkışlıyordum, onlar da benim gibi yapıyorlardı.”¹¹

Zaro Ağa’nın nasıl bu kadar uzun yaşadığı tahmin edileceği gibi tıp dünyasında da merak konusu oldu. Zaro’yu bu bakımdan incelemek üzere Fransa’dan Prof. Serge Voronof, Nisan 1934’te İstanbul’a geldi. Bu dönemde Zaro Ağa, üremiden rahatsızdı. Önce Alman Hastanesi’nde tedaviye alınan Zaro’nun isteği üzerine Şişli Çocuk Hastanesi’ne nakledildiğini biliyoruz. Durumunu bu kez gerçekten ciddi olduğu doktorlar tarafından söylenen Zaro Ağa, Bu hastalığı da atlatmayı başardı. Hatırını soran doktorlara şunları söyledi: “İyileşiyorum. Beni buradan çabuk çıkarın da, Ankara’ya gideyim ve Gazi Paşa’yı göreyim”¹²

⁹ “Bir Buçuk Asırlık Gözler Dünyaya Nasıl Bakar?”, *Resimli Gazete*, No: 56 (27 Eylül 1340), s.5.

¹⁰ *Cumhuriyet*, 1 Teşrin-i sani 1932.

¹¹ *Vakit*, 1 Teşrin-i sâni 1932.

¹² *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1934.

IV. Zaro ve Devrimler

Zaro Ağa, yaşı, kadınlara olan ilgisi, beslenmesi gibi özelliklerle kamuoyunun gündeminde yer alırken, ülkedeki gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Haliyle, kamuoyunu şekillendirenler de bu dünyanın en aşlı adamının fikirlerini öğrenmek istediler. Böyle olaylardan ilki, Güneydoğu Anadolu bölgesini Türkiye’den kopararak bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla 13 Şubat 1925 günü devlete baş kaldıran Şeyh Sait’in isyanıdır. İsyân hakkında Zaro Ağa’nın fikrini öğrenmek isteyen gazeteler, kendisinin görüşlerine yer vermiştir. Cumhuriyet gazetesi, bir muhabirini Zaro Ağa ile görüştürerek fikrini sormuştur. Ağa’nın bir resmini de yayınlayan gazetede Zaro’nun şu düşüncelerine yer vermiştir:

“Ben ne Şeyh Sait denilen melunu tanırım, ne de onun adamlarını. Allah onların belasını virsün. Ben bu heriflerin isimlerini bile bu vakte kadar duymadım. Bunlar gavurdurlar. Lanet olsun onlara. Allah devletimize, milletimize zeval virmesün.”

Zaro Ağa, isyanın kendi memleketinden on beş günlük uzak yerlerde olduğunu da eklemiştir.¹³

Bu dönemde kamuoyunu Zaro bağlamında meşgul eden olaylardan birisi de, şapka devrimidir. Atatürk’ten önceki dönemlerde de Türk yenileşmesinde kılık-kıyafet özel bir yer tutmuştur. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti’nde farklı inançlara mensup cemaatlerin kendilerine özgü kıyafetleri vardı. Bu cemaatlerin kıyafetlerinin rengini tespit etme konusunda kimi zaman devletin müdahale ettiği görülmekle beraber, II. Mahmut’a kadar kıyafet birlikteliği sağlamak için resmi bir girişim söz konusu olmamıştır. II. Mahmut, devlet memurları ve askerler arasında kıyafet birliği sağlamak yönündeki reformları doğrultusunda başlık olarak da fesi almıştır. Atatürk döneminde, kıyafet değişikliğinin resmi hayatı aşip gündelik hayatı da etkilemesi hedeflenmiştir. Atatürk, fesin yerine şapkanın giyilmesini modernleşme hareketinin görüntüye yansımaları olarak yorumlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos 1925’te ilk kez gittiği Kastamonu’da halkın karşısına ilk kez şapka ile çıkmış ve halkı şapka ile selamlamıştır. Bundan sonra şapka giyilmesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa da yurt gezilerinde halkın karşısına şapka ile çıkmış ve pek çok yerde halk, fesi bırakarak şapka giymeye ve Gâzi’yi o şekilde karşılamaya başlamıştır.

¹³ Cumhuriyet, 28 Şubat 1925. İzmir gazetelerinden Ahenk, Zaro’nun Cumhuriyet’e demecini okuyucularına şöyle duyurmuştur: “Dünyanın en yaşlı adamı olan Kürt Zaro Ağa, Cumhuriyet gazetesine beyanatında ‘İsyânı tertip edenler kafirdir’ diyor.” Ahenk, 2 Mart 1341.

Sıradan insanların başlıklarını herhangi bir zorlamaya gerek kalmadan değiştirmesi noktasında Zaro, model rol oynamıştır. Zaro Ağa, şapka hakkında fikrini soran Cumhuriyet gazetesi muhabirine şunları söylemiştir:

“Millet beğenmiş giymiş, ben de millettten değil miyim, ben de giydim. Doğrusu çok güzel. Hem de rahat şey. Sonra Paşamız da emrediyor, niye giymeyelim.”¹⁴

Ertesi günkü sayısında da şapka ve Zaro konusuna devam eden Cumhuriyet gazetesi “Zaro Ağa da Şapka Giydi” başlıklı bir haber vermiştir. Yukarıdaki başlığın altında şapkalı karikatürüne ve sağında bir resmine yer verilmiştir. Resmin altında da “Merhaba Beyler!” yazan haber şöyledir:

“Zaro Ağa’nın yüz elli sene yaşadığının sebepleri varmış. Çünkü nihayet o da, uzun hayatının bugünlerinde şapka giyecek imiş. Kim derdi ki, Sultan Mahmut’un zamanında Tophane’de kapıcılık eden Zaro Ağa, padişahların top atışlarını görecekt ve nihayet cumhuriyet idaresini idrak edecek ve nihayet yüz elli senelik yaşında şapka giyecektir.

Ne mühim bir inkılâp geçirdiğimizi anlamak için düşünmeli ki, bugün memnuniyetle şapka giyen Zaro Ağa eğer Sultan Mahmut devrinde -hoş o kadar da uzağa gitmeye hacet yok- şapka giymiş olsaydı mutlaka başını şapkasıyla beraber uçururlardı. Zaro Ağa’nın şapkalı başı için saadetler temenni ederiz.”¹⁵

Şimdiye kadar anlattıklarımızdan, Zaro Ağa’nın, şapka giyilmesinin özendirilmesi gibi kimi konularda model olarak ön plana çıkarıldığı görülür. Genel bir kanı olarak, toplum tarafından tanınan figürlerin reklam yıldızı olarak kullanılması uygulaması 1920’lerin Türkiye’sinde de geçerlidir. Nitekim Türk ürünlerinin yurt dışında satılması için dünyanın en yaşlı adamının uluslararası şöhretinden faydalanılması gündeme gelir. Tahmin edileceği gibi, bu reklam kampanyasında da vurgulanacak olan Zaro Ağa’nın yaşı ve beslenme sistemidir.

18 Aralık 1929’da Atatürk’ün himayesinde kurulan yarı resmi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin üyeleri arasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da bulunmaktaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Özalp, Celal Bayar, Hasan Saka, Yusuf Kemal Tengirşek gibi devrin önde gelen siyasetçileri tarafından kurulan cemiyetin amacı yerli mallarının kullanılmasını özendirmektir.

Türk ürünlerini dünyaya tanıtmak üzere büyük bir kampanya hazırlanır. Kampanyanın yürütücülüğünü Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yüklenir.

¹⁴ “Zaro Ağa ve Şapka”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1925.

¹⁵ “Zaro Ağa da Şapka Giydi”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1925.

Cemiyet; gençlik, sağlık ve dinamizm ilkelerini vurgulayacağı reklamda; ön yüzünde iki güzel yabancı kızla oynayan Zaro Ağa'nın resmi bulunan bir kartpostalı dört dilde Macaristan'da bastırarak tüm dünyaya dağıtmaya başlar. Kartpostalın arkasında ise dört dilde şunlar yazılır: "Kim Zaro Ağa gibi Türk üzümü ve fındığı yerse, zeytinyağı ve İzmir inciri ile sindirim sistemini harekete geçirirse ve Türk tütününü içerse onun gibi bu yaşta sağlıklı olur."¹⁶

Sonuç

Biri, bir bağımsızlık savaşına ve yeni bir devletin kurulmasına önderlik, diğeri, son dönemde yaşanan bütün tarihsel olaylara tanıklık eden iki kişi olarak Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Zaro Ağa arasındaki ilişkiyi incelemek, sadece bir devlet başkanı ile vatandaş arasındaki ilişkiyi incelemenin ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bizce, Atatürk-Zaro ilişkisinin en dikkate değer yönü, Atatürk'ün gerçek anlamda bir halk önderi olduğunu göstermesidir. Her fırsatta halkıyla iç içe olmaya önem veren Atatürk, Türk geleneğine uygun olarak, başta öğretmenleri olmak üzere, kendisinden yaşlı olanlara da, saygıda kusur etmemiştir.

Halkının sıkıntılarını kendi derdi olarak görüp yüreğinde hisseden Atatürk, muhtaç olanlara maddi yardımlarda da bulunmuştur. Bunu, gösteriş olarak yapmayan Gazi, yaptığı yardımın duyulmasını da istememiştir. Nitekim Zaro Ağa'ya yaptığı yardım da, yayınladığımız belge bulunmasaydı, bilinmeyecekti. Yine gelişmelerden anlaşıldığına göre Atatürk, bu yardımın duyulmasını önlemek için olsa gerek, Zaro'ya, böyle bir yardımdan bahsetmemesi için tembihte bulundurmıştır. Gerçekten de, devlet adamlarıyla ilişkilerini ve yaşadıklarını anlatmayı seven Zaro, Atatürk'ün kendisine yaptığı para yardımından hiç söz etmemiştir. Buna karşılık, devrimleri samimiyetle benimseyip mütevazı hayatında uygulayan Zaro Ağa, Atatürk'e olan sevgisini her fırsatta dile getirmiştir.

¹⁶ Burçak Evren, "Dünyanın En Yaşlı Adamı Bir Garip Zaro Ağa", VI. Eyüp Sultan Sempozyumu (10-12 Mayıs 2002), *Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Yayını, İstanbul, 2003, s.295.

Bibliyografya

A. Arşiv

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

B. Gazeteler

Ahenk, 2 Mart 1341.

Cumhuriyet, 28 Şubat 1925, , 9,10 Eylül 1925; 1 Teşrin-i sani 1932; 30 Nisan 1934.

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Haziran 1926.

İkdam, 2 Ağustos 1924.

Vakit, 1 Teşrin-i sâni 1932.

Yeni Gün, 3 Eylül 1923.

C. Kitap, Makale ve Bildiriler

Alakom, Rohat, “Turistlerin Beş Yıldızlı Cazibesi Bir Buçuk Asırlık Kürt Zaro Ağa (1774-1934), *Tarih ve Toplum*, C.34, Sayı: 200 (Ağustos 2000).

Alakom, Rohat, *Dünyanın En Yaşlı Adamı Kürt Zaro Ağa (1774-1934)*, İstanbul, 2009.

Evren, Burçak, “Dünyanın En Yaşlı Adamı Bir Garip Zaro Ağa”, *VI. Eyüp Sultan Sempozyumu (10-12 Mayıs 2002) Tebliğler*, İstanbul 2003, ss.292-297.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999.

YABANCI GÖZÜYLE ÇANAKKALE SAVAŞLARINDA MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)

Hasan MERT*

Giriş:

Çanakkale savaşlarının hem Türk ve hem de dünya tarihinde dikkate değer bir yeri vardır. Türkler için kuşkusuz bir varoluş mücadelesine dönüşen bu savaşın en önemli getirilerinden birisi de Mustafa Kemal Atatürk gibi bir liderin ortaya çıkmasını sağlamasıdır. Savaş başladığında Yarbay (Kaymakam) rütbesinde bulunan bu Osmanlı subayının yetenekleri ve cesareti şüphesiz savaş sırasında ve sonrasında birçok kişinin dikkatini çekmiştir. Nitekim, I. Dünya Savaşı'nın ardından Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin lideri olmasında da en önemli referansı Çanakkale'deki başarısıdır.

Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk'ü inceleyen birçok eserde Çanakkale savaşlarının izlerini bulmak mümkündür. Ancak bugüne kadar Türkiye'de konu üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla Türklerin kaleme aldıkları kitaplar kullanılmıştır. Oysa 1915 yılında Çanakkale savaşına katılan diğer uluslara mensup yazarların da aktardıklarına bakmak gereklidir. Bunlar elbette öncelikle kendi taraflarındaki askeri durum hakkında bilgi vermekle birlikte Türk tarafı hakkında da önemli ve ilginç açıklamalarda bulunmaktadır.

Bu eserlerin bazıları savaşa katılanlar tarafından kaleme alınmış hatıratlar olduğu gibi bazıları ise sonradan yazılmış incelemelerdir. Bu eserlerden yararlanırken öncelikle orijinallerine müracaat edilmiş, Türkçe'ye çevirisi yapılmış olanlardan da yararlanılmıştır. Böylelikle dünya tarihine iz bırakan bu savaşın kaderini etkilemiş, dönemin yarbayı ama gelecekte yeni Türk devletinin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün, yabancılar tarafından nasıl değerlendirildiği hakkında farklı ve önemli bilgilere ulaşılmaktadır.

Bu eserlerdeki ifadeleri incelerken bazılarında halâ eski oryantalist zihniyetin de varlığını hissettiğimizi belirtmeliyiz. Zira yabancı yazarlar 1915 yılında Çanakkale Cephesi'ni değerlendirirken kendileri açısından bir başarısızlık yaşandığında hemfikir olmakla beraber açıkça Türklere karşı yenildiklerini söylemekten çekinmektedirler. Kimi hatırat ve araştırma eserlerinde hazırlanan saldırı planlarının eksikliğinden ya da Çanakkale'nin

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

zorlu doğa koşullarının başarılarını engellediğinden bahseder. Çünkü o döneme kadar özellikle Osmanlı askerinin Balkan faciasından sonra böyle bir başarıya imza atacağından kuşku duyulmaktadır. Benzer bir düşünce Osmanlı Devleti'nin müttefiki sayılan Almanlar da bile vardır. Bunun apaçık örneklerinden birisini ise Alman asıllı yazar Dietrich Gronau'nun kaleme aldığı Atatürk biyografisinde görmek mümkündür. Mustafa Kemal'in Çanakkale'de elde ettiği başarı hakkında yorum yaparken "*Büyük Frederik'in 'talihi yaver giden' adam olarak nitelediği, şans ve tesadüflerin yardımlarını esirgemediği Türk subayının bu manevrası İtilaf Devletlerinin çok çabuk başarıya ulaşma yolunda beslediği umutları kırdı...*"¹ demektedir. Benzer bir ifade de ilk Atatürk biyografisini kaleme alan Armstrong'un Bozkurt isimli eserinde mevcuttur: "*Talih her zamanki gibi onunla birlikteydi. Bolayır'dan beklenen birlikler sonunda gelmişlerdi. İyi bir yürüyüşle 45 kilometre yol almışlardı. Bu adamları hiç kimsenin daha hızlı getirmesi mümkün değildi; ama parsayı toplayan Mustafa Kemal olmuştu.*"²

Bu satırları tahlil edecek olursak; Mustafa Kemal'in 25 Nisan 1915'teki cesur ve başarılı karşı koyuşu savaşın gidişatını etkilemiş ancak bu hareket onun şansının yaver gitmesine bağlanmıştır. Bir liderin, bir devletin ve milletin tarihi seyrinde şans unsurunun ne kadar etkisinin olduğu sorgulanması gereken bir tezdur. Üstelik Mustafa Kemal gibi sicili olan bir askerin hareket tarzını şans ve tesadüflere bırakmasını modern tarih metodolojisi çerçevesinde açıklamak gerçekten zordur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını tarafsız bir gözle inceleyenler gayet iyi bilirler ki, o daha askerliğe ilk adım attığı yıllardan itibaren planlı ve geleceği sezen, içinde bulunduğu durumun şartlarını iyi değerlendiren bir yapıya sahipti. Nitekim gerek o dönemde gerekse sonraki yıllarda yazılan birçok eserde bu yönünü vurgulayan sayısız örnekleri de bulmak mümkündür.

1. Alman Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşında Mustafa Kemal

Hiç şüphesiz Çanakkale Savaşı denilince ilk akla gelen isimlerden birisi de Otto Liman von Sanders'dir. Osmanlı ordusuna eğitim vermek amacıyla 1913 yılında İstanbul'a gelen Liman von Sanders, Mart 1915'te Çanakkale'de V. Ordu komutanı olmuştu. I. Dünya Savaşı sırasında Filistin cephesindeki Türk kuvvetlerine de komuta eden Mareşal, bu döneme ait anılarını *Türkiye'de Beş Yıl* isimli eserinde toplamıştır. Çanakkale'de kara savaşları başlamazdan evvel düşmanın çıkartma yapabileceği yerleri tahminde Yarbay Mustafa Kemal'den

¹ Dietrich Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, İstanbul 1994, s. 97.

² H.C. Armstrong, *Bozkurt*, İstanbul 1996, s.46.

farklı düşünmesine rağmen Ağustos ayında yapılan Anafartalar savaşlarında birliklerin komutasını ona devretmekten de çekinmemiştir. Bu davranış Mustafa Kemal'e duyduğu güvenin bir eseridir. Liman von Sanders kitabında o günleri ve Mustafa Kemal'in sağladığı başarıyı şu satırlarında nakletmektedir:

“8 Ağustos sabahı, güneş doğmadan, 16. Kolordunun taarruza geçeceği Büyük Anafarta yönünde atla yola çıktım. Fakat buralarda kolordunun hiçbir birliğine rastlayamadım. Bu sırada ileri bir mevzi arayan 7. Tümenin Kurmay Başkanını gördüm. Bana kendi tümeni ile 12. Tümenin çok gerilerde olduğunu bildirdi. Ayrıca bu sabah bu bölgede bir taarruza girişmelerinin de söz konusu olamayacağını söyledi. Bunun üzerine, taarruzun akşam güneş battıktan sonra yapılmasını emretiltim. Böylece, gece karanlığından yararlanarak düşman savaş gemilerinin atışından kurtulmak olanağı da vardı. O gün akşama doğru, Binbaşı Willmer'den aldığım bir haber, 16. Kolordu birliklerinin daha tarafımdan emredilen alana gelmediğini bildiriyordu. Bunun üzerine Kolordu Komutanına gecikme nedenini sordum. Aldığım yanıtta, çok yorgun olan birliklerin bir taarruz yapacak durumda olmadığını bildiriyordu.

Bu nedenle, daha o akşam, Anafarta çevresinde toplanan bütün birliklerin komutasını, Arıburnu cephesinin kuzey kanadında bulunan 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey'e verdim.

İlk askeri başarısını Trablusgarp'ta gösteren Mustafa Kemal, sorumluluk ve görevden zevk duyan bir komutan özelliği taşıyordu. Daha 25 Nisan sabahı 19. Tümenle ve hiçbir yerden emir almaksızın kendiliğinden çatışmaya katılarak düşmanı kıyıya kadar püskürtmüş ve bundan sonra üç ay süreyle kırılmaz bir güçle sürekli düşman saldırılarına karşı koymuştu. Ona tam anlamıyla güvenilebilirdi.

Nitekim 9 Ağustos sabahı erkenden, önceden üç kere emredildiği halde yapılmayan taarruz, Azmakdere'nin iki yanında yapıldı ve düşman çeşitli yerlerden kıyıya doğru sürüldü. Mestantepe düşmandan geri alınamadı. Kaybedilen 24 saat içinde birçok İngiliz askeri daha kıyıya çıkmış bulunuyordu.

Anafarta savaşlarının ikinci buhranı da böylece atlatılmış oldu. Anafarta'da düşmanın ilerlemesi ancak son dakikada durdurulabildi.

15 Ağustos günü öğleden önce, Kocaçimen dağına ve bitişiğindeki Conkbayırı tepesine, Mustafa Kemal'in kendisinin düzenlediği ve yönettiği taarruzla düşman piyadesi, bu tepelerin kuzey yamaçlarına doğru geri sürüldü. Bu taarruza Güney Grubunun yedek kuvvetleri de katıldı. Bu taarruz sonunda, duruma egemen olan bu tepelerin Türkler elinde kalması kesin olarak sağlandı”³.

³ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul 1999, s.111-112.

Osmanlı Devleti'nin müttefik olarak I. Dünya Savaşı'na girdiği Almanya, bazı subaylarını Türk birliklerine komuta etmesi için görevlendirmiştir. Bunlar birisi de Hans Kannengiesser Pasha'dır. Mustafa Kemal Atatürk'ün *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe* isimli eserinde de ismini övgüyle zikrettiği bu Alman subayı, aynı zamanda savaş sırasında vurularak yaralanmıştır. Kannengiesser Paşa'nın Çanakkale savaşlarına dair kaleme aldığı hatıratı ise bize gerçekten nefis bilgiler sunar. Zira savaş başlarken henüz pek az kimsenin tanıdığı Mustafa Kemal'le birlikte savaşmış ve onun bu savaş sırasındaki davranışlarını bize vasıtasız olarak aktarmıştır. Kannengiesser Paşa, kendi emrine verilen birliğe ulaşmak üzere Çanakkale'ye gelmişse de askerlerinin Mustafa Kemal'in komutasında cepheye olduğunu öğrenir;

"Atlarımızı Kocadere'ye sürdük ve nihayet 5. tümenin Kurmay Heyetine ait çadırları bulabildik. Kurmay subaylar Mustafa Kemal ile beraberdiler. Kendisine 5. Tümen komutanlığına atandığımı ve birliklerin komutasını deruhte etmeye geldiğimi söyleyince Mustafa Kemal Bey hayretle baktı. O esnada, sonradan Kemalyeri adını alacak dik bir kayalığın üzerine varmıştık. Bana cevaben "bu mümkün değil, çünkü 5. ve 19. tümenler tamamen birbirini desteklemek üzere biraraya getirildi. Ayrıca yarın büyük bir taarruza geçeceğiz" dedi. Anladığım şuydu ki: Mustafa Kemal Bey'i kararından vazgeçiremezdim. Ve taarruzdan sonra uygun bir fırsatta komutayı ele almak üzere beklemeye karar verdim.

Mustafa Kemal, ne istediğini bilen sakın bir insandı, faaldi ve çevresini etkileyen zeki bir askerdı. Her şeyi, başkalarının fikirlerini, ya da yardımını beklemeden başarmasını biliyordu. Gereğince, fakat öz konuşurdu. Daima doğruyu söyler, fakat dostça ifade ederdi. Ziyadesiyle sırum gibi yapısına rağmen, kuvvetli görünmüyordu. İnatçı bir enerji kaynağına sahipti ki hem kendini, hem de birliklerini devamlı ve tam kontrol yeteneklerini sağlıyordu.

Benim için yapılacak bir iş kalmamıştı. Tek çare olarak cephe durumunu anlamak amacıyla Arıburnu tepelerine tırmandım. O geceyi çadırımda geçirdim ve ertesi günü kurmay heyetimi alarak atlarla sabah saat 5'te Kemalyeri'ne doğru yola çıktık. Fakat bu tırmanış esnasında, atımın ayağı kaydı ve beraberce yere düşerken at üzerime devrildi. Aldığım aralar, atik davranıp kendimi çekmem sayesinde nispeten hafif olmuştu. Ancak ileriki günlerde beliren ezikler ve sırtımı kaplayan feci sızılar içinde kıvranmaya başladım.

Mustafa Kemal Bey, düşmanı denize sürmek üzere birliklerini hücumla kaldırmıştı. Ağrılarımı rağmen, saat 8:30'da şu manzarayı izledim: Sol kanatta düşman kaçıyordu. Bu noktada şu hususu belirtmeliyim: Mustafa Kemal Bey'in birlikleri altı gündür devamlı savaş halindeydiler ve mevcutları hemen hemen

yarıya inmişti, subay sayısı acınacak haldeydi. Kendisine tümenimi ayırıp bağısız birlik halinde harekâta katılmayı tekrarladım da, bu derece yabancı bir arazide bunun imkânsızlığını ve teşebbüsümün faydasız kalacağını söyledi.

Birçok güçlükler içindeydim, Türkçe bilmiyordum; tercüman Zeki Bey de askeri terimlerden anlayacak bir Almancaya sahip değildi. O akşam alay komutanlarını büyük bir çadırda toplantıya çağırmişti. Ben de gittim. Subaylar, çadırın çevresinde “alaturka” bağdaş kurup oturdular. Mustafa Kemal karşıda, aralarında idi. Ben de onlar gibi alaturka oturmayı denedim, fakat beceremeyince ayaklarımı yana uzatıp, yaslandım. Çadırı baştan başa kaplayan halının dışında ne iskemle ne de masa vardı. Türkçe konuştuklarından dolayı hiçbir şey anlayamadım ve kendimi fazlalık bir kişi olarak hissettim.

Ümitlerim kırık, fakat geniş bir tecrübe kazanmaktayken, Liman von Sanders bir kurtarıcı gibi karşıma çıkıverdi ve derhal Güney Gubuna katılarak Albay von Sodenstern komutasında görev almamı bildirdi. 5. ve 19. Tümen komutanlıklarını Mustafa Kemal Bey, Liman von Sanders ve Enver Paşa'nın emirlerine rağmen ayırmamış, devretmemişti; kimse de ona itiraz etmedi”.⁴

Türk ordusunda görev alan yaklaşık 500 Alman Subayından biri olan Carl Mühlman, Prusya Süvari Üsteğmeni olarak Türkiye'ye gelmişti. 1914-1918 arasında, Türk Binbaşısı olarak, Askeri Heyet Başkanının emir subayı idi. Çanakkale Savaşları'nda 5. Tümen Kurmay Subayı olarak görev yaptı. Almanya'ya döndükten sonra tarih üzerine çalışmalar yaptı. Çanakkale hakkında kaleme aldığı eserinde 19. Tümen Komutanı Yarbey Mustafa Kemal'den övgüye söz ediyordu: “Ağır mermiler uğuldayarak tepelerin üzerinden aşılar ve havayı titreterek Maydos'da patladılar. Yıkılan evlerin çatırtısı, uykularından hoyratça uyandırılan ve enkaz altına gömülen ev sakinlerinin iniltilerine karıştı. Muharebenin ilk gürültüsü duyulduğunda, açığındaki çadırı ordugâhta bulunan 19. Tümen Maydos'un batısında uyandı. O günkü Tümen Komutanı Miralay (Albay) Mustafa Kemal, Türkiye'nin bugünkü Cumhurbaşkanıdır. Olup bitenler hakkında gelen haberler belirsizdi ve gecikmeli olarak ulaşıyordu. Bununla birlikte, Tümen Komutanı tehlikeyi hissetti ve ordu komutanının görüşlerinin de kendisiyle aynı olacağını düşünerek, bir alayı ve bir bataryayı Sarı Bayır doğrultusunda yürüyüşe geçirdi. Kendisi de atın üzerinde önceden hareket etmişti. Biraz sonra karşıdan 9. Tümen'in 27. alayının ileri karakol bataryası görüldü ve tekrar alikonularak ileriye sevk edildi. Mermi yağmuru da giderek yoğunlaşıyordu. Türkler geniş bir cephede ileri atıldılar ve gruplar halinde ilerleyen Avustralyalıları geri püskürttüler. Mustafa Kemal bizzat bataryayı mevziye soktu ve yavaş yavaş bütün tümenini oraya getirdi. Ama Avustralyalılar

⁴ Hans Kannengiesser Pasha, *The Campaign in Gallipoli*, London, 1927, s.126-130.

da takviye aldılar. Çıkarma bölgesi artık şiddetli topçu ateşi altındaydı; büyük zayiata rağmen, onu izleyen kademeler de karaya çıktılar...

Saatler yavaş yavaş geçmekteydi, sonunda 7 Ağustos sabahı geldi. Yer ve gök, yeniden düşman topçu atışlarıyla sarsılıyordu. Sabahın erken saatinde, kuzey grubunun sağ kanadında savaşıyan 19. Tümen'in komutanı Albay (Miralay) Mustafa Kemal, düşman kollarının Sarı Bayır'a tırmanmakta oldukları haberini aldı. Çok ender olarak ortaya çıkan güç bir durum! Çeşitli yerlerde saldırıya geçen, karşısındaki düşmanla yerinde çivilenip kalmış olan Mustafa Kemal'in sadece 1,5 taburu vardı. Bu taburlar, tümenin kuzeyinde bulunan dağ çizgisini işgal etme emrini derhal aldılar. Türkler koşar adımlarla dağın tepesine giderlerken, karşı bayırda İngilizler de dağa tırmanmaktaydılar. Türkler oraya tam zamanında vardılar, keskin nişancıların ateşiyle, nefret ettikleri düşmanı geri çekilmeye mecbur ettiler.

Böylece 10 Ağustos'ta, sabahın alacakaranlığında, Mustafa Kemal'in komutası altında yeni bir saldırı başlatıldı. 9., 4. ve 8. Tümen birlikleri, ölüme meydan okuyan bir cesaretle tepeye saldırdılar ve geriye hızla çekilen hasmı takip ettiler. Tepenin denize bakan yamacında korkunç bir topçu ateşine maruz kalıncaya kadar bu takip sürdü. Ağır kayıplar, zaferden daha çok yararlanılmasını engelledi.

Gün biterken, İngilizler 12.000 ve Türkler 10.000 ölüyü çarpışma alanında bıraktılar. Britanyalı, 48 saat önce zafere çok yaklaştı; önceden hesapta olmayan faktörler ve Türklerin ölümü hiçe sayan kahramanlığı, onun elinden zafer ödülünü çekip almıştı. İngilizler toprağı kanla yoğrulmuş olan bu tepede bir daha görünmediler. Oradan Türk ordusunu mahvetmek ve Çanakkale'yi düşürmek yerine, Türklerle bu en iyi denetim mevkiinin bırakılmasına göz yumdular. Bu mevki, sahil arazisini kuşbakışı ile görmeye ve acımasız topçu ateşini yönlendirmeye son derece uygundu.”⁵

Çanakkale savaşına katılan diğer bir Alman askeri Walter von Schoen ise, Mustafa Kemal'in özellikle Conkbayırı taarruzu sırasında gösterdiği cesareten etkilenerek eserine şu satırları not düşmüştür:

“Fakat tehlike henüz atlatılamamıştı. Henüz tepenin başka bir bölümü düşman elindeydi, henüz Conkbayır'ın zirvesinde düşman tüm saldırılara karşı ayakta duruyordu. Buradan gönderilmeliydi, bu boğucu, öldürücü durumdan kurtulmak gerekiyordu. Ne pahasına olursa olsun, her ne kurban verilmesi gerekirse gereksin bu başarılmalıydı.

⁵ Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı*, İstanbul 2006, s.131-134.

Mustafa Kemal geldi. Sadece emretmesini bilen değil, tüm varlığını (benliğini)ve hayatını ortaya koymasını bilen bir adam! Bazı raporlarında şöyle yazıyor: 261. tepeden bir tabur askerlerin kaçtığını gördüm. Kendim önlerine geçtim ve sordum: Niçin kaçıyorsunuz? Düşmandan kaçılmaz! – Cephaneimiz kalmadı. – Öyleyse süngülerinizi kullanın! Diye cevap verdim ve onları ileri adımlarla yürüttüm. Kazandığımız an, bu andır.

Bu Mustafa Kemal'dir, bugün Türkiye'nin tarihini güçlü eliyle yönlendiren adam!"⁶

Ünlü Alman oryantalistlerden Dagobert von Mikusch, kaleme aldığı biyografi eserinde Mustafa Kemal'in savaş sırasında, askerlerine örnek olmak adına kendi hayatını hiçe saydığını gösteren bir olaydan söz etmektedir: Akşamüstüne doğru İngilizlerin sahra bataryalarından birisi onun bulunduğu siperlere doğru ateş açmıştır. Birinci mermi siperlerin ilerisine düşer, ikincisi Mustafa Kemal'in yirmi metre daha yakınına; arkasından üçüncü mermi yirmi metre daha yaklaşır. Bir subay siperlerin kapalı kesimine geçmesini rica eder. Fakat o "Artık çok geç, askerlerime kötü örnek olamam" diyerek reddeder ve bir sigara yakar, ancak yüzü biraz solgunlaşmıştır. Matematik kesinlikle dördüncü merminin tam onun oturduğu yere düşmesi gerekmektedir. Siperlerde herkes dikkat kesilmiş, felce uğramış gibi kendisine bakmaktadır. Fakat rastlantıya bakın ki, bu İngiliz bataryasının normal sayının aksine, sadece üç topu vardır, ateş tekrar birinci toptan başlar.⁷

Benzer bir hadise de Çanakkale muharebeleri hakkında en fazla bilinen eserlerden birini kaleme alan Alan Moorehead'ın kitabında bulunmaktadır. Ağustos ayındaki kanlı savaşların ardından Mustafa Kemal yine ön siperlerde bulunmaya devam etmiştir. Vurulmayacağına inanmaktadır ki gerçekten de hiçbir şey onu yok edememiştir. Diğer insanlar ölürken o mermilerin arasında gelişigüzel yürümüştür. Samson bir gün onu öldürmeye çok yaklaştı. Türk hatlarının üstünde alçaktan uçtuğu sırada muhtemelen aralarında bir generalin de olduğu (aslında o Kemal'di) içinde üç kişinin bulunduğu bir kurmay otomobili gördü. Samson dalışa geçerek iki bomba bıraktı. İlkinde araba durdu ve içerdeki üç kişi dışarı çıkıp bir hendeğe saklandılar. Samson çekilip Türklerin otomobile tekrar döndüğünü görene dek yirmi dakika uçtu. Ardından tekrar daldı, gerçekten de ön camını parçalamayı başarmıştı. Fakat vurulan şöfördü. Kemal'e birşey olmamıştı.⁸

⁶ Walter von Schoen, *Die Hölle von Gallipoli*, Berlin 1937, s. 109-110, 205-211.

⁷ Dagobert von Mikusch, *Gazi Mustapha Kemal, la résurrection d'un peuple*, Paris 1931, s. 126.

⁸ Alan Moorehead, *Gallipoli*, Hertfortshire 1998, s. 276.

2. Anzak Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşında Mustafa Kemal

İngiliz Kraliyet ordusunun emrinde Çanakkale savaşına iştirak eden Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden oluşan Anzakların Mustafa Kemal'e hayranlığı bugün herkesçe bilinmektedir. Kuşkusuz bu karşılıksız olmamakla birlikte tarihi kökleri vardır. Atatürk'ün 1934 yılında Anzaklar için söylediği duygu yüklü cümleler o günün düşmanlarını bugünün dostları haline getirmiştir. Anzaklar 1915'te belki de Çanakkale'nin neresi olduğunu bilmeden, Almanlara karşı Kraliçe'nin imparatorluğunu korumak için Gelibolu'ya gelmişlerdi. Askerlerle birlikte cepheye gelenlerden birisi de savaş muhabiri Charles Bean idi. Ateşkeslerin izin verdiği ölçüde karşı cepheyi yani Türkleri de tanımaya çalışan Bean, Mustafa Kemal'in adını da ilk kez orada duyduğunu, ancak bunun İngilizlerin hatalarına atfen son duyuşu olmadığını da itiraf etmektedir.

“Hatırladığım kadarıyla bu Mustafa Kemal'in adını ilk duyuşumdu. Belki Anzak istihbarat raporlarında görmüş olabilirim (Bir esir tümen komutanının isminin Mustafa Kemal olduğunu söylemişti.) Şubat 1919'da İngiliz Savaş Dairesi'ndeki Askeri İstihbarat elbette daha iyi bilecektir. Şöyle dediklerini hayal ediyorum: 'Bir bakalım... Yedinci Türk ordusuna komuta eden bir çulgın'. Birkaç hafta sonra Halep'te gördüğümüz bizim Hafif Süvari komutanı Korgeneral Sir Harry Chauvel daha fazlasını bilir; Suriye'deki Türk kuvvetlerinin terhis edilmesi emri üzerine Chauvel, bazı sıkıntılara uğramış ve “dostum Kemal” şeklinde bir pırıltıyla onunla konuşmuştu. Fakat kendi ülkesi dışındaki dünyada batı cephesindeki savaş muhabirleri de dâhil olmak üzere onun varlığından haberdar değildi. Göreve gelince Zeki Bey'in takiben söyledikleri her şeyi değiştirdi.

Emir geldiğinde Alay toplandı. Mustafa Kemal kendi gelip karaya çıkan İngilizin yolunu kesmek için alayı ve bir top bataryasını mevzilendirdi. Düşündü ki: Bu kuvvet Koca Çimentepe yönünde gidiyorsa, çıkartma önemsiz bir gösteri değil, esas kuvvetlerin çıkartmasının gerçekleşmesidir.”⁹

Takip eden satırlarda ise Bean, Mustafa Kemal'in kimseden emir beklemeksizin inisiyatifini üzerine alarak nasıl harekete geçtiğini ve başarı kazandığını aktarmaya devam etmektedir.

Çağdaş Avustralyalı yazarlardan Carlyon ise Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki başarısı hakkında daha geniş bir tahlil yapmaktadır. Onun liderliğe yükselişi ve başarısının tesadüflere bağlı olmadığını, Balkan Savaşları'nda görev yaptığı Gelibolu'yu önceden çok iyi tanıdığını, Almanlar ve İttihatçılara yakın olmamasına rağmen vatanseverliği uğrunda savaşa katıldığını belirtmektedir:

⁹ Charles Bean, *Gallipoli Mission*, Canberra, 1948, s. 131-136.

“Türkler ilkinde kaybettikleri toprakları geri aldıkları İkinci Balkan Savaşı’ndan sonra 1913’te İngiliz Generali Sir Henry Wilson Türkiye’ye gitmiş ve ülkenin üç devrimci önderinden ikisi Enver ve Cemal’le tanışmıştı. Enver ve Cemal subaydılar; ‘triumvirate’ın üçüncüsü kurnaz Talat telgraf memuruydu. Wilson, kendini Napolyon sanan Enver’den veya Cemal’den ya da tanıştığı diğer subaylardan fazla etkilenmemişti, biri hariç. ‘Mustafa Kemal adında birisi var’ diyordu Wilson. ‘Ona dikkat edin. Çok başarılı olabilir’.

Mustafa Kemal unutulması zor genç bir adamdı. O, kendine olan güveniyle, kafesinden çıkan bir yırtıcının tehlike işaretini birleştiriyordu. Eğer kurtulursa onu durdurmak çok zor olabilirdi. Kemal sarışın, yakışıklı, narin vücutlu olmasına karşın bazen kibirli görünecek kadar havalıydı. Herkesin fark ettiği şey dik bakışlarıydı. Keskin ve mavi gözler. Onlar tehtitkârdı; çok iyi görürler ve çok fazla bilirlerdi. Toplu fotoğraflarda Kemal daima dosdoğru fotoğraf makinesine bakardı.

O, daha çocukluktan yalnızdı. Onun anladığı şeyleri diğerlerinin anlayamamasından dolayı sanki öyle olmak zorunda olduğunu biliyordu. Neredeyse daima beyni kalbini yönetirdi. Para onu bozamazdı; ona ilgisi yoktu. Okulda matematikten hoşlanmıştı ve haritalarla da arası iyiydi: haritaya bir kez baktığı ve etrafı kuşatılmış bütün ülkesini zihninde canlandırdığı söylenirdi.

1915’e kadar, 34’ünde bir yarbay olmakla birlikte General Wilson’un kehaneti tamamlanmıştı. Enver ve çevresindekilerle arası açılmıştı. Kemal’in dayanağı gereğinden fazla nitelikli, çok zekiceydi ve Almanya’yla kucaklaşmalarından onun rahatsız olduğunu biliyorlardı. Kemal bir sürgün tarzında Sofya Askeri Ateşeliği’ne gönderildi. Türkiye savaşa girdiğinde Kemal bir tümene komuta etmek istedi; vatanseverliği Almanya’ya duyduğu kuşkudan daha ağır basmıştı. Enver sonunda ona ilk Balkan Savaşında görev yaptığı Gelibolu yarımadasında yeni oluşturulmuş 19. tümeni verdi.

Yöre sakinleri size halâ 1915 Nisanının bir sabahında Bigalı’nın at nallarının sesi ve bağırışlarla uyandığını söyler. ‘İngiliz’ Sarı Bayır’ın aşagısında karaya çıktı!

Stopford astlarını devre dışı bırakırken, Kemal üstlerine kafa tutuyordu. Kemal, 25 Nisan’da, Battleship Hill’de Avustralya avcı hattını görür görmez asıl hedeflerinin Sarı Bayır olduğunu anladı. Kemal, Anzakların ne yapacağını düşündü. Savaşın sonuna kadar 400 (arches)lık bir sahada mı kalacaklardı? Onları Ege denizine süpürecek kış yağmurlarını mı bekleyeceklerdi? Hayır, Kemal oyalanmayacaktı; Kitchener ondan nefret edecekti. Kemal üstlerinin beceriksizliğini bu noktada telafi etmişti.” Carlyon, eserinde Mustafa Kemal’in askerlerini savaş için yüreklendiren sözlerine atıfta bulunduktan sonra

İngilizlerin komutanı Ian Hamilton ile onun arasında bir karşılaştırma yaparak cümlelerini bitirir. “*Türk’ün tarifsiz bir sesi vardı. Hamilton’unki kadar şiirsel olmasa da, çok daha keskindir*”.¹⁰

3. İngiliz Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşında Mustafa Kemal

1. Dünya savaşında Çanakkale cephesinin açılmasını isteyenlerin başında İngiltere geliyordu. Dolayısıyla en büyük askeri gücü gönderenler de onlar olmuştu. O sırada İngiliz Bahriye Nazırı olan Winston Churchill bu harekâtın mimarlarından birisiydi. World Crisis isimli eserinde Türklerin başarısını Liman von Sanders’in dışında “parlak bir subay” olarak nitelediği Mustafa Kemal’in güvenle ve şevkle yaptığı direnişe bağlamaktaydı.¹¹

Lord Kinross ise günümüze değin Atatürk biyografisi kaleme alanların içinde en tanınmışlardan birisidir ve bu eseri kendisinden sonraki birçok esere kaynaklık etmiştir. *Atatürk, Bir Milletın Doğuşu* isimli eserinde Kinross, Çanakkale savaşlarına da bir hayli yer ayırmıştır. Burada anlatılanlara bakıldığında yazarın Atatürk’ün yazdığı ve o dönemde Türkiye’de yazılan hatıratlardan önemli ölçüde yararlandığı göze çarpmaktadır. Ancak bu savaş dolayısıyla Atatürk hakkında yaptığı yorumlar hayli ilgi çekicidir: Patrick Kinross, Kemal’i Doğu ve Batı’nın bir karışımı olarak görüyordu. “*Batı parçası mantıklı, gerçekçi ve ülkülerle örülüydü. Konstantinopl ve imparatorluğunun, başka yerlerde mevcut aydınlanma ve bilimin yücelttiği bilgiden yoksun sıkıcı yaşlı adamlar tarafından eritildiği bilinmekteydi. İslam dininin gelişmeye bir engel teşkil ettiği düşündürtecek birçok basit cevap bulunabilirdi. Kemal bu yüzden laik bir devlet isteğinde o kadar radikalci. Henüz yirmili yaşlarında insanlara “yarının adamı” olduğunu söylerdi. Kemal’in ‘Doğu’ tarafı en fazla yaptığı işlerde kendini gösterir. Bizans entrikaları ve şifonyerinin çekmecesindeki tabancası onun politika tarzıydı. Çoğu kez küstahtı; mutabakat aramak korkaklar içindir. Sonuç iyi olacaksa yöntemlerin fazla bir önemi yoktu. Kinross’un yazdığı gibi, Kemal inançlı bir demokrat ve yaratılıştan bir diktatördü. Kısacası, O, Ian Hamilton gibi değildi*.”¹²

Çanakkale’deki Seferi Kuvvetler Komutanı Ian Hamilton Çanakkale muharebelerine dair yazdığı hatıratında Mustafa Kemal’den söz edilmemesi ilginçtir.¹³ 1915’te Mustafa Kemal’den namılı paşalar Osmanlı ordusunda bulunmakla birlikte onun isminin geçmediği bir Çanakkale yorumunun eksik

¹⁰ L. A. Carlyon, *Gallipoli*, Australia 2003, s. 88, 401- 450.

¹¹ Winston Churchill, *The World Crisis-The Eastern Front*, Odhams 1938, s. 295.

¹² Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, İstanbul 1994, s. 199- 124.

¹³ Bkz. Sir Ian Hamilton, *Gallipoli Diary*, New York 1920.

kalacağı ortadır. Ancak Çanakkale'ye İngiliz savaş muhabiri olarak gelen Aspinall Oglander'in eserinde ise Mustafa Kemal hakkında çok net bir tespit yapılmaktadır: *"Tek başına bir tümen komutanının sadece bir çarpışmanın gidişatına değil, muhtemelen savaşın talihine hatta bir ulusun kaderine böyle bir etki yaptığını tarih nadiren kaydeder"*.¹⁴

Çanakkale muharebelerine eleştirel açıdan bakan başka bir yazar ise Oglander'in bu ifadelerinin resmi makamlar tarafından istendiğini belirtmektedir: *"Bu övgünün diplomatik sebeplerden ötürü abartılmış olması olasıdır, çünkü Dışişleri Bakanlığı'nın isteği, hikayenin Türk liderle bağdaştırıldığı kitapların sunulmasıydı."*¹⁵

Yakın dönem İngiliz tarihçelerinden Frank Knight ise İngilizler adına şu gerçeğin itirafında bulunur: *"(25 Nisan çıkarma harekâtı dolayısıyla) İki taraf da öyle hatalar yaptı ki. Fakat hata yapmayan bir kişi vardı: Albay Mustafa Kemal."*

Osmanlı Devletinin o dönemde Almanya ile ilişkilerine dikkat çeken Knight, Türkiye'nin adeta Almanya'nın kucağına itildiğini Almanya'nın da bu ilişkileri dikkatli bir şekilde yapılandırarak para ve malzeme yardımıyla bulunduğunu yazar. Aynı zamanda orduya talim yaptırmak, savunmasını geliştirmek, limanlarını, demiryollarını ve diğer işleri tekrar düzenlemek üzere Alman subay ve uzmanları gönderilmiştir. Almanya, İngiltere'nin aksine, Türkiye'yi modernleştirme iddiasında bulunan Enver Paşa, Talat Bey ve asker Mustafa Kemal gibi hevesli genç adamlardan oluşan "Genç Türkleri" desteklemiştir. Buna rağmen Türklerin hepsi Almanların albenisine kapılmamıştır. Onlardan birisi olan Mustafa Kemal, Almanlara fazla güvenilmemesi konusunda meslektaşlarını uyarmaktan geri kalmamıştır.

Kabatepe'ye üç mil uzaklıktaki Bigalı köyü yakınlarında kamp yapan Liman von Sanders ihtiyat tümeni genç genç Albay'ın komutasına verilmişti. O vaktinin çoğunu gece eğitimi yapan adamlarının izlemekle geçirmişti ve uykuya daldıktan bir-iki saat sonra Anzakların karaya asker çıkardığı söylenerek kaldırıldı.

Mustafa Kemal bunun yeterli olmayacağını biliyordu. Sorumluluğu kendi omuzlarına almalıydı, Bütün tümene Kabatepe ve Arıburnu istikametinde yürümesi emrini verdi. Ardından onların başına geçti.

¹⁴ Cecil Faber Aspinall-Oglander, *Military operations, Gallipoli*, London 1929-1932, s. 120-121.

¹⁵ Jenny Macleod, *Gelibolu'nun Öteki Yüzü*, İstanbul 2004, s. 113.

Birkaç saat sonra bir Avustralya keşif birliği otların üzerine yayılmış zahirelerini yiyen Anzak askerlerine doğru koşarak heyecanla “binlerce Türk geliyor” diye bağırdı. Şaşkın bir subay ayağa fırlayarak “asla geri geleceklerini sanmıyordum” demişti. Türkler henüz Anzakları denize kadar sürememişti. Savaş her iki tarafta bitkin hale düşene kadar bütün bir gün ve gece sürdü. Bu vahşi çatışma sona erdiğinde Anzakların mevkillerini kaybetmişler ve tepeler Mustafa Kemal’in Türklerinin eline geçmişti.¹⁶

Knight Conkbayırı çarpışmalarında cereyan eden ilginç bir hadiseye de dikkat çekerek, İngiliz askerlerinin çatışmanın durgun bir anında dinlenmeye çekildikleri sırada bazılarının uzakta ağaca dayanmış ve dürbünüyle onları gözleyen bir Türk subayını gördüklerini, ona birkaç atış yapmalarına rağmen ıskalayıp, gülümseyerek onu yalnız bıraktıklarını ve o kişinin Mustafa Kemal olduğunu yazar. Son dönemde Çanakkale savaşları hakkında en nefis kitabı kaleme alan Nigel Steel-Peter Hart, bu olayı kastederek, Mustafa Kemal’i gören askerlerin arasında Avustralyalı Teğmen Tulloch’un bulunduğunu. Korkusuz bir Türk subayının 900 metre kadar ilersinde 261 rakımlı tepeden ateşi idare ettiğini gördüğünü bildirmiştir. Ancak onu vurmayı başaramadıklarını da ekler.¹⁷

Diğer bir İngiliz yazar Philip J. Haythornthwaite ise Atatürk’ün kariyerinde Çanakkale’nin yerine vurgu yaparak onun Enver Paşa’ya karşı üstün yanlarını ortaya çıkarmıştır.

“Mustafa Kemal çok farklı bir komundaydı. 1915’te 34 yaşındaydı. Kariyeri, isyana teşvikten sürgün (1904) ve Trablusgarp ve Balkan Savaşlarındaki hizmetleri arasında dalgalıydı. Müzakere veya uzlaşma için yeteneği eksik ve kendisiyle çatışan görüşleri küçümseyen, Enver’in yükselişi karşısında Kemal’in kabiliyetleri örtülmüştü ve ikisinin arasındaki mesele bilinmekteydi. Enver’in beceriksiz bir asker olmasına karşılık, Kemal’in stratejiyi mükemmel kavrayabilme ve savaş alanındaki pervasız cesaretiyle askerlerine ilham verebilme kabiliyeti vardı. Liman von Sanders onun yeteneklerine saygı duymasına karşılık zorlu bir asttı ve bu Enver konusuyla birleşince onun hızlı tanınırlığı engellendi. Gelibolu harekâtında Kemal’in askerleri üzerindeki enerjik yönetimi yalnız Türk savunmasının kalbine yerleşmedi aynı zamanda birçok olayda müttefiklerin planlarını engellemekteki kararlılığı da ortaya koydu”.¹⁸

İngiltere’de XX. Yüzyılın önemli şahsiyetlerinin biyografilerinin yayımlandığı serinin bir cildi de Alan Palmer tarafından kaleme alınan *Kemal*

¹⁶ Frank Knight, *The Dardanelles Campaign*, London, s. 34-38.

¹⁷ Nigel Steel-Peter Hart, *Defeat At Gallipoli*, London 1994, s. 69.

¹⁸ Philip J. Haythornthwaite, *Gallipoli 1915*, UK 1991, s. 17-18.

Atatürk başlıklı eserdir. Çanakkale'deki başarısına geçmeden evvel Atatürk'ün askeri siciline değinen yazar Mustafa Kemal'in 1911'deki Türk-İtalyan savaşında denizden yapılan bir çıkartma hareketına karşı savunma stratejisini geliştirme fırsatı bulduğuna dikkat çeker. 25 Nisan'da gerçekleşen saldırı karşısındaki başarısını ise onun şahsiyetine bağlar. “*Kemal tereddüt geçirenleri birer kahramana dönüştüren şahsi çekim gücüne sahipti. Orada çok meşhur savaş emrini vermişti: Ben size savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum.*” 6-10 Ağustos 1915 taarruzlarının ardından ise “*Anafartalar'ın Mustafa Kemal'i, kendi vatandaşları ve Alman müttefikleri tarafından bir kahraman olarak tanınmıştı. İnsan ve mekân, bir diğeriyle böylece birleşmişti.*”¹⁹

4. Diğer Yabancı Kaynaklarda Çanakkale Savaşında Mustafa Kemal

Şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk gibi bir liderin geniş anlamda Dünya tarihi ve siyasetini etkilediği de düşünülürse onun hakkında kaleme alınan eserlerin çokluğu doğal karşılanabilir. Türkiye'nin yakın komşularından tutun da Atlantik ötesine kadar birçok yazar ve tarihçi Atatürk'ün hayatını dikkatle incelemiş ve özellikle Çanakkale savaşındaki konumuna dikkat çekmişlerdir.

Yunanlı bir gazeteci olan Thomas Vaidis, geçmişte yaşanan sürtüşmelere ve Yunanlıların zihnindeki Mustafa Kemal imajına rağmen onun Çanakkale'de gösterdiği kahramanlıktan övgüyle söz eder:

“Kafkasya'da büyük tehlike atlatılınca, imparatorluğun kapısını yeni bir tehlike çalmaya başladı. Boğazlar hem karada, hem de denizden zorlanıyordu. Alman komutanlığı yine İmparatorluğun “en kudretli” komutanını hatırladı ve Gelibolu'yu İngilizlerle Fransızların kudurgan saldırısına karşı korumakla görevli iki birlikten birinin komutasını ona verdi:

O, yarımada hâkim iki tepede mevzilenerek demir gibi bir direnişle Müttefik saldırısına karşı koydu ve üstün başarılar kazandı. Sonunda büyük Anafartalar zaferini kazandı. Gelibolu ikinci defa olarak Mustafa Kemal tarafından kurtarılmış oldu. Tıpkı 1913'te Savof'un ilerleyişi karşısında Mustafa Kemal tarafından kurtarılmış olduğu gibi. Anafartalar zaferinin Müttefik saldırısı üzerinde büyük etkisi oldu. Hatta Müttefik harekâtını mahkum ettiği bile söylenebilir.

*Artık Mustafa Kemal'in adı herkesin ağzındaydı. O genel huzursuzluk içinde bu milli kahramanın varlığı, imparatorluğun yıkıldığını gören Türkler için tatlı bir ümit ve teselli oluyordu.”*²⁰

¹⁹ Alan Palmer, *Makers of the Twentieth Century Kemal Atatürk*, London 1991, s. 29, 31.

²⁰ Thomas ath. Vaidis, *Bir Yunanlı Gazeteci Gözüyle Atatürk*, İstanbul 2005, s. 105.

Türkiye'nin Balkanlardaki diğer bir komşusu ve I. Dünya Savaşındaki müttefiklerinden birisi olan Bulgaristan'dan bir Sofya Üniversitesi Türk Filolojisi mezunu gazeteci, yazar Paraşkev Paruşev de Atatürk'ün Çanakkale'de parlayışını şu cümlelerle açıklıyordu: *"Mustafa Kemal, tam bir hazırlık içindeydi ve sanki her an boşanmaya hazır, iyice kulmuş bir yaya benziyordu. Yalnız bir komutan değil, tam bir asker, büyük bir mekanizmanın bir parçasıydı. Savaş içinde davranışları ve verdiği buyruklar genellikle alışılmışın dışında oluyordu. Verdiği buyruklarda, harp cehenneminin bütün inceliklerini kavrayabilen büyük bir askeri dehanın izleri seziliyordu"*.²¹

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki bir başka müttefiki, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun 1908-1918 yıllarında askeri ateşesi olarak İstanbul'da görev yapan Joseph Pomiankowski, savaş yıllarını konu ettiği eserinde Mustafa Kemal'in ismini zikretmeden geçmez. Özellikle 1915 yılı Ağustos ayında İngilizlerin yaptığı taarruzlar karşısında Mustafa Kemal'in askeri taktikleri hakkında bilgi vererek onun savaşın kaderi üzerinde nasıl etkili olduğunu açıklamaya çalışır.²²

Atatürk hakkında en tartışmalı biyografilerden birini kaleme alan Amerikalı yazar H.C. Armstrong da kitabında Çanakkale Savaşlarına geniş yer ayırmıştır. Eserinin geri kalan bölümlerinde Atatürk hakkında bazen olumsuz imalarda da bulunan yazarın kitabı bu nedenle Türkiye'deki çevirilerinde sansüre de uğramıştır. Ancak Çanakkale Savaşları söz konusu olduğunda o bile Mustafa Kemal'in başarısını itiraf etmek zorunda kalmıştır. Armstrong 25 Nisan saldırısında Mustafa Kemal'in askerlerini yüreklendirmesine bakarak onu Batı dünyasının askeri dehasını kabul ettiği Napolyon ile kıyaslar:

"Mustafa Kemal hemen durumun muhasebesini yaptı. Ansızın ve adeta içgüdüyle, Conkbayırı'nı kendisinin savunması ve derhal harekete geçmesi gerektiğini anladı. Emirleri bekleyemezdi; dakikalar sayılıydı. Napolyon'un "Vitesse, vitesse, tou jours vitesse" (Sürat, sürat, daima sürat) şeklindeki düsturu onun her zaman kullanmaktan hoşlandığı bir deyiş olmuştur."

Armstrong, konunun ilerleyen bölümlerinde Mustafa Kemal'in vatanın kurtulması söz konusu olduğunda emirleri bile hiçe saydığını, sorumluluk alarak kendisine duyduğu güvenle harekâtı yönettiğini kaydetmektedir. Ağustos ayındaki Anafartalar savaşlarında ise Liman von Sanders'in birliklerin komutasını ona devretmesinin Mustafa Kemal için arzulanan bir gelişme olduğunu vurgular.

²¹ Paraşkev Paruşev, *Atatürk*, İstanbul 1981, s. 93.

²² Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, İstanbul 1990, s. 121.

“Mustafa Kemal duraksamadığı gibi, soru da sormadı. Kendisine verilen bu sorumluluk ve eline geçen bu büyük fırsat, karakterinde yer alan tüm olumlu yönleri açığa çıkarmıştı. Görevi sükûnetle devraldı, dikkatle planlarını hazırladı ve hemen ardından müthiş bir enerjiyle görev yerine koştu. Yalın Türk askerinin ruhunu yepyeni bir cesaretle ateşlemişti. Hepsi de onu cehenneme kadar izlemeye hazır durumdaydı. Top atışı kesildi. Bir an için Mustafa Kemal, adeta güçlü bir lider figürü olarak, tek başına, ayakta durdu. Hemen sonra bir elirli kaldırıp ileriye atıldı. Yabanıl naralar atan Türk piyadesi, karşı durulmaz bir süngü denizi halinde dalga dalga onun ardından tırmanmaya başladı.”

Armstrong, hem Nisan ayında hem de ağustos ayındaki çarpışmalarda Türkler’e zaferi kazandıran ve yarımada ile İstanbul’u kurtaran, eldeki bu bir avuç asker ile Mustafa Kemal’in olağanüstü kişiliği olduğunu vurgulamaktan da çekinmiyordu.²³

Atatürk henüz hayattayken onun biyografisini kaleme alan yazarlardan birisi de 1934 yılında Arjantin’in İstanbul konsolosu olan Jorge Blanco Villalta’dır. İlk baskısını 1937’de yapan eserinde I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale’de yaşananları mitolojideki Truva anlatılarıyla harmanlayan yazar, muharebeleri genel olarak aktardıktan sonra Atatürk’ü de bu coğrafyanın efsanevi savaşçılarının kahramanlığıyla birleştirir: *“Ağustos ayında cereyan eden ve Anafarta Savaşı olarak adlandırılan bu kanlı çarpışmalar daima Mustafa Kemal’in adını hatırlatır. Bu dev muharebeler harekâtın dönüm noktasını tayin etmiş ve bundan sonra taarruz kuvvetleri için hiçbir umut kalmamıştır. Arıburnu’nda, Conkbayırı’nda ve talihi o veya bu yana meylettiren o sırrın derinliğinde, Mustafa Kemal’i bir gözetleme postasını peşine takmış kıyas kabul etmez üstünlükteki bir düşman kuvvetini şaşırtıp durdururken veya kendilerinden beklediği üstün fedakârlığı nasıl isteyeceğini bildiği bitkin taburlarının ve tümenlerinin ruhunu, bizzat kendisi örnek olmak suretiyle canlandırırken görebiliriz. Çanakkale Boğazi’nda, Mustafa Kemal’in yüce varlığı, çağlar boyunca burada savaşmış olan diğer şanlı komutanların varlığıyla birleşmiştir.”*²⁴

Sonuç:

Osmanlı Devleti’nin Balkan yenilgisinden sonra tamamen tükendiğinin düşünüldüğü bir anda Çanakkale Cephesinde kazanılan başarı elbette öncelikle Türk tarihinin seyrini etkilemiştir. Savaşın sonuçları arasında, ileride kurulacak Türkiye Cumhuriyeti’nin bir ölçüde kadrolarını hazırlaması ve Mustafa Kemal

²³ H.C. Armstrong, *Bozkurt*, İstanbul 1996, s. 43-54.

²⁴ Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, çev.: Fatih Özsu, Ankara 2000, s. 115.

Paşa ismini öne çıkarması herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Bununla beraber günümüzde Batılı araştırmacıların bir kısmının etkisinde kaldığı Oryantalist bakış açısı bu konuda da karşımıza çıkar. Nitekim bu yazarlardan bazılarının 1915'te Çanakkale'de kazanılan başarıyı tesadüflere bağlamak eğiliminde olduğu görülür. Bu tür yorumların gerçekte Türk insanının yetenek ve kabiliyetini küçük görme zihniyetinin bir tezahüründen başka bir şey olmadığı anlaşılabılır.

Elbette buna benzer ifadelere karşın gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse emrindeki askerlerin hakkını teslim eden yabancı yazarlar da bolca rastlanmaktadır. Özellikle savaşa şahit olanlar bu gerçeği itiraf etmekten çekinmez.

Özellikle yabancı yazarların birçoğu bir asker olarak Mustafa Kemal'in sicilinin parlaklığından bahsettikten sonra Trablusgarp savaşında karaya çıkarma harekâtı gerçekleştiren İtalyanlara karşı verilen mücadelede sağladığı deneyimden ve 1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşları sırasında aynı bölgede yani Gelibolu yarımadasında görev almasından dolayı, 1915'te Çanakkale'de takip ettiği stratejinin tesadüf eseri olmayıp, son derece bilinçli ve isabetli olduğu noktasında da birleşmektedirler.

I. Dünya Savaşının başladığı günlerde 34 yaşında bir yarbay olan Mustafa Kemal'den ziyade yabancıların Osmanlı Devleti hakkında bildikleri isimler sınırlıdır. İttihat Terakki Cemiyetinin önderleri başta Enver olmak üzere Cemal ve Talat Paşalar herkesin malumu iken 1915 Çanakkale Savaşları Mustafa Kemal isminin hem Türkiye'de hem de dünyada parladığı yıl olmuştur. Hatta bazı yabancılar o dönemde düşman safta bulunan bu subayın özellikle Milli Mücadele dönemindeki faaliyetlerini de düşündüklerinde neredeyse yeterli ciddiyeti göstermediklerine pişman bile olduklarını ifade etmekten çekinmezler.

Sosyal Bilimlerin bir dalı olarak Tarih biliminin her zaman tarafsız olması sıkça tekrarlanan bir kuraldır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı da tarihçiler tarafından bugüne kadar birçok inceleme ve araştırmaya konu edilmiştir. Bunların arasında zaman zaman Atatürk'ü küçültmeye hatta karalamaya çalışanlara da rastlanmıştır. Ancak Çanakkale Savaşları örneğindeki gibi bir zamanlar Atatürk'ün karşısında silahla mücadele edenlerin dahi onu cesaretli, ne yaptığını bilen, ileri görüşlü ve saygı duyulacak bir asker olarak vasıflandırmaları kuşkusuz bir gerçeğin teslim edilmesidir.

Bibliyografya

- Armstrong, H.C., *Bozkurt*, İstanbul 1996.
- Gronau, Dietrich, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, İstanbul 1994.
- Kannengiesser, Hans, *The Campaign in Gallipoli*, London 1927.
- Bean, Charles, *Gallipoli Mission*, Canberra, 1948.
- Carlyon, L. A., *Gallipoli*, Australia 2003.
- Churchill, Winston, *The World Crisis- The Eastern Front*, Odhams 1938.
- Hamilton, Sir Ian, *Gallipoli Diary*, New York 1920;
- Haythornthwaite, Philip J., *Gallipoli 1915*, Uk 1991.
- Kınross, Patrick, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul 1994.
- Knight, Frank, *The Dardanelles Campaign*, London.
- Macleod, Jenny, *Gelibolu'nun Öteki Yüzü*, İstanbul 2004.
- Mikusch, Dagobert Von, *Gazi Mustapha Kemal, La Résurrection D'un Peuple*, Paris 1931.
- Moorehead, Alan, *Gallipoli*, Hertfortshire 1998.
- Mühlman, Carl, *Çanakkale Savaşı*, İstanbul 2006.
- Oglander, Cecil Faber Aspinall, *Military Operation: Gallipoli*, London 1929.
- Palmer, Alan, *Makers Of The Twentieth Century, Kemal Atatürk*, London 1991
- Sanders, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul 1999.
- Steel, Nigel – Hart, Peter, *Defeat At Gallipoli*, London 1994.
- Paruşev, Paraşkev, *Atatürk*, İstanbul 1981.
- Pomiankowski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, İstanbul 1990.
- Villalta, Jorge Blanco, *Atatürk*, Çev.: Fatih Özsü, Ankara 2000
- Vaidis, Thomas, *Bir Yunanlı Gazeteci Gözüyle Atatürk*, İstanbul 2005.
- Von Schoen Walter, *Die Hölle von Gallipoli*, Berlin 1937.

ATATÜRK, EFELER VE ZEYBEK OYUNU

Eren AKÇİÇEK*

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişinde O'nu büyük bir kalabalık karşılamıştı.¹ Enver Behnan Şapolyo² anlatıyor:³

Kızılyokuş'un altında iki büyük sancak dikilmişti. Burada iki kurban kesildi. Buraya Haymana seymenleri dizilmişti. Öndeki büyük davullar iki yandaki tepelerden akisler getiriyor, zurnaların tiz sesleri sabahın alaca karanlığında tabiatı uyandırıyor. Ankara'nın fidan boylu efeleri palalarını sallayarak haykırıyorlardı: "Doh, doh" Bu sözler, atalarından kalan savaş naraları idi. Seymen adı, sekben den bozma, sekben öz Türkçe sökmenden alınma idi. Halk ağzından bu kelime zamanda seymen'e çevrilmişti. Seymenler gerçekte kızıl kıyamet günü Kızılyokuşa dizilmiş. Mustafa Kemal Paşa'yı bekliyorlardı. Otomobiller, Genelkurmay'ın bulunduğu sahada bulunan ahşap bir evin önüne geldiği zaman seymenler tarafından burada alaca bir dana kurban edildi.

Mustafa Kemal Paşa burada karşılama heyeti ve devlet memurlarını bir arada görünce, otomobilinden indi. Herkesin ayrı ayrı elini sıktı. Biraz daha ileri gidince yedi yüz delikanlı, zeybek kıyafetinde ve ellerinde teke palalar olan seymenleri dimdik ve canlı olarak görünce, bu zeybek alaylarına büsbütün hayrette kaldı. Bu muazzam ve tarihte misli az görünmüş tezahürata şaşa kaldı. Bu koç yiğitlere sert bir sesle:

- Merhaba Efeler! Diye yüksek sesle selamladı. Efeler hep bir ağızdan

- Sağ ol Paşa Hazretleri...

Mustafa Kemal

- Arkadaşlar, buraya niçin geldiniz?

Efeler hep bir ağızdan:

- Millet yolunda kanımızı akıtmaya geldik...

* Dr., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

¹ Utkan Kocatürk *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* Ankara 1999 s.186.

² Enver Behnan Şapolyo, *Eğitimci Yazar* (İstanbul 1900 – Ankara 1972).

³ Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul 1958, s.365-372.

Mustafa Kemal:

- Fikrinizde sabit misiniz?

Tekrar bağırdılar:

- And olsun...

Mustafa Kemal'in gözleri yaşararak:

- Var olun yiğitler...

Mustafa Kemal Paşa, istasyon meydanında jandarma takımı ile polisleri selamladıktan sonra, biraz daha ilerlediği zaman, tekrar bir seymen alayına rast geldi. Burada Ankaralı Güvençli İbrahim, seymenlerle beraber duruyordu.

Güvençli İbrahim'in bir elinde bayrak, sol üzeri altın işlemeli bir iri pala ve göğsünde bir Kuran-ı Kerim asılı olduğu halde tunçtan bir heykel gibi duruyordu. Sağında büyük bir teke pala ile kasap Yaşar Efe, solunda ise köfteci Kırış'ın Bekir Efe bulunuyordu. Diğer seymenler de sıra ile dizilmişlerdi.

Güvençli İbrahim'i evinde buldum. Hasta yatıyordu. Kendisiyle görüştüm. Bana dedi ki:

- Mustafa Kemal Paşa Dördüncü Ordudan yani Şarktan Ankara'ya geldiği gün, başında boz bir kalpak, üstünde bir kürklü bir kaput vardı. Görür görmez ona kanım kaynadı. Göğsümde Kuran-ı Kerim, bir elimde bayrak, diğer elimde bir teke pala, beni görünce yanıma yaklaştı. Kuran-ı Kerim ile bayrağın ucunu öptü. Sonra bana:

- Nasılsın ağa... Deyince ben:

- Duacıyım, sağ ol Paşam... Dedim.

Davul, zurna Paşa'yı önümüze kattık. Hükümet meydanına vardık. Mustafa Kemal Paşa, Yunanı İzmir'den denize döküp Ankara'ya döndüğü gün yine uşaklarla karşıcı çıkmıştır. Büyük zafer günü seksen ihtiyar seymenden bir alay yapmıştık. Meclisin önüne halka olup karşılıklı oynamıştık. Yanımda iki ufak milli elbiseli çocuk vardı. Paşa, çocukları sevdi ve öptü. Çocuklarda Mustafa Kemal'in yanaklarından öptüler. Ben tekrar pala ile ortaya atıldım, karşıma kasap Yaşar çıktı. Bıçakla karşılıklı zeybek oynadık. Seymenlere yola düzülmek üzere idik, bir polis yanıma geldi:

- Paşa'nın yanında bir ecnebi kadını var, bir kere daha oynamanızı rica ediyor, sizin fotoğrafınızı çekecekmiş dedi. Ben kızdım:

- Biz kumandanımıza oynamaya geldik. Elin yaban avratlarına kılıç kaldırıp, zeybek oynayamayız. Varın, gidin böyle deyin... diyerek bayrağı eline aliverdim: seymenleri de sürdüm. Geçip gittim dedi.

Bu merasimden sonra Mustafa Kemal, Hükümet Konağı'na geldi... Burada misafir edildi. Yaya seymenler ve halk hükümet Konağı'na doğru ilerliyordu. Davul zurna sesleri hükümet Konağı'na yaklaştı. Seymenler ellerinde Zülfikar denilen kılıçlarla bıçak oyunu oynuyorlardı. Meydana geldiler. Kasap Yaşar'la, çok güzel ve iri vücutlu bir efe olan Yağcıoğlu Fehmi, karşılıklı oynadılar. Ara sıra küçük seymenlerden Yağcıoğlu Cemal, Rahmi, Yağcıoğlu Ahmet zeybek oynadılar. Biraz sonra Yağcıoğlu, Ankara zeybeği, Çarşamba zeybeği, Balıkesir, Aydın zeybekleri oyununa geçti. Artık hükümet meydanı insanla dolmuştu.

Mustafa Kemal, dörde doğru Hükümet Konağı'na gelmişti Halkın toplandığını görünce aşağı indi, bir elinde kalın bir baston, başında boz bir astragan kalpak, üzerinde kemerli boz bir pardösü ve koltuğunda bir çanta bulunuyordu.⁴

Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Hayati Bey'den naklen Burhan Ökte anlatıyor;⁵

Atatürk İstiklal Savaşının en sıkıntılı günlerinde bile Ankara'nın yerlilerinden bazı müzikşinasları davet ederek Türk Musikisi dinlermiş. Yine böyle bir günde Şarkılar gazeller birbirini takip ediyor. Bir ara zeybek çalmaya başlıyoruz. Mecliste Mustafa Necati Beyler de var. Zeybek oyununa başlıyorlar. İzmir'in bu iki efe çocuğu cidden güzel yaman zeybek oynuyordu.

Bir ara herkes duruyor. Atanın zeybeğe başladığını görüyoruz. Erkek figürlerle dolu bu Türk raksını ne güzel kendine yakıştırıyor. Zeybeğin zarif figürleri Paşanın zarif endamına ne güzel yakışıyor. Herkes büyük bir vecd içinde bu güzel manzarayı seyrediyor. Bu coşkun neşe içinde gece de bitiyor.

6 Kasım 1924 tarihinde:

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Kars'a gelişinde gençler türkü söyleyip oyun oynayarak, Atatürk'e karşılama töreni düzenlemişlerdir. Bu gezi sırasında Şeyh Şamil oyununu da seyrettikten sonra oyunu beğenerek tekrar oynatmıştır.⁶

10 Ekim 1925'de Atatürk Manisa'ya geldiğinde Vali Konağının önündeki meydana Manisalı gençler zeybek oynamışlar, Atatürk ve Kazım Özalp da gençlerin oyunlarını seyretmişlerdir.⁷

⁴ Atilla Kollu, "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi (Ankara 1)", *Askeri Tarih Bülteni* 22(43), Ağustos 1977 s.117 119.

⁵ Burhaneddin Ökte, "Atatürk'ten Hatıralar IV, Atamız Zeybek Oynuyor", *Türk Musikisi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, 1 Mart 1948, s.8 ve 19.

⁶ Fethiye Erbay, Mutlu Erbay, *Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Atatürk'ün Sanat Politikası*, İstanbul 2006 s.161.

13 Ekim 1925 günü İzmir Kız Öğretmen Okulunda Selim Sırrı (Tarcan) Bey⁸'in Öğrencisi Mualla Hanım ile oynarken Zeybek havasını seyretmekten büyük zevk almış ve sonrasında şunları söylemiştir:

“Hanımefendiler, beyler!

Selim Sırrı Bey, zeybek havasına ihya ederken ona bir şekli-i medeni vermiştir. Bu sanatkar üstadın eseri hepimiz tarafından kabul edilerek milli ve içtimai hayatımızda yer tutacak kadar tekemmül etmiş, bedii bir şekil almıştır. Artık; Avrupalılara “Bizim de mükemmel bir dansımız var diyebiliriz ve bu oyunu salonlarımızda, müsamerelerimizde oynayabiliriz. Zeybek dansı her içtimai salonda kadınla beraber oynanabilir ve oynanmalıdır.”⁹”

Bu yeni zeybek raksı Tarcan Zeybeği olarak tanımlanmıştır.¹⁰

Atatürk'ün hizmetinde bulunan Cemal Granda, Atatürk'ün sofrada hora tepip dans ettiğini, zeybek oynadığını belirterek “en sevdiği müzik parçaları arasında Rumeli Türkülerinden sonra Zeybek havaları gelirdi. Onu neşelendirmek için arkadaşları ve davetliler de kendisinin pek sevdiği zeybek oyununu oynarlardı” demektedir.¹¹

Ahmet Hamdi Başar¹² da Atatürk'ün sofrasında zaman zaman zeybek oynandığını belirtmektedir.¹³

Atatürk Zeybek oyununu milli bir dans yapmayı çok istemiştir. Bu erkek oyununu cengâverine bir eda ve hareketlerle oynanırdı.¹⁴

Kılıç Ali¹⁵ Anlatıyor;¹⁶

⁷ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara 1975.

⁸ Selim Sırrı Tarcan, (Mora Yenişehir Köyü 1874 –İstanbul 1957) Eğitimci Yazar.

⁹ *Vakit*, 15 Teşrin-i evvel (Ekim) 1925; Selim Sırrı Tarcan, *Hatıralarım*, İstanbul 1946, s.59.

¹⁰ Selim Sırrı Tarcan, *Halk Dansları ve Tarcan Zeybeği*, İstanbul; Metin Ekici, “Yeni Zeybek Raksı”, *Milli Folklor*, Yıl 15, Sayı 57, 2003, s.10-25.

¹¹ Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı idim*, Yazan Turhan Gürkan, İstanbul 1973, s.175-176.

¹² Ahmet Hamdi Başar (1897 İstanbul-26 Haziran 1971 İstanbul) Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü mezunu, Milletvekili, Yazar.

¹³ Ahmet Hamdi Başar'ın *Hatıraları*, *Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, Gazi Bana Çok Kızmış, Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk, İstanbul, 2007, s.412.

¹⁴ B. Hüsrev Gerede, “Atatürk”, *Belleten*, Cilt XX, Sayı 80, Ekim 1956, s.566.

¹⁵ Kılıç Ali (1889 – 14 Temmuz 1971) Atatürk'ün yakın arkadaşı, subay milletvekili.

¹⁶ Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Derleyen Hulusi Turgut, İstanbul 2005, s.600-601.

Ertuğrul Yatı ile güzel bir havada ve sabahın erken saatlerinde Zonguldak'a varılır. Gereken yerler ziyaret edilir. Gemi Kaptanı Cemal Kaptan'dan barometrenin düşmekte ve bir fırtınanın gelmekte olduğu haberi gelir.

Atatürk incelemelerini yarıda bırakmak istemez. İncelemeler tamamlandıktan sonra yata dönülür ve hareket edilir.

Şile önlerine yaklaşıldığında aniden bir fırtına patlak verir. Atatürk'ün yemek yemesi için yukarı güvertede yaptırılan köşk şiddetli bir hava akımı oluşturuyor, rüzgâr yatı aksi doğrultuya sürüklüyor; yat fena halde yalpalıyor; güvertede durulmuyordu.

Atatürk bu fırtına ve kıyamette rağmen, hiçbir şeye aldırıyor. Bir yerden de gramofona zeybek plağını koydurup, çaldırıyor, arkadaşlarıyla zeybek oynuyordu.

Hafız Yaşar Okur anlatıyor:¹⁷

"24 Kasım 1928 gecesi İnce Saz Heyeti Çankaya Köşkünde bir fasıl yaptı. Musiki bahsi bittiğinde Atatürk; "Yaşar Bey Aydın Zeybeğini unuttuk mu?" diye göz ucuyla bana işaret etti. O gece masada Maarif Vekili Mustafa Necati Bey¹⁸ bulunuyordu.

Necati Bey, hemen sofradan kalktı ve Atatürk'ün elini öptü. Atatürk de Necati Bey'in yanağını öptü. Necati Bey, kemâl-i tâzimle, Atatürk'ün yanından ayrıldı ve ceketini çıkardı, tam bir zeybek edasıyla salonda gezmeye başladı. Atatürk, elini kaldırdı, biz de zeybek raksı çalmaya başladık. Necati Bey, Aydın Zeybeği'ni hakikaten çok güzel oynuyordu. Atatürk, ara sıra, "Haydi arslanım" diye el çırpıyor ve alkışlıyordu.

Bu zeybek raksı yarım saat kadar devam etti. Necati Bey'in ter içinde kaldığını, yorulduğunu hisseden Atatürk elini kaldırdı ve sazı kestirdi. Necati Bey, Atatürk'ün elini öptü ve ceketini giyerek, Atatürk'ün müsaadeleriyle yerine oturdu. Alkışlar süratle devam ediyordu."

Behçet Kemal Çağlar anlatıyor:¹⁹

"Ankara'ya ayak basışının yıl dönümünü kutlamaya, Halkevinde ilk defa karar vermiştik (27 Aralık 1932). Reşit Galip nutuklarının en güzelini söylemiş

¹⁷ Yaşar Okur, *Yaşanmış Olaylarla Atatürk ve Müzik*, Hazırlayan Halil Erdoğan Cengiz, Ankara 1993, s.42.

¹⁸ Mustafa Necati, Eğitim Bakanı (1894 - 1 Ocak 1929).

¹⁹ Behçet Kemal Çağlar, "O'nun Gözyaşları", *Yücel Dergisi*, Yıl 7, Cilt XIII, Sayı 78, Ağustos 1941, s.268-269.

ben de “Ergenekon” ismindeki manzum ve bir perdelik bir piyesi bir arkadaşım ile oynamıştım. Birinci efsane Ergenekon’la, ikinci hakiki Ankara Ergenekon’unu birbirine bağlayan bir piyeste dağlar demircinin çekici ile parçalanınca Turan illeri yerine Ankara görünüyor ve kaybolan bozkurtun yerine, Atatürk’ün silüeti ufukta güneş gibi parlıyordu... Ankara dekorunun önünde seymenler türkülerini ve rakslarını başlıyorlardı...

Ankaralıların gönülden kopan kadirşinaslığı ile gündüzden beri heyecan içinde olan Atatürk, bu geceki tezahürden de memnun olmuş; bizi sofrasına davet etmek lütfunda bulunmuştu... Piyesten okuttuğu parçalarla memnun, perde sonunda oyuna koyulan seymenlerin de çağrılmasını emretmişti... Biraz sonra kapıdan:

- Efeler geldiler... yollu bir haber verilince:

Paşa birden kuşlarını çatıp:

- Ne efeleri?... diye sordu, belli ki “efe” sözü hoşuna gitmemişti: “Yanıma yakın sandalye koyun, onlara gelsinler!” buyurdu.

Önde Yukarı yüzde hancı Hüsnüoğlu Bahri Çavuş, Yazcıoğlu Fehmi, memur Gençosman yemek salonuna girmişlerdi; Paşa, heyecan içinde, neşeli, fakat gayet saygılı duran bu yiğitlere sordu:

- Siz efe misiniz?”

Bahri Çavuş, gayet hürmetkâr bir bakışla Gazi’nin gözlerinin içine bakarak:

- Paşam efendim, senin huzurunda kim efe olabilir... gibi hikmet dolu ve Gazi’nin gönlünü dolduran bir cevap vermişti. Üç seymen ustası birer birer Ata’nın elini öptükten sonra, sandalyelerine iliştiler.

Gazi seymenlere. “Şimdi size soframdakileri tanıtayım” diye söze başlamıştı:

- Bu zat büyük âlimlerimizdendir, tarih yazar ve okutur. Bu, büyük bir yazardır, olayları dile getirir. Bu büyük...” Sofradakilerden böyle iltifatlarla bahsetmesi tamamlandıktan sonra, seymenleri göstererek:

- Bunlar da, yeryüzünün en kahraman milletinin en yiğit insanlarından üstündürler...”

Bana gelince, bu zattan daha iyi tarihimizi bilmesem, dertlerimizi bu zattan daha iyi dile getirmesem, bu zattan daha iyi asker olmasam, bu zattan, bu zattan daha iyi konuşmasam, sizden daha cesur olmasam, elbette başınız olamazdım...”

Mustafa Kemal, bu sözlerinin uyandırdığı heyecanlı bakışın altında, seymenlere hitabına devanı ediyordu:

- Sorarım size... Ben ne Mustafa Kemal'im, ne de Cumhurbaşkanı... İkimiz de Türk, ikimiz de efe... Sen beni bilmiyorsun, ben de seni... Dağ başında karşılaşsak benden korkar mısın korkmaz mısın?

Bu soru, gece yarısının hayli aşıldığı, yenip içilmenin ilerlediği bir zamanda, o günü büyük heyecan, yorgunluk ve neşe içinde geçirmiş bir vatandaşa tevcih edilmişti. Bahri Çavuşun cevabı şu olmuştu:

- Senin sayende, düşmandan korkmamıştı ki, senden korkalım!

Bu cevap Mustafa Kemal'i tatmin etmemiş gibi görünmüştü:

- Düşmandan tabii korkmayacaksın... Gel bana doğru bakalım gerçekten efe misin!" diyerek yanına çağırdığı Bahri Çavuşun başını dizine doğru çekmiş, onun boynuna dayadığı tabancasını ateş etmeğe başlamıştı. Kurşunlar Bahri'nin boynunun tüylerini yalayıp, duvara saplanırken, o, kılını, bile kıpırdatmamış, Ateş durmuştu:

Bahri Çavuş doğrulmuş:

- Bitti mi Paşam? diye sormuştu.

Mustafa Kemal, elindeki tabancayı yere fırlatmış, gözlerinden yaşlar akararak şöyle konuşmuştu:

- Demin söylediklerim yalandı, yanlıştı, Ben her şey değilim, be hiçim. Eğer bu millet bana böyle inanmasaydı, ben hiç olurdum. Bu millet kılı kıpırdamadan vatani için canını vermeye hazır olmasaydı, ben hiç bir şey yapamazdım.

- Hepimizin gözleri yaşla dolu idi; gün doğuyordu; yanından ayrılırken Ankaralıları sevgilerinin ulaştırılmasını emreden Gazi Mustafa Kemal, tavırlarından çok hoşlandığı Seymenlerin "ahvali ile yakından ilgilenmemizi" ihtar etmişti. Bahri Çavuşun geçim derdi olduğunu onun sükûtunu asaletinden hissetmişti büyük insan..."

Cumhuriyetin 10'uncu yılı büyük bir coşku ve heyecanla bütün yurttan kutlanmıştı. Cumhuriyetin 10. yılında Ankara Halkevinde düzenlenen baloda gençlerle 10. Yıl Marşını söyledikten sonra yanında misafir olarak Türkiye'de bulunan Rus heyeti başkanı Vorosilof orkestranın kazaska çalması üzerine kalkıp oynayınca. O'da dayanamamış Orkestraya bir zeybek çalmasını emretmiş ve ortaya çıkarak mükemmel bir surette zeybek oynamıştır. Daha sonra yabancı konukların ve salondakilerin alkışlarıyla yerine otururken:

“İşte bizim de böyle erkekçe bir oyunumuz var demiştir.”²⁰

Falih Rıfki Atay²¹ Atatürk’ün Zeybek oyununu şöyle anlatıyor:

“Oyunu efekari ve kibardı. Bazı jestleri hiç yapmazdı. Bu bir alafranga değil, bir batılı, bir alaturka değil, bir Türk idi.”²²

Cevdet Tolgay²³ da anılarını anlatırken aynı noktaya değinmektedir. Park Otelde verilen bir baloda Atatürk çevresindekilerin dans etmelerini istiyor, fakat kimsenin dans etmediğini görünce Cevdet Tolgay’ı çağırarak orkestraya Harmandalı çalmasını ve kendisinin de oynamasını istiyor. Cevdet Tolgay her ne kadar zeybek oynamasını bilmediğini söylüyorsa da Atatürk’ün ısrarı üzerine ellerini anlamsız bir biçimde açarak müziğe uymaya çalışıyor. Daha sonra iyi zeybek bilen arkadaşı imdadına yetişiyor ve oyuna katılıyor. Ancak Atatürk oyunu becerememişler gibi, “Öyle değil, böyle olur.” Derecesine bir anda ayağa fırlıyor ve kendine özgü figürlerle zeybek oynamaya başlıyor.²⁴

Fahrettin Altay²⁵ Anlatıyor:

...Hepimize el tutturarak hora teptirdi, zeybek havası çaldırdı. Kimse beceremiyor el ayak oynatarak dönüyorduk. Herkesi durdurdu kendisi tek başına güzel bir zeybek oyunu yaptım hayran oldum.

“Bu oyun milletimizin erkek oyunu, kahraman oyunudur bilmek lazım” diyerek bizi mahcup etti.”²⁶

Hasan Rıza Soyak ta “Atatürk zarif endamı ile çok güzel dans ederdi, büyük bir haz ve heyecanla seyrettiği halk oyunlarını, bilhassa erkek ve yiğitçe figürleri ile zeybek oyununu takdir ve teşvik ederdi” demektedir.²⁷

Atatürk İstanbul’da iken bir gece ortadan kaybolur. Uzun aramalardan sonra nihayet sabaha karşı Kireçburnu’nda bir gazinoda balıkçılarla eğlenirken bulurlar. Anlaşılan o gece Atatürk, özgür ve alelade bir vatandaş gibi gezmek, eğlenmek ihtiyacı duymuştur. Uzun sohbetlerden sonra Atatürk balıkçılara şunları söyler:

²⁰ E. Behnan Şapolya, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, s. 527.

²¹ Falih Rıfki Atay (1893 – 20 Mart 1971) Gazeteci yazar.

²² Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969, s. 127.

²³ Cevdet Tolgay (İstanbul 1901-İstanbul 1993), Süvari subayı, Atatürk’ün yaveri.

²⁴ Nazmi Kal, *Atatürk ile Yaşadıklarının Anlattılar*, Ankara 2001, s.107-108; İsmail Hakkı Akansel, *Atatürk’ün Yaverleri*, İstanbul 2006, s.266.

²⁵ Fahrettin Altay (1880-26 Ekim 1974) Orgeneral.

²⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul 1970, s.398.

²⁷ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, Cilt 1, İstanbul 1973, s.21.

“Çocuklar isimlerinizin Kosta, Yorgi, Anastas vesaire olması sizi bizden uzaklaştırmaz. Çünkü sizinle ortak taraflarımız var. Biz sevdiğimiz insanlara çeledi deriz. Siz ne dersiniz? Bizim oyunlarımızın sizin oyunlarınız, sizin zevklerinle bizim zevklerimiz arasında benzerlik, hatta kardeşlik vardır. Bizim zeybeğimiz neyse sizin kasabınız da o değil midir? Ben zeybeği oynadığım kadar kasabınızı da oynarım ve aynı zevki duyarım. İster misiniz birlikte bir tecrübe edelim?”

Bu konuşma ihtiyar Rum balıkçıları mutlu eder. Hepsi birden ayağa kalkıp Atatürk’e kol vererek oyun oynarlar.²⁸

24 Haziran 1934 gününde Atatürk İran Şahı Rıza Pehlevi ile beraber İzmir üzerinden Balıkesir’e gelir. Tren istasyonunda Bengi ekibinin oyunuyla karşılaşır. Ekibi ve oyunu çok beğendiği için huzurunda birkaç defa oynatır ve takdirlerini belirtir.²⁹

Aynı yıl daha sonraki bir tarihte, Ali Hikmet Paşa’nın davetlisi olarak küçük Çiftlik Parkında gösteri yapmak üzere İstanbul’a gelen Pamukçu ekibinin İstanbul’da olduğunu duyan Atatürk, bütün oyuncular Dolmabahçe Sarayı’na davet eder. Ordu Müfettişlerinden İzzettin Paşa’nın³⁰ kızının düğünü yapılan Dolmabahçe Sarayı’nda olanları Tevfik Güngörmüş şöyle anlatır.³¹

“Düğün salonu oldukça kalabalıktır. Atatürk hemen bizi yanına çağırıyor. Sarayı gezdiriyor. Sonra bize:

“Siz dans biliyor musunuz?” diye sordu.

“Hayır! Paşam” dedik.

“Öğrenin” dedi.

Sustuk.

Atatürk devamla:

“Bakın” dedi. “Sizin memleketinizde ablanız, bacınız var değil mi?”

“Var Paşam.”

“İşte bunları da öyle tutacaksınız.”

Tevfik Dayı atılır.

“Evet, Paşam biz Türkler hepimiz kardeşiz.”

²⁸ Nail Tan, *Atatürk ve Türk Folkloru*, Ankara 1981, s.17.

²⁹ Zekeriya Özdemir, *Bengi ve Kaplıca Diyarı Pamukçu*, Ankara 1997, s.149.

³⁰ İzzettin Çalışlar (1888–1951) Orgeneral, Milletvekili.

³¹ Zekeriya Özdemir, *a.g.e.*, s.151-152.

Atatürk memnun Tevfik Dayı'nın sırtını sıvazlayarak: "Bravo Efe" der ve orada bulunan hanımlarla hepsini dansa kaldırır.

Sonra "Haydi bakalım, bir de sizin oyununuzu seyredelim" der. Orta yer boşalmış, gözler bize dikilmiştir. Dans pisti pırıl pırıl kayacak gibidir.

Efelerden biri Atatürk'e:

"Paşam burası kayıyor." der. "Burasının halısı kilimi yok mu?"

Atatürk:

"Otuz hamal olsa da buranın halısını getiremez, ayakkabılarınızın altını ıslatın." Dedi.

Ayakkabılarımızın altını ıslattık. Oyuna başladık, kaymıyordu. Oyunu bitirdiğimiz zaman salon alkıştan inliyordu.

Atatürk milli oyunları çok severdi. Bir başka karşılaşmamız da Balkan Festivali'nde oldu. Balkan Festivali'nde ilk çıkan ekip bizdik. Oyun bitmiş bir kenarda dinleniyorduk. Atatürk yanımıza geldi.

"İçinizde bir köy türküsü söyleyecek var mı?" dedi.

Trabzonlu birisi:

"Var Paşam"

"Söyle"

Trabzonlu başladı:

"Murtaza'nın bağında üç dal nohut,

Anne ben ölüyorum, bana Yasin okut." Diye

Atatürk'ün hoşuna gitmemiştir.

Sertçe:

"Bırak" dedi "Ölmeğe niyetimiz yok"

Sonra bize döndü:

"Siz dedi" Zeynep şarkısını biliyor musunuz?"

"Evet"

Hep beraber söyledik. O da bizimle beraber söylüyordu.

Sonra kendisinin de iştiraki ile:

"Mendilimin uçları

Çıkamam yokuşları" türküsünü söyledik.

Atatürk Tevfik Dayı'ya:

"Kalk efe Sarı Zeybek oynyalım" dedi.

Oyuna kalktık.

Bana "Dikkat et, yanlış yapma" dedi. Beraber Sarı Zeybek oynadık."

Atatürk, 1936 yılında Balkan Oyunları'nda grupları huzuruna çağırarak ayrı ayrı iltifat etmiş, bu arada bazı Balkan danslarıyla Türk dansları arasındaki yakınlık dolayısıyla bütün ekiplerin beraber dans etmelerini emretmiştir. Ekipler emre uyarak birlikte oynarlar ve hatta Atatürk'ü aralarına alırlar. Bu oyunun gençliğinde Rumeli'de oynadığı hora olduğu belirtilir.³²

Refik Fersan anlatıyor:³³

"Bir akşam, fasıldan sonra bir semai çalarak konsere son verdik. Atatürk şöyle dedi:

- Her fasıl peşrevle başlıyor, saz semaisiyle bitiyor. Dörder "Hane" olarak yapılan bu eserlerin, özellikle saz semailerinin tavrı aşağı yukarı birbirlerinin aynı. Bizlere heyecan verecek, ruhumuzu okşayacak zeybek havaları gibi kıvrak ezgilerle düzenleseydiler olmaz mıydı?

Acaba bestekârlarımız bunu neden göz önünde tutmamışlar?

Gazi'nin bu buluşları harikaydı. O ara salon orkestrası konserine başladı. Yerimden kalktım. Beni de ilgilendiren bu buluş üzerine hemen bir eser yazmak ve hemen orada arzularını yerine getirmek için تنها bir yere çekildim. Bir kâğıt parçasına o anda doğan ezgileri Hamparsum notasıyla tespit ettim, dördüncü haneye de zeybek temposunda bir oyun havası ekledim. 15 dakika gibi kısa bir sürede oluşturduğum bu eseri bir daha gözden geçirdim, kendim de beğendim. Mükemmel bir "Nikriz Saz Semaisi" bestelenmişti.

Yirminci dakikada salona girdiğini zaman orkestra dans havaları çalmaya devam ediyor, Atatürk sofrada yanındakilerle konuşuyordu. Beni görünce:

- Neredeydin?

- Paşam, emirlerinizi yerine getirmek üzere dışarı çıkmıştım. Müsaade ederseniz, şimdi bestelediğim "Nikriz Saz Semai'sini" dinleteceğim.

- Paşa hayret etmişti. Derhal tamburla eseri çalmaya başladım. İlgiyle, dikkatle izliyordu. Son hanenin zeybek usullerine başlar başlamaz:

³² Sabahattin Türkoğlu, "Atatürk ve Folklor", *Sanat Dünyamız*, Yıl 8, Sayı 22, Mayıs 1981, s.21-26.

³³ İlknur Güntürkün Kalıpçı, *Esprileriyle İçimizden Biri Atatürk*, İstanbul 2007, s.262.

- *Bravo! Aferin evladım, diyerek aralarında İnönü'nün de bulunduğu konuklarına:*

- *Hadi bakalım hepimiz zeybek oynayacağız!*

Tekrar, tekrar bu eseri çaldırdılar ve zeybek oynadılar."

Hatay meselesinin en hareketli günlerinde Atatürk 6 Ocak 1937 günü yanında Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, İçişleri ve Dışişleri Bakanları olduğu halde İstanbul'dan Eskişehir'e gelmiş. Eskişehir'de 4 saat çalışmış, aynı gün saat 17.30'da Konya'ya hareket etmişti. Konya dönüşünde 9 Ocak 1937'de tekrar Eskişehir'e gelen Atatürk Eskişehir Orduevinde subaylarla bir toplantı yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.³⁴

Eskişehir Orduevinde yemekte, milli oyunlar oynandı. Atatürk Zeybek havasına kendini kaptırdı. Ayağa kalkarak oynamaya başladı. Coşkunluğu o dereceyi bulmuştu ki dizini yere vururken bir aralık sendeledi. Çevresindekiler Atatürk'ü kaldırmak istediler. İşaretle onları durdurdu ve:

"Türk kendi düşer, kendi kalkar" diyerek zemberek gibi yerinden fırladı.³⁵

Atatürk her gittiği ve gezdiği yerlere çok sevdiği Ülkü'yü³⁶ de beraberinde götürürdü. Ülkü'ye zeybek oynatmaktan ve akrobatik hareketler yaptırmaktan memnun olurdu.³⁷

22 Ocak 1938 günü Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger tarafından yapılan muayenesi ile karaciğer hastalığı tanısı konulduktan sonra 1 Şubat 1938 günü saat 16.30'da Yalova'dan Bursa'ya gelir.³⁸

Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu son zeybek oyununu anlatıyor:

"Akşam yemek salonunda yemek sırasında orta salondan geçti ve orkestra şefi Azerbaycanlı Mehmed'e yüksek sesle şu emri verdi:

- *Zeybek!*

Mehmet, kemanının yayı ile arkadaşlarını tahrik etmek istedi. Fakat Atatürk onu durdurdu:

- *O değil...*

³⁴ Mehmet Önder, *a.g.e.*, s.159.

³⁵ Nail Tan, *a.g.e.*, s.17.

³⁶ Manevi Kızı Ülkü.

³⁷ Turgut Güner, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, İstanbul 2006, s.89.

³⁸ Eren Akçiçek, *Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü*, İzmir 2005, s.103.

Mehmed'in yayı kemani üzerinde süratle birkaç nota dolaştırdı. Atatürk:

- Hayır... dedi.

- O da değil. Sarı zeybek!

Ve anında Selim Sırrı gibi salon zeybeklerini de, Koca İsmail veya zavallı Yörük Ali gibi Ödemiş ve Aydın efelerini de hayran edecek bir zeybeğin kahraman figürlerini icraya başladı. Ve bu, hakikaten Bozdağ'ın çok eski tarihlerinde görülenler gibi bir dua, bir kahraman duası, bir kahramanlık ayini oldu.

Düşününüz bir kere... Beynelmilel tıbbın, en mütebahhir üstatlarından, "rejime riayet ederse nihayet dokuz ay yaşayabilir. Bir yıl yaşayabilmesi için bir mucize dahi kafi gelemez."

Teşhisini alan ve bunu bilen bir adam, dizlerini yere vura vura zeybek oynuyordu.

Bu, ölüme meydan okuyanların ateşe atılmazdan önce kayalar arasında veya kara ormanlarda yaptıkları son kahramanlık ayini değil midir?

Doktorların teşhis, müşahede ve münakaşaları arasında altı ay bunalmış olan saray erkânı bu vaziyete dehşete kapılarak bakıyorlardı. Hepsinin gözlerinde öyle acı bir endişe fişkırıyordu ki bu hal, birbirinden zeki gençlerle dolu olan salonda ancak bir iki dakika meçhul kalabildi. Sonra birden, bu harikulâde bedîi raksın akıllara durgunluk manasına hepsinin akıl erdiriverdiği anlaşıldı. Gülümseyen yüzlerin bir deruni emre itaat eder gibi hep birden geriliverdikleri görüldü. İçlerinde fevkalade bir neşe kıvılcımları gözleri hep birden dumanlandığı, bakışların donuklaştığı görüldü ve o anda genç kadınları eriyen rimellerden, gözbebeklerinin yanmasına ehemmiyet vermeden, delikanlıların beyaz gömleklerine kolalarını eritecek derecede sıcak ve nohut büyüklüğünde damlalar dökerek ağladıkları görüldü.

Yine o anda, O'nun, sanki bu gözyaşları ile ifade olunan umumi teessürü hissetmiş gibi, bu teessürde bir merhamet çeşnisi sezmış de kızmış gibi raksına bir kat daha şiddet verdiği, görüldü. Tahtaya vuran dizlerinden çıkan sesler, şimdi bu meyus bakışların, bu yaşlı gözlerin muhasarasından kurtulmak isteyen bir aslanın kükreyişini andırıyordu.

Orkestra, zeybeğin son notlarını bitirince kadınlar ve erkekler göstermemek için ipekli mendillerini acele acele gözlerine bastırırlarken Atatürk ağız dolusu bir kakhaha attı:

- Zeybekte insanın yorgunluğunu dindiren bir kudret var.

Ve gözleri yaşlı insanlar kalabalığı içinde, gözleri Celal Bayar'a ilişkince:

- Siz de pek yorulmuşa benziyorsunuz...

- Dedi

Ve ellerini birbirine vurup orkestra şefine seslendi:

- Başvekilimiz dinlenmek, adalelerindeki rehaveti gidermek istiyorlar.

Tekrarlayınız şu zeybeği!

Celal Bayar boyun kesip ortaya çıkınca Şefin etrafı gözetken gözlerine Şükrü Kaya da ilişivermişti. O ağzında sigarası, sırtını duvara dayamış duruyor ve gülümsüyordu galiba...

Bir işaret de ona...

- Çık bakalım ortaya...

Şükrü Kaya da derhal zeybeğe başladı amma acele ile sigarasını bırakmayı unutmuştu. Bu hal Atatürk'ün gözünden kaçır mı?

- Muhite hürmet edelim... ”³⁹

*Şevket Süreyya Aydemir o geceyi şöyle anlatıyor:*⁴⁰

“Etrafında yaverleri, ardında Başvekil Celâl Bayar, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, mebuslar, vali, bu yarı gece sonrasını sabaha yaklaştıran sisli karanlığın içinde onu sessiz takip ederler. Fakat nihayet bir yol kavşağına gelince mukavemeti sona ermiş gibidir. Duraklar, sert bir sesle bağırır:

- Fakat bizim bir arabamız olacaktı. Yayan mı gideceğiz yoksa?

Koşuşurlar. Araba kapısı açılır. Arabaya girer girmez başı bir tarafa yaslanır:

- Haydi çabuk, üşür gibi oluyorum...

Yaver arabanın camlarını kapamaya çalışır, o sırada onun son sözleri şudur:

- Ne güzel geceydi...

Evet o gece güzeldi ama onun raksı bir âyin değil, bir mücadele idi. Son Makedonyalının, tabiatın zulmüne ve zalim kadere karşı son mücadelesi.”

³⁹ Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, *Son Balo*, İstanbul 1941, s.25-30.

⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922 – 1938)*, İstanbul 1969, s.554-555.

İbrahim Zeki Burdurlu⁴¹

ATATÜRK'ÜM ZEYBEK OYNUYOR ⁴²

I

Davul her zaman böyle çalmaz,
Her zaman böyle ötmez zurnalar;
Bazen tanrısal seslerle çalkanır da toprak
Yedi kat yerle göğü bir eder adımlar
Zamandan uzaklaşmak.

Toprak her zaman, her zaman can can
Bizimle oynar, büyür ve yürür,
Tutar gökleri kanatlarından,
Bir şimşekle yıldızları güldürür,
Titrer yer yüzü can damarlarından.

Dağımız taşımız kımıldanır da
Başlarınız bir zeybeğe beraber,
Irmaklar kıvrılır, dağlar silkinir
Tanrısal şölende değişiverir
Sülün muratlarıyla efeler.

II

Silah, silah olup patlayınca
Zamanlar bir yanık, bir yanık...
Davullar her tokmakta hey hey...
Türkiye şöyle bir çevriliverir,
Tutar ellerimizden doğruluverir.

Gazi Paşa, emir eder, el eder,
Halkım susar ama, güler, dil eder,
Özlemle iki can yurdu yol eder,
Adımlar hey heyle bir çözülünce
Büyürüz Türkiye büyüklüğünce.

⁴¹ İbrahim Zeki Burdurlu, Şair. (1922–1984)

⁴² *Varlık*, Nr.465, 1 Kasım 1957.

Bu ne zeybek, bu ne şan,
Tığ vücutlar şahlanır toprağımdan,
Seker seker uçar, ak yeleli vatan,
Bir göz oluverir, zaferi görür,
Bir cenge başlar da zaferi verir.

III

Gazi Paşa'm atasından zeybek,
Boy bos ona göre, çalım ne çalım...
Başında al katmerli bir çiçek,
Gözler derin mi derin,
Zafer sesli parmakları ellerin.

Paşa'm Türkiye'mde zeybek oynuyor.
İlk adım Samsun, sonra Erzurum;
Durur Sivas'ta, diz çöker,
Bakar bakar da Ankara'ya
Diz vurur, yaylanır, seker.

Oluverir bir ışıık,
En yakından, en uzaktan, uzaktan
Gülüyor, dağlarla, ırmaklarla bir
Her sekişte karanlıklar tuzla buz
Her adımda tanlar yolumuz

Sonra bulutlara doğru bir uçuş,
Kollarında bayraklar...
Denizlerim de yükselir, yükselir,
Durur mu Türkiye'm izinde,
Bütün Anadolu o an gök yüzünde.

IV

Hep beraber çor çocuk
Atatürk'le zeybeğiz,
Çevresinde biz, ortamızda o,
Kol kola, diz dize, göz göze
Bir zeybek oynuyoruz ki
Dar geliyor hür yeleli sevincimize.

Sarı Zeybek Şarkısı⁴³

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır
Yağmur yağar silahları ıslanır
Bir gün olur deli gönül uslanır

Nakarat

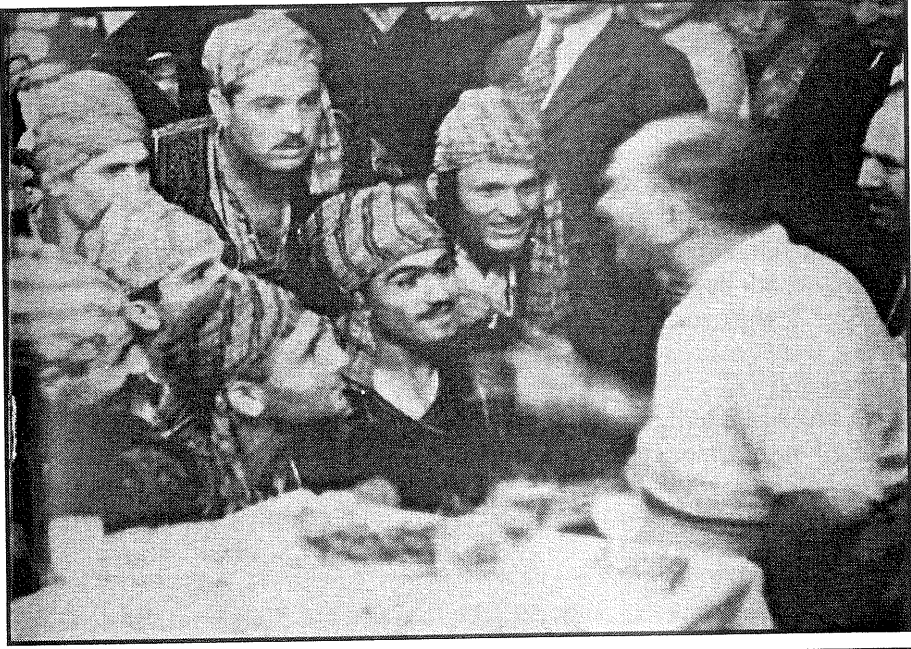
Yazık olsun telli duru şanına
Eğil bir bak mor cepkenin katına
Şu dağları kara duman bürüdü
Üçyüz atlı beşyüz yaya yüründü
Sarı Zeybek şu cihanda bir idi

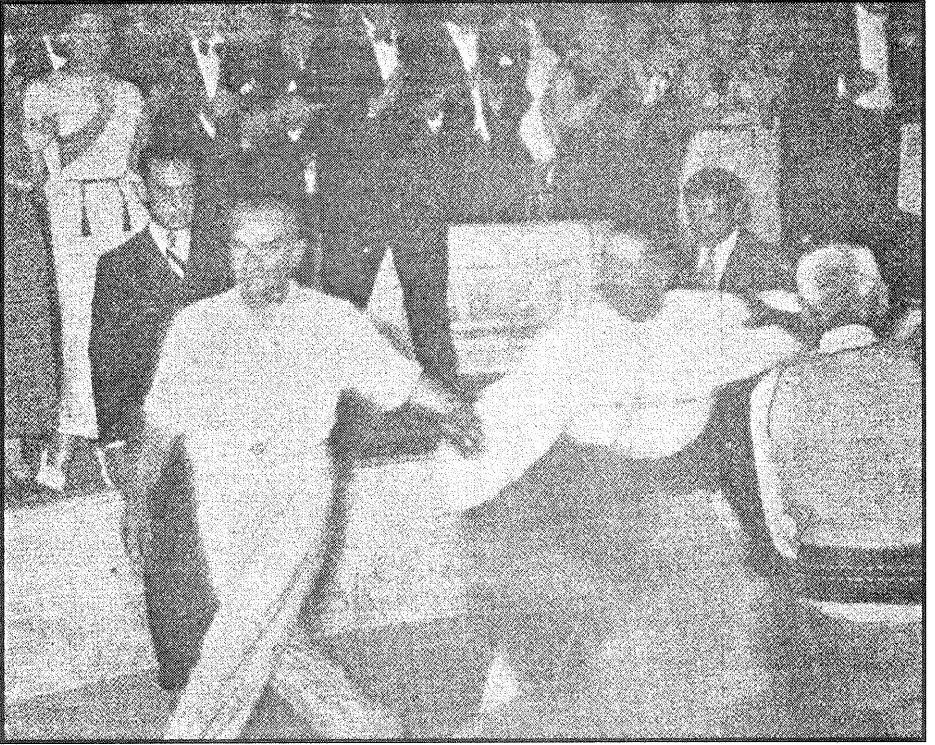
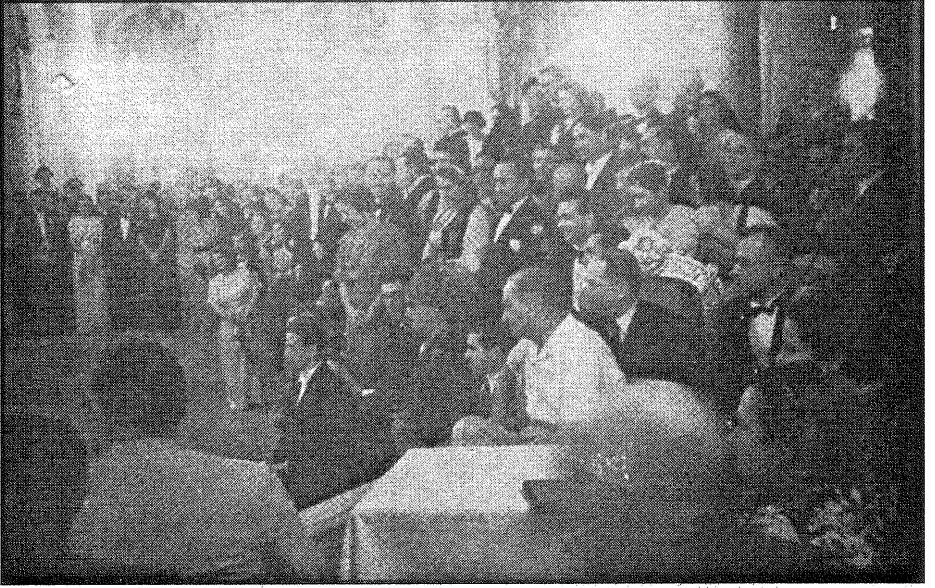
Nakarat

Yazık olsun telli duru şanına
Eğil bir bak mor cepkenin katına

⁴³ Metin Ekici, *a.g.m.*, s.25.

23 Ağustos 1936 Balkan Oyunları Fotoğrafları

Bibliyografya

A. Süreli Yayınlar

Askeri Tarih Bülteni

Belleten

Milli Folklor

Sanat Dünyamız

Türk Musikisi Dergisi

Vakit

Varlık

Yücel Dergisi

B. Kitap, Makale ve Bildiriler

Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi, Gazi Bana Çok Kızmış, Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk, İstanbul, 2007.

Akansel, İsmail Hakkı, *Atatürk'ün Yaverleri*, İstanbul 2006.

Akçiçek, Eren, *Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü*, İzmir 2005.

Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul 1970.

Atay, Falih Rifki, *Çankaya*, İstanbul 1969.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922 – 1938)*, İstanbul 1969.

Çağlar, Behçet Kemal, “O'nun Gözyaşları”, *Yücel Dergisi*, Yıl 7, Cilt XIII, Sayı 78, Ağustos 1941.

Ekici, Metin, “Yeni Zeybek Raksı”, *Milli Folklor*, Yıl 15, Sayı 57, 2003.

Erbay, Fethiye, Erbay, Mutlu, *Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Atatürk'ün Sanat Politikası*, İstanbul 2006.

Gerede, B. Hüsrev, “Atatürk”, *Belleten* Cilt XX, Sayı 80, Ekim 1956.

Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Yazan Turhan Gürkan, İstanbul 1973.

Güntürkün Kalıpçı, İlknur, *Esprileriyle İçimizden Biri Atatürk*, İstanbul 2007.

- Gürer, Turgut, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, İstanbul 2006.
- Kal, Nazmi, *Atatürk ile Yaşadıklarının Anlattılar*, Ankara 2001.
- Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Derleyen Hulusi Turgut, İstanbul 2005.
- Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* Ankara 1999.
- Kollu, Atilla, "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi (Ankara 1)", *Askeri Tarih Bülteni* 22(43) Ağustos 1977.
- Okur, Yaşar, *Yaşanmış Olaylarla Atatürk ve Müzik*, Hazırlayan Halil Erdoğan Cengiz, Ankara 1993.
- Ökte, Burhaneddin, "Atatürk'ten Hatıralar IV, Atamız Zeybek Oynuyor," *Türk Musikisi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, 1 Mart 1948.
- Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara 1975.
- Özdemir, Zekeriya, *Bengi ve Kaplıca Diyarı Pamukçu* Ankara 1997.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul 1958.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt 1, İstanbul 1973.
- Tan, Nail, *Atatürk ve Türk Folkloru*, Ankara 1981.
- Tarcan, Selim Sırrı, *Halk Dansları ve Tarcan Zeybeği*, İstanbul.
- Tarcan, Selim Sırrı, *Hatıralarım*, İstanbul 1946.
- Tepedenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Son Balo*, İstanbul 1941.
- Türkoğlu, Sabahattin, "Atatürk ve Folklor", *Sanat Dünyamız*, Yıl 8, Sayı 22, Mayıs 1981.

ATATÜRK VE ERMENİ ZORUNLU GÖÇÜ

Nejdet BİLGİ*

Giriş

Ermeni meselesi ortaya çıktığı tarihten günümüze dönemler itibariyle farklı zeminlerde kendini göstermiştir. Her dönemde meselenin gündeme getirilme ve kamuoyuna sunulma şekli, işlevsel olarak sona erene kadar sürdürülmüştür. İşlevi ve cazibesini kaybettikten sonra yeni bir söylem ve eylem biçimi oluşturulmuştur. Konunun ve hedefin özü ise hemen hiç değişmemiştir. Ermenilerin bu yolla, dünya kamuoyunda Türkler hakkında oluşturdukları önyargılar, başlangıçta nasılsa bugün de öyledir. Yani olumsuzdur. Dolayısıyla her dönemin söylem ve eylem biçimi bu önyargıları kalıcı kılmaya ve pekiştirmeye yetmiştir/yetmektedir.

Konu dünden daha fazla akademik alana çekilmekle beraber, ne yazık ki dünden daha fazla önyargısız yaklaşımlara muhatap olamamıştır. Fakat Türkler açısından bakıldığında, akademik anlamdaki her çalışma, Türkler hakkındaki önyargıları ortadan kaldırmaya yetmemekte ise de, yayılma hızını yavaşlattığı kesindir. Bu yüzdendir ki Ermenilerin son yıllardaki argümanları yeni bir biçim almış veya başta ifade edildiği gibi yeni bir döneme girmiştir.

Ermenilerin dünya kamuoyunu Türkler tarafından değiştirilemeyecek derecede istedikleri yönde etkiledikleri, sıranın Türk kamuoyundan pay almaya geldiği daha önce dile getirilmişti.¹ Bugünden bakıldığında, Türk kamuoyundan pay alma stratejisinin, kısa zamanda hiç de azımsanmayacak boyutlarda başarılı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Hemen her konuda olduğu gibi, dayanıklılık sınavını kaybeden ve tarihte yaşadıklarından bilinç oluşturma başarısı gösteremeyen Türkler, kimilerinin saflıkları /ahmaklıkları, kimilerinin de türlü kuşuklar içeren yaklaşımları sayesinde, Ermenilere istedikleri payı sunmuş görünüyorlar. -İstihza ile kullanmış bile olsak- bazı aydın ve sanatçıların aldıkları konum ile ülkeyi yönetenlerin takındıkları tutum, bu yorumu yeterince destekler mahiyettedir.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Nejdet Bilgi, "Türkiye'nin Ermeni Meselesinde Bilgilenme ve Bilgilendirme Problemleri", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, Yay. Haz: Şenol Kantarcı vd., Ankara 2003, ss. 35-44.

Bütün olumsuzluklara rağmen, Türkiye’de hem resmi hem de sivil anlamda, hala meşrulaştırmanın en etkili yolu Atatürk’ü mehz göstermektir. Ermeni meselesi bağlamında Ermenilerin kara listesinde hemen tüm Türk devlet adamları gibi Atatürk de yer almaktadır. Buna rağmen, Ermeni iddialarına Atatürk’ten dayanak aranması ve gösterilmesi, hedefe ulaşma stratejisinin boyutları hakkında tatminkâr bir fikir vermektedir. Bir hayli araştırmaya konu olmakla beraber, bu çelişkili tutumun kritik noktalarına büyüteç tutulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kimi zaman Ermeni meselesinin kilitlendiği/hapsedildiği tarih olarak görülen 1915 olaylarının veya tehcirin/zorunlu göçün, Atatürk’le ilgi ve ilişkisi, Atatürk’ün zorunlu göçe ilişkin söz ve davranışları, bu bağlamda daha yakından ele alınmayı gerektirmektedir.

Ermeni Zorunlu Göçü

Ermeni zorunlu göçü, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı içinde kendi uyruklarından biri olan Ermenilerin, bağımsızlık amacıyla devlete karşı tutum alması üzerine, başvurmak zorunda kaldığı bir uygulamadır. Ermenilerin, Osmanlı ile savaş halinde bulunan Ruslarla işbirliği yapması, Rusların oluşturduğu gönüllü orduya katılması, Osmanlı ordusu aleyhine casusluk, firar ve ikmal yollarını tehdit faaliyetlerinde bulunması, Türk ve Müslüman halkı katletme eylemlerine girişmesi vs, devleti çeşitli önlemler almaya yöneltti. Cemaatin önde gelenlerinin uyarılması başta olmak üzere, Ermenilerin devlete sadık kalmalarını sağlama çabaları sonuç vermedi. Aksine, Sarıkamış harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması ve özellikle Rus ordusunun Doğu bölgelerini işgali, Ermenilerin kolaylaştırıcı yardımlarıyla gerçekleşti. 1915 Mayıs’ına gelindiğinde Osmanlı orduları, başta Çanakkale, Süveyş, Irak ve Doğu cephesi olmak üzere, aynı anda irili ufaklı birçok cephe de savaş halindeydi. Savaşma gücüne sahip tüm erkek nüfus, silahlata alınarak cephelere sevk edilmişti. Geride, yaşlılar ve çocuklar bulunuyordu. Ermeni çetelerinin “bulunmaz fırsat” olarak gördükleri bu durumdan yararlanmak için estirdikleri terör, Osmanlı sınırları boyunca varolan cephelere, bir yenisinin eklenmesi anlamına geliyordu. Üstelik bu cephe kendi uyruklarının açtığı bir cepheydi ve belki de en tehlikelisiydi. Ülkeyi yönetenler, bu ortamda daha iyi bir çözüm bulamadılar ve Ermenilerin ülke içinde, savaş alanlarından daha uzak bölgelere, geçici ve toplu olarak göç ettirilerek yerleştirilmelerine karar verdiler.

Osmanlı Devleti’nin düştüğü zor durum, daha önce Balkanlarda yaşandığı gibi, Ermeniler için kaçırılmaması gereken bir fırsattı. Fakat, Balkanlar’dan kovulan Türk ve Müslüman nüfus için sığınılacak bir Anadolu vardı. Oysa Anadolu’nun Türk ve Müslümanları için tek sığınak yaşadıkları topraklardı.

Üstelik Ermeniler bu topraklarda Balkan milletleriyle kıyaslanamayacak kadar azınlıktaydılar. Dolayısıyla bağımsızlıkları için tarihi fırsat olarak gördükleri durum, yüzyıllarca birlikte ve idaresinde yaşadıkları Türkler için yok olmaya eş değerdii. Bu nedenlerle, tarihin hiçbir döneminde, hiçbir topluluk için kolay kabullenilir olmayan zorunlu göç kararı, Osmanlı yönetimi için başka seçeneğı olmayan bir yoldu.

Zorunlu göçün uygulaması da kolay ve sorunsuz olmadı. Savaş, iç güvenlik, iklim ve coğrafi şartlardan dolayı, çeşitli ve beklenmeyen sorunlarla karşılaşıldı. Yönetim mekanizmalarına iletilen her sorunun çözümüne ve yeni sorunlar çıkmamasına çaba harcandı. Yine de bazı sorunlara ve özellikle kafilelerin saldırılara maruz kalmasına bütünüyle engel olunamadı. İmparatorluğun sınırları boyunca savaşın sürdüğü, güvenlik güçlerinin yeterli olmadığı ve eşkiya gruplarının çok yaygın olduğu bir coğrafyada, göçün kayıpsız gerçekleşmesi de imkânsızdı. Yönetim, bu seçeneksiz yola başvururken, şüphesiz en az kayıpla sonuç almayı tasarlamıştı. Engellenemeyen kayıpların İtilaf Devletleri ve Ermeniler tarafından abartılmasıdır ki, tehciri Ermeni sorununun can alıcı noktası haline getirmiştir.

Ermeni diasporası yıllarca ve durmaksızın dünya kamuoyunu tek yanlı olarak yönlendirmeyi sürdürmüş, inkâr edilemez bir başarı da elde etmiştir. Fakat bu yönlendirme ve inandırma çabaları, birçok yalan ve yanıltıcı çarpıtmayla sürdürülmüştür. Bu çarpıtma mekanizmasında kullandıkları malzemelerden birisi de Atatürk'tür.

Kronolojik Özet

Atatürk'ün tehcirle, diğer bir ifadeyle zorunlu göçle doğrudan ilgisi ve ilişkisi bulunmamaktadır. Kronolojiye bakıldığında, tutuklamalar ve zorunlu göçün, 1915 Nisan'ı ile 1916 Mart'ı arasındaki, yaklaşık bir yıllık dönemi kapsadığı görülmektedir. Mustafa Kemal, Mütareke'nin imzalanmasıyla birlikte gündeme gelen tehcir, tutuklama ve yargılamalarının başladığı tarihlerde İstanbul'da bulunmaktadır (13 Kasım 1918 – 16 Mayıs 1919). Bu dönemlerin cephe durumunu, Mustafa Kemal'in konumunu, Ermeni zorunlu göç uygulamalarını ve Mütareke sürecini bir kronolojiyle şöyle özetleyebiliriz:²

24 Nisan 1915: Ermeni komitelerinin kapatılması, evraklarına el konulması ve komite mensuplarının tutuklanması.

25 Nisan - 16 Mayıs 1915: Mustafa Kemal Arıburnu Kuvvetleri Komutanı.

² Cephe durumu ve Atatürk'le ilgili bilgiler, Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara (tarihsiz)'den alınmıştır.

- 8 Mayıs 1915:** Ayaklanan Ermenilerin Van şehrini yakmaları ve Türklerin şehri boşaltması.
- 11 Mayıs 1915:** Rusların Malazgirt, Başkale, Bulanık, Erçiş ve Muradiye'yi işgali.
- 16 Mayıs 1915:** Van'ın Ruslar ve Ermeniler tarafından bütünüyle ele geçirilmesi.
- 17 Mayıs 1915:** Ermeni çeteci Aram Manukyan'ın Ermeniler tarafından Van'a vali/idareci olarak atanması.
- 17 Mayıs 1915:** Mustafa Kemal'in Arıburnu'ndan 19. Tümen Komutanlığı'na dönüşü.
- 22 Mayıs 1915:** Beytüşşebap'ın Ruslarca işgali.
- 23 Mayıs 1915:** Gürpınar ve Özalp'ın Ruslarca işgali.
- 27 Mayıs 1915:** Kısaca, Sevk ve İskân veya Zorunlu Göç Kanunu olarak adlandırılan kanunun kabulü.
- 30 Mayıs 1915:** Düşmanla işbirliği yapan, halkı katleden ve isyan çıkaran Ermenilerin Musul, Deyr-i Zor, Halep ve Suriye'nin bazı bölgelerine sevkleri hakkında Bakanlar Kurulu kararı.
- 8/9 Ağustos 1915:** Mustafa Kemal'in Anafartalar Grubu Komutanlığı'na atanması.
- 30 Eylül 1915:** Ermeni sevkıyatı sırasında meydana gelen öldürme, gasp gibi olaylar üzerine, hükümetin soruşturma komisyonları kurulmasına karar vermesi. Karara bağlı olarak üç ayrı bölgeye üç ayrı komisyonun gönderilmesi.
- 26 Ekim 1915:** Mustafa Kemal'in 16. Kolordu Komutanlığı'na atanması ve Anafartalar Grubunu sevk ve idare ile görevlendirilmesi.
- 7 Kasım 1915:** İngiliz Harp Kabinesi'nin Çanakkale'yi boşaltma kararı.
- 10 Aralık 1915:** Mustafa Kemal'in sağlık durumu ve yorgunluğu sebebiyle, izinli olarak İstanbul'a gitmek üzere Çanakkale'den ayrılması.
- 14 Ocak 1916:** Mustafa Kemal'in Edirne'de bulunun 16. Kolordu Komutanlığı'na atanması (göreve başlaması 27 Ocak).
- 16 Şubat 1916:** Rusların Erzurum'u işgali.
- 19 Şubat-22 Mayıs 1916:** Zorunlu göç sırasında Ermenilere zarar verdikleri iddiasıyla, sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanan ve yargılanmakta olduğu belirlenen zanlı sayısı 1.673'tür.

- 3 Mart 1916:** Bitlis'in Ruslar tarafından işgali.
- 11 Mart 1916:** Mustafa Kemal'in, Diyarbakır'a nakledilmesi kararlaştırılan 16. Kolordu Komutanlığı'na atanması.
- 15 Mart 1916:** Vilayetlere gönderilen talimatlarla zorunlu göçün/tehcirin durdurulması.
- 18 Mart 1916:** Rusların Muş, Van ve Hakkâri'yi işgali.
- 26 Mart 1916:** Mustafa Kemal'in Diyarbakır'a gelişi.
- 7-8 Ağustos 1916:** Mustafa Kemal komutasındaki birliklerin Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden kurtarması.
- 15 Aralık 1917 - 4 Ocak 1918:** Mustafa Kemal'in Veliâht Vahdettin'in maiyetinde Almanya ziyareti.
- 3 Mart 1918:** Rusya'nın Brest Litovsk Antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmesi.
- 25 Mayıs-2 Ağustos 1918:** Mustafa Kemal'in tedavi için Viyana'ya gitmesi.
- 26 Ağustos 1918:** Mustafa Kemal'in 7. Ordu Komutanı olarak Halep'e gelişi.
- 30 Ekim 1918:** Mondros Ateşkes Antlaşması ve Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na atanması.
- 13 Kasım 1918:** Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelişi. Aynı gün İtilaf Devletleri donanmasının da İstanbul limanına girişi.
- 16 Aralık 1918:** Tehcir sırasında işlenen suçlara bakmak üzere Divan-ı Harb-i Örfi'nin kurulması.
- 5 Şubat 1919:** Divan-ı Harb-i Örfi'nin Yozgat Ermeni Tehciri Davası'na başlaması.
- 10 Nisan 1919:** Yozgat mutasarrıf vekili ve Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey'in idamı.
- 28 Nisan 1919:** İttihat ve Terakki mensuplarının yargılanmaya başlaması.
- 15 Mayıs 1919:** İzmir'in Yunanlılarca işgali.
- 16 Mayıs 1919:** Mustafa Kemal'in 3. Ordu Müfettişi olarak Bandırma vapuru ile İstanbul'dan ayrılması.
- 19 Mayıs 1919:** Mustafa Kemal Samsun'da.

Bu kronoloji Mustafa Kemal'in zorunlu göç döneminde, sevk ve iskân bölgesinde görev yapmadığını açıkça göstermektedir. Mütareke dönemindeki yargılamalar sürecinin bir kısmında İstanbul'da bulunmaktadır. Fakat ne tehcir ne de yargılamalar sürecindeki tartışmalarda adı geçmemiştir. Tek istisnası, Almanya seyahatinde Alman vali ile girdiği diyalogdur. Atatürk'ün Ermeni meselesi ve zorunlu göçüne ilişkin görüş beyan etmesi, Milli Mücadele sürecinde karşılaşılan olaylar ve yakıştırmalar dolayısıyla olacaktır.

Atatürk ve Ermeni Meselesi

Atatürk'ün zorunlu göçle ilişkisine ve ilişkilendirilmesine geçmeden önce, Ermeni meselesine nasıl yaklaştığına değinmek gerekiyor. Atatürk'e ait metinler tarandığında, Ermenilerle ilgili birçok pasajla karşılaşılacaktır.³ Bunların içinde, dar çerçeveli Ermeni olaylarını içerenlerden ziyade, Ermeni meselesinin mahiyetine ilişkin ifadeleri içerenler, konuya bakışını açıklamaya daha uygun ve yeterlidir.

Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı yıllarında, 1917 sonu 1918 başlarında Almanya'ya Veliaht Vahdettin'le yaptığı gezi sırasında Alsas Valisi, Türklerin Ermenilere çok kötü ve haksız saldırılarda bulunduğunu söyler. Vahdettin konuyu daha iyi bildiğini belirterek, Mustafa Kemal'in kendisini aydınlatacağını ifade eder. Mustafa Kemal Osmanlı'nın müttefiki bir ülkenin valisinin, Ermeniler lehine konuşmasını yakışıksız bulur ve konuşmasında, "*tarihin bilmem hangi devrinde mevcut olduğunu iddia eden ve bu mevcudiyetini ihya etmek için dünyayı aldatmaya çalışan Ermeniler*" tanımlamasını yapar. Valinin, işittiklerine dayanarak konuştuğunu söylemesi ve bu konuda iddia sahibi olmadığını söyleyerek, yatıştırıcı tutum takınması üzerine, Mustafa Kemal burada bulunma nedenlerinin Ermeni meselesini konuşmak değil, Alman ordusunun durumunu öğrenmek olduğunu söyler.⁴

Bu görüşmenin yapıldığı tarih muhtemelen 1917 yılının son günleridir. Alman valinin sözünü ettiği çok kötü ve haksız saldırılar da 1915 Haziran'ında başlayan ve 1916 Mart'ında sona eren Ermeni zorunlu göçü sırasında meydana gelen ve abartılarak sunulan olaylardı. Mustafa Kemal zorunlu göç sırasında

³ Atatürk'ün Ermeni meselesine ilişkin sözlerinin derlendiği çalışmalar için bkz. İsmet Görgülü (haz), *Atatürk'den Ermeni Konusu Belgelerle*, Ankara 2006; Mehmet Perinçek, "Atatürk ve Ermeni Sorunu", *Tarihten Güncelliği Ermeni Sorunu Tahliller-Belgeler-Kararlar*, İstanbul 2001, ss. 97-139.

⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 3, İstanbul 2003, s. 42-43; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Almanya Gezisi*, Ankara 1981, s. 69-70; Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919*, Ankara 1965, s. 52-53.

değil, ama sonrasında bölgede görev yapmıştı. Üst rütbeli bir subay olarak olaylar hakkında bilgi ve kanaat sahibi olmaması düşünülemezdi. Bu nedenledir ki valiye verdiği cevap Ermeni meselesinin özünü ifade etmektedir. Buna göre, Ermeniler yüzyıllar öncesinde bu topraklarda var olduklarını iddia ederek, bu varlık iddialarını yeniden canlandırma peşindedirler ve bunun için de bütün dünyayı aldatmaya çalışmaktadırlar. Gerçekten de bütün ayrıntılardan soyutlandığında, bu tanımlama, meselenin özünü ifade etmektedir.

Atatürk'ün meseleyi bu tanımlama biçiminin, sonraki tarihlerde değişmediği görülüyor.

Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı Erzurum Kongresi'nin sonunda (7 Ağustos 1919) yayınlanan, 10 maddelik beyannamenin 3. maddesinde, Ermeni meselesi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: *"Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine ma'tuf telakki edileceğinden, müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i ictimaiyeyi muhill olacak surette, anâsır-ı Hristiyanîye'ye yeni birtakım imtiyazât itası kabul edilmeyecektir."*⁵

İstiklal Savaşı'nın iki önemli cephesi vardır; Batı ve Kuzey Anadolu'da Rum-Yunan, Doğu ve Güney Anadolu'da ise Ermeni emellerine engel olmak. Erzurum Kongresi daha çok Doğu'daki Ermeni tehdidine karşı toplanmıştı. Dolayısıyla beyannamedeki "Ermenilik teşkili"nden kastedilenin, Ermeni meselesinin hedefi olan, Anadolu topraklarının bir kısmının Ermeni egemenliğine girmesi anlamına geldiği açıktır. Kongre bu beyanname ile, bunu sadece reddetmiyor, buna karşı savunma yapmayı ve direnmeyi de dile getiriyor.

Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'nden sonra, 21 Ağustos 1919 tarihinde 12. ve 20. Kolordu komutanlıklarına gönderdiği, şifreli yazıdaki şu ifadeler bunu göstermektedir: *"İstanbul'da çeşitli partilerin Amerikan Komisyonu'na verilmek üzere aldıkları kararlar, burada Heyeti Temsiliyemizce son derece üzüntü ve esefle karşılandı. Çünkü, birinci maddede Ermenistan'a Doğu illerimizden toprak verilmesi söz konusu olmaktadır. Oysa, ezici çoğunluğu Türk ve Kürt*

⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, (Üç cilt tek kitapta) II. Cilt, Ankara 1993, s. 252. Erzurum Kongresi'nin sonunda yayınlanan beyannamedeki bu ifadelerden, 11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin sonunda yayınlanan beyannamedeki ifadeler biraz farklıdır. Sivas beyannamesinde, Batı Anadolu'daki milli direniş, meşru örnek olarak gösterilmiştir: *"Memalik-i Osmanîyenin herhangi bir cüzüne karşı vâki olacak müdahale ve işgali ve bilhassa vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde mücahedât-ı milliyede olduğu gibi müttehiden müdafaa ve mukavemet esas-ı meşruu kabul edilmiştir."* Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara 1986, s. 113.

olan bu illerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına yazılmasının, bugün için uygulamada mümkün olamayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki nefret ve öcalma duygusunun dehşet ve şiddeti, Osmanlı Ermenilerinin dönmeleri halinde bile iller içinde bile yoğun olarak yerleştirilmelerini tehlikeli göstermektedir. Bu bakımdan, suçlu olmayan Osmanlı Ermenilerine gösterilecek en büyük kolaylık, adaletli ve eşit şartlar altında vatanlarına dönmelerini kabulden başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede, Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermeni toplumu bulunduğu hayali, bilgisizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir: Harpten önce bile, buralarda oturanların büyük çoğunluğu Türk, birazı Zaza denilen Kürtlerden ve pek azı da Ermenilerden ibaretti. Bugün artık varlığından söz edilecek sayıda Ermeni yoktur.”⁶

Atatürk bu yazısıyla, Ermeni meselesinin demografik olarak dayanaksız olduğunu, küçük bir azınlık halinde olan Ermenilerle yerli halkın birbirlerine nefret ve öç alma duygusuyla yaklaşmakta oldukları için, sadece suçlu olmayan Osmanlı Ermenilerinin geri dönmelerinin kabul edilebileceğini açıkça ifade etmektedir. Bu tarihlerde, zorunlu göç sırasında kanuna uymayarak Rus ordusuna katılan veya Rus tarafına geçen ve artık Ermenistan’da bulunan, 400.000 Osmanlı Ermenisinin eski yerlerine geri dönmeleri konusu gündemdeydi.⁷ Atatürk’ün buradaki ifadeleri konuya adalet ve gerçeklik duygusuyla yaklaştığını, Ermenilerin siyasi hayallerine karşı da uyanık bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca İstanbul’daki siyasilerin, bu mesele bağlamında ülke gerçeklerinden uzak tutumlarını da eleştirmektedir.

Sivas Kongresi sonrasında, 17 Ekim 1919’da Tasvir-i Efkâr gazetesinin Avrupalılar tarafından öngörülen Büyük Ermenistan hakkında ne düşündüğü ve Ermenistan’ın sınırlarının ne olması gerektiği sorusuna, Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verir: “Mütareke’nin yapıldığı tarihteki sınırimız dahilinde kalan vatan kısımlarından bir karış toprağın Ermenistan hükümetine ilhakına millet katiiyen razı değildir. Ben de bu meselede şüphesiz, bütün milletin düşündüğünden başka türlü düşünemem.”⁸ Atatürk bu sözleriyle, bir süre sonra gündeme gelerek somutlaşacak olan, Misak-ı Milli sınırlarına işaret etmektedir. Dolayısıyla Ermeni meselesi ile Anadolu topraklarında yaratılmak istenen Ermeni devletini, ne milletin ne de kendisinin kabullenmesinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda, mevcut Ermenistan devletinin sınırlarının ne olması gerektiğini de ima etmektedir.

⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara 1927, s. 60; Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara 2000, s. 69-70; *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, C. 3, s. 288.

⁷ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, II, s. 19; *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, C. 3, s. 185.

⁸ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, C. 4, İstanbul 2003, s. 322.

Mustafa Kemal Paşa, 9 Kasım 1919'da Harput vali vekiline gönderdiği bir yazıda, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin olumsuz faaliyetlerinden söz ederken, Ermeni meselesinin başka bir yüzüne de işaret etmektedir. Mustafa Kemal'e göre, "*Kürtleri Osmanlı camiasından ayırmak, İngiliz boyunduruğuna sevk etmek, neticede Doğu Anadolu'muzu Ermenilere çiğnetmeye yol açacak*" bir davranıştır.⁹ Ve sadece Milli Mücadele yıllarına değil, sonraki yıllara, günümüze ve geleceğe ışık tutan bir uyarıdır.

31 Ekim 1919 tarihinde Tasvir-i Efkâr gazetesinin haberine göre, Barış Hazırlıkları Komisyonu üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, Bosfor gazetesine bir demec vermiş ve bu demecinde, "*Ermenilerin fazla taleplerine hak vermeksizin sınırlarda bazı düzeltmelerin icrasına razı olunuz*" ifadesini kullanmıştır. Bu haberi 17 gün sonra Sivas'ta iken okuyan Mustafa Kemal Paşa, 17 Kasım 1919'da Mahmut Paşa'ya bir telgraf göndererek, "*Doğu Anadolu'da Ermenistan lehine toprak tavizlerinde bulunulacağı vaadini kapsayan bu cümlelerin Sulh Komisyonu üyelerinden bir devlet ricali tarafından sarf edilmiş bulunmasının, Doğu Anadolu ahalisinin pek haklı olarak son derece teessüf ve infialine yol açtığını beyan eyeriz. Millet'in Erzurum ve Sivas kongreleri kararları ile Ermenistan'a bir karış toprak bile terk etmeyeceğini ve hatta hükümet bu kabil acı bir mecburiyete baş eğmek çaresizliğinde kalsa bile, kendi meşru hukukunu bizzat müdafaaya azmeylemiş bulunduğu*" uyarısında bulunur.¹⁰

Atatürk, Ermeni meselesinin Anadolu'daki Türk topraklarında bir Ermeni yurdu yaratma meselesi olduğunu çok iyi bilmekte ve bu yolda en küçük tavizin bile dillendirilmesinden rahatsızlık duymaktadır. Bu nedenle Mahmut Paşa'nın Ermenistan lehine sınırdaki bazı düzeltmelere razı olunabileceğini söylemesini suskunlukla geçiştirmeyerek, Barış Komisyonu üyesi bir devlet adamını dikkatli olmaya çağırmıştır. Bu tutumla, muhtemel ve daha ileri seviyedeki taleplerin önünü almayı da amaçlamış olmalıdır.

23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açıldıktan sonra seçilen İcra Vekilleri Heyeti, 5 Mayıs 1920'de ilk toplantısını yaptı ve Sovyetler Birliği ile yakın siyasi ilişki kurma kararı aldı. Bu çerçevede 11 Mayıs 1920'de Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet Moskova gitti.¹¹ Türk Heyeti Moskova'da iken Kafkasya'da önemli değişiklikler oldu. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Bolşevik Hükümeti iş başına geçti. 10 Ağustos 1920'de

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 5, İstanbul 2004, s. 128.

¹⁰ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 189; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk – Söylev Vesikalar-Belgeler*, C. III, Ankara 1989, s. 1674-1677; Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 5, s. 195.

¹¹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, Ankara 1986, s. 8-9.

Sovyetler, Ermenistan Hükümeti üzerindeki nüfuzunu artırdı.¹² Aynı tarihlerde Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Moskova'da bulunan Türk heyetinden, Van ve Bitlis vilayetlerine ait toprakların bir kısmının Ermenilere terk edilmesini istedi. Türk heyeti başkanı Bekir Sami Bey, bu isteği Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı 21 Ekim 1920 tarihli şifre telgraf üzerine reddetti. Telgrafta isteğin "*her ne pahasına olursa olsun*" kabul edilemeyeceği açıkça ve gerekçeleriyle belirtilmekteydi.¹³

Çiçerin'in Ermeniler için bazı vilayetlerden toprak isteğine sadece bu cevapla yetinilmemiştir. Altında imzası olmamakla beraber, Atatürk'ün onayını aldığı muhakkak olan ve 27 Aralık 1920 tarihinde Hariciye Vekaleti'nden Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e gönderilen bir notada, konu tekrar ele alınmakta ve reddedilmektedir. Bekir Sami Bey'in ülkeye dönmesinin hemen ardından kaleme alınan notada, çoğunluğunu Müslüman halkın oluşturduğu toprakların Ermenilere verilmesinin söz konusu olamayacağı, bu vilayetlerde hiçbir zaman Ermeni çoğunluğun bulunmadığı, Çarlık yönetimi ve Batılıların teşvikiyle çıkarılan Türk ve Ermeni halkları arasındaki kanlı mücadelelerin, her iki tarafta da can kaybına yol açtığı vurgulanmıştır.¹⁴

Atatürk'ün Ermeni meselesini Anadolu topraklarında bir Ermeni devleti kurmak ya da bu toprakların bir kısmını Ermenistan'a katmak şeklinde algıladığı açıktır. Bu olayda da konuya olan duyarlılığını göstermiş ve Sovyet yardımı ve dostluğuna önem vermesine rağmen, taviz vermeyen ve tutarlı olan bir siyaset izlemiştir.

Atatürk Ermeni meselesinin 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Andlaşması ile en doğru yönde çözüme kavuştuğunu düşünmektedir. 1 Mart 1922 tarihinde BMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada bu düşüncesini şöyle dile getiriyor: "*Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menaf-i hakikiyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menaf-i iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele, Kars muahedesiyle, en doğru suret-i hallini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın revabit-ı hasenesi maalmemnuniye tekrar teessüs etti.*"¹⁵

¹² Sonyel, age, II, s. 27.

¹³ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 10, İstanbul 2003, s. 56-60. Belgenin farklı tarih taşıyan metinleri için bkz. Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Ankara 1991, s. 371-373; Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan Hizmetinde, Ankara 1981, s. 183-186.

¹⁴ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. I, Ankara 1981, s. 242-245.

¹⁵ Kâzım Öztürk, Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, C. II, Ankara [1986], s. 747; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, Ankara 1989, C. I, s. 248.

Atatürk bu sözleriyle Ermeni meselesinin arka planında yer alan yönüne işaret etmektedir. Mustafa Kemal, Ermeni meselesinin Ermeniler açısından Anadolu topraklarının bir kısmında bağımsız bir Ermeni devleti kurmak olduğunu söylemekteydi. Bu kez bu meselenin arkasında, Ermenilerin gerçek çıkarlarından daha fazla, kapitalist dünyanın ekonomik çıkarlarının yattığını söylemektedir. Ermeni meselesinin de Kars Antlaşması ile en doğru şekilde sonuçlandığını ve iki dost halkın yeniden iyi ilişkiler kurduğunu vurgulamaktadır.

Bilindiği üzere Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Sovyetlere dâhil olmasından sonra, Gümrü Antlaşması'ndaki sınırları da teyit eden Moskova Antlaşması imzalanmıştı. Ankara hükümeti Sovyetlerin federal yapısının, sınırların statüsü hakkında muğlak yorumlara yol açabileceği endişesiyle, bu üç komşu Sovyet devletinin de bir andlaşmayla sınırları onaylamasını istemiştir. Bunun üzerine 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması imzalanmış ve Türkiye – Ermenistan sınırı da kesinlik kazanmıştır.¹⁶

Atatürk ve Zorunlu Göç

Mustafa Kemal'in zorunlu göçe ilişkin söz veya davranışları, konuya nasıl baktığını göstermeye yetmektedir. Bu çerçevede kronolojik olarak tehciye değinen ilk sözü, BMM'nin açılmasının ardından 24 Nisan 1920 tarihinde Meclis'te yaptığı uzun konuşmada yer almaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Mütareke'den Meclis'in açılışına kadar geçen süre zarfındaki olayları tahlil ettiği konuşmasında, İngilizlerin baskısıyla Cemal ve Cevat Paşaların kabineden uzaklaştırıldığını belirtiyor ve sonraki olayları anlatırken Ermenilerle ilgili taleplere şu sözlerle değiniyor:¹⁷

"Bunu müteakip idi ki İngilizler zâhiren tatlı, bütün efkârı tatyib edecek bir tebliğde bulundular: İngiliz mümessil-i siyasisi Londra'daki Hariciye Nezareti tarafından hükümetimize bir tebliğde bulundu ve dedi ki; Yunanlılar da dâhil olmak üzere İtilâf kuvvetlerine karşı başlamış olan harekâtı tatil ediniz, ikincisi Türkiye'de Ermenilere karşı icra edilmekte bulunan katliamdan sarfınazar ediniz! İşte bu iki şeyi yaptığınız halde İstanbul size terk olunacaktır. Fakat bu iki harekette bulunmadığınız takdirde sulh şeraiti fevkalâde fena olacaktır.

(...)

¹⁶ M. Serdar Palabıyık, "Türkiye – Ermenistan İlişkileri (1918-2007)", *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Der. Ömer Engin Lütem, Ankara 2007, s. 236.

¹⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, ss. 50-57; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 8, İstanbul 2004, ss. 64-69.

İkinci teklif ki, memleket dâhilinde katliam yapılmaması. Ermenilere karşı bu, gayri vârit idi. Memleketimiz cümlemizce malûmdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştır veya yapılmaktadır. Harb-i Umûmi'nin bidayet-i safahatından bahsetmek istemem ve zaten İtilaf Devletlerinin de bahsettikleri bittabi mâziye ait fezahat değildir. Bugün memleketimizde bu gibi fecayiın icra edildiğini iddia ederek, bundan sarfinazar etmenizi talep ediyorlardı.

(...)

İşte menfaatlerini, türlü türlü tazyikat ile bütün alem-i haricîyi aleyhimize tahris eylemekte gören bâzı mehafil ve anasır lehimizde inkişafa başlayan bu cereyanı temelinden yıkmak ve bütün âlem-i haricînin milletimiz lehine tashih-i zehab etmesine meydan vermemek için külliye kizb-i mahz olan en son Ermeni kıtal-i saniasını tertip ve ilân eylediler. Ve zaten pek mahdud ve basit olan vesait-i tekzihiyemizi, gazetelerimizi de kaatilâne bir sansüre tâbi tutarak hiçbir vasıta ile cihan medeniyetine karşı müdafaa-i hukuk etmemize müsaade eylemediler ve bu suretle hukuk-ı beşerin esasat-ı mukaddesesinden bulunan müdafaa-i nefis hakkından da milletimizi külliye mahrum ederek efkâr ve temayülât-ı cihanı, harap memleketimiz ve mazlum milletimiz aleyhinde yeniden pek müthiş ittihamât ile zehirlediler.

(...)

İşte İstanbul'un ecnebi işgalinden bugüne kadar güzëran eden eyyam-ı ıstırabımız esnasında hiçbir devlet-i ecnebiyenin himaye-i fîliyesine mazhar olmiyan Anadolu Ermenilerinden hiçbir ferdin, hattâ en basit bir surette, mâruz-ı tecavüz olmaması bize her vesile ile isnad-ı cinayet eden ve hasais-i medeniye-yi taht-ı inhisara alan entrikacı Avrupa'nın yüzlerini kızartacak ve milletimizin fırtatan mütehalli olduğu şëair-i insaniyenin derece-i ulviyetini ispat edecek pek mühim bir noktadır."

Burada alıntının uzun tutulmasının nedeni, Ermeni konusunun hangi bağlamda ele alındığını açıkça göstermektir. Konuşmanın asıl konusu, Milli Mücadele'nin başlarında, Ermenilerin Anadolu'da ikinci kez katliama uğradığı iddiasıdır. İddia sahibi İngilizlerdir. Mustafa Kemal konuşmasında, her fırsatta Türklere cinayet isnat eden ve uygarlığı kendi tekelinde gören devletleri eleştiriyor. Ayrıca Ermenilere yalan ve yanlış haberlerle destek verenleri kınıyor. Mustafa Kemal Paşa, Ermeni katliamı iddialarını reddederken, "Harb-i Umûmi'nin bidayet-i safahatından bahsetmek istemem ve zaten İtilaf Devletlerinin de bahsettikleri bittabi mâziye ait fezahat [rezalet, alçaklık, edepsizlik] değildir." ifadesini kullanıyor. Bu ifadeye göre, Mustafa Kemal I. Dünya Savaşı'nın başlarındaki olayları, rezalet veya alçaklık olarak nitelendiriyor. Açık olmamakla beraber, Mustafa Kemal'in burada, 1915 yılındaki zorunlu göç sırasında meydana gelen olaylardan söz ettiği anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün tehcire ilişkin söz ve atıfları arasında en eleştirel ifadesi bu cümlede yer almaktadır. Ancak bu eleştirel ifadeyi veya nitelemeyi, soykırım iddialarına dayanak olarak göstermek, gerçeği açıkça çarpıtmak anlamına gelmektedir. Fakat bu eleştiriyi görmezden gelmek veya sansürlemek de aksi yönde bir çarpıtmadır. Peki, bu eleştirel ifadeyi nereye koymak gerekir. Atatürk'ün bir konu ile ilgili bütün sözlerini inceleyenler, zaman zaman birbiriyle çelişen ifadelerle karşılaşabilirler. Bu gibi durumlarda birkaç hususu göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlardan ilki sözü edilen konunun zaman içinde farklı boyutlar kazanmasıdır. İkinci husus konuyla ilgili düşüncelerinin zaman içinde değişikliğe uğramasıdır. Üçüncü husus bazı sözleri siyaseten, pragmatik anlayışla söylemesidir. Fakat bu sözle ilgili durum bu üç hususla da ilgili değildir. Çünkü Atatürk'ün tehcirle ilgili söz, atıf ve tutumları arasında hemen hiç tutarsızlık bulunmamaktadır. Bu nedenle Atatürk'ün bu sözünü, özellikle tarihi olayların yorumunu yaparken takındığı gerçekçi tutum bağlamında değerlendirmek gerekir.

Bu gerçekçi tutum kanaatimizce şudur: Atatürk tehciri bir zorunluluk olarak görmekte¹⁸, bir katliam veya soykırım olarak nitelememektedir. Fakat tehcir sırasında meydana gelen ve kimi resmi görevlilerin sorumsuzca davranışlarından kaynaklanan olumsuzlukları da görmezden gelmemektedir. Bu olumsuzlukları da fezahat yani rezalet ve alçaklık olarak nitelemektedir. Bu da onun tarihi olayları değerlendirmede ve yorumlamadaki gerçekçiliğine işaret etmektedir. Eğer tehcire ilişkin diğer söz, atıf ve tutumları bu yorumla uyumlanmış olsaydı, zorlama da olsa bu nitelemenin tehcirin tümüne yöneltilmiş olması ihtimalinden söz edilebilirdi. Oysa durum böyle değildir ve bu tarz bir yorum, ancak diğer belirleyici söz ve tutumlardan soyutlanarak, yani çarpıtılarak yapılabilir.¹⁹

¹⁸ Atatürk'ün Milli Mücadele yıllarında (15 Eylül 1920), Bolu, Geyve, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Denizli, Burdur ve Isparta livalarında yaşayan Rum ve Ermenilerin 20-40 yaşlarındaki erkek nüfusunu, bazı siyasi ve askeri sebeplerle ülke içinde belirli yerlere sevk etmeyi tasarladığı, muhtemelen gerek kalmadığı için uygulamadığı bilinmektedir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 9, İstanbul 2004, s. 341.

¹⁹ Fezahat nitelemesinin soykırım boyutunda zorlama yorumları için bkz. Vahakn N. Dadrian, *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı*, Çev. Attila Tuygan, İstanbul 2005, s. 85; Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, Ankara 2002, s. 545. Ayrıca, Taner Akçam İngilizce yayınlanan kitabına fezahatın karşılığı olarak, "*A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*" (New York 2006), bu kitabın Yunanca çevirisine ise doğrudan Fezahat adını koyması, Atatürk'e ait bir nitelemenin üzerinden, hangi boyutta zorlamalarla soykırım iddialarına destek sağlanmaya çalışıldığını göstermeye yeterlidir.

Mustafa Kemal'in aynı gün BMM'nin gizli oturumunda yaptığı, "Dâhil-i Ahval", yani "iç durumlar" hakkındaki konuşmanın, Ermenilerle ilgili kısmında da zorunlu göçe gönderme yapmaktadır. Konuşmanın Ermenilerle ilgili kısmının tümü şu şekildedir:

*"Ermenilere gelince, Ermeniler bütün dünyanın fevkalâde mazhar-ı sahabeti olmuş bir vaziyette bulunuyorlar. Âmal-i siyasiyelerinin tecellisi için nasıl çalıştıkları malûmdur. Fakat bugünkü vaziyetler bizimle temaslarına dair arzedebileceğim noktalar şunlardır: Ermeniler Erivan Ermeni Hükümeti mıntakası dahilinde ahali-i İslâmiye'yi imha etmekle meşguldür. Biz İngilizleri, Amerikalıları aleyhimizde tahrik etmemek ve her nasılsa Harb-i Umumi'de yapılmış olan vak'anın tekerrür ve tevalisine dair hiç bir zan ve şüphe vermemek için bu mıntika-i malûme dahilinde bulunan ahali-i İslâmiye'nin hududumuzu geçmek suretiyle alenen muavenetlerine dahi şitap etmekte tereddüt ettik. Fakat oradaki ahali-i İslâmiye her taraftan hâmisiz kalınca bittabi kendi hayat ve namuslarını yine kendiliklerinden muhafaza ve müdafaada tereddüt etmediler. Bu cihetle bidayetten bu güne kadar Erivan Ermeni Hükümeti mıntakası dahilinde muharebe ve müsademe devam edegelmektedir ve bütün müsademat neticesinde de bittabi dindaşlarımız fevkalâde mutazarrır olmakla beraber namus ve haysiyetlerini de muhafaza etmekten geri durmuyorlar."*²⁰

Mustafa Kemal bu konuşmada dünyanın Ermenilere olağanüstü seviyede sahip çıktıklarını ve Ermenilerin de bundan yararlanarak siyasi amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştıklarını söyledikten sonra, Ermenistan'daki Müslüman halkın nasıl imha edilmeye çalışıldığına da değinmektedir. Bu imha politikası karşısında, Milli Mücadele hareketinin tutumunu belirtirken kullandığı uzun cümle dikkat çekicidir: *"Biz İngilizleri, Amerikalıları aleyhimizde tahrik etmemek ve her nasılsa Harb-i Umumi'de yapılmış olan vak'anın tekerrür ve tevalisine dair hiç bir zan ve şüphe vermemek için bu mıntika-i malûme dahilinde bulunan ahali-i İslâmiye'nin hududumuzu geçmek suretiyle alenen muavenetlerine dahi şitap etmekte tereddüt ettik."* Yani Ermenistan sınırları içindeki Müslüman halka açıkça yardım etmekte tereddüt ettiklerini belirtiyor ve buna iki sebep gösteriyor: Birincisi İngilizleri ve Amerikalıları aleyhimize tahrik etmemek. İkincisi ise I. Dünya Savaşı sırasında yapılan olayın tekrarına ve sürdürülmesine ilişkin kuşkuya meydan vermemek. Bu ikinci sebep açıkça belirtilmese de tehciye gönderme yapan bir ifadedir. Aynı zamanda tehciye olumsuz anlam yükleyen bir ifadedir. Bu üstü kapalı ifade ile aynı gün açık görüşmede kullanılan fezahat ifadesini birlikte düşünmek gerekir. Gizli görüşmedeki ifade, açık görüşmedeki nitelemenin devamı olarak alındığında

²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, I, Ankara 1985, s. 4.

daha anlaşılır hale gelmektedir. -Muhtemelen- fezahat nitelemesinden sonra yapılan gizli görüşmedeki konuşma, tehcir sırasındaki bazı olumsuz olayların, yani alçaklıkların tekrarı veya sürdürülmesi şüphesinin yaratılmaması anlamını içermektedir.

Philadelphia - Public Ledger gazetesi muhabiri Clarence K. Streit, 26 Şubat 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e 19 sorudan oluşan bir metin göndermiş, Mustafa Kemal de bu sorulara madde madde yazılı olarak cevap vermiştir. Bu sorulardan 6, 7, 8, 13 ve 14. sorular Ermeni meselesiyle ilgilidir. Bunların arasında tehcirle ilgili olanı 7. sorudur. Amerikalı gazetecinin 7. sorusu aynen şu şekildedir: "*Harb-i umumi esnasında ika edildiği mütemadiyen ağızlarda dolaşan Ermeni taktik ve tehciri hakkında hükümetinizin resmi nokta-i nazarı nedir?*"²¹ Atatürk'ün soruya verdiği cevap, tehcirin sebepleri, uygulaması ve sonuçlarına ilişkin görüşlerini kapsar mahiyettedir. Atatürk'ün cevabı şu şekildedir:

"Düşmanca ithamda bulunanların sürdürdükleri büyük mübalağalar dışında Ermenilerin tehciri meselesi aslında şuna inhisar etmektedir:

Rus ordusu 1915'de bize karşı büyük taarruzunu başlattığı bir sırada o zaman Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Ermeni komitesi, askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız şekilde katlediliyor gerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürdürülüyordu.

Bu cinayetleri işleyen ve saflarına eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, silah, cephane ve iase ikmallerini, bazı büyük devletlerin daha sulh zamanından beri kendilerine kapitülasyonların bahşettiği dokunulmazlıklardan bilistifade ve bu maksada matuf olarak büyük stoklar husule getirmeye muvaffak oldukları Ermeni köylerinden yapıyorlardı.

İngiltere'nin sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya efkârı, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ithamda bulunamaz.

Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunlardan ekserisi şayet İtilaf Devletleri bizi tekrar harb etmeye zorlamasa idi evlerine dönmüş olurlardı."²²

²¹ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, I, s. 260.

²² Atatürk'ün Milli Dış Politikası, I, s. 272-273.

Atatürk burada sebeplerini özetleyerek tehciri bir zorunluluk olarak gördüğünü belirtiyor ve bu karardan dolayı suçlanmamızı haksızlık olarak niteliyor. Daha da önemlisi tehcir edilenlerin hayatta olduklarını, İtilaf Devletlerinin başlattığı savaş nedeniyle evlerine dönememiş olduklarını vurguluyor. Atatürk'ün tehciri zorunluluk olarak gördüğü bu kadar açık olduğuna göre, yukarıda sözü edilen fezahat nitelemesi ile çelişmemekte midir sorusu akla gelmekte. Burada yine yukarıda vurgulandığı gibi gerçekçi bir bakış söz konusu. Tehcir bir zorunluluk, fakat uygulamadaki olumsuzluklar alçaklık. Burada ayırımı yapılması gereken hususlar da vardır. Savaş sırasında ülkenin karşılaştığı siyasi ve askeri tehlikelerin ortadan kaldırılması her şeyden önce savaş gereğidir. Tehcir savaş şartlarında yapılmıştır ve tehcir kapsamına alınan Ermeni toplumunun bir kısmı resmen savaşın taraflarından birisidir. Fakat savaşla doğrudan ilgisi olmayan yüzbinlerce Ermeni de bulunmaktadır ve bunların bulundukları yerlerden daha iç bölgelere nakli söz konusudur. İşte bu nakil sırasında, savaşın tarafı olmayan halka, kimi zaman resmi görevlilerin, kimi zaman eşkıyaların yaptığı baskın, öldürme veya yağma gibi olaylar Atatürk'ün ifadesiyle fezahat yani alçaklıktır. Bu niteleme Atatürk'e ait olmakla beraber, dönemin yönetimi de farklı düşünmemektedir. Bu nedenle ortaya çıkan olaylar soruşturulmuş ve suçlu bulunanlar cezalandırılmıştır.²³

Tehcirle İlişkili Yargulamalarla İlgili Tutumu

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından, İtilaf Devletlerinin baskıları ve dönemin hükümetlerinin teslimiyetçi ve partizan tutumuyla olağanüstü mahkemeler kuruldu. Divan-ı Harb-i Örfi olarak adlandırılan bu sıkıyönetim mahkemeleri, adeta Ermeni intikam mahkemeleri gibi işletildi. Bu mahkemelerin haksız mahkûmiyet ve kararları kamu vicdanında büyük yaralar açtı. Aynı mahkemeler Milli Mücadele liderlerinin gıyabında da idam cezaları verdi. BMM'nin açılmasından bir süre sonra, 11 Ağustos 1920 tarihinde bu mahkemelerin dağıtılması kararı alındı. Mahkemelerin Anadolu'daki uzantılarının faaliyetlerine son vermek kolay oldu.

²³ 19 Şubat – 22 Mayıs 1916 tarihleri arasındaki yazışmalara göre, soruşturma komisyonlarının yargılanmak üzere divan-ı harplere gönderdiği zanlı sayısı 1.673'tür. Bunların 528'i asker, polis ve Teskilat-ı Mahsusa görevlisi, 170'i muhtelif seviyede memur ve 975'i de halktan veya çete mensubudur. Bunların 1916 Mayıs'ındaki durumu: 67 kişi idam, 524 kişi muhtelif hapis cezası, 68 kişi kürek, para, kalebent, pranga ve sürgün cezası, 227 kişi beraat, 109 kişi mahkemesi devam eden, 4 kişi velisine teslim, 674 kişi hakkında henüz işlem yapılmayanlar. Bkz. Yusuf Sarıay, "Ermeni Tehciri ve Yargulamalar (1915-1916)", *Ermeni Soykırımı İddiaları –Yanlış Hesap Talât'dan ve Tehcir'den Dönünce-*, Der: M. Çalık, Ankara 2006, s. 187-189.

İstanbul'daki mahkemeler de bundan sonra etkinliklerini kaybettiler. İşte bu mahkemelerin haksız karar ve uygulamaları Atatürk'ün dikkatinden kaçmamıştır.

Mütareke dönemi tehcir mahkemeleri ile ilgili Atatürk'ün görülebilen ilk tepkisinin kongreler sürecinde ortaya çıktığı söylenebilir. Sivas Kongresi'nde oluşturulan ve başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı Heyet-i Temsiliye'nin, 16–28 Kasım 1919 tarihlerine ait tutanakları ve 8 Eylül – 13 Aralık 1919 tarihlerine ait kararları yayımlanmıştır.²⁴ Heyet-i Temsiliye tutanaklarında Mustafa Kemal'in beş kez Antalya mutasarrıfı Cemal Bey'den söz etmesi ve hala görevde bulunmasından şikayet etmesi dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa, 16 Kasım'daki oturumda İstanbul Hükümeti'nden milli emellere muhalif olan mülki amirlerin değiştirmesini istediklerini belirtirken, "Antalya mutasarrıfını" değiştirmediklerinden şikâyet ediyor. 19 Kasım'daki oturumda da mutasarrıfın hala yerinde olduğunu ve hükümetin bunu değiştirmesi gereğini vurguluyor. Aynı günkü oturumun ilerleyen safhalarında bazı mutasarrıflarla birlikte Antalya mutasarrıfına tekrar değiniyor ve hükümet belli süre içinde bunları değiştirmedeği takdirde millet tarafından kaldırılması gereğinden söz ediyor. Mustafa Kemal 26 Kasım'daki oturumda "*Antalya mutasarrıfı hala yerinde duruyor. Tebdil edilmiyor.*" diyerek mutasarrıfa ilişkin ısrarını sürdürüyor.²⁵ 28 Kasım'daki oturumda da Harbiye Nazırı'nın 10 Kasım 1919 tarihli yazısına cevap metni hazırlanırken, mutasarrıfa tekrar değiniyor. Nazır'ın yazısında, Heyet-i Temsiliye'nin "*Antalya mutasarrıfı hakkında, merhum Kemal aleyhine şahadet etmek cürmünü esas tutarak tebdilinde ısrar göstermekle*", hükümet işlerini zora soktuğundan şikayet edilmektedir.²⁶ Mustafa Kemal, yazılacak cevap için kurduğu cümlede, bu kez Nazır'ın belirttiği gerekçeyi de vurgulayarak şöyle diyor: "*Antalya mutasarrıfına işten el çektirmek için, merhum Kemal hakkında bir gûna maruzatta bulunmadığımız gibi, bu malumatı mektubunuzda okuduk.*"²⁷ Aslında Cemal Bey, Heyet-i Temsiliye'nin gündemine 19 Ekim 1919'da gelmişti. Heyet-i Temsiliye'nin bu tarihte aldığı kararlar arasında, yapılan başvurulardan "*Cemal Bey'in âmâl ve mekasıd-ı milliyeye mümânaât [muhalafet] etmekte olduğu anlaşıldığından*" söz edilmektedir.²⁸ Tutanaklarda Cemal Bey konusu son kez -yukarıda belirtildiği gibi- 28 Kasım'da geçmektedir. Kararlarda da durum aynıdır (28 Kasım). Fakat kararlardaki ifade,

²⁴ Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1989; *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Haz. Uluğ İğdemir, Ankara 1975.

²⁵ *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s. 5,68,71,123 .

²⁶ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev Vesikalar-Belgeler*, III, s.1666.

²⁷ *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s. 146 .

²⁸ Baykal, *age*, s. 23.

“Antalya mutasarrıfı Cemal Bey’in azli talebinin Heyet-i Temsiliyece meçhul bulunan merhum Kemal’in aleyhine şahadetinden ileri gelmediği”nin, Harbiye Nazırı’na bildirilmesinin kararlaştırıldığı şeklindedir.²⁹ Buradaki ifade her ne kadar Cemal Bey’in azil talebinin, aleyhte şahitliğiyle ilgili olmadığı belirtilse de, başka bir gerekçe gösterilmemesi dolaylı bir kabuldür. Cemal Bey’in başından beri milli amaçlara karşı olumsuz tutum aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda azil talebini Kemal Bey aleyhindeki şahitlikle ilişkilendirmek, Salih Paşa ile Amasya görüşmelerinde kararlaştırılan “*intikam politikası takip etmeyecekleri*” güvencesiyle çelişecektir.³⁰ Dolayısıyla Mustafa Kemal, konuyu şahitlik meselesiyle ilişkilendirmeden ve alınan kararları da çiğnemen, zaten mevcut olan başka bir gerekçe ile Cemal Bey’in azlini istemektedir.

Mustafa Kemal’in değiştirilmesinde ısrar ettiği Antalya mutasarrıfı Cemal, tehcir yargılamaları sonunda, 10 Nisan 1919 tarihinde idam edilen Kemal Bey’den önceki Yozgat mutasarrıfıdır. Divan-ı Harb-i Örfi’deki yargılama sırasında, mahkemede şahit olarak bulunmuş ve Kemal Bey’in aleyhine kabul edilen ifade vermiştir.³¹ Mustafa Kemal’in bu tutumu, Cemal Bey’in aleyhte şahitliğini doğru bulmadığı ve Kemal Bey’in haksız yere idamında etkisi olduğu görüşünü taşıdığını göstermektedir.

Atatürk’ün tehcir mahkemeleri ile ilgili başka bir tepkisi, 12 Ağustos 1920 tarihinde eski Sadrazam İzzet Paşa’ya yazdığı mektupta yer almaktadır. Mektupta mahkemeye ilişkin ifade şu şekildedir: “*Osmanlı hükümeti eski merkezinin, İstanbul’da mevki ve nüfuzu ve hatta varlık sebebi tamamen yok olmuş bulunmasına rağmen, artık manası kalmayan tehcir ve katliam iddialarıyla yine birtakım vatan evladını asmakta devam ettiği (...)*”³²

Atatürk bu ifade ile İstanbul hükümetinin anlamsız hale geldiğini ve varlık sebebinin ortadan kalktığını, buna rağmen artık anlamı kalmayan tehcir ve katliam iddialarıyla vatan evlatlarını asmaya devam ettiğini vurguluyor. Bu vurgulama, tehcir yargılamalarının başından beri adil olmadığına işaret etmektedir. Nitekim bu mektubun yazıldığı tarihten 7 gün önce, tehcir suçuyla yargılanan eski Urfa mutasarrıfı Nusret Bey idam edilmişti.³³

²⁹ Baykal, *age*, s. 65.

³⁰ Baykal, *age*, s. 28-29.

³¹ Nejdet Bilgi, “Tehcir Davalarında Şahitlik -Yozgat Davası-”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Ed. Bülent Bakar vd., İstanbul 2007, s. 373-375.

³² Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. 9, s. 168; Atatürk’ün Milli Dış Politikası, I, s. 170.

³³ Hakkında bkz. Bayram Akça, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Ankara 2007.

Atatürk'ün tehcir yargılamalarına ilişkin dikkati çeken bir tutumu da, idam edilen Kemal ve Nusret Beylerin Milli Şehit kabul edilerek geride bıraktıkları eş ve çocuklarına maaş bağlanması, çocuklarının eğitimlerine yardımcı olunması ve terk edilmiş Ermeni mallarından kendilerine mülk verilmesi için TBMM'den kanun çıkarılmasını sağlamasıdır.³⁴

Atatürk Üzerinden Bazı Çarpıtmalar

Atatürk ve dönemine ilişkin yayınlarda, Atatürk'ün söz ve davranışları sıklıkla başvurulan ve itibar edilen kaynak niteliğindedir. Bu nedenle Ermeni meselesinde soykırım iddialarını dillendiren çevrelerin, kamuoyunu etkilemek için Atatürk'ün de tehciri soykırım olarak değerlendirdiği iddialarında bulunmaktadır. Amaç -çarpıtma yoluyla da olsa-, Atatürk üzerinden soykırım iddialarına destekçi tedarik etmektir. Buna inanmaya hazır olanları ve konu hakkında detaylı araştırma yapma imkânına sahip olmayanları etkilemeye yönelik bu çabaların etkisiz olduğunu söylemek zordur.

Bu çerçevede yapılan çarpıtmaların birincisi, Fransız yazar Paul du Véou'nun 1938 yılında Paris'te yayınladığı "*Lé Désastre d' Alexandrette*" (*İşkenderun Felaketi*) adlı kitabının, 121 ve 122. sayfalarındaki dipnotunda yer almaktadır. Paul du Véou'ya göre Mustafa Kemal 27 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da divan-ı harpte şahit olarak bulunmuş ve tehcir sırasında Türklerin Ermenileri katlettiğini, mallarına el koyduğunu, din değiştirmeye zorladığını söylemiştir.³⁵

A. Süslü, Fransız yazarın bu alıntıyı İstanbul'un işgal altında bulunduğu, 1919-1920 yıllarında Ermeniler tarafından Fransızca olarak çıkarılan, *Le Bosphore* ve *La Renaissance* gazetelerinde "*Déclaration de Mustafa Kemal*" başlığıyla yayınlanan haberden etkilenererek ve doğruluğunu araştırmadan alarak, kitabına not olarak koymuş olabileceğini yazmaktadır.³⁶ T. Ataöv de aynı gazetelere işaret etmekle beraber, ifade sahibini "Mustafa" adlı biri olarak anıyor.³⁷

³⁴ Şenol Kantarcı, "Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfi İle Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4 (Aralık 2001 - Ocak-Şubat 2002), ss. 107-121; Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, Ankara 1999, s. 184-185.

³⁵ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 154-155; Türkkaya Ataöv, *Ermeni Belge Düzmeciliği*, İstanbul 2006, s. 65,72.

³⁶ Süslü, *age*, s. 155.

³⁷ Ataöv, *age*, s. 75-76.

Paul du Véou'nun yanlışı kendisiyle sınırlı kalmamış, ona dayalı yeni yanlışlar üretmiştir. Nitekim Ermeni Katolik Papazı Jean Naslian, 1951 yılında Viyana'da basılan Fransızca kitabında (*Les Memoires de Mgr. Jean Naslian*, s. 43) bu kez yıl göstermeden, 28 Ocak tarihini vererek bu yanlışı tekrar etti. Ermeni yazar Gabriel Guerguerian, bunun yanlış olduğunu Naslian'a anlatmaya çalışmasına rağmen, kitabın 1960 yılında Beyrut'ta basılan Ermenicesinde de aynen yer aldı.³⁸ Soykırım iddialarına Atatürk'ü alet etme çarpıtmasının bununla da sınırlı kalmadığı görülmektedir. Beş yıl sonra (1965) yine başka bir Ermeni yazar Jean Mecerian, "Ermeni Hakkının Soykırımı" adlı kitabında, bu çarpıtmanın tarihini bir yıl geriye alarak, yani 28 Ocak 1919 yaparak sürdürmüştür.³⁹ G. Guerguerian 1967 yılında Beyrut'ta haftalık olarak çıkan *Massis* dergisinde bu yanlışı tekrar düzeltmeye çalışmasına rağmen sonuç değişmemiştir. 1976 yılında Andonian Shiragian'ın Boston'da yayınlanan, "Miras: Bir Ermeni Yurtseverin Anıları" kitabına sunuş yazısı koyan Leon Surmelian, "bugünkü Türk Hükümeti ve basın Mustafa Kemal Paşa'nın Constantinople'da 28 Ocak 1919'da Türk savaş mahkemesi karşısına çıkıp açıklamada bulunduğunu unutmuşa benziyor" diyor. Ardından da, "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, tanıdığı olduğu Ermeni dehşetini gözleriyle gören kişiliğiyle konuşmuştur" diye izahta bulunuyor.⁴⁰

Mustafa Kemal'e dayandırılan bu çarpıtma, James H. Tashjian adlı Amerika'da yaşayan başka bir Ermeni yazar tarafından da düzeltilmeye çalışılmıştır. Tashjian'ın Boston'da basılan haftalık *The Armenian Weekly* dergisinin, 20 Mart 1982 tarihli sayısında yayınlanan yazısının başlığı, "Sonra Atatürk Adını Alan Mustafa Kemal'e Yanlışlıkla Bağlanan ve 1915-18 Ermeni Soykırımını Suçlayan 'Açıklama' Üstüne" şeklindedir. Yazıda, Mustafa Kemal'in böyle bir mahkeme önüne hiçbir zaman çıkmadığı ve böyle bir açıklamayı da hiçbir zaman yapmadığı vurgulanmaktadır. Bunun bir isim benzerliği olduğu, İstanbul'da o tarihlerde Fransızca yayınlanan iki gazetede yer alan ve Mustafa adlı birinin 20 Ocak 1920 tarihli ifadesi olduğu belirtilmektedir.⁴¹

Ataöv, aynı çarpıtma ile bizzat 1984 yılında Paris'te görülen ve Orly Davası diye bilinen mahkemenin 24 Ocak tarihli oturumunda, Ermeni avukatlardan M. Arslanian'ın sözünü keserek yaptığı müdahalede de karşılaşmıştır. Ermeni avukat "Atatürk'ün her söylediğine siz Türkler çok itibar edersiniz" diye başlayarak, Ataöv'e aynı çarpıtmayı tekrar etmiştir. Mahkemede

³⁸ Ataöv, *age*, s. 73, 81.

³⁹ Süslü, *age*, s. 155; Ataöv, *age*, s. 73, 81.

⁴⁰ Ataöv, *age*, s. 73, 81.

⁴¹ Ataöv, *age*, s. 74-76, 81.

bunu belgelerle ispat eden Ataöv, böylece Mustafa olarak başlayan bir masal kahramanın, zamanla Mustafa Kemal Paşa'ya ve Atatürk'e dönüştürüldüğünü vurgulamaktadır.⁴²

Bu yanlış veya çarpıtmanın sürdürüldüğü başka yayınlar da vardır. Sovyet Ermenistanı'nda birkaç dilde yayınlanan *Yeni Zamanlar* dergisinin 4 Aralık 1981 tarihli sayısında, G. Episkoposov imzalı yazıda bu yanlış bilgi tekrar edildi. Yine Ermenistan'da *Yazın Gazetesi*'nin 15 Ocak 1982 tarihli sayısında Mari Koçar imzasıyla yayınlanan yazı ile Jon Kirakosian'ın *Sovyet Ermenistanı* dergisinde Nisan 1982'de basılan yazısı aynı yanlışlığı tekrar etti. Kirakosian'ın yazısı, başka ülkelerdeki Ermeni yayınlarında ve Boston'da çıkan *Baykar*'ın Haziran 1982 tarihli sayısında defalarca basıldı. Hagop Tercimanian'ın editörlüğünü yaptığı *İlk Holokost* (California 1982) başlıklı kitap da Atatürk'e aynı yakıştırmayı yapıyor.⁴³

Yukarıda Tashjian'ın da belirttiği gibi, Mustafa Kemal İstanbul'da faaliyette bulunan Divan-ı Harb-i Örfi huzuruna hiçbir zaman çıkmadığı gibi, hiçbir zaman da tehciri soykırım olarak niteleyen söz sarf etmemiştir. Bu tarihi olaylarla da sabittir. Bu çarpıtmada kullanılan, bir yıl arayla iki tarih vardır. Biri 28 Ocak 1919, diğeri 28 Ocak 1920. 28 Ocak 1919'da Mustafa Kemal İstanbul'dadır. Fakat bu tarihte henüz tehcir yargılamaları başlamamış, mahkemenin hazırlıkları sürmektedir. Tehcir yargılamaları 5 Şubat 1919'da başlamış, 1920 sonlarından itibaren etkisini kaybetmiş ve İstanbul hükümeti ile birlikte tarihe karışmıştır.⁴⁴ 5 Şubat'ta başlayan ve 8 Nisan'da sona eren Yozgat Ermeni Tehciri Davası'nın gayri resmi tutanakları yayınlanmıştır ve Mustafa Kemal'in adı bile geçmemektedir.⁴⁵ Yine Mustafa Kemal'in İstanbul'da olduğu tarihlerde başlayıp biten veya başlayan; 26 Mart – 28 Mayıs tarihlerinde görülen Trabzon Tehciri Davası'nda, 23 Nisan – 24 Mayıs tarihlerinde görülen Büyükdere Tehciri Davası'nda ve 27 Nisan – 5 Temmuz tarihlerinde görülen İttihat ve Terakki Davası'nda da adı geçmemektedir.⁴⁶

İkinci tarih ise 28 Ocak 1920'dir ve bütün dünya bilmektedir ki Mustafa Kemal Ankara'dadır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan görevli olarak ayrıldığı

⁴² Ataöv, *age*, s. 63-64, 76-78.

⁴³ Ataöv, *age*, s. 74-75, 81.

⁴⁴ Bilgi, *Ermeni Tehciri*, s. 66-74; Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005, s. 286-288.

⁴⁵ Nejdett Bilgi, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, İstanbul 2006.

⁴⁶ Ata, *age*, ss. 174-223; Vahakn N. Dadrian – Taner Akçam (Derleyenler), *"Tehcir ve Taktik" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, İstanbul 2008, ss. 227-470.

16 Mayıs 1919 tarihinden, 1 Temmuz 1927 tarihine kadar İstanbul'a ayak basmamıştır.⁴⁷ Dolayısıyla 28 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'daki bir mahkemede şahit olarak ifade vermesi mümkün değildir. O zaman geriye Tashjian, Ataöv ve Süslü'nün belirttiği gibi –belki de bilerek yapılan– bir yanlışlıkla başlayan çarpıtma süreci kalıyor. Bu sürecin başlangıcındaki yanlışlığın kaynağı da, İstanbul'da Fransızca yayınlanan Ermeni gazetelerindeki Mustafa isimli kişinin, divan-ı harpteki şahitlik ifadesi oluyor. Bu Mustafa'nın da daha önce başkanı olduğu Divan-ı Harb-i Örfi'de bu tarihlerde şahit olarak bulunan, Nemrut lakaplı Mustafa Paşa olduğu kuvvetle muhtemeldir.⁴⁸

Sonuç olarak Atatürk üzerinden gerçeklik kazandırılmaya çalışılan soykırım çarpıtmasının, ne kadar yayıldığını tespit etmenin bile imkânsız hale geldiğini söylemek mümkündür.

Atatürk üzerinden soykırım iddialarına destek bulma çabalarının ikincisi, Mustafa Kemal'e atfedilen ve 1 Ağustos 1926 tarihinde *Los Angeles Examiner* gazetesinde yayınlanan demeçtir. Bu demeç Ermeniler tarafından değişik yerlerde ve yayınlarda tekrarlanmış, hatta Ermeni lobisi tarafından ABD Kongresi'ne taşınarak, soykırım iddialarının gerçekliğini ispatlamak için kullanılmıştır. T.M.U. Lehman'ın 1985 yılında ABD Temsilciler Meclisi'ndeki konuşmasında, “Atatürk'ün soykırımın meydana geldiğini kabul ettiğini, hatta diğer Türklerce de kabul edilmesi gerektiğini söylediğini” iddia etmiştir.⁴⁹ Bu yazıya atıfta bulunan benzer bir konuşma, bu kez ABD Senatosu'nda, Senatör Carl Levin tarafından 1994 yılında yapılmıştır.⁵⁰ Atıf yapılan bu demeç veya röportaja göre, Atatürk, İzmir suikast girişimcilerinden söz ederken, muhaliflerini sert bir dille eleştiriyor ve Ermeni katliamının yapıldığını onaylayan şu cümleyi kuruyor: “Evlerinden topluca sürülen ve katliama kurban giden milyonlarca

⁴⁷ Kocatürk, *age*, s. 80-81, 282.

⁴⁸ Ataöv, *age*, s. 75-76; Süslü, *age*, s. 155.

⁴⁹ Kantarcı, *agm*, s. 95 .

⁵⁰ Kantarcı, *agm*, s. 95. Levin'in tutanaklardaki ifadesinin Türkçesi şöyledir: “Ermenilerin soykırımı kurban gittiğinin tarihi kanıtı çok açık ve nettir. Aslına bakarsanız, modern Türkiye'nin kurucusu olan Kemal Atatürk, bu suçları Osmanlı İmparatorluğu'nun işlediği suçlar olarak tanımıştır. Bu mecliste daha önce ele aldığım gibi, 1926 yılında yapılan röportajda Atatürk'ün bizzat kendisi, sorumluları 'kendi evlerinden insafsızca sürülüp topluca katledilen milyonlarca Hristiyan tebaamızın canları için hesap sorulması gereken kişiler' olarak tanımladı.” Bkz. “The Genocide of Armenians (Senate - April 19, 1994)”, [Page: S4461], <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?r103:31:/temp/~r103RW9qPO::> (Çeviriler için oğlum Ahmedşah'a teşekkür ederim).

Hristiyanımızın canları için hesap vermiş olması gereken, eski Genç Türk Partisi üyelerinden kalanlar, Cumhuriyetçi düzene karşı koyuyordu."⁵¹

Bu demeç veya röportajın tamamıyla düzmece olduğu, Türkkaya Ataöv tarafından hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek şekilde kanıtlanmıştır.⁵² Ataöv'ün tespitlerine göre, 1 Ağustos 1926 tarihinde *Los Angeles Examiner* gazetesinde yayınlanan ve çelişkili bir şekilde hem Mustafa Kemal Paşa tarafından yazıldığı, hem de İsviçreli sanatçı ve gazeteci Emile Hilderbrandt'ın, 22 Haziran tarihli bir röportajı olduğunu belirten yazı, basın literatüründeki ifadesiyle tümüyle asparagas yani uydurmadır. Atatürk'ün böyle bir demeci veya röportajı bulunmamaktadır.

Ataöv'ün de ortaya koyduğu ve tarafımızdan tekrar edilen taramada da anlaşıldığı gibi, Atatürk'e ait tüm söylev ve demeçler çok sayıdaki resmi ve resmi olmayan yayınlara tespit edilmiştir. Bunların arasında bu demeç veya röportaj yer almamaktadır. Bunlara Atatürk'ün hemen her faaliyetine yer veren, dönemin resmi ve yarı resmi yayın organları da dâhildir.⁵³

Ataöv'ün Türk, Amerikan ve İsviçre arşiv, yayın ve makamları nezdinde yaptığı titiz araştırmalara rağmen, Emile Hilderbrandt adında bir sanatçı veya gazetecinin adına rastlanamamıştır. İsviçre makamları nezdinde yapılan araştırmalarda, aynı adı taşıyan ve Zürih'te çıkan bir gazetede çalışan 1941 doğumlu bir kişi tespit edilmiştir. Kendisiyle bağlantı kurularak, babası veya dedesinin gazeteci olarak Türkiye'ye gelip gelmedikleri sorulmuştur. Yazılı olarak verilen cevaba göre, hiçbiri gazetecilikle ilgilenmemiş ve Türkiye'ye de ayak basmamışlardır.⁵⁴

Atatürk'e soykırım tercihinine uygun yorum yaptıran bu uydurma röportaj, Atatürk'ün diğer yabancı basın kuruluşlarına verdiği demeçlerle taban tabana zıt bilgiler içermekte ve hiçbir ifadesiyle de uyuşmamaktadır. Ayrıca bu metin, ifade ve üslup bakımından Atatürk'ün hiç kullanmayacağı kadar kaba ve çirkin sözler ve yorumlarla doludur.⁵⁵

Sonuç olarak bu uydurma yazı, Amerika'da doğru olmayan "yürek oynatıcı" haber yapmakla ve "sarı basın"ı yerleştirmekle ün yapmış olan, William Randolph Hearst adlı bir basın patronunun, Ermenilerin yoğun olarak

⁵¹ Yazının tam metni için bkz. http://www.greek-genocide.org/ataturk_quote_lae.html.

⁵² Ataöv, *age*, s.83-103. Ataöv 1988'de bu çarpıtmayı İngilizce olarak yayımlayarak ortaya koymuştu.

⁵³ Ataöv, *age*, s. 90-101.

⁵⁴ Ataöv, *age*, s. 84-85,102.

⁵⁵ Ataöv, *age*, s. 86-89.

yaşadığı Los Angeles'da çıkardığı gazetenin tiraj kaygısının ürünüdür. Fakat bu tiraj kaygısı, "soykırımı Atatürk de kabul etmişti" yargısını oluşturunun aracı haline gelmiş ve işlevsel de olmuştur.⁵⁶ 1980'ler ve 1990'larda, ABD parlamentosunda soykırımı destek verenlerin konuşmalarında bu asparagas röportaja atıfda bulunulması, bunun göstergesidir. Daha vahimi, bilimsellik kurgusuyla soykırım iddialarına gerçeklik kazandırma çabalarının en ünlü isimleri olan, T. Akçam ve V. Dadrian'ın, bu uydurma röportaja dayanarak, Atatürk'ü iddialarına tanık yapmaya çalışmalarıdır.⁵⁷ Bu çabalar, "galiba tarih de böyle uydurulur" dedirtecek cinstendir.

Atatürk üzerinden benzer bir çarpıtma daha yakın tarihlidir. Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi tarafından 22 Kasım 2001 tarihinde açıklanmış olan tasarıda, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği adaylığı ile ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır: *"Türkiye'nin AB üyeliği adaylığı, birliğe bölgede çatışmalar konusunda Türkiye'nin esnekliğini artırmasını garanti eden özellikle Ermenistan açısından özel fırsatlar ve nedenler sunmaktadır. Bu hem sınırın kapanması hem de 1915 soykırımına bakışı açısından böyledir..."*⁵⁸

Bu paragrafın altına, şöyle bir dipnot konulmuştur: *"Soykırımın tanınması talebi, çoğunlukla Ermeni politikacılar tarafından yapılmaktadır. Bildirildiği üzere Kemal Atatürk 10 Nisan 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmada Jön Türk rejiminin Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilere karşı soykırım yaptığını söylemiştir..."*⁵⁹

Atatürk ne bu, ne de başka bir tarihte böyle bir konuşma yapmıştır. Bilindiği üzere, 2 Nisan - 30 Nisan 1921 tarihlerinde TBMM'de 13 oturum yapılmış ve tüm konuşmalar tutanaklara geçirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, sadece 21 Nisan 1921 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Kasım 1920 tarihli bir kanun teklifi ve 28 Nisan 1921 tarihinde de Mustafa Kemal Paşa imzalı olup üyelere bazılarının izinlerine ilişkin bir başkanlık kararı okunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, 1921 yılı Nisan ayında TBMM'de hiçbir oturuma başkanlık etmediği gibi Meclis'e dahi gelmemiş ve dolayısıyla konuşma da yapmamıştır. Daha da önemlisi, tutanaklar incelendiğinde, Avrupa Parlamentosu tasarısında tarih olarak belirtilen, 10 Nisan 1921'de TBMM'de herhangi bir oturum dahi yapılmamış olmasıdır.⁶⁰

⁵⁶ Ataöv, *age*, s. 83-86.

⁵⁷ Akçam, *İnsan Hakları*, s. 545; Dadrian-Akçam, *"Tehcir ve Taktik"*, s. 74; Dadrian, *Türk Kaynaklarında*, s. 33, 85.

⁵⁸ Kantarcı, *agm*, s. 100.

⁵⁹ Kantarcı, *agm*, s. 100.

⁶⁰ Kantarcı, *agm*, s. 101.

Avrupa Parlamentosu raportörünün böyle bir yanlış beyanı araştırıp incelemeyen, -taslak rapor dahi olsa- resmi kayıtlara geçirmesi ilk kez karşılaşılan bir durum da değildir. Benzerleri ABD Parlamentosunda Ermeni Lobisi tarafından sıklıkla yapılmaktadır. Sözgelimi 1926 yılında çıkmış yalan bir haber, çok önemli bir vesikaymış gibi Kongre'ye sunulmakta ve kayıtlara geçirilmektedir. Sonraki yıllarda da kayıtlara geçirilen bu uydurma haberler, resmi kongre belgesi olarak, soykırım propagandacıları tarafından, "*kaynak, Kongre zabıtlarıdır*" denilerek kullanılmaktadır.⁶¹

Atatürk'le ilgili bir başka çarpıtmanın da, bir fotoğraf üzerinden yapıldığı görülmektedir. Fakat bu kez iğrenç bir fotomontajla, ayaklarının dibindeki çocuk ölüsüyle fotoğraf çekirmiş gibi sunmaya çalışmışlardır. Olay şöyle ortaya çıkmıştır: 2005 yılının Mart ve Nisan aylarında New York ve çevresinde bulunan Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, Los Angeles'ta Kaliforniya Üniversitesi'ne bağlı Moore Salonu'nda, 14 Nisan 2005 günü üç Ermeni'nin yapacakları konuşmanın, duvarlara ve kapılara asılan duyurusu ile karşılaşır.

Duyurunun en üstünde, "İnkârın Yüzü Yalan Söylemez" (The Face of Denial Does Not Lie) şeklinde çevrilebilecek bir başlık bulunmaktadır. Duyurunun zemininde ise, Atatürk'ün parmaklıkları bir pencere ve aralıklı bir kapı önünde, sandalyede otururken çekilmiş bir fotoğrafı kullanılmıştır. Fotoğrafın sol üst köşesinde kendi el yazısı ve imzasıyla Latife Hanım'a ithafı bulunmaktadır. Atatürk'ün ayaklarının dibinde ise, fotoğrafın gerçeğinde yer alan dört-beş köpek yavrusu yerine, basit ve iğrenç bir yöntemle, eğreti olarak yerleştirilmiş, bağırsakları dışarı fırlamış, güya bir Ermeni çocuğunun cesedi bulunmaktadır. Duyurunun sol alt kısmında, konuşmacıların isimleri alt alta veriliyor: Dr. Vahran Shemmashian, Ardashes Kassakhian ve Dr. Levon Marashlian.⁶² En az ikisinin akademisyen olduğu anlaşılan ve duyuru başlığı ile uyumlu iğrenç fotomontajla neyin amaçlandığını tahmin etmek zor değildir. Soykırım iddialarını inanılır kılmak için, akademik düzeydekilerin böylesi, benzeri görülmemiş çirkinliklerden medet umduğu propaganda arenasında, diğer insanların hangi yollara başvurabileceğini düşünmek bile akla ziyan şeylerdir.

⁶¹ Kantarcı, *agm*, s. 102.

⁶² Ataöv, *age*, s. 20-24. Bunlardan sonuncusunun Türkçe'ye çevrilen bir kitabı bulunmaktadır: Levon Maraşlıyan, *Ermeni Sorunu ve Türk - Amerikan İlişkileri*, Çev. Şen Sür, İstanbul 2000. Hürriyet gazetesinin 1 Temmuz 2005 tarihli sayısında, Ataöv'ün bu çirkin fotomontajı ortaya çıkarması haber olarak yer aldığı gibi, fotoğrafların aslı ve sahtesine de yer verilmiştir.

Sonuç

XIX. Yüzyılın sonlarından başlayarak Osmanlı Devleti'ne zor zamanlar yaşatan Ermeni meselesi, devletin tasfiye sürecinde kendine hayat alanı bulur gibi oldu. Fakat bu Türklerin hayat alanına yerleşmek anlamına geliyordu. I. Dünya Savaşı sırasında alınan zorunlu göç kararı, uygulamada doğurduğu trajediye rağmen, bugün de alternatifinin ne olabileceği hususunda görüş belirtilemeyen bir zorunluluktadır.

Mustafa Kemal I. Dünya Savaşı'nın ünlü komutanlarından biriydi. Görev yeri itibariyle zorunlu göç döneminde, göçe konu olan coğrafyada bulunmamıştı. Ama dönemin olaylarına vakıf bir komutan olarak, daha sonraki yıllarda ortaya çıkan iddiaları reddetmiş ve tehcire başvurmanın zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Bu görüşe sahip olmakla beraber, tehcir sırasında meydana gelen olumsuzlukları da en sert biçimde, "fezahat/alçaklık" olarak nitelemekten çekinmemiştir. Atatürk'ün tarihi olaylara yaklaşımındaki bu gerçekçiliğin, kimi zaman zorlama yorumlarla soykırım iddialarına mesnet yapılmaya çalışıldığı da görülmektedir. Fakat Atatürk'ün gerçekçiliği, Ermeni meselesinin Anadolu topraklarında bir Ermeni devleti kurma hayalciliğinin imkânsızlığını da gören bir gerçekçiliktir. Dolayısıyla bu hayalin peşinde koşarak, yüzlerce yıllık komşuluk ve dostluk hukukunu yıkan Ermenilerin, zorunlu göç gibi ağır bir yaptırıma maruz kalmalarından nemalanma çabalarına da izin verilmemesine çalışmıştır. Sözleri, eylemleri ve tutumuyla bunu açıkça göstermiştir.

Bibliyografya

A. Kitap, Makale ve Bildiriler

- Akça, Bayram, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Ankara 2007.
- Akçam, Taner, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, Ankara 2002.
- Ata, Ferudun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005.
- Ataöv, Türkkaya, *Ermeni Belge Düzmeciliği*, İstanbul 2006.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 3, 8, 9, 10, İstanbul 2003-2004.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. I, Ankara 1981.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, Ankara 1989.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Ankara 1991.
- Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919*, Ankara 1965.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1989.
- Bilgi, Nejdet, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, Ankara 1999.
- Bilgi, Nejdet, "Tehcir Davalarında Şahitlik -Yozgat Davası-", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Ed. Bülent Bakar vd., İstanbul 2007.
- Bilgi, Nejdet, "Türkiye'nin Ermeni Meselesinde Bilgilenme ve Bilgilendirme Problemleri", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, Yay. Haz: Şenol Kantarcı vd., Ankara 2003.
- Bilgi, Nejdet, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, İstanbul 2006.
- Dadrian, Vahakn N., *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı*, Çev. Attila Tuygan, İstanbul 2005.
- Dadrian. Vahakn N. -Akçam, Taner (Derleyenler), *"Tehcir ve Taktik" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, İstanbul 2008.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara 1927.
- Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk – Söylev Vesikalar-Belgeler*, C. III, Ankara 1989.
- Görgülü, İsmet (haz), *Atatürk'den Ermeni Konusu Belgelerle*, Ankara 2006.
- Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Haz. Uluğ İğdemir, Ankara 1975.

İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara 1986.

Kantarıcı, Şenol, "Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfi İle Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4 (Aralık 2001 - Ocak-Şubat 2002).

Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara 2000.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, (Üç cilt tek kitapta) II. Cilt, Ankara 1993.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara (tarihsiz).

Maraşlıyan, Levon, *Ermeni Sorunu ve Türk - Amerikan İlişkileri*, Çev. Şen Süer, İstanbul 2000.

Palabıyık, M. Serdar, "Türkiye - Ermenistan İlişkileri (1918-2007)", *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Der. Ömer Engin Lütem, Ankara 2007.

Perinçek, Mehmet, "Atatürk ve Ermeni Sorunu", *Tarihten Güncelliği Ermeni Sorunu Tahliller-Belgeler-Kararlar*, İstanbul 2001.

Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Almanya Gezisi*, Ankara 1981.

Öztürk, Kâzım, *Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C. II, Ankara 1986.

Sarınay, Yusuf, "Ermeni Tehciri ve Yargılamalar (1915-1916)", *Ermeni Soykırımı İddiaları -Yanlış Hesap Talât'dan ve Tehcir'den Dönünce-*, Der: M. Çalık, Ankara 2006.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, Ankara 1986.

Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990.

Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Ankara 1981.

B. İnternet Bağlantıları

The Genocide of Armenians (Senate - April 19, 1994)", [Page: S4461],
<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?r103:31:./temp/~r103RW9qPO>

http://www.greek-genocide.org/ataturk_quote_lae.html

YIKILIŞ VE DİRİLİŞ: ATATÜRK DÖNEMİ ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNDE AYDIN KENTİ

Günver GÜNEŞ*

Giriş

Aydın Büyük Menderes Ovasıyla Aydın Dağları arasına yerleşmiş, çok eski tarihlerden itibaren bölgesinde merkez işlevi yüklenmiş bir kenttir. Asya'dan gelip Efes Limanına inen tarihi Kervan Yolu'nun üzerinde bulunuşu nedeniyle kent, her dönemde hareketli bir yaşama sahip olmuştur. Buna karşın Aydın kenti XIX yy sonlarına kadar yavaş bir gelişme göstermiş, 1895 ve 1899 depremleri ile 1919-1922 yılları arasındaki Yunan işgali ve beraberinde ki yangın sonrasında da giderek küçülmüştür. Bu nedenle kent Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen isabetli politikalarla planlı olarak gelişen ender şehirlerden birisi olmuştur. Aydın kentinin özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında geçirdiği değişim dikkat çekicidir.

Aydın'ın 1923-1938 yılları arasında geçen cumhuriyetin ilk on beş yılı eski yaraların sarıldığı ve yeni heyecanlarla kalkınma atılımlarının başlatıldığı bir dönem olmuştur. Aydın'lı öncüler kentlerini kalkındırma uğraşına girdiklerinde Türkiye Cumhuriyeti de olağan üstü atılımların gerçekleşeceği yepyeni bir döneme yöneliyordu. Bu dönemin ilk çeyrek yüzyılı M. Kemal Atatürk önderliğinde Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atıldığı en kritik yıllardır. 1919-1922 yılları arasında üç yıl boyunca Yunan işgali etkisi altında kalan ve büyük tahribat yaşayan Aydın Kenti Kurtuluş Savaşının ardından kurulan cumhuriyet idaresiyle birlikte merkezi yönetimin kentteki temsilcileri, yerel yöneticiler ve Aydın halkı el ele vererek Aydını yeniden imar etmişlerdir. Kent sosyal ve ekonomik alanda gösterdiği yenileşme çabalarıyla düzensiz bir kasaba görünümünden kurtularak planlı bir gelişim sergilemiştir. Türkiye Batı Anadolu'da neredeyse tamamı yakılıp yıkılmış bir kentin dirilişine modernleşmek konusunda gösterdiği gayrete Aydın da tanık olmuştur.¹

I. Aydın'ın Yeniden İmarı

7 Eylül 1922 tarihinde Yunanlılar Aydın'dan ayrıldıklarında bıraktıkları manzara oldukça korkunçtu. 28 Haziran 1919 tarihinde çıkan Aydın büyük

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Günver Güneş, "Türk Devrimi Ve Aydın Kenti", *Atatürk ve Cumhuriyet'e Armağan*, Edit: A. Adil Öztürk- Günver Güneş, ADÜ Basımevi, Aydın 2006, s.77-97.

yangını sonrasında Cuma, Tabaklı, Ramazanpaşa, Dükkanönü Mahalleleriyle yedi Türk Mahallesi, Hasanpaşa Sebze Çarşısı, Kasaplar Çarşısı, Manifatura, Kunduracılar Çarşısı ile Kum Mahallesi yanmıştı.² Aydın'ın enkaza döndüğünü belgeleyen bir başka raporda ise Balcılar, Cami-i Atik, Cemaleddin, Çıksorut, Debbaglı, Karacaahmet, Kaynak, Kemer, Kozdibi, Kubbeli Mescid, Orta, Sarayıçi, Terziler, Torbacı, Yarbaşı, Meşrutiyet ve Hamidiye Mahallelerinde gerek hane gerekse mağaza ve dükkânların yakılıp yıkıldığı rakamlarla belgelenmiştir.³

Türkler işgal sırasında göçle terk ettikleri topraklarına Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından geri dönerlerken, 7-8 bin civarındaki gayr-i Müslim nüfus da Aydın'dan ayrılmıştı. Aydın Rumları Yunan birlikleriyle beraber adalara ve Yunanistan'a doğru yola çıkarılarken, işgal sırasında Yunanlılarla ve Rumlarla işbirliği yapmış olan az sayıdaki Ermeni hanede Aydın'ı terk ettiler. Aydın'da ki Yahudi nüfusun tamamı da şehri terk etmişti. Onların Aydın'ı terk etme nedeni mahallelerinin, dükkan ve mağazalarının yanmış olmasıydı. Yunan işgali öncesinde 3000 olan Aydın Yahudi Cemaati nüfusu, yangından sonra sıfıra düşmüştü. Parasız pulsuz işsiz kalan binlerce Aydınlı Yahudi kabileler halinde İzmir'deki Yahudi Mahallesine sığındılar.⁴ Birçoğu için bu Güney Amerika'ya geçiş için uygun bir basamaktı.⁵ Yahudilerin Aydın'a bu andan itibaren yerleşmeleri pratik olarak mümkün değildi. Aydın'da ev ve dükkanlara sahip olanlarında gidip bunları satması imkansızdı. Çoğunun malları Metruk Mallar Müdürlüğüne kaldı.

Aydınlı Türkler ise şehirlerine geri döndüklerinde yanmış yıkılmış talan edilmiş ev, dükkan, mağaza, mahalleler karşısında korkunç bir manzarayla karşılaştılar. 1922 yılı sonlarında Aydın'da yaşayanların sayısı binlerle ifade edilebiliyordu. Mübadil ve muhacirlerle artan nüfus 1927 yılı sayımında 11.978'e, sekiz yıl sonra yapılan nüfus sayımında da 15.152'ye ulaşabilmişti. Aydın kenti Yunan işgali öncesindeki 30 binlere ulaşan nüfusunun ancak yarısını büyük zaferden on üç yıl sonra yakalayabilmişti.⁶ Kentin eski mahalle

² Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, Aydın 1964, s.345.

³ Rapor sureti için bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.464-465.

⁴ Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.223-224.

⁵ Nahum Aydın'dan ayrılan yahudi cemaatinin bir bölümünün İzmir'den Arjantin'e Buenos Aires'e geçtiklerini ve burada "Aydın" isimli bir semt kurduklarını ifade etmektedir. Henri Nahum, *a.g.e.*, s.206.

⁶ Süha Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. İstanbul, 1975, s.20-23.

düzeni kaybolmuş, harabeden farksız bir hale gelmişti. Bu harabeden farksız hale gelmiş olan şehri yeniden imar etmek gerekiyordu. Bunun içinde büyük ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyuluyordu. Bu büyük sermayede ne merkezi hükümette, ne yerel yöneticilerde, ne de uzun işgal yıllarında fakir düşmüş Aydın halkında bulunmuyordu. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Aydın halkı valisi, belediye başkanıyla Aydın'ı yeniden kurmak için sınırlı olanaklarıyla imar faaliyetlerine giriştiler.

Cumhuriyet dönemi Aydın'ın ilk Belediye Başkanı olan Fuat Şahin (Erlaçin) Bey 1923 yılında tüm olanaksızlıklara karşı kentten şehir planını hazırlatmıştı. Aydın 1939 yılına kadar bu planla şekillenmiştir.⁷ Türkiye de şehir haritası yaptırmak fikri de ilk defa bu girişimle Aydın'da ortaya çıkmıştır.⁸ Şehir haritasının yapıldığı tarihlerde Aydın adeta bir baraka şehir görüntüsündeydi. Aydın'ın yeni haritasının yapılmasının ardından çap tevziatı başlamış, arsa sahipleri yeni yerlerine bir an evvel evlerini yapmak için çalışmalara girişmişlerdi. İzmir'in Ahali gazetesi Aydın'daki gelişmeleri "Aydın'ın yeni harita ile istikbalin en güzel bir şehri olacağı" şeklinde okurlarına duyuruyordu.⁹ Şehirde imar çalışmaları 1924 yılı Temmuz ayında yapılan belediye seçimleri nedeniyle bir süre durdu. Özellikle Fen Heyeti'nin düzenlediği Şehir haritasının tatbik edilip edilmeyeceği üzerinde siyaset yapılması nedeniyle Aydınlılar arasında büyük tartışmalar yaşandı. 10 Temmuz 1924 tarihinde gerçekleşen seçimler sonunda Ahmet Emin (Arkayın) Bey Belediye Başkanı seçilmiştir. Ahmet Emin Bey Belediye Başkanı seçilir seçilmez ilk iş olarak işgal yıllarında çevre il ve ilçelere dağılmış Aydınlıları yeniden kente davet etti. Davetini bir kısmının ayaklarına kadar giderek yaptı.¹⁰ Kentin güvenliğini bozan efe ve zeybek gruplarını dağıtma indirmek içinde bizzat devreye girer. Ayrıca onun girişimleri sonucu Belediye Heyeti arsaların tekrar dağıtılmasına devam etmiştir. 1922 yılı sonlarından 1924 yılı temmuz ayı başlangıcına kadar Aydın da bin çap arsa dağıtılmış ve bunlardan beş yüz kadarı zemin üzerinde gösterilmiştir.¹¹ Aydın Çarşısı 1924 yılı ortalarında belirgin bir şekilde ortaya çıkarken, Ramazan Paşa Mahallesindeki Pazar Yeri de bu tarihlerde

⁷ *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, Aydın 1938, s.30; Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın", *Tarih ve Toplum*, Cilt:40, Sayı:239, İstanbul 2003, s.48-59.

⁸ Fuat Şahin Beyin en büyük ideallerinden biri bir şirket eliyle Aydın'ı yeniden imar etmektir. Balova 15 Temmuz 1946.

⁹ *Ahali*, 11 Haziran 1340 (1924); Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yılları...", s.49.

¹⁰ Sadettin Demirayak, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Belediyesi'nin Seçimle Göreve Gelen İlk Başkanı Ahmet Emin Arkayın", *Aydın Aydın Tarih Ve Kültür Dergisi*, yıl:1, Sayı:5, Kasım Aralık 2008, s.16.

¹¹ *Ahali*, 7 Temmuz 1340 (1924); Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yılları...", s.49.

kurulmuştur.¹² Aydın'ın yeniden imarında bugünkü yöneticilere ders niteliğinde merkezi yönetimin kentteki temsilcisi Vali Ziya Bey ile yerel yönetimin başında bulunan Ahmet Emin Bey'in üstün çabalarıyla dikkati çekerken, Aydın'da bulunan tüm kurum ve kuruluşlarında desteklerini alarak mükemmel bir diyalog içinde çalışmalarını yürütmüşlerdir. 1925 yılında inşaatına başlanan istasyon ve gazinosu bulunan belediye binası 1926 yılında tamamlanarak hizmete girmiştir.¹³ Belediye 1925 yılı kasım ayına kadar beş yüz ev ve üç yüz dükkanın inşaatını bitirmişti. Bu arada 5 Km. civarında cadde açılarak düzenlenmiş ve caddelerin kısmın kaldırım ile parke çalışmalarına başlanmıştı. İstasyon karşısındaki Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'ın en güzel binalarından olan Belediye Otel'i de 1925 yılı sonunda tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Tire Kapısı çevresindeki dağınık mezarlık ta kaldırılarak burada büyük bir Leyli İptidai Mektep inşasına girişilmiştir.¹⁴ 1925 yılında Aydın'da incelemeler yapan ve halkın sorunlarını dinleyen İzmirli ünlü gazeteci Zeynel Besim Bey, Aydın şehrinde gördüğü izlenimleri gazetesine şöyle aktarıyordu. "...Aydın'dayım, bu güzel memlekette diğerleri gibi bitmiştir. Daha istasyona gelmeden karşımıza feci bir manzara çıkıyor. Her taraf kül, yıkıklık, harabe, Zavallı Aydın! Tam manasıyla harap olmuş bitmiş Şehir kimiler toz içindedir. Her tarafta yeni yeni binalar göze çarpıyor. İnşaat faaliyetleri herhalde İzmir'dekinden çok fazladır. Belediye halkı tozdan kurtarmak için sürekli suluyor..."¹⁵ Halkın durumu ise incir mahsulünden beklenen üretimden %45 oranında düşük olması ve bir-iki Yahudi simsarın oyununa gelmesi nedeniyle ekonomik alanda oldukça kötüleşmişti. Aydın'da 1925 yılında parasızlık en büyük sorundu ve yapılması düşünülen işlerde bu nedenle ye yavaş gidiyor ya da yapılamıyordu. Buna rağmen şehir adeta şantiye görünümündeydi.¹⁶ 1926 yılında 200.000 liralık bütçesiyle olağanüstü işler başaran Aydın Belediyesi, 40 bin lira masrafla Nazilli Köprüsü adı verilen yerden yirmi metre mesafede caddeye bakan kısma bir hal inşa ettirmiş, istasyon civarında inşa edilen Belediye gazinosunun yanı başına altı lokanta ve üst kısmı otel olmak üzere yeniden bir bina daha inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu arada 7 Eylül Mektebinin karşısında da büyük bir park yapımına girişildi.¹⁷ Park dört kısımdan oluşuyordu. Her kısımda havuzlar

¹² Hüseyin Hilmi Bayındır-H.Fehmi Poyrazoğlu, *Aydın Kenti-Tarihi-Coğrafyası Bugünü*, Aydın 1966, s.66.

¹³ *Belediyeler Yıllığı (1949-1950)*, Ankara 1950, s.224.

¹⁴ "Aydın'da Ümran Faaliyetleri", *Yanık Yurt*, 18 Teşrin-i Sanî, 1925.

¹⁵ Zeynel Besim, "İmar ve İhya", *Yanık Yurt*, 7 Teşrin-i Evvel 1925.

¹⁶ *Yanık Yurt*, 11 Teşrin-i Evvel 1925.

¹⁷ Eskiden mezarlık olarak kullanılan bu alan Belediyece istimlak edilmiş, mezar taşları ve mezarlıklar kaldırılmak suretiyle park yapımına başlanmıştır.

bulunuyordu. İlk kısmı 1286 metre olan parkın inşasına 1926 yılı haziran ayı içerisinde başlandı. Belediye binası bitişiğine bir eczane yapılırken, Aydın'ın su ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Top yatağından Aydın'a getirilmesi düşünülen su projeleri de hazırlanmıştır. Bu suretle hem şehrin temiz su ihtiyacı karşılanacak, hem de yangın tulumbalarına gerekli olan su tesisatı tamamlanacaktı.¹⁸

1920'li yılların ortalarındaki bu hummalı inşaat faaliyetlerinde zaman zaman bilgisizlik ve disiplinsizlik sonucu Tralles kalıntıları, şehirdeki Osmanlı dönemi yapıları ve eski Hükümet Konağı'na ait taşların ve malzemelerin ev yapımında kullanıldığı görülmüştür. Aydın'ın en büyük caddesi olan 1925 yılında yapımına başlanan istasyondan Vilayet Konağına kadar uzanan Hükümet Caddesi 1926 yılı Ocak ayında kullanıma açılmıştır.¹⁹ 1927 yılından itibaren Aydın Şehri, belediyenin Pınarbaşı'ndaki serasında yetiştirmiş olduğu okaliptüs çiçekleriyle donatılmaya başlandı.²⁰ 1927 yılında yapılan III. Dönem TBMM seçimlerinde Aydın'dan Dr. Mazhar (Germen), Tahsin (Tan), Dr. Reşit (Galip), Mithat (Aydın) Emin Fikri Beyler seçilerek Aydın'ı temsilen parlamentoya katıldılar.²¹ Bu milletvekillerinin de Aydın'ın imarında önemli katkılarının olduğunu biliyoruz. Çeşitli dönemlerde bizzat Aydın'a gelerek yerinde incelemelerde bulunmuşlardı. Bunlardan Dr Reşit Galip en aktif olanıydı. 1927 yılında Aydın'ı baştanbaşa dolaştı. Gördüklerini rapor halinde hükümete sundu. Reşit Galip'in hazırladığı raporda Aydın'la ilgili ilginç saptamaları yer almıştır. Savaşlarda yerle bir olmuş yanmış yıkılmış halkının fakirlikten ve parasızlıktan bitap düştüğü Aydın'da imar için her evin yapımına 3 bin lira değer biçen Reşit Galip 1923'ten 1927 yılına kadar yapılan 6 bin evin bedelinin 18 milyon lira ettiğini böyle bir hesabında ancak fedakârlıkla kapatılabileceğini ortaya koymuştur.²²

II. Aydın'ın İmarı ve Aydın Belediyesi

Yeniden bir kent yaratmanın bir bedeli vardı ve Aydın'da o bedel Cumhuriyetin ilk yıllarında fedakârlıkla yeniden inşa edilirken, Aydınlılar çağın gereklerini karşılayamamanın sıkıntıları yaşıyorlardı. Arnavut kaldırımının ayaklarının altında bir dağ yolu kadar sert ve yorucu olmasından şikâyet ediyor,

¹⁸ "Aydın'ın Hummalı ve Müşmin Faaliyeti", *Hizmet* 6 Haziran 1926.

¹⁹ *Yanık Yurt*, 19 Kânun-ı sâni 1926.

²⁰ *Anadolu*, 19 Nisan 1927 Okaliptüs bitkisi su kaynaklarını kuruttuğundan o dönemde Aydın'ın en önemli hastalıklarından sıtmaya karşı bir önlem olarak düşünülmüş olmalıdır.

²¹ *Hizmet*, 3 Teşrin-i Sani 1927; *Yurt Ansiklopedisi*, s.1007.

²² Reşit Galip, "Aydın'da Seyahat Müşahedeleri", *Hizmet*, 13 Teşrin-i evvel 1927.

Arnavut kaldırımını yerine parke veya asfalt, sınırları bozan petrol lâmbası yerine elektrik, sağlığı bozan dere suyunu içmek yerine temiz kristal borular içinden gelen suyu içmek istiyordu. Bunlar içinde Belediyenin epey çalışması gerekti. Cumhuriyetin ilk yıllarında şehir dâhilinde 100 km olan yolun 10 km'si kaldırım geri kalanı topraktı. Aydın şehri içinde 2 km umumi lağım bulunurken, şehrin temizlik işi 12 amele ve 7 temizlik arabasıyla karşılanıyordu.²³ Aydın'ın en önemli meselelerinden biride temiz su meselesiydi. Kentin su ihtiyacı dağlardan, çeşitli artezyen kuyularından ve kaynaklardan toprak oluk ile, 24 saatte 13000 metre mikabı su temin eden tesisatla karşılanmaktaydı. Belediye eliyle 1930'lu yıllara kadar 30 km künk ve 128 çeşme ile 26 havuzu binalar dâhilinde 728 müşteriye su veriliyordu. Aydın'ın su ihtiyacı Tabakhane Deresinden toprak künklerle şehre getiriliyordu. Su açık ark vasıtasıyla geldiği için pek sağlıklı değildi. Temiz su içmek isteyenler Tabakhane Vadisindeki su membalarından teneke hesabıyla su alıyorlardı. İçme suyu bu şekilde sağlanıyordu. Bunu elde edenlerinde sayısı çok fazla değildi.²⁴ Belediye su sorununu bilimsel metotlarla çözmek için Herman Nilveski, Şon Vetter, Mühendis Raşbihler, Mühendis Alber Kovaç gibi uzmanlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Bu uzmanlardan bir kısmı dere suyunun ıslah edilerek kullanılmasını tavsiye ederken, bir kısmı temiz artezyen suyunun elde edilmesinin daha kolay olacağını ileri sürdüler. 1934 yılında hazırlanan bir proje ile Top Yatağından itibaren Aydın İstasyonuna kadar 7 km'lik ana boru D.D.Y. tarafından Aydın İstasyonun günlük ihtiyaçlarını karşılamak şartıyla su temin edilme yoluna gidildi. Bu projenin o tarihteki değeri 35,000 lira kadardı. Geri kalan tesisat 106,000 lira bedeli karşılığında Haktif Şirketine 1937 yılında ihale edilmiş ve şehrin esas su şebekeleri 1942 yılı sonuna kadar ikmal edilerek Eylül 1942 yılında işletilmeye açılmıştır.

Elektrik, su sorunu gibi Aydın'ın Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli meselelerinden biriydi. Bu işe ancak 1929 yılında el atılabılmıştır. 1929 yılında Aydın Belediyesi, Hükümetten 40 sene için elektrik imtiyazını aldı. Belediyenin kendi bütçesi yeterli olmadığından elektrik projesi için sermayeler aranmış ancak o da bulunamamıştı. 1930 yılında şehrin bazı önemli caddelerini Sinemacı Hakkı Dercan'ın sineması için getirdiği motordan yararlanılarak aydınlatılmaya başlandı. Macar Ganj Şirketine 170 bin liraya mal olacak bir

²³ Günver Güneş, *Atatürk Ve Aydın*, Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları No:1, Aydın 2006, s.8; "Aydın", *Belediyeler, Dahiliye Vekaleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü*, İstanbul 1933, s.72.

²⁴ *Aydın Belediyesi İkinci İntihap Devresinde Başardığı İşler (1934-1938)* Aydın 1938, s.7; Günver Güneş, "Aydın'ın Aydınlatılması; Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın'da Elektrik", *FAMA Aktüel Aylık Magazin Dergisi*, Yıl:2, Sayı:14, Aydın 2007, s.4-6.

elektrik projesi hazırlatıldı fakat belediye bütçesi bu maliyeti karşılayamadığından, daha küçük bir tesisat projesi ile işe başlanabilmiştir. 120 Beygirlik bir gazaron motoru kurularak şehrin geçici aydınlatılması bu şekilde gerçekleştirildi.²⁵ Bu geçici çözüm önerileri ile sonuç alamayan Aydınlılar bir araya gelerek şehri aydınlatabilmek için Türkiye de ilk kez “Aydın Şehri Elektrik Kooperatifi” adıyla bir kooperatif kurdular.²⁶ Kooperatif eliyle şehri aydınlatma düşüncesi ilk kez Aydın’dan çıktı. Belediye bu arada 49 bin liraya bir elektrik fabrikası inşa ettirdi.²⁷ 1939 senesinde İtalya’ya sipariş edilen daha güçlü bir motor ise II. Dünya savaşının olumsuz koşulları nedeniyle Aydın’a getirilemedi. Ancak 1944 yılı Mayıs ayında Aydın’a ulaşan bu motor monte edilerek faaliyete geçirildi.²⁸ 1945 yılında ise Aydın kent merkezine 15 saat cereyan verilebiliyordu. 1938 yılında Aydın’da aydınlatılan cadde ve sokak lambası sayısı yalnızca 306 idi. Belediyeye elektriğin kw saati için 10 kuruş ödenirken, Belediyenin resmi müessese, mektepler, hastane ve askeri gazino dâhil toplam 570 elektrik abonesi bulunuyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın Belediyesinin ortaya koyduğu olumlu çalışmalar seçim zamanlarında yerini kıyasıya siyasi tartışmalara bırakmıştır. 1930 Belediye seçimleri de bunun en güzel örneklerinden birisidir. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasıyla başlayan süreç Aydın’da kısır siyasi tartışmaları beraberinde getirmiş, belediye üzerinde oynanan politik oyunlar Aydın’a pahalıya mal olmuştur. Aydın’da hizmeti geçmiş tüm şahsiyetler siyaset yapıyoruz adı altında karalanmaya çalışılmıştır.²⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen canlı imar faaliyetleri 1929 Ekonomik buhranı ve 1930 Belediye seçimleri sonrasında durmuş, Belediyede istikrarlı bir yönetim oluşturulamamıştır. Bu geçiş döneminde Raif (Aydoğdu) Bey Belediye Başkanlığına vekalet etmiştir. Sular ancak 1934 yılında Nafiz Karabudak’ın Belediye Başkanı olmasıyla durulmuştur. Belediye 1945’lere kadar önce Nafiz Karabudak ardından Etem Menderes’in eliyle istikrarlı, programlı bir yapıya kavuşmuş, modern bir kentin tüm gereksinimlerinin alt yapısı bu dönemde hazırlanmıştır. Aydın Belediye Teşkilatındaki belirsizlik ve değişikliklere rağmen 1930-1933 yılları arasında Aydın’da gözle görülür bir takım değişiklikler kendini gösterir. 24.308 metre genişliğinde etrafı taş duvarla çevrili, beton

²⁵ *Aydın Belediyesi İkinci İntihap Devresinde Başardığı İşler (1934-1938)* Aydın 1938, s.21-22.

²⁶ *Ant*, 12 Nisan 1933.

²⁷ “Aydın Urayı”, *Belediyeler Dergisi*, XII 2 Sayı 21, Ankara 1938, s.45.

²⁸ “Aydın”, *Belediyeler Yıllığı (1949-1950)*, Ankara 1950, s.228.

²⁹ Tartışmalar için bkz: Bilgin Çelik, “Aydın’da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 84, cilt 14, Aralık 2000, s.13-23.

tribünleri olan spor sahası istasyon arkasında inşa edilirken, 33825 metre genişliğinde bayram kutlamaları ve halk toplantıları için cumhuriyet meydanı da 1933 yılı ekim ayında tamamlanmıştır. Daha önceden mezarlık olarak kullanılan şehrin merkezinde dört parçaya ayrılmış, çiçek ve çimenlerle süslü her kısmın ortasında havuzlar bulunan 12286 metre genişliğinde umumi park yaptırılarak Aydınlıların dinlenmesine ayrılmıştır. 1931 yılında bir fenni mezbaha³⁰ yine 1931 yılında bir meyve pazarı, 1932 yılında süt çocuğu muayene evi³¹ daha önce oldukça ilkel bir itfaiye teşkilatı bulunan Aydın'da beygirlerle taşınan sular ile iki tulumba ve amelelerle yangınları söndürmeye çalışan Aydın İtfaiyesi 1932 yılında modern bir hale getirilmiş, bir yangın motopomp'u 500 metre hortumu ve daimi bir itfaiye kadrosu oluşturulmuştur.³² Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'ın önemli sorunlarından biri de şehrin ortasından kontrolsüz bir şekilde akan Tabakhane deresinin yol açtığı zarardı. Uzun yıllar taşkın ve sonraları oluşan bataklığıyla sıkıntı yaratan Tabakhane Çayı'nın şehre verdiği zararları önlemek için bir takım çalışmalar yapıldıysa da dereyi düzene sokmak mümkün olmamıştır. Aydın Belediyesi şehirde yaşayanların korkulu rüyası haline gelen derenin önce kanallarını düzeltmeyle işe başlamış sonra da çevresine setler çekirmiştir. Geçici olarak alınan bu önlemler de fayda getirmeyince 1933 yılında Tabakhane Çayının, Menderes Nehrine akıtılması için belediye ve valiliğin öncülüğünde girişimler başlamış³³ kısa süre sonra çay yatağı Menderes Nehrine ulaştırılarak Aydın'ın önemli bir sorunu halledilmiştir.

III. Gelişen Sosyal ve Siyasal Yaşamın İzleri

Cumhuriyet rejimi yüzyıllardır Aydın'ın en önemli sorunlarından biri olan asayiş ve güvenlik sorunlarını da çözmüştür. Saltanat zaptiyesinin baskısı, gaddar mültezimin zulmünden bıkmış olan köylü rahat etmek için geçmişte dağa çıkmayı en kolay yol olarak görürken Cumhuriyetle birlikte efe ve zeybekliği bırakarak sosyal yaşamın önemli bir parçası haline gelmiştir.

Dağıdaki Yörük eşkiya korkusundan zaptiye baskısından kurtulurken, köylü zeybek baskınından, faizciden cumhuriyet rejiminin sağladığı düzen ile yakasını kurtarabilmiştir. Aydın'da cumhuriyet ile birlikte kanun düzeni kurulmuş cumhuriyetin kanunlarını şehirde polis, kırsalda jandarma sağlamıştır.

³⁰ *Ant*, 14 Mayıs 1933.

³¹ *Ant*, 16 Mayıs 1933.

³² "Uray Haberleri Aydın", *Belediyeler Dergisi*, sayı.2, yıl.2, Ankara 1935, s.42-47; Bilgin Çelik, *Aydın Kenti (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1996, s.21.

³³ "Tabakhane Çayı Islahı", *Ant*, 1 Teşrin-i Evvel 1933.

Dağda, taştta, ovada yolda aynı emniyet ve huzur yaratılmıştır. Aydın kenti asayiş kelimesinin manasında toplumsal huzur ve güvenliği cumhuriyet ile birlikte anlamış ve görmüştür.³³ Türk devrimi iletişim konusuna da büyük önem vermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yalnızca Aydın kent merkezinde bulunan posta teşkilatı, 1938 yılında Aydın'ın hemen her ilçesine ulaşmış bulunuyordu. Bunlardan başka bütün demiryolu istasyonlarında posta ve telgraf işlemleri yapılmakta posta merkezlerine konulan köylere ait kutularla Aydın'ın 456 köyünün mektup ve gazeteleri düzenli olarak dağıtım sağlanmaktaydı.³⁴ Telefon şebekesine 1940'lı yıllarda kavuşan Aydın, radyo ile de önce vilayette, belediyede ve halkevinde ardından da köklü ailelerin salonları ile tanıştı. Bir tarım kenti olan Aydın'da ziraat işlerine de büyük değer veren Cumhuriyet idaresi yıllarca başıboş bırakılmış verimli toprakları modern yöntemlerle işletmek düşüncesini hayata geçirmiştir. Başıboş akan derelerin bataklık haline getirdiği topraklar ıslah edilmiş, müstahsilin ihtiyacı için Pınarbaşı mevkiinde bir Numune Fidanlığı oluşturulmuştur. Pamukçuluğun gelişmesi için yerli pamuk tohumu yerine Akala pamuk tohumu parasız halka dağıtılmış, 1933 yılında pamuk üreticisine katkı sağlamak amacıyla "Pamuk Islah İstasyonu" meydana getirilmiştir. İncirciliğin yükselmesi amacıyla Erbeyli'de bir istasyon kurulmuş, incirin verimi ve lezzetini arttıracak çalışmalar başlatılmıştır. Arıcılığı teşvik etmek için ve geliştirmek için 1935 yılında 25 adet fenni arı kovani halka dağıtılmış, ipek böcekçiliği yaygınlaştırmak amacıyla da Bursa ve Denizli'den her yıl 30-50 kutu ipek böceği tohumu getirilerek çiftçilere parasız dağıtılmıştır. İyi cins ve aşılı dut fidanları ipek böceği ile uğraşanlara paylaştırılmıştır. Aydın'ın çeşitli yerlerinde yoğun olarak bulunan çitlembik ve melengeç ağaçlarına Antep Fıstığı aşısı yapılırken, dağlık kesimlerde 12 milyon kadar olduğu tahmin edilen zeytin deliceleri Balıkesir ve Mudanya'dan sağlanan Tirilye aşısı kalemleri ile aşılanmışlardır. Osmanlı İdaresinde Aydın Kentinde bankacılık faaliyeti yaygın değildi. Aydın Cumhuriyet döneminde bankacılık alanında önemli gelişmeler gösterdi. Gerçi Ziraat Bankası'nın Aydın'da ve ilçelerde şube ve sandıkları bulunuyordu; ancak bunların çalışma sahası 20. yüzyıl başlarında mevduatlarına göre yalnız ipotek karşılığı zirai borçlanmaya bağlıydı.³⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'da sosyal yaşamı destekleyen, canlı tutan kurumlar içerisinde en çok dikkati çekenler Hilâl-i Ahmer (Kızılay), Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) ve Tayyâre Cemiyeti'dir. Bunlar arasında en örgütlü olan Osmanlı döneminden cumhuriyete intikal etmiş

³³ *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, s.20.

³⁴ *Cumhuriyet'in 15. Yılında Aydın*, s.134.

³⁵ "Aydın", *Yurt Ansiklopedisi*, C.2, s.1032.

bulunan Kızılay'dı. 12 Mayıs 1923 tarihinde Aydın Merkezde çalışmalarına başlayan Kızılay daha sonra Germencik, Karapınar, Koçarlı, Köşk, Karahayit Nahiyelele ile Umurlu ve Ortaklar şubeleri vasıtasıyla sosyal yardım faaliyetlerini yürütmüştür. Aydın'daki Kızılay Şubelerinin gelir kaynakları üye aidatları, yardımlar, şefkat pulları, rozet, kurban derileri, vilayetin her yıl ayırdığı ödenek, müsamereler, piyango, geziler kurumun hasılatlarını oluşturmuştur. 1933 yılı raporlarına göre kurumun geliri 7.410217 kuruş idi. Bu paranın 3.026.135 kuruşu çeşitli tarihlerde Ankara'da merkez Kızılay Şubesine gönderilirken, 2.876.629 kuruşu merkezin mahalli ve idari giderlerine ayrılmıştır. 1.508.453 kuruş ile de Aydın, Germencik, Umurlu ve Karapınar'da yaşayan fakir ve yoksul 421 çocuğun beslenmesi, giydirilmesi, sünnet ettirilmesi, yine çevredeki fakir ve kimsesiz ilk ve ortaokul öğrencilerinden 218'ine elbise temin edilmiş kış mevsiminin soğuk günlerinde 10 bin ton kömür yoksul ailelere dağıtılmıştır. Aydın Merkez Kazası sınırlarında evi yanan, su baskınına uğrayan 789 aileye maddi yardımlarda bulunulmuş bunun dışında İzmir ve Germencik'te sel felâketine uğrayanlara Davas, Erdek ve Kırşehir depremzedelerine ayrıca Akköy, Domatça Nahiyelelerine iskân edilen Yugoslav muhacirlerine geniş yardımlar ulaştırılmış, 173 fakir ailenin evlerine kadar parasız hekim gönderilerek ilaçları da bedava verilmek suretiyle tedavileri yapılmıştır. 1923-1938 yılları arasında Aydın Kızılay Merkez Şubesi eliyle Fikriye Hanım, Münir Nurettin ve arkadaşları tarafından 12 alaturka müzik konseri, Dar'ül Bedayi tarafından 8, Halk Opereti tarafından 2, Azerbaycan Milli Orkestra Heyeti tarafından 4 ve eski Muallimler Birliği ile Aydın Halkevi Temsil Kolu tarafından 9, toplam 34 temsil ve müsamere ile 12 balo, 11 garden parti verilmiştir. Bu arada hem Kızılay'a gelir sağlamak, hem de turizm olgusunu canlandırmaya yönelik olarak Aydın Vilayetinde ilk kez Aydın-İzmir, Denizli-İzmir, Aydın-Dinar-Isparta-Eğridir, Aydın-Tire, Aydın-Ödemiş, Aydın-Denizli arasında tren gezileri düzenlenmiştir.³⁶

Şehirdeki diğer önemli sosyal kurum olan Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) Cemiyeti cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'daki yoksul çocukların gıda, elbise ve okul ihtiyaçlarını karşılamak konusunda ciddi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Cemiyetin faaliyet raporlarına göre 1927 yılı ile 1930 yılları arasındaki dört yıllık süreçte 2296 fakir çocuğa 7108 lira 48 kuruş gıda, sağlık, elbise ve ders malzemesi temin edilerek yardımlarda bulunulmuştur.³⁷ Tayyare

³⁶ Günver Güneş, *Atatürk Ve Aydın...*, s.12; "Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın Kızılay Şubesi", *Aydın*, 3 Teşrin-i sâni 1938.

³⁷ Günver Güneş, *Atatürk Ve Aydın...*, s.12; "15 Yılda Aydın Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Aydın*, 3 Teşrin-i Sani 1938.

Cemiyeti de İstasyon karşısındaki binasında cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'da faaliyet gösteren önemli kurumlar arasında yer alıyordu.³⁸

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar ihmal ettiği halk sağlığı konusu da cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Aydın'da ele alınan en önemli meselelerden biri oldu. Bakımsız ve başıboş bırakılan Menderes Nehri ve ovadaki çayların yarattığı bataklıklar Aydın'ı yıllar yılı sıtma yatağı haline getirmişti. Bu nedenle halk arasında söylenen bir söz de epey popüler hale gelmişti. "Burada yazın kuşları da sıtma tutar". 1925 yılında Aydın Sıtma Mücadele Mintikasının Aydın Merkezinde başlayan faaliyetleri sonrasında Nazilli, Köşk, Bağarası Şubeleri de oluşturularak sıtma hastalığıyla mücadele yolları araştırılmıştır. Bu girişimlerin sonucu olarak 1925 yılında 18.196 kişi laboratuarlarda muayene edilirken, 1938 yılında bu rakam 156.950'ye ulaşmıştı. Aydın'da yapılan ciddi çalışmalar sonrasında 1930 yılında 37.080 olan dalaklı sayısı 1938 yılında 28.797'ye düşürülmüştür. 1925 yılından 1938 yılına kadar sıtmalı hastalar için Aydın'da 40.469 kuvvet hapi, 1.224.986 çukulat kinin, 7273 ampul, 281.132 okinin, 7271 kilo kinin dağıtılmıştır. Evler, damlar, okullar, ağıllar, bodrum, ahırlar, camiler, kahveler ilaçlanmış, 14.794.047 metre çapında bataklık kurutulmuştur. Bu çalışmalar sonucunda Aydın'da sıtma hastalığına dayalı ölçümlerde ve çocuk ölümlerinde önemli azalmalar görülmüştür.³⁹

Sıtma dışında şehirde en yaygın hastalık verem idi. Buna rağmen şehirde bir verem mücadele teşkilatı bulunmuyordu.⁴⁰ Tifo ve dizanteri gibi hastalıklarda cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'da ara sıra kendini gösteriyordu. Sağlık kuruluşları içinde en donanımlı olan 75 yataklı modern bir tarzda düzenlenmiş bulunan Memleket Hastanesiydi. Özel Sağlık kuruluşları içinde ancak 1925-1926 yıllarında kaydına rastlayabildiğimiz 16 yataklı "Aydın Şifa Yurdu" faaliyet gösterirken, Belediyenin Kliniğine de Aydın'da hastalara sağlık hizmeti veriyordu.⁴¹ Belediye 1932 yılında da çocukların sağlığını koruma amaçlı olarak bir "Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evini" hizmete açmıştır.⁴²

³⁸ *Türk Ticaret Salnamesi*, Ankara 1927, s.473; *T.C Devlet Salnamesi 1926-1927*, Ankara 1927, s.468.

³⁹ "Sıtma Mücadelesi", *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, Aydın 1938, s.51-54. Sıtma hastalığının Aydın ve çevresinde yarattığı etki ve alınan önlemlerle ilgili daha geniş bilgi için bkz; Günver Güneş-Müslime Güneş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aydın'da Sıtma Hastalığı Ve Sıtma ile Mücadele", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, 20-24 Mayıs 2008, (Edit: Ayşegül Demirhan Erdemir Ve diğerleri) Konya 2008, s.1133-1156.

⁴⁰ *T.C Devlet Salnamesi (1926-1927)*, İstanbul 1927, s.505.

⁴¹ *Cumhuriyetin 15.Yılında Aydın*, s.50 de Belediye Polikliniğinde 1938 yılı içinde 11174 kişinin müracaat ettiği kaydedilmiştir.

⁴² "Aydın", *Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu*, İzmir 1937, s.691.

Şehirde en güçlü siyasi örgüt Cumhuriyet Halk Partisiydi. Parti Cumhuriyet rejiminin yerel birimlerde temsilcisi olduğu için hemen her mahalle ve köyde teşkilâtlanmıştı. Aydın halkı ve meclisteki milletvekilleri 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına pek iltifat etmediler. Nitekim 1924 yılında Meclis içinde CHP'den istifa edip muhalefet eden milletvekilleri arasında Aydın Milletvekili bulunmuyordu. İzmir'de teşkilâtını zorlukla oluşturan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Aydın'da örgütlenememiştir.⁴³ 1930 yılına doğru gerek Dünya Ekonomik Buhranının sonuçları gerekse iç politikadaki rahatsızlıklar özellikle Anadolu'da kıyı şeridinde yaşayan halkı huzursuz etmiş, geçimini topraktan sağlayanların mevcut iktidara tepkisi çığ gibi büyümüştür. Serbest Cumhuriyet Fırkası 1930 yılında Fethi Bey tarafından kurulduğunda Aydın'da da epey taraftar bulmuş⁴⁴ kısa süre sonra yapılan belediye seçimlerinde de beklentilerinin ötesinde büyük bir başarı kazanmıştır.⁴⁵ Ancak Serbest Fırka yöneticileri partinin kuruluşundan yaklaşık üç ay sonra yapılan belediye seçimleri nedeniyle gerginleşen ortamda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler sonrasında partilerini kapatmışlardır. Bu tarihlerde CHP Aydın'da yeniden yapılanma teşkilâtını yenileme ihtiyacı duymuş bu amaç doğrultusunda partinin en güçlü isimleri Celal (Bayar) Bey ve Vasıf (Çınar) Beyler Aydın'a gelmişlerdir.⁴⁶ Aydın'a gelen CHP milletvekilleri Türk Ocağında kapanmış olan SCF üyelerinin de katıldığı bir toplantıda görüşmeler yapmışlar, ayrıca Yedi Eylül Okulunda öğretmenlerle gerçekleşen diyalog sonrasında çoğunluğu eski SCF'lı on kişi CHF'nın yeni teşkilâtını yapmakla görevlendirilmişlerdir.⁴⁷ Bu

⁴³ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yay. İstanbul 1992, s.75-76.

⁴⁴ 9 Eylül 1930 tarihinde oluşan Serbest Cumhuriyet Fırkası Aydın İl Teşkilatı Adnan (Menderes) Bey başkanlığında, Osman Fuat, Doktor Mukadder, Doktor Nafiz, Manifaturacı Osman, Mühendis Hıfzı, Avukat Yusuf, Selahattin Beylerden oluşmuştur. "Aydın Vilayet Ocağı Azaları" *Hizmet*, 11 Eylül 1930. Fethi Bey'in Aydın Mitingini kimi gazeteler 25 bin kişinin, bazıları da 30 bin kişinin izlediğini iddia etmekteydi. *Hizmet* 10 Eylül 1930. Oysa 1930'lu yıllarda Aydın'ın nüfusu 12 bin civarındaydı. Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması Ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:XXV, Sayı:39, Ankara 2006, s.117-147.

⁴⁵ SCF en parlak seçim sonuçlarını Aydın'da almıştır. 502 seçim bölgesinden 31'ini kazanan SCF Aydın'da Bozdoğan, Çine, Germencik, Karapınar, Söke, Umurlu ve Yenipazar'da başarı elde etmişti. Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul 1997, s.194.

⁴⁶ *Serbes Cumhuriyet*, 16 Aralık 1930.

⁴⁷ Bilgin Çelik, "Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri", *Toplumsal Tarih*, Cilt 14, Sayı 84, (Aralık 2000), s.22.

isimler Tüccar Raif Fevzi, SCF Aydın Ocak Reisi Adnan (Menderes), SCF Ocak Azası Etem, Raif, Selanikli Nail, Mühendis Hıfzı, Avukat Süleyman Sırrı, Fabrikatör Halim, Sanatlar Mektebi Müdürü Halil ve Başöğretmen Rafet Beyler idi.⁴⁸ Siyasi ortamın gerildiği 1930 yılı sonlarında Aydın için ilginç gelişmelerden biri de bu kentte bazı aydınların Sosyal Demokrat bir partiyi kurma girişiminde bulunmaları ve bu konuyu gaziye açmak istediklerini basına duyurmalarıydı.⁴⁹

Aydın'da 1930 yılında yapılan tartışmalı belediye seçimleri milletvekili seçimleriyle birlikte 1931 yılında yapılmış, muhalefetin bulunmadığı seçimler CHF adayları arasında geçmiş, il teşkilâtının teslim edildiği eski SCF'lılar Aydın'ı parlamentoda ve yerel yönetimde temsil hakkını etmişlerdir.⁵⁰ 1938 yılı itibarıyla CHP Aydın merkez, mevcut 6 ilçe ve 36 kanun ile bunlara bağlı 489 Ocakta örgütünü tamamlamıştı. Cumhuriyetin 15. yılında yalnızca Aydın merkezinde 14.038 kişi CHP'ye üye iken bu rakam tüm Aydın genelinde 33.781'e ulaşmıştı.⁵¹

IV. Aydın'da Kültürel Yaşam

Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'da kültürel yaşama ait canlı izler bulmak oldukça güçtür. Bu alanda İki kurum çalışmalarıyla öne çıkar. 1923-1931 yıllarında faaliyet gösteren Aydın Türkocağı ile 1932'de kurulmuş olan Aydın Halkevi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'daki kültürel aktivitelerin merkezi bu kurumlar olmuşlardır. Aydın Türk Ocağı 1914 yılında İttihat ve Terakkinin kültür şubesi olarak faaliyete geçmiş, Haziran 1919 tarihinde Yunan işgali nedeniyle faaliyetlerine ara vermiş, 1923 yılında yeniden imar edilen Aydın'da cumhuriyet ideolojisiyle oldukça canlı bir kültür kurumu olarak çalışmalarda bulunmuştur.⁵² Cumhuriyetin ilk yıllarında Feyzi Beyin başkanlığında Mühendis Mustafa Bey, Ethem Bey, Belediye Reisi Ahmet Emin Bey, Başmuallim Rıdvan Bey, Dr.Ethem Bey'in İdare Heyetiyle faaliyetlerini yürüten Aydın Türk Ocağı⁵³ gayr-ı menkul açısından Türk Ocakları içerisinde iyi bir yere sahipti. Ocağın bir sinema binası, dükkanı, mağazası, fırını, otel, bahçe ve

⁴⁸ *Serbes Cumhuriyet*, 7 Kanun-i evvel 1930.

⁴⁹ Sözü edilen girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. *Son Posta*, 5 Aralık 1930.

⁵⁰ Dr. Nafiz (Karabudak) Belediye Başkanı, SCF İl Başkanı Adnan (Menderes) milletvekili olmuşlardır.

⁵¹ *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, Aydın 1938, s.153.

⁵² Günver Güneş, Aydın Türk Ocağı, *Türk Yurdu*, Cilt:22, Sayı: 181, Ankara 2002, s.51-57; "Aydın Türk Ocağı" *Türk İli*, 3 Teşrin-i sani 1925.

⁵³ *Türk İli*, 21-22 Temmuz 1341.

gazino gibi gelir getiren emlakı bulunuyordu.⁵⁴ Ocak binası içerisinde bir kütüphane, toplantı salonu, büfesi olan Aydın Türk Ocağında Ticaret ve Sanayi Odaları ile Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti de toplantılarını gerçekleştiriyordu.⁵⁵ Aydınlılar cumhuriyetle birlikte tiyatroyu, sinemayı, çağdaş müziği, modern sporları daha Halkevi açılmadan önce Türk Ocağı çatısı altında tanıdılar. Aydın Türk Ocağı köycülük faaliyetlerinde de epey mesafe kat ederek açmış olduğu dispanserle başta köylüler olmak üzere fakir kişilere de sağlık hizmeti sağlamıştır.⁵⁶ Cumhuriyetin ilk sekiz yılında dil, okuma, müzik kurslarıyla bir kültür ve eğitim mabedi haline gelen Türk Ocağı Aydın Şubesi 1931 yılında CHF'na katılmış ve tüm mal varlığı ile CHP'ne geçmiştir.⁵⁷

19 Şubat 1932 tarihinde açılan Aydın Halkevi Türkiye'de ilk açılan 14 Halkevinden birisidir. Aydın Halkevi 1930-1940'lı yıllar Aydın'ının en önemli sosyo-kültürel kurumu olmuştur. Aydın'ın münevver şahsiyetleri Halkevinin Tarih-dil-edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük Kollarında bir araya gelerek kente canlılık kazandırmışlardır. Halkevi Aydın kültür tarihinde önemli bir kilometre taşıdır. Aydın ilinin etnografik, sosyolojik ve folklorik haritasını çıkaran Halkevi, kent tarihinin aydınlatılmasında da önemli rol oynamıştır. Güzel yazı yazma, güzel söz söyleme, Türk dilini geliştirme, ulusal dilin yerleştirilmesi, müzik kültürünün yaygınlaştırılması, genç müzisyenlerin keşfedilmesi, şehir bandosunun kurulması⁵⁸ Özyurt, Akın, Mete gibi tiyatro oyunlarının sergilenmesi, Aydınspor, Avcılar Kulübü, Atlıspor Kulüplerini himayesine alarak kır koşusu, atış, köyler arası halat çekme, güreş, futbol müsabakaları tertip edilmesi, fakirlere ilaç, para ve eşya yardımında bulunarak sosyal dayanışmayı aktif hale getirmesi, gezici doktorlar, sağlık filmleriyle halkın sağlık konusunda bilinçlendirilmesi, okuma ve yazmayı halk arasında yaymak, el sanatlarını teşvik etmek, dersler ve kurslar yoluyla bunları

⁵⁴ Fethi Erden, "Türk Ocakları Merkez Binasının Tarihi Durumu ve Türk Ocağının Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar", *Türk Yurdu*, C.III, Sayı.300, (Temmuz 1963), s.57-63.

⁵⁵ *Anadolu*, 9 Mart 1931.

⁵⁶ *Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları*, Ankara 1930, s.37-38.

⁵⁷ M. Kemal Paşa Türk Ocaklarının CHP ile birlikte çalışmaları konusunda ilk mesajını Aydın'ı ziyaretinde Aydın Türk Ocağında 2 Şubat 1931 tarihinde dile getirmiştir. M.Kemal Şenol, *Atatürk Aydın'da*, Aydın 1981, s.47-51; İbrahim Karaer, *Türk Ocakları ve Atatürk*, Ankara 1993, s.12.

⁵⁸ Günver Güneş, "Çağdaşlaşma Sürecinde Aydın Halkevi ve Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:5, Ankara 2007, s.141-192; *Aydın Halkevi Broşürü*, Aydın 1933, s.16-17.

yaygınlaştırmak Aydın Halkevinin faaliyetleri arasındaydı. Kütüphanesiyle halkın kültür düzeyinin yükselmesi için çalışan Aydın Halkevinin yayın organı ilk yıllarında "Ant" gazetesi, 1934 yılından itibaren de "Aydın" gazeteleri olmuştur. Dergi yayıncılığını Aydın Halkevinde göremiyoruz. Aydın Halkevi Kuruluşunu takip eden günlerde bir dizi de kitap yayınlamıştır. Umurlu, Ovaeymir, Arapkuyusu ve Tahtacı köylerinde 1932 yılında inceleme gezileri düzenleyen Halkevi üyeleri zirai, iktisadi ve içtimai konularda köylüye bilgiler aktarmıştır. 1933 yılında da Aydın Merkez Kazaya bağlı Baltaköy, İmamköy, Işıklı, Çeştepe, Tepecik, Kadıköy, Sıralar köylerine de benzer geziler düzenlenmiştir.⁵⁹

Aydın Halkevi Aydın'da bir müze açmış topladığı değerli ve antika malzemelerin fotoğraflarını çekerek bunlardan albüm oluşturup sergiler açmıştır.⁶⁰ Ayrıca yöresel kıyafetler toplanarak müzede sergilenmiş, çevredeki tarihi yerlere Halkevi üyeleriyle geziler tertip edilmiştir. Aydın Halkevi gerek modern binası, gerek kollarının idealist çalışmaları, münevver üyeleri ile 1930'lu yılların başlarında Aydın'ın en önemli kültür merkezi konumundaydı.⁶¹

Aydın'daki eğitim kurumları da Yunan işgalinin yaratmış olduğu tahribat ve Osmanlı eğitim sisteminin eskimiş yapısından kısa sürede kurtularak yeni kimlikleriyle faaliyete geçmişlerdir. İlköğretim kurumları arasında Aydın'ın en eski okullarından biri olan ve geçmişte "Teslihiye Zükur İbtidaiyye Mektebi", "Çelebi", "Ağaçarası" isimleriyle bilinen okul 1926 yılında yeniden onarılarak bulunduğu mahallenin ismini alıp "Güzelhisar Mektebi" adıyla eğitim ve öğretime başlamıştır.⁶² Yine cumhuriyetin ilanından önce kurulmuş olan ve başlangıçta eski belediye meydanında bulunan musalla taşı nedeniyle "Musalla Mahalle Mektebi" ya da Kenz-ül İrfan Zükur İbtidaiyye Mektebi de Aydın'ın kurtuluş tarihi olan "Yedi Eylül" ismini alarak 1925 yılında yeni umutlarla kapılarını Aydın'ın çocuklarına açmıştır.⁶³ Cumhuriyetin ilanının ardından Aydın'daki gayr-i müslimlerin neredeyse tamamı kentten ayrılmışlardı. Bu

⁵⁹ *Ant*, 21 Haziran 1933.

⁶⁰ Bu değerli koleksiyonlar Halkevlerinin 1951 yılında kapatılmasının ardından adeta yağmalanmış bu önemli kültürel miras siyasi hesapların rövanş gösterileri arasında darmadağın olmuştur.

⁶¹ Bu konuda daha geniş araştırmalar için bkz: A.Adnan Öztürk, "Cumhuriyet İdeolojisini Halka Yayma Girişimleri Halkevleri ve Aydın Halkevi", *Tarih ve Toplum*, C.31, Sayı.182, (Şubat 1999), s.42; Bilgin Çelik, "Tek Parti Döneminde Aydın'ın Sosyo-Kültürel Yaşamda Halkevinin Yeri", *Toplumsal Tarih*, C.11, Sayı.66, (Haziran 1999), s.39-48.

⁶² *Cumhuriyetin 50. Yılında Aydın*, İzmir 1973, s.83.

⁶³ A.Adnan Öztürk, *Cumhuriyet Mektebinden Adnan Menderes Üniversitesine Türkiye'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli*, Aydın 1999, s.59.

nedenle Rum-Ermeni ve Yahudi cemaatlerine ait okullar Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Bunlar arasında en çarpıcı olanı Hicri 1314 (1898) tarihinde Aydın Musevi Mahallesinde Gabriel Arya tarafından açılmış olan Alyans Musevi Mektebinin binasının sağlam olması nedeniyle 1932 yılına kadar Hükümet Binası olarak hizmet vermiş olmasıdır. Ardından Cumhuriyet Mektebine dönüştürülen Alyans Okulu bu isimle eğitim ve öğretime devam etmiştir.

Aydın Şehrinde cumhuriyetten önce Top Yatağı olarak bilinen alanda idadi sonrada "Sultani" adlarını taşımış bir okul kurağı bulunuyordu. Burası tam teşkilatıyla (Aydın Sultanisi) adını taşıırken, Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgali yüzünden öğretmenleri ve öğrencileri dağıtılmıştı. Yunanlıların Eylül 1922 de şehri terk etmesinden sonra bu bina da Aydın Sanatlar İdadisi adıyla bir okul açılmıştır. Açılan bu Sanatlar İdadisinin program ve amacı itibarıyla tam bir sanat yuvası olduğundan hayata atacağı talebinin de sanat ve teknik sahibi şahsiyetler olacağını düşünen vilayet yetkilileri bir ortaöğretim kurumu ihtiyacı duyduklarında 1927-1928 ders yılı başında vilayet bütçesine de alarak "Aydın İkmal Okulu"nu açmışlardır.⁶⁴ İlk yılında 25 kız ve 35 erkek toplam 60 öğrenciyle eğitime başlayan okul, ortaokul talebesinin çoğalması göz önünde bulundurularak 29 Ocak 1928 tarihinde Cumhuriyet Meydanına bitişik geniş arsa üzerinde "Cumhuriyet Okulu" adıyla töreni yapılarak 1928-1929 ders yılı başında eğitim ve öğretime elverişli bir şekil aldığıında Gazipaşa İlkokulunda kendisine ayrılan kısımdan kendi binasına geçmiştir.⁶⁵ 1929 yılında 122 öğrencisi bulunan Aydın Ortaokuluna okul arsası üzerinde biri, üstü konferans ve altı jimnastik salonu ve duş yerleri bulunan, diğeri de mutfak yemekhane vesaire bulunan iki bina daha yaptırılmış olduğundan 1929-1930 ders yılı başlangıcında okul yatılı hale getirilmiş, Milli Eğitim Bakanlığının bütçesine alınmıştır. Ayrıca yıl içerisinde Vali Hüseyin Hüsnü'nün hizmetleriyle günümüzde kütüphane, resim, müzik dersleri ve buna ek olarak hizmet veren bina yapılmıştır. Okul 1930 yılından itibaren Ortaokul adını almıştır.⁶⁶ İlk mezunlarını 1929-1930 eğitim ve öğretim döneminde veren Aydın Ortaokulunun 1 Aralık 1932 tarihinde yatılı öğrencilerin masrafları karşılanamadığından yatılı kısmı kapatılmıştır.⁶⁷ Aydın da cumhuriyet döneminde ilk sanat okulu işgal yıllarında

⁶⁴ Müslime Güneş- Günver Güneş, "Atatürk Döneminde Aydın'da Eğitim", *Atatürk Ve Cumhuriyet'e Armağan*, (Edit:Günver Güneş- Mehmet Başaran), Adnan Menderes Üniversitesi Yayını No:30, Aydın 2009, s.25-26; "Aydın Orta Mektebi Tarihçesi" *Ant Gazetesi*, 29 T.E 1933.

⁶⁵ Dönemin Aydın Valisi Kamil Bey'in girişimleri sonucu özel idarenin 128 bin liralık katkısıyla yaptırılmıştır. *Anadolu* 11 Temmuz 1933.

⁶⁶ *Anadolu*, 11 Temmuz 1933.

⁶⁷ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, Kültür Bak.Yay.Ankara 1994, s.565-566.

yanan ve yıkılan Aydın şehrini yeniden imar etme çalışmalarında gerekli olan teknik elemanı yetiştirmek için 1924 yılında açılan "Aydın Sanayi İdadisi"dir.⁶⁸ Okul açıldığında ağaç işleri, demir işleri, tenekecilik, döküm ve tesviye atölyeleriyle çalışmalara başlamış, dersler için tüm ihtiyaçlar işgalden kalan malzemelerle yapılmıştır. 1924-1925 öğretim yılında 40 öğrenciyle eğitim - öğretime başlayan okul 1927 -28 de Aydın Sanatlar Mektebi, 1931 de Aydın Mıntika Sanat Mektebi 1935 tarihinde Aydın Bölge Sanat Okulu isimlerini alarak Aydın'ın cumhuriyetin ilk yıllarındaki tek sanat okulu olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.⁶⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'da büyük bir kütüphanenin varlığını tespit edemedik. Bölgede kültürel faaliyetlerin ağırlıklı olarak İzmir'de gerçekleşmesi, Aydın'ı bu konuda geri bırakmıştır. Birde şehrin Yunan işgalinde yanmış ve yıkılmış olması Aydın'da mevcut küçük kütüphaneleri de işlevsiz hale getirmiştir.⁷⁰ Cumhuriyet döneminin ilk kütüphanesi Aydın Türk Ocağı bünyesinde oluşturulan küçük bir kitaplıktı.⁷¹ Ocağın müstakil binası yapıldıktan sonra alt katındaki kahvehaneye taşınan bu kitaplık Aydın'ın cumhuriyet dönemindeki ilk kütüphanesi olmuştur.⁷² Varlığından haberdar olduğumuz diğer bir kütüphane de 1926 yılında Aydın Belediyesi tarafından alt katı gazino ve üst katı otel olarak inşa ettirilen ve resmi kayıtlara göre 14000 liraya mal olan eski Belediye Binasında faaliyet gösteriyordu. Bu eski binadaki kütüphane 40 okuyucunun yararlanabileceği bir okuma salonu, bir kitap deposu, on okuyucu alabilecek ikinci bir odası, bir vestiyer, bir memur odasından oluşuyordu.⁷³ Kültürel açıdan Aydın şehrinin istenilen canlılıkta olamamasının temel nedenlerinden biri olarak zengin bir kütüphanesinin bulunmayışı gösterilmiştir.

1920'li yıllarda Aydın'da bir matbaa bulunmazken, buna paralel olarak ne bir gazete, ne de bir dergi şehirde yayınlanamıyordu. Halk İzmir de basılan gazete ve dergileri takip ederek haber alabiliyordu. Aydın'da Cumhuriyet döneminde basın-yayın hayatı ancak 1930'lu yıllarda canlanmaya başlamıştır. Bu gecikmenin temel nedeni Yunan işgalinin getirdiği yıkım ve işgal sırasında Türk nüfusunun büyük çoğunluğunun iç bölgelere göç etmiş olmasıdır. Bu olumsuz gelişmeler nedeniyle Aydın uzun bir süre işgal önceki nüfus ve kültürel hareketliliğini yakalayamamış, şehirdeki temel düşünce Aydın'ın

⁶⁸ *Aydın Erkek Sanat Enstitüsü, 1952-1953 Albümü*, Aydın 1953, s.8.

⁶⁹ A.Adnan Öztürk, *a.g.e*, s.236.

⁷⁰ Bu kütüphaneler cami ve okullarla sınırlıydılar.

⁷¹ *Sada-yı Hak*, 15 Ağustos 1340.

⁷² *Aydın İl Yıllığı 1967*, s.118.

⁷³ Nuri Güngör, *Aydın İl Halk Kütüphanesinin Tarihçesi (1950-1965)*, Aydın (Tarihsiz), s.1.

yeniden imar edilmesi olmuştur. Bu nedenle kültürel faaliyetlere yeterince ağırlık verilememiştir.⁷⁴ Aydın'da 1931 yılında "Aydın" isminde bir matbaanın açılmasıyla birlikte basın-yayın hayatı başlamıştır.⁷⁵ Ali Kemal ve Şevket Beyler tarafından açılan bu ilk matbaadan sonra CHP tarafından ikinci bir basımevi açılmıştır. Bunu takip eden dönemde Aydın Matbaası kapanmıştır. 1931 de kurulan Aydın Matbaası Aydın da cumhuriyet döneminde ilk derginin çıkması için de uygun bir ortam hazırlamıştır. Fuat Tevfik (Berçmen) ve Hilmi Tükel'in öncülüğünde 21 Mart 1931 tarihinde cumhuriyet dönemi Aydın'ının ilk dergisi "Doğuş" ismiyle yayın hayatına atılmıştır.⁷⁶ Siyasi özelliği olmayan bu dergi daha çok edebi, sosyal ve ekonomi ağırlıklı idi. 15 günde bir Cumartesiileri çıkan dergi ekonomik nedenlerle uzun ömürlü olamamıştır. Doğuş altı sayı çıktıktan sonra tikanıp kalmış, CHP İl Başkanı Etem Menderes'in şahsi çabalarıyla "Doğuş Menderes" adıyla bir kaç gün gazete kimliğiyle yayınlanmış, ancak dönemin matbuat kanununa göre imtiyaz sahibinden günlük yayınlanması konusunda izin alınamadığından kapanmıştır.⁷⁷ Doğuş kapanınca Aydın da Menderes, Yeni Menderes, Büyük Menderes, Ant ve Aydın isimli gazeteler yayın hayatına atıldılar.⁷⁸ Bunlar arasında en uzun ömürlü olanı CHP'nin de desteğini arkasına almış olan Aydın gazetesi olmuştur. Aydın 1930 ve 1940'lı yılların ortalarına kadar Aydın İli'nin adeta resmi yayın organı olmuştur.

V. Aydın'da Cumhuriyetin İlk Yıllarında Spor Faaliyetleri

Cumhuriyet kuruluncaya kadar elimizde mevcut belgelere dayanarak Aydın da bir spor kulübünün varlığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Aydın'da spor etkinlikleri genellikle okullarda basit egzersizlerin yerine getirilmesi şeklinde yoğunlaşmıştır. Aydın'ın bilemediğimiz ilk spor kulübü de cumhuriyetin ikinci yılında 1 Ekim 1924 tarihinde kurularak faaliyete geçmiştir.⁷⁹ "Kardeşler

⁷⁴ Günver Güneş, Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Aydın'da Basın Yayın Hayatı, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:XXVI, Sayı:41, Ankara 2007, s.21-59; "Aydın'da On Yıl", *Ant*, 29 Teşrin-i evvel 1933; Bilgin Çelik, Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.III, Sayı 8, Yıl 1998, İzmir 1999, s.153.

⁷⁵ *Doğuş*, sayı 1, Ocak 1947, *Aydın İl Yıllığı* 1967, s.149; *Yurt Ansiklopedisi* "Aydın", s.1085.

⁷⁶ Hilmi Tükel, *İlk Sayı Gazete ve Dergiler*, C.II, s.66.

⁷⁷ *Anadolu*, 17 Teşrin-i evvel 1932.

⁷⁸ Bilgin Çelik, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını"... s.154.

⁷⁹ "Aydın'da Spor Kulüpleri" *Belediyeler Dergisi*, Yıl.1, Sayı.3, Ankara 1935, s.55; Günver Güneş, "Menderes'te Gol Sesleri, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın'da Futbol", *FAMA Aktüel Aylık Aktüel, Kültür ve Magazin Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 17, Aydın 2007, s.4-8.

Yurdu” adını alan bu kulüp sarı-siyah renklere sahipti ve çalışma alanı olarak Aydın İstasyonunun arkasında bulunan dar arsayı seçmişlerdi. “Kardeş Spor Yurdu” kulübünde en yaygın branş futbol oldu.⁸⁰ Aydın’lı sporcular bu kulüp çatısı altında kısa sürede o kadar ileri gittiler ki geçmişi kendilerinden çok eskilere dayanan İzmir kulüplerine kafa tutacak hale geldiler. 1930’lu yıllara kadar Aydın Türk Ocağı’nın desteğinde sportif faaliyetlerini yürüten Aydın gençliği Aydın Bölgesinin 1931 tarihinde Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının dışında kalması hem de programsızlıktan atıl ve durgun bir hale gelmiştir. Ancak 1932 yılında Türk Ocağı’nın yerine kurulan Halkevi ve onun çatısı altında oluşturulan spor kolunun himayesinde Aydın gençliği düzenli ve programlı spor çalışmalarına başlamıştır. 1932 yılı içerisinde Aydın Vilayeti dâhilinde Aydınspor, Nazilli Gençlerbirliği, Sökespor, Koçarlıspor, Çine Madran spor kulüplerini birleştiren ve Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakına dâhil bir mütaka teşkil edilmiştir. Bir yıl sonra düzenlenen 1933 yılı birinciliğini Sökespor kazandı. Aynı zamanda Sökespor Uşak’taki grup birinciliği müsabakalarında Altay’la finale kalmış ve rakibine 2-1 yenilmişti. 1932 yılında ilk defa bölge karması oluşturulmuş ve İzmir birincisi Altınordu ile İzmir’de yapılan maçı Aydın Karması 2-1 kazanmıştır.⁸¹ Modern sporlar Aydın’a Halkevi aracılığıyla girmiştir. Halkevi spor kolu spor sahasının yapılmasına da yardımcı olmuş, çeşitli branşlardaki sporun kentte kökleşmesinde önemli katkıları bulunmuştur. Geleneksel deve güreşleri de sportif, sosyal yardım amaçlı hem de eğlence unsuru olarak dağınık bir biçimde gerçekleştiriliyordu.

VI. Aydın’da Ekonomik Yaşam

Cumhuriyetin ilânından önce Aydın’da ticaret büyük ölçüde yabancı firmaların acentelerin ve azınlıkların elindeydi. Aydın-İzmir Demiryolu yabancı sermayeye inşa edilmiş ve bu ulaşım ağı sayesinde Aydın Ovasında üretilen tarım ürünleri ve madenler İzmir Limanına oradan da uluslararası pazarlara aktarılmıştır.

Cumhuriyet yönetiminde Aydın’da ticaretin bu yapısal özelliği değişmemiştir. Her ne kadar üreticiler özellikle büyük toprak sahiplerinin öncülüğünde kooperatifler biçiminde örgütlenip belli pazarlık gücü kazanmışlarsa da üretim

⁸⁰ 1927 yılında Aydın Türk Ocağındaki toplantıda Kulübün İdare Heyetinde Feyzi Bey, Cevdet Bey, Hasan Behçet, Bankacı Muzaffer, Ziraat Fen Memuru Tevfik Beyler bulunuyorlardı. *Hizmet*, 21 Teşrin-i Sani 1927; Günver Güneş- Ali Güreş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın’da Spor Faaliyetleri”, *Atatürk ve Cumhuriyet’e Armağan*, (Edit: Günver Güneş- Mehmet Başaran), Adnan Menderes Üniversitesi Yayını No:30, Aydın 2009.ss.57-64.

⁸¹ “Aydın’da Spor”, *Aydın*, 3 Teşrin-i sani 1938.

ve ticari denetleme de yabancı firmaların ve azınlıkların yerini Müslüman-Türk tüccarları almaya başlamıştır.⁸² Cumhuriyetin ilk yıllarında kentin iş alanları Ramazan Paşa ve İstasyona kadar uzanan kesimde yer almaktaydı. Ticaretin yoğunlaştığı merkezler alınan satılan ürünün adıyla anılıyordu. Un pazarı, kendir pazarı, urgan pazarı, zahire pazarı, yoğurt pazarı, mısır pazarı, hasır pazarı, hayvan pazarı, yağcılar içi gibi. Belediyede ticari aktiviteyi arttırabilmek için 1924 yılında Ramazan Paşa Mahallesinde pazar yeri açarak hizmete sokmuştur.⁸³

Aydın'da ticari faaliyetleri yönlendiren Aydın Ticaret Odası 1924 yılında kurulmuş ilk toplantısını 20 Eylül 1924 tarihinde gerçekleştirmiştir. Ticaret Odası'nın ilk yönetim kurulu şu üyelere oluşuyordu. Başkan Rıfat Bey, Mevlüt, Kırımlı Mustafa, Hacı Mustafa Ali, Talât, İbrahim Hakkı, Osman Nuri, Necati, Zeki Hayrettin, Bosnalı İbrahim Hakkı, Mehmet Hulusi, Ahmet ve Hacı Şerif Beyler.⁸⁴ 20 Mart 1926 tarihine kadar Aydın şehrinde Yunan yangınından sonra fazla imar faaliyeti yaşanmaması nedeniyle ticari yaşamda da bir hareketlilik görülmemiştir. 1920'li yılların ortalarında ticaret odasının faaliyetleri tüccar sınıflarını belirlemek itibar tüccarları tayin ve kefalet tasdiklerini icra gibi işlerle uğraşmıştır. Bu dönemde karar defterleri incelendiğinde mahalli bir borsanın oluşturulma çabaları görülmüştür. 1925-1926-1927 yıllarında Odanın başkanlığı Hasan Kamil Bey, 1928-1929-1930 yıllarında da Raif Feyzi Beyin yaptığı Aydın Ticaret Odası 1926 yılında Veysi Paşa Mahallesindeki Zahire Pazarı olan yerde yeni binasına geçmiş 207 üyesi ile Aydın'ın ticari yaşamında önemli roller üstlenmiştir.⁸⁵

1933 yılı itibarıyla Aydın'da Ticaret Odasına kayıtlı 170 tüccar bulunuyordu. Tüccarların bu tarihteki mesleklerine göre dağılımı da şu şekildeydi. Tuhafiyeci 35, Fabrikacı 25, Uncu ve Hancı 10, Tabak (Debbağ) 6, Demirci 22, Manifaturacı 29, Bakkal 50, Kunduracı 40, Terzi 11, Zahireci 10, Kereste ve İmalat 5, Sabuncu 5, Müteahhit ve Mimar 8, Komisyoncu 5, Celep ve Kasap 10, Şekerci ve Helvacı 5, Eczacı 3, Sarraf 3, Müskiratçı 4, Şapkacı ve Elbiseci 5.⁸⁶

⁸² *Yurt Ansiklopedisi*, "Aydın", s.1031.

⁸³ Günver Güneş, "Cumhuriyet Döneminde Aydın'da Ticari Yaşam ve Aydın Ticaret Odası", *Aydın Ticaret Odası Dergisi*, Sayı:23, Aydın 2006, s.12-18; H.Hilmi Bayındır, *a.g.e*, s.66.

⁸⁴ "Aydın Ticaret Odası" "İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Raporu. *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Cumhuriyetin Onuncu Yılı Fevkalade Nüshası*, İzmir 1933, s.295.

⁸⁵ *1967 Aydın İl Yıllığı*, s.251.

⁸⁶ *Aydın Vilayetinin İktisadi*, s.298-300.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydınla ilgili yapılan bir ticari analizde şehrin değirmencilik, dericilik, demircilik ve marangozluk alanlarında gelişmeye müsait olduğu ancak sözü edilen üretim alanlarının hiç birisinde ilerleme kaydedilemediği belirtilmektedir. Kurtuluştan sonra şehirdeki Rum ve Yahudilerin ayrılmasıyla ekonomik yaşam önemli ölçüde sekteye uğramıştır. Hemen hemen tamamı tarıma dayalı üretim, hayati değer taşıyan İzmir yoluyla limandan ihraç ediliyordu. 1920'li yıllarda Aydın'dan dışarıya sevk edilen tarımsal ürünler incir, üzüm, susam, zeytinyağı, buğday, arpa, tütün, pamuk ve meyan kökü idi.⁸⁷ Bunlar arasında başı çeken ürünler 1932 yılı itibarıyla 30 milyon kilo ile zeytin, 16 milyon kilo ile incir ve 1 milyon kilo ile pamuktu.⁸⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarında kente ithal olarak gelen ürün ve mallarda cam eşyası, tuhafiye, manifatura, zirai aletler, inşaat malzemesi, kırtasiye, şeker, kahve, gaz, benzin ve pirinçten ibaretti.⁸⁹ Aydın'da sanayi işkolları da yukarıda belirttiğimiz ürünlerin işlenmesine yönelik gelişmiştir. 1927'den itibaren Aydın merkez sınırlarında Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan fabrikalar şunlardı. Ömer Muharrem Bey'e ait Çavuş Köprüsü civarındaki Sabun Fabrikası, Fikret Müştak Bey'e ait Kemer Mahallesi'ndeki Zeytinyağı Fabrikası, Filibeli Hacı Süleyman Mahdumlarına ait İstasyon civarında yer alan Zeytinyağı Pamuk Fabrikası, Kalfaköy yakınlarında Şahinzade Eyüb Bey'e ait Un ve Çırçır Fabrikası, Cumhuriyet Mahallesi 264 numarada Başlızade İsmail Hakkı ve kardeşlerine ait Zeytinyağı Fabrikası, Mahkeme Mahallesi'nde Ali Fehmi ve Hacı Yusuf oğlu Molla Hüseyin ve Ortağı Durali Efendilere ait Zeytinyağı, Un, Pamuk Fabrikası ve Kulaçlızade Mehmet Bey'in Pınarbaşı civarında yer alan Un Fabrikası.⁹⁰

Aydın'da ticari zenginliğe paralel sermaye akışını gerçekleştirecek bankacılık faaliyetleri görülmüyordu. Bu konuda da Aydın, İzmir kentinin gölgesinde kalmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında kapitalist şirketler bölgedeki çıkarlarını kendi kurdukları bankalar aracılığı ile koruma yoluna gitmişlerdir. Cumhuriyetin ilânından önce Aydın'da üç banka faaliyet gösteriyordu. Bunlardan Ziraat Bankası'nın Aydın ve ilçelerinde şube ve sandıkları bulunuyordu. Ancak bankanın faaliyet sahası o zamanki mevduatlarına göre yalnız ipotek karşılığı zirai borçlanmadan ibaretti. Aydın merkezinde bulunan Osmanlı Bankası ise yalnız gayr-ı Müslimlerle iş yapıyordu. Türkler bu nedenle

⁸⁷ 1927-1928 *Türkiye Salnamesi*, s.469.

⁸⁸ *Aydın Vilayeti İktisadi* s.297.

⁸⁹ Günver Güneş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aydın'da İktisadi ve Ticari Yaşam; Aydın Ticaret Odası'nın Faaliyetleri", *Uluslar arası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri*, 22-24 Ekim 2008 (Edit: Bayram Kodaman ve diğerleri), Isparta 2008, ss.990-999; *T.C Devlet Salnamesi 1926-1927*, s.469.

⁹⁰ *Aydın Vilâyeti İktisadi* s.302.

tefecilerin tuzağına düşer, yıllarca borcunu ödemek için kıvranırdı. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakkinin desteği ile kurulan Milli Aydın Bankası ise yüksek sermayeli yabancı bankaların ezici rekabeti karşısında iş yapamıyordu. Cumhuriyet döneminde Milli Aydın Bankası tahta kepenkli küçük bir dükkanda bir kâtibin elinde faaliyetlessiz ve sermayesiz bir konumdaydı. Banka cumhuriyet döneminde bu atıl vaziyetten kurtularak büyük bir gelişme gösterdi. 1931 yılına kadar Aydın Türk Ocağı binasında faaliyetlerini sürdürmeye çalışan banka bu tarihte İstasyon Caddesi Hasan Efendi Mahallesiinde kendi mülkü olan binasına kavuşmuştur. Aydın merkezinde 1929 yılında merkezi İzmir'de olan bir de Akseki Ticaret Bankası faaliyete geçmiş ve kentte böylece cumhuriyetin ilk yıllarında dört bankanın faaliyetleri kayda değer bir gelişme olarak belirtilmelidir.⁹¹

VII. Türk Devrimi ve Aydın Kenti

Temeli çağdaşlaşma ve aydınlanma olan Türk Devrimi, yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş sürecinde devlet kurumlarıyla birlikte oluşmaya başlamıştır. Bir ideolojik hazırlık dönemi yaşamaya fırsat bulamayan Türk devrimi hızlı bir dönüşümle yapılanmaya çalışmıştır. Aydın Kenti de tüm dinamikleriyle bu hızlı yapılanmaya ayak uydurmuş çıkarılan devrim kanunlarına sahip çıkarak yeni rejimin toplumsal tabana yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Daha 1925 yılında Aydın Türk Ocağı kent de sarıkların fesin terk edilip şapkanın giyilmesi için üyeleri ile birlikte olağanüstü bir çalışmanın içerisindeydi.⁹² 1930'lu yılların başlarında ise Aydın Halkevi tarafından başlatılan bir kampanya ile peştamal ve örtünün Türk kadınına çağ dışı gösterdiği, Türk ananesinde bunların yeri olmadığı gerekçesiyle mücadele edilmesi kararı alınmıştı.⁹³ Aydın Belediyesi, Türk devriminin sosyal kalkınma mücadelesinde aktif bir rol oynamış, medeni kıyafet ile insanlık dışı şeref haysiyeti rencide eden sırt ve sırık hamallığını Aydın Belediye sınırları içinde yasak etmiştir. Belediye ayrıca 09.08.1938 tarihli meclis toplantısında belediye kanunun belediyelere verdiği yetkiden yararlanarak kadınların peçe, çarşaf, üstlük, peştamal vs. gibi çağ dışı kıyafetlerle sokağa çıkmasının da yasaklanması yoluna gittiğini görüyoruz. Aydın kadınları peştamal ve üstlüklerini çıkartarak

⁹¹ *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, s.115; *Yurt Ansiklopedisi*, C.II, s.1032; Zeki Arıkan-Sabri Yetkin, "Milli Aydın Bankasındaki Yeni Gelişmeler" *Tariş Tarihi*, İzmir 1993. s.343-359; Osman Becerik, "Milli Aydın Bankası" *Aydın*, 14 Temmuz 1944.

⁹² *Türk İli*, 20 Teşrin-i Evvel 1341; *Anadolu*, 20 Teşrin-i Evvel 1341.

⁹³ *Ant*, 1 Mayıs 1933.

medeni bir kıyafetle toplumsal yaşamın içine katılmışlardır. 1930'lar Aydın'ın da peştamal ve üsluk ancak tarihi bir hatıra olarak dolap ve sandıklarda saklanmakta, masa ve pencere örtüsü olarak kullanılmaktaydı.⁹⁴

Cumhuriyet rejiminin Türk kadınına sağladığı olanaklar içerisinde önemli bir yer tutan seçme seçilme hakkını kazanılması nedeniyle 1934 yılında Aydın'da kadınlar coşkulu toplantılar düzenlemişler, devlet büyüklerine kendilerine verilen haklar nedeniyle teşekkür telgrafları çekmişlerdir.⁹⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın'da dikkat çeken önemli gelişmelerden biri de Türkiye'nin ilk kadın muhtarının Aydın'dan seçilmiş olmasıdır.⁹⁶ Cumhuriyetin kurulmasından sonra kadınlara dünyanın ileri ülkelerindeki siyasi haklar verilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz vatandaşlık haklarının en güzeli seçme ve seçilme hakkıdır. Ülkemizde kadınlar bu haklarına 1930'lu yılların başlarında kavuşmuşlar ve sırayla Belediye Meclisi, Muhtarlık ve Milletvekili seçme ve seçilme haklarını elde etmişlerdir.

1930 yılında 1580 sayılı yasa ile Türk kadınına ilk kez cumhuriyet rejimi belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanımıştır. 26 Ekim 1933 yılında da 2349 sayılı kanunla da kadınlar köy ihtiyar heyetlerine ve muhtarlığa seçme ve seçilme hakkı elde etmişlerdir.⁹⁷ İhtiyar heyetleri seçimlerinde kadınlara da oy hakkı verilmesinin ardından tüm Türkiye de olduğu gibi, Aydın'da da 1933 yılı sonlarında kadınlar köy ihtiyar heyetleri seçimlerine iştirak etmişlerdir. Aydın İlinde ilk defa Germencik Nahiyesine bağlı Karaağaçlı Köyünde seçme seçilme hakkına sahip kadınlar ihtiyar heyeti seçimlerinde oylarını kullanmışlardır.⁹⁸ 12 Kasım 1933 tarihli muhtarlık seçimleriyle de Türkiye de ilk kadın muhtar Aydın'dan seçilmiştir.⁹⁹ Karpuzlu Nahiye merkezi olan Demircidere Köyünde seçimler 6 Kasım 1933 günü yapılmış ve köyde seçme ve seçilme hakkına sahip bütün kadın ve erkeklerin katılımıyla köy derneği cumhuriyet meydanında toplanan 500'e yakın kişi oylarını kullanmışlardır.¹⁰⁰

⁹⁴ *Aydın Belediyesi İkinci İntihap Devresinde Başardığı İşler 1934-1938*, Aydın 1938, s.28.

⁹⁵ "Aydın Kadınlığı", *Aydın*, 12 Kanun-ı Evvel 1934.

⁹⁶ Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın Kadınlığı Ve Türkiye'nin İlk Kadın Muhtarı Gül Hanım", *Eski Avrasya Arkeoloji ve Tarih Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Aydın 2007, s.58-62.

⁹⁷ 442 sayılı köy kanununun 20 ve 30. maddelerinin değiştirilmesiyle 28-10- 1933 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁹⁸ "Aydın'da Kadınlar Köy Muhtarı Oluyor", *Anadolu*, 6 Teşrin-i sani 1933.

⁹⁹ Ercüment Köybaşı, "12 Kasım 1933 Muhtarlık Seçimleri ve Türkiye de İlk Kadın Muhtar", *Ses*, 9 Kasım 2005, ayrıca bkz: *Ant*, 8 Teşrin-i Sani 1933.

¹⁰⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 16 İkinci Teşrin 1933.

Muhtarlık seçimlerine sekiz kişi katılmıştır. Sekiz kişi içerisinde tek kadın aday Gül Hanım idi. Ve seçimi o kazandı. Böylelikle Cumhuriyet tarihinin ilk kadın muhtarı Aydın'dan seçilmiş oldu.

Türk Dilinin yabancı dillerin etkisinden kurtarılması amacıyla girişilen öz Türkçe kullanılması kampanyasına Aydın'daki tüm kurumlar gibi okullarda katılmış, ilk mekteplerden Gazi Paşa Mektebi öğrencileri kendilerine öz Türkçe isimler vererek birbirlerine hitap etmeye başlamışlar, büyüklerine bu konuda öncülük etmişlerdir.¹⁰¹ Aydın'da soyadı kanunu çıktıktan sonra yoğun bir şekilde her birey soyadı alabilme çabası içine girmiş, kendilerine öz Türk adları koymuşlardı. Yerel basın halka yardımcı olarak hemen her gün öz Türkçe isimler ve bunların anlamını sütunlarından Aydınlılara aktarmıştır. Aydın'da resmi olarak soyadı alan ilk kişi Vilayet Mektupçusu Agah Bey idi ve Akkan soyadı almıştı.¹⁰²

Yeni devlet devrimlerle birlikte kurulurken, Türkiye'de münferit de olsa birkaç şehir ve kasabada tepkiler de görülmüştür. Aydın halkı Cumhuriyete bağlılıklarını her vesile ile ifade ettikleri gibi rejime karşı girişilen gerici eylemlere de tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Doğu da Şeyh Said ayaklanmasının rejimi tehdit edecek bir noktaya gelmesi üzerine Aydın'da Türk Ocağı eliyle isyancıları protesto eden büyük bir miting düzenlenmişti.¹⁰³ Atatürk'e İzmir'de düzenlenen suikast girişimi ise tüm ülkede olduğu gibi Aydın'da da valilik, belediye ve Türk Ocağı'nın düzenlediği ve binlerce Aydınlinın katıldığı bir toplantıyla protesto edilmişti.¹⁰⁴ 1930 yılının sonlarında Menemen'de Cumhuriyete karşı gerçekleştirilen gerici kalkışma ve hemen ardından Asteğmen Kubilay'ın şehit edilişi Aydın için ayrı bir önem ifade ediyordu. Kubilay askere gitmeden önce Aydın'da Gazi Paşa İlkokulunda öğretmendi(1926-1929). Bu nedenle olaya tepki diğer olaylardan daha büyük oldu. Aydın Türk Ocağı tarafından düzenlenen miting uzun yıllar unutulmadı.¹⁰⁵ 1933 yılında Bursa'da Türkçe ezan okunmasına karşı başkaldıran gerici eylemde kısa sürede Aydın'da tepki ile karşılanmış, öğretmenlerin ve öğrencilerin halkevi ile birlikte organize ettiği bir mitingle olay protesto

¹⁰¹ *Ant*, 4 Nisan 1933.

¹⁰² *Aydın*, 29 Teşrin-i Sani 1934.

¹⁰³ *Anadolu*, 30 Haziran 1925.

¹⁰⁴ *Anadolu*, 20 Haziran 1926.

¹⁰⁵ "Kubilay ihtifali", *Hizmet*, 9 Kanun-i Sani 1931; Günver Güneş, "Mustafa Fehmi Kubilay Ve Aydın Şehri", *Aydın Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği Aylık Tarih ve Kültür Bülteni*, Yıl:2, Sayı:21, Aydın 2005, s.5.

edilmişti. Aydınlılar inkılabı bağıllığını bildirmek amacıyla Gazi M. Kemal Paşaya telgraf çekmişlerdi.¹⁰⁶

Aydın'da Cumhuriyet dönemin de rejim karşıtı kitlesel eylem görülmezken, yalnızca 1931 yılı Mayıs ortalarında gizli bir komünist şebekenin varlığı tespit edilmişti. Bu komünist şebekenin içinde öğretmen ve öğrencilerin olması halkta tedirginlik yaratmıştır. Şebekenin mahkemesi İstanbul Ağır Ceza da yapılmıştı.¹⁰⁷ Bu münferit olay dışında Aydın'da Cumhuriyet dönemin de irticai bir hareketin görülmemesi Aydın halkının cumhuriyet rejimine ve Türk Devrimine samimi bağıllığıyla ifade edilebilir. Türkiye çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için bir dizi devrimlerle harekete geçerken, çıkarılan devrim kanunlarının yaşama geçirilmesi için toplumsal destek ihtiyacı hissedilmiş, bu destek yurdun pek çok şehriden geldiği gibi, Aydın'dan da güçlü bir çığlıkla yükselmişti.

Sonuç:

1919-1922 yılları arasında üç yıl boyunca Yunan işgalinin etkisinde kalan ve büyük tahribat yaşayan Aydın Kenti Kurtuluş Savaşının ardından kurulan cumhuriyet idaresiyle birlikte merkezi yönetimin kentteki temsilcileri, yerel yöneticiler ve Aydın halkı el ele vererek Aydını yeniden imar etmişlerdir. Kent sosyal- kültürel ve ekonomik alanda gösterdiği yenileşme çabalarıyla düzensiz bir kasaba görünümünden kurtularak planlı bir gelişim sergilemiştir. Türkiye Batı Anadolu da neredeyse tamamı yakılıp yıkılmış bir kentin dirilişine modernleşmek konusunda gösterdiği gayrete Aydın'da tanık olmuştur. Aydın Kenti ve onun aydınlık insanları Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük Atatürk'ün belirlediği hedefler doğrultusunda Türk Devrimine bağıllığını inançlı bir biçimde ortaya koymuştur.

¹⁰⁶ "Aydın'da İrticaya Geçit Yok", *Anadolu*, 9 Şubat 1933; *Ant*, 27 Mart 1933.

¹⁰⁷ "Aydın Komünistleri", *Hizmet*, 1 Haziran 1931.

Bibliyografya

A. Süreli Yayınlar

Ahali (İzmir)

Anadolu (İzmir)

Ant (Aydın)

Aydın (Aydın)

Aydın Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği Aylık Tarih ve Kültür Bülteni (Aydın)

Aydın Ticaret Odası Dergisi (Aydın)

Balova(Aydın)

Belediyeler Dergisi (Ankara)

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (Ankara)

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (İzmir)

Doğuş (Aydın)

Eski Avrasya Tarih ve Arkeoloji Dergisi (Aydın)

FAMA Aktüel Kültür ve Magazin Dergisi (Aydın)

Hakimiyet-i Milliye (Ankara)

Hizmet (İzmir)

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (İzmir)

Tarih Araştırmaları Dergisi (Ankara)

Tarih Toplum (İstanbul)

Toplumsal Tarih (İstanbul)

Türk İli (İzmir)

Türk Yurdu (Ankara)

Sada-yı Hak (İzmir)

Serbes Cumhuriyet (İzmir)

Ses (Aydın)

Yanık Yurt (İzmir)

B. Kitap, Makale ve Bildiriler

Arıkan, Zeki-Yetkin, Sabri, “Milli Aydın Bankasındaki Gelişmeler”, *Tarih Tarihi*, İzmir 1993.

Atatürk ve Cumhuriyet’e Armağan, (Edit: Günver Güneş- Mehmet Başaran), Adnan Menderes Üniversitesi Yayını No:30, Aydın 2009.

- Aydın Belediyesi İkinci İntihap Devresinde Başardığı İşler (1943-1938)*, Aydın 1938.
- Aydın Erkek Sanat Enstitüsü Albümü 1952-1953*, Aydın 1953.
- Aydın Halkevi Broşürü*, Nefaset Matbaası, Aydın 1933.
- Aydın İl Yıllığı 1967*, Aydın 1967.
- Bayındır, Hüseyin Hilmi- Poyrazoğlu, Fehmi, *Aydın Kenti- Coğrafyası- Bugünü*, Aydın 1966.
- Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, Aydın 1938.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Aydın*, İzmir 1973.
- Çelik, Bilgin, *Aydın Kenti (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1996.
- Çelik Bilgin, "Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri", *Toplumsal Tarih*, C:14, S.84, İstanbul 2000.
- Çelik Bilgin, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:2, S.8, İzmir 1999.
- Demirayak, Sadettin, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Belediyesi'nin Seçimle Göreve Gelen İlk Başkanı; Ahmet Emin Arkayın", *Aydın Aydın Aylık Tarih Ve Kültür Dergisi*, yıl: 1, sayı:5, Kasım -Aralık 2008, Aydın 2008.
- Gökbel, Asaf, *Milli Mücadele 'de Aydın*, Aydın 1964.
- Göney, Süha, *Büyük Menderes Bölgesi*, İ. Ü Coğrafya Enstitüsü Yay. İstanbul 1975.
- Güneş, Günver, *Atatürk ve Aydın*, Aydın Ticaret Odası Kültür Yayını No:1, Aydın 2006.
- Güneş, Günver, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın", *Tarih ve Toplum*, C: 40, S:239, İstanbul 2003.
- Güneş, Günver, *Türk Devrimi ve Aydın Kenti, Atatürk ve Cumhuriyet'e Armağan*, (Edit: A. Adil Öztürk- Günver Güneş), ADÜ Basımevi, Aydın 2006.
- Güneş, Günver, "Aydın'ın Aydınlatılması, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın'da Elektrik", *FAMA Aktüel Aylık Kültür Magazin Dergisi*, S:14, Aydın 2007.
- Güneş, Günver, *Çağdaşlaşma Sürecinde Aydın Halkevi ve Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S.5, Ankara 2007.
- Güneş, Günver, "Aydın Türk Ocağı", *Türk Yurdu*, C:22, S:181, Ankara 2002.

- Güneş, Günver, "SCF'nin Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXV, S:39, Ankara 2006.
- Güneş, Günver, "Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Aydın'da Basın Yayın Hayatı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXVI, S.41, Ankara 2007.
- Güneş, Günver, "Mustafa Fehmi Kubilay Ve Aydın Şehri", *Aydın Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği Aylık Tarih ve Kültür Bülteni*, S:21, Aydın 2005.
- Güneş, Günver, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aydın Kadınlığı ve Türkiye'nin İlk Kadın Muhtarı Gül Hanım", *Eski Avrasya Arkeoloji ve Tarih Dergi*, C.1, S.1, Aydın 2007.
- Güneş, Günver, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aydın'da Futbol", *FAMA Aktüel Aylık Kültür ve Magazin Dergisi*, C:3, S:17, Aydın 2007.
- Güneş, Günver, "Cumhuriyet Döneminde Aydın'da Ticari Yaşam", *Aydın Ticaret Odası Dergisi*, S.23, Aydın 2006.
- Güneş, Günver, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın'da İktisadi ve Ticari Yaşam", *Uluslar arası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, (Edit: Bayram Kodaman Ve Diğerleri), Isparta 2008.
- Güneş, Müslime- Güneş, Günver, *Atatürk Döneminde Aydın'da Eğitim, Atatürk ve Cumhuriyet'e Armağan*, (Edit: Günver Güneş- Mehmet Başaran), Adnan Menderes Üniversitesi Yayını No: 30, Aydın 2009.
- Güngör Nuri, *Aydın İl Halk Kütüphanesi Tarihçesi (1950-1965)*, Aydın, Tarihsiz.
- Karaer İbrahim, *Türk Ocakları ve Atatürk*, Ankara 1993.
- Nahum Henri, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Öztürk, A. Adnan, *Türkiye 'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli*, Aydın 1999.
- Öztürk, A. Adnan, "Cumhuriyet İdeolojisini Halka Yayma Girişimleri Halkevleri ve Aydın Halkevi", *Tarih Ve Toplum*, C:31, S:182, İstanbul 1999.
- Şenol, M. Kemal, *Atatürk Aydın'da*, Aydın 1981.
- Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- Tükel, Hilmi, *Türkiye'de İlk Sayı Gazete ve Dergiler*, C:2, Aydın 1953.
- Yetkin, Çetin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi; Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- Yücel, Hasan Ali, *Türkiye'de Ortaöğretim*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1994.
- Zürcher, Eric Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.

ATATÜRK VE SOYADI

Gülben MAT*

Kültür, çağımızda çok kullanılan ancak az anlaşılan önemli kavramlardan biridir. Latincede sürmek, ekip biçmek anlamına gelen kültür sözcüğü, bu anlamını XVII. yüzyıla kadar korumuştur. İlk kez Fransız düşünürü Voltaire, kültür sözcüğünü insan zekasının oluşumu ve yüceltilmesi anlamında kullanarak sözcüğe yeni anlamlar yüklemiştir. Sonraları İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçen kültür sözcüğü, XX. yüzyılda tüm dünya dillerinde yer almaya başlamıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında Fransız ve İngilizler, uygarlık sözcüğünü kültüre tercih ederek, sözcüğün anlamına yeni bir boyut kazandırmışlardır.¹

Türkiye’de kültür sözcüğünü ilk kez Ziya Gökalp “hars” olarak kullanmıştır. Hars Arapçada toprağın işlenmesi, tarım anlamına gelen hırsat sözcüğünden gelmektedir. Buna karşılık ekin sözcüğü önerilmiş, ancak tarım ürünleri ile karıştırıldığı ve yanlış anlamlara geldiğinden hars, zamanla yerini kültür sözcüğüne bırakmıştır. Kültürün değişik alanlarda birçok anlamı vardır. Uygarlık, eğitim sürecinin ürünü, güzel sanatlar, üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirme anlamlarında kullanılabilir. Başka bir ifadeyle; kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun kazandığı bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenekleri, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün olarak tanımlanmaktadır.²

Bir başka ifadeyle, kültür, tarihsel toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, kullanmada, sonraki kuşaklara iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü ve bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerlerden meydana gelen bir bütündür. Toplumda var olan bilgiyi, ilgileri her türlü ihtiyaçları, değer ölçülerini, düşünme biçimini ve buna bağlı olarak meydana gelen davranış biçimlerini içine almaktadır.³

* Okutman, Dr. Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Şerafettin Yamaner, *Öncesinde ve Atatürk Dönemi’nde Toplumsal ve Kültürel Değişim*, İstanbul, 1998, s.3-4.

² Yamaner, a.g.e., s.4-6.

³ Ahmet Haluk Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, Eskişehir, 1987, s.26.

Atatürkçülük kendi düşünce sisteminde olduğu gibi kültür konusunda sentezci bir yaklaşıma sahiptir. Her toplum, başka toplumlarla ve bağlı olarak onların kültürleriyle ilişki içerisinde. Bu ilişki sonunda sözü edilen toplumun kültüründe yer almayan bir takım öğeler kültüre girer ve kültürel değişme denilen süreç başlar. Bu nedenle kültürel haritalarda sınırlar kesin değildir. Genelde Doğu Kültürü ve Batı Kültürü gibi bir ayırım yapılsa da bu ayırımın çok kesin olduğu söylenemez.⁴

Atatürk, kültürü insan olabilmenin bir unsuru kabul etmektedir. Atatürk'e göre; *"Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür. Bu sözü burada ayrıca izaha lüzum görmüyorum. Çünkü bu, Türkiye Cumhuriyetinin okullarında birçok vesilelerle eser halinde tespit edilmiştir...Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarabilmek, ders almak, düşünmek, zekayı eğitmektir.... Kültür, insanlık vasfında insan olabilmek için bir esasi unsurdur...Kültür, tabiatın yüksek feyzleriyle mesut olmaktır. Bu ifade içinde çok şey mündemectir. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık v.s. Bunların hepsi insanlık vasıflarındandır."*⁵ Atatürk'e göre; *"...memleketler çeşitlidir, fakat uygarlık birdir ve bir ulusun ilerlemesi için de bu yegane uygarlığa katılması gerekir. Memleketimizi çağdaştırmak istiyoruz. Bütün çabamız Türkiye'de, çağdaş ve bağlı olarak Batılı bir hükümet meydana getirmektir. Uygarlığa girmek isteyip de Batı'ya katılmamış ulus hangisidir?"*⁶ Böylece Atatürkçü düşünce sisteminde yer alan kültür anlayışının yapısının ana hatları ortaya çıkmıştır. Yeni kültür Batılı olacaktır. Hatta Onuncu Yıl Nutku'nda, *"...yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız"* diyerek toplumun ulaşması gereken seviyeyi göstermiştir.⁷

Atatürkçü düşünce sisteminin kültür anlayışının bir başka boyutu da milliyetçilik ilkesinde dile getirilen "kültürel birlik" olgusudur. Bu olgu, Türk toplumu için hayati önem taşıyan milletin bölünmemesi, temel ilkesini yansıtmaktadır.⁸ Kültürel alanda Atatürkçülük, kültür birliğini sağlayarak, Türk kültürünün millileşme ve evrensel boyutlara ulaşma mücadelesi vermiştir.

Atatürk kültürü geniş tabana yayarak, ülkeyi bütünleştirme ve millileştirme hedefini koymuştur. İlk olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki eğitim

⁴ Yüksel, a.g.e., s.256.

⁵ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1984, s.271-272.

⁶ *Atatürkçülük I (Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri)*, İstanbul, 1997, s.348.

⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Ankara, 1997, s.318.

⁸ Yüksel, a.g.e., s.262.

kurumlarının tamamını Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlamış, böylece eğitimde kültür bütünlüğünü ve ülkü bütünlüğünü sağlamıştır.⁹ Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretimin birleştirilmesi, Türk Devrimi ile eğitimdeki ikililiğe son verilmesi ilk büyük kültür atılımı olarak değerlendirilebilir. Türk hukukunun skolastik yapıdan çıkarılarak, çağdaş temeli olan hukuk sisteminin getirilmesi, Medeni Kanunun kabulü ile kadınlara sosyal ve kültürel hayatta aktif bir rol verilmesi, kadın haklarının tanınması, kadınların siyasi haklara sahip ve her alanda erkeklerle eşit olması, Türk dili ve Türk tarihi alanında yapılanlar, Yeni harflerin kabul edilmesiyle herkesin kolayca öğrenebileceği bir alfabeye kavuşması, yapılan önemli devrimler arasındadır. Mustafa Kemal Paşa'nın devrimlerini gerçekleştirirken Türk toplumunu çağdaşlaştırırken, karşısına çıkan en büyük engellerden birisi, halkın büyük çoğunluğunun okuma-yazma bilmemesidir. Dolayısıyla yeni harflerin kabul edilmesiyle okuma-yazmanın ülkede yaygınlaştırılması, yapılacak devrimlerin anlaşılmasında ve uygulanmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca alfabe değişikliği ile ulusal kültürün tabana yayılması sağlanmış, dilde sadeleşme hareketi ile halk dili ile aydın dili ve yazı diliyle konuşma dili arasındaki farklılık azaltılarak kültürel bütünlüğün sağlanmasında önemli bir katkı sağlanmıştır.¹⁰

Modern tarih anlayışının gündeme getirilmesi dil devrimi, laik kültür anlayışına aykırı olan bazı kurumların toplumsal hayattan çıkarılması (tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi), güzel sanatlara çağdaş anlamıyla önem verme ve toplumsal bir kurum haline getirme çalışmaları, halkçılık ilkesi doğrultusunda kültür ve eğitime yönelme çabaları, kültür hayatında yapılan önemli düzenlemelerdir.¹¹ Ayrıca yapılan devrimler halka dayandırılmak suretiyle gerçekleştirilmiş, böylece halkın devrimlere sahip çıkması ve yeni siyasi yapıya katkı sağlaması istenmiştir.

Türk Modernleşmesinde Atatürk'ün yaptıkları top yekun bir ihtilaldir. Atatürk'e göre her hareketimize, ilim zihniyeti, bütün kültüre şekil veren temel prensip ve bir hayat görüşü hâkim olmalıdır.¹²

Türkiye'de Cumhuriyetin kurulması ve birbirini izleyen devrim hareketleriyle hedeflenen amaç, çağdaş değerlere dayanan bir devlet yapısına ve

⁹ Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma", *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler ve Görüşler*, Haz: Mehmet Saray, Hüseyin Tosun, Ankara, 2005, s.113.

¹⁰ Çaycı, a.g.m., s.113.

¹¹ Yüksel, a.g.e., s.269.

¹² Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, 1998, s.129.

toplum yaşayışına kavuşmaktır. Cumhuriyetin ilanı ile çağdaşlaşmanın, birey, toplum ve devlet hayatında gözetilen ana amaç olduğu unutulmamalıdır.¹³ Atatürk döneminin önemli inkılapları, eğitim ve kültürel alandaki değişimler olmuştur. Ancak sosyal değişme, gündelik hayatı etkileyen yenilikleri getirmekte bu sebeple insan, değişimleri zorlayıcı olarak değerlendirilmektedir. Kişiler uzun süre içinde sosyalleşirken, öğrenip benimsediklerini değiştirmek istemezler.¹⁴ Bunun da göz ardı edilmemesi gerekir.

Soyadı ile ilgili açıklamalara geçmeden önce isim hakkında bazı noktalara değinmek gerekecektir. Hukuk açısından isim, kişiyi diğerlerinden ayıran ve onu toplum içinde belirleyen bir sözcüktür. Her insanın kendine özgü, diğer insanlara benzemeyen bir kişiliği vardır. Bu kişiliğin ve karakterin, diğer kişiliklerden ayrılması insanların bir isim taşıması ile olabilir. İnsanın kendi ismi üzerinde bir hakkı vardır ki buna şahsiyet hakkı denilmektedir. Hukuken bu hakkın başka birine devredilmesi mümkün değildir.¹⁵

İnsanların genelde iki çeşit ismi vardır. Bunlar öz adı ya da ön adı ile soyadıdır. Birincisi doğrudan kişinin kendisine ait olan isimdir. İkincisi de bir ailenin bireylerini başka ailelerin bireylerinden ayıran, bir kimsenin bağlı olduğu aileyi ve soyu belirten, böylece kuşaklar arasında bağlantıyı devam ettiren soyadıdır.¹⁶ Soyadı, aynı soydan başka bir kişiyle olan bağlantıyı, ailenin ortaya çıktığı ya da yerleştiği yöreni, bağlı olduğu ulus ya da kabileyi, aile mesleği gibi özellikleri belirtebilir. Soyadı kişiliği tamamlar. İsim, kişinin hem kendi ailesi hem de toplum içindeki yerini kesin çizgileriyle belirtmekle beraber, tek başına kullanıldığında belirsizlik ifade etmektedir.¹⁷ Soyadı ile birlikte hem kişinin hem de ailesinin toplum içerisindeki yeri belirtilmektedir. Bu durum zamanla doğal ve toplumsal bir zorunluluk haline gelmiştir. Soyadı bir bakıma aile adı da olduğundan önemlidir.

Soyadı kavramı değişik kültürlerde farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Örneğin, Çin’de daha M.Ö. 2852’de İmparatorluk buyruğuyla herkesin babadan geçen bir aile adı alması zorunluluğu getirilmiştir. Romalılar düzenli bir devlet kurduklarından öz adın yanında soyadını Batı toplumlarında kullanan ilk devlet olmuştur. İnsanın bir öz adı olur ve bu ad o kimsenin çocuklarına ulaşamazdı.

¹³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi (1923-1938)*, 3. Kitap, Ankara, 1995, s.177.

¹⁴ Sulhi Dönmezer, “Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V, Sayı:15, Temmuz 1989, s.536.

¹⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, İstanbul, 1963, s.211.

¹⁶ “Soyadı”, *AnaBritannica Ansiklopedisi*, C.XIX, İstanbul, 1990, s.569; “Soyadı”, *Temel Türkçe Sözlük*, C.III, İstanbul, 1986, s.1219.

¹⁷ *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 2*, Editör: İhsan Güneş, Eskişehir, 2002, s.444.

Romalıların ileri bir şehir yaşamına geçmeleri, nüfusun artması, zamanla insanların aileleriyle bağlarını ispatlama zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Batı'da soyadı kurumu bu şekilde ortaya çıkmış, yaşamın bir ara durgunlaşması soyadı kullanımını ortadan kaldırırsa da XII. yüzyıldan itibaren soyadı alınması yeniden canlanmıştır. İngiltere'de ise bu süreç daha yavaş gelişmiştir. İlk isimlerin yetersiz kalmasıyla alınmaya başlanan soyadı, sonraki altı yüzyıl içerisinde topluma yerleşmiştir. Farklı kültürlerde ise soyadı alımı kanuni bazı yaptırımlarla gerçekleşmiştir. Türkiye'deki uygulama bu duruma örnek verilebilir. İsim, öz ad ve soyadından oluşan, kişinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, hukukta da bu konu düzenlenerek korunmuştur. Batı'da öz adı ve soyadı, kişiliğin bir parçası olduğu için hukuk bakımından korunmuştur. Bu koruma işi, kişilerin haklarını belirleyen medeni kanunla düzenlenmiştir.¹⁸ Çağdaş anlamda soyadı, insan hak ve özgürlüklerinin ortaya çıkmasıyla yaygınlaşmış, bugünkü durumuna ulaşmıştır.¹⁹

Türklerde çok eski zamanlardan başlayarak ön adı ya da öz adı alma alışkanlığı yerleşmiştir. Eski Türklerde dünyaya gelen çocuklara isim verme, şenlik içerisinde ve törenle gerçekleşmiştir.²⁰ Eski Türkler çocuklarına ad koymayı çok önemli bir olay kabul etmektedirler. Çocuğun adı ile alın yazısı arasında bir bağ olduğuna inanılmıştır. Eski Türklerde genellikle isim koyma, bir törenle yapılmış, bu törenler çeşitli kabile ve boylarda değişik bir şekilde meydana gelmiştir. Altay Türklerinde çocuğun adını babası vermiş, bu ad çoğu kez doğumdan sonra eve ilk gelen misafirin adı olmuştur. Ayrıca doğumdan sonra çocuğa söylenen ilk söz de zaman zaman isim olarak çocuğa verilmiştir. Örneğin, Balta, Kılıç, Konuk gibi. Dede Korkut hikayelerinde de belli bir yaşa gelen ve kahramanlık gösteren çocuğa yeteneğine göre isim verilmiştir.²¹ Çocuğun yaptığı kahramanlığın, ismi hak edecek bir yiğitlik olup, olmadığının herkesçe kabul edilmesi şarttır. Gerçek ismini alan çocuk, boyun bir üyesi olmaktadır.²² Dede Korkut hikayelerindeki kahramanların unvanlarından başka lakapları da vardır. Örneğin, Sarı Kılbaş, Bamsı Beyrek, Kara Budak gibi. Ayrıca Dede Korkut hikayelerinde genelde şu ifadelerle rastlanmaktadır: "...Oğuz begleri gelüp oğlanun üstüne yığnak oldular, tahsin dediler. Dedem Korkut gelsün, bu oğlana ad koysun, bilesince alup babasına varsun, babasından

¹⁸ "Soyadı", *AnaBritannica Ansiklopedisi*, s.569.

¹⁹ *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör: M. Derviş Kılınçkaya, Ankara, 2004, s.397.

²⁰ Güneş, a.g.e., s.445.

²¹ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988, s.278-279.

²² www.turan.org ; www.forumturka.net.

oğlana beglik istesün, taht alıversün dediler...Dedem Korkut gelür oldu, oğlanı alup babasına vardı."²³

Türklerde soyadına benzeyen sıfatların ne zamandan beri kullanıldığı, gelenek haline geldiği tam olarak bilinmemektedir. Anadolu ve Rumeli Türklerinde birçok kişi ailelerinin toplumdaki yerlerini gösteren ünlerini soyadı gibi kullanılmıştır. Bunlar, ata mesleği, bulundukları yörede yapılan hizmetler, yaşadıkları yerlerin isimlerinden ortaya çıkmış ve kullanılmıştır.²⁴ Ancak her insanın soyadına benzeyen bir sıfatı olmadığı gibi bu tür sıfat kullanma zorunluluğu da bulunmamaktadır. Bu nedenle resmi işler başta olmak üzere toplumsal ilişkilerde düzensizlik ve belirsizlik ortaya çıkmıştır. Nüfusun artmasıyla resmi işlemlerde, borçların ödenmesinde büyük zorluklarla karşılaşmaya başlanmıştır. Resmi kurumlar da bu karışıklığı gidermek için, kişilerin unvanlarını ya da baba adı ile birlikte isimlerini kullanma yoluna gitmiştir. Askeri okullarda öğrencinin doğum yeri bir çeşit soyadı yerine geçmiştir. Bütün bu uygulamalar, soyadının yerini tutmamıştır.

Türkler, aile ve hanedan unvanlarına çok bağlı değildir. Osmanlı padişahları da aile şöhretlerinden kuvvet alan kimselerin varlığına karşıydılar. Köylerde, kasaba ve şehirlerde aile adlarına rastlanmakla beraber, şehirlerde, aydınlar ve idareciler arasında aile adları (soyadları) kullanılmazdı.²⁵ Eski hanedanların ve Anadolu'da zamanında devlet kurmuş ailelerin isimleri zamanla kaybolmuştur. Dolayısıyla soyadına benzer kullanımlar, Türk ailelerinde eskiden beri var olmakla beraber, etkinliklerini yitirmiştir. Osmanlı Devleti'nde, göze çarpan ayan ve eşraf ailelerinin hükümet tarafından baskıya uğraması, Türkler arasında herkesin kendi ismi ile anılmasını neden olmuştur. Bu nedenle ne Gazi Mustafa Kemal Paşa ne de çevresindekilerin aile adı veya soyadı yoktur.²⁶

Osmanlı Devleti'nde soyadı zorunluluğu yoktu. Bunun yerine değişik lakaplar kullanılmıştır. Anadolu ve Trakya'da Katırcıoğlu, Çatıroğlu, Fıçıoğlu, Değirmencioğlu, Tarakçıoğlu gibi lakaplarla anılan birçok aileye rastlanmaktadır. Bir görüşe göre bu lakaplar soyadının yerini tutmaktadır.²⁷ Aileden gelen, dini, sosyal, siyasi kaynaklı olan bu lakaplar, zamanla yeterli gelmemiştir. Ayrıca kişileri rencide edecek, onların bazı eksikliklerini dile getiren lakaplar da

²³ Haz: Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 2000, s.7.

²⁴ Güneş, *a.g.e.*, s.445.

²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III (1922-1938), İstanbul, 1978, s.465.

²⁶ Aydemir, *a.g.e.*, s.465.

²⁷ M.Şakir Ülkütaşır, "Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bunu Kim Buldu?", *Milli Kültür*, Kasım, Aralık, 1980, Sayı:6-7-8, C.II, Ocak 1981, s.5.

kullanılmıştır. Örneğin, kör, topal, uzun, kısa, kel ya da köken belirten Arnavut, Rum gibi. Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer yerlerde milliyetleri bildiren soyadları yürürlükteydi. Arnavutzadeler, Boşnakzadeler gibi. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerde soyadı kullanılmaktadır. Günlük hayatta karışıklık ve birçok zorluk yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde insanlar arasında bu konuda sıkıntılar artmış, bu tür sorunların giderilmesi için zamanla ismin yanında baba adı ve doğum yeri kullanılmaya başlanmıştır. Ancak okul, fabrika ve askeri birliklerde sıkıntılar çoğalmış, aynı baba adı ve memleketten gelenlerin sayıca artması, durumu giderek zorlaştırmıştır. Batı ise insanlar arasında oluşabilecek karışıklığa son vermiş ve soyadı kullanılarak bu tür olumsuzlukları ortadan kaldırmıştır.

Soyadı Kanunu'nun çıkarılması ile sosyal alanda yapılan devrimin özelliği, milli birliği sağlamaktır. Amaçlar arasından Soyadı Kanunu ile vatandaşların birbirinden ayırt edilmelerinin sağlanması ve farklı kimliklere sahip olan halkta milli bilincin oluşturulması da yer almaktadır. Kültür alanında, kılık-kıyafette, hukukta, teknikte ve hayatımızın her döneminde Batı uygarlığına uyum sağlama çabasında, soyadının ayrı bir yeri vardır. Aynı zamanda bu kanun, Türkçenin yaygınlaştırılmasında da bir araç olarak kullanılmıştır.²⁸

1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanununda kişi adının korunmasına yönelik hükümler yer almıştır. Kanunun uygulanmaya başlaması ile kişilik haklarının önemli bir kısmı güvence altına alınmış olunacak, toplumsal ilişkilerde vatandaşın resmi işlemlerine kadar yeni bir düzenleme başlayacaktır. Soyadı kullanmak, kanuni bir zorunluluk olmadığından, Medeni Kanun ile gerçekleştirilmek istenen hedefe ulaşılamamış ancak Soyadı Kanununa zemin hazırlanmıştır. Medeni Kanun'da aile isimlerinin soyadı olarak alınması hükmü konulmuş, bu hüküm tam olarak hayata geçirilememiştir. Soyadı Kanunu, geç bir tarihte tasarı olarak hazırlanmış ve Meclise sunulmuştur. Tasarının gerekçesinde, aile adlarının isteğe bırakılmasının toplumda karışıklığa yol açtığı, soyadı kullanımının zorunlu hale getirilmesiyle bunun ortadan kalkacağı belirtilmiştir.²⁹

Osmanlı Devleti sona erip, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra farklı milliyetleri belirtilen aile adları yadırganmaya başlanmıştır. Soyadı Kanunu ile bu duruma bir çözüm bulunmuş, halkın eşitliğine dayanan Cumhuriyet yönetiminde soyluluk ifadesi olarak kullanılan zade gibi lakaplar da ortadan

²⁸ *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi*, Editör: Cemil Öztürk, Ankara, 2005, s.215.

²⁹ Kılınçkaya, a.g.e., s.398.

kalkmıştır.³⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yapılan devrimlerle yeni bir toplumsal düzen oluşturulurken, lakaplar konusuna önem verilmiş; insanlar arasında kişi ya da sınıf üstünlüğü ifade eden lakapların kaldırılması bunun için gerekli düzenlemelerin yapılması çalışmalarına başlanmıştır. Toplumda insanlar aile isimleri, lakaplar ya da baba adları ile anılmakta idiler. Aynı ismi taşıyan kişileri birbirinden ayırmak, küçük takma isimle olmuştur. Yabancılarla ilişkilerde bulunanlar ise genelde baba adı olmak üzere iki isim kullanmıştır. Mili Mücadele sonunda altı tane Kazım Paşa ve İstiklal Mahkemesi üyeleri arasında dört tane Ali Bey vardır.³¹ Toplumdaki kargaşalık 1934 yılına kadar devam etmiş, 21 Haziran 1934 tarihinde 2525 sayılı Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesiyle kargaşalık sona ermiştir. Soyadı Kanunu, hazırlık dönemi nedeniyle 2 Ocak 1935'te yürürlüğe girebilmiştir.

Soyadı Kanununda şu hükümler vardır:

*"1-Her Türk öz adından başka soyadını da taşımaya mecburdur. 2-Söyleyişte, yazışta, imzada öz ad önde, soyadı sonda kullanılır. 3-Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz. 4-Soyadı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin reisi kocaya aittir. 5- Mümeyyiz olan reşit soy adını seçmekte serbesttir. 6- En büyük mülkiye memurunun vereceği müzekkere üzerine Cumhuriyet Müdde-i Umumisi, üçüncü maddedeki memnuniyete uygun olmayarak soy adı kullananların bu adı değiştirmelerini ve tarihte ün almış olanlara ilişik anlatılan adların, ihlafını iddia ile kullanılmamasını mahkemeden isteyebilir. Kanunla tayyün eden unvanlar mahfuzdur..."*³²

Kanunda belirtildiği gibi kısa bir zaman içinde bütün aileler soylarını belirten soyadlarını almıştır. Bu soyadları nüfus sicillerinde de kayıt altına alınmıştır. Kanunda ırk ve kabile adları, gülünç ve kötü kelimeler dışında soyadı seçiminde kişiler serbest bırakılmıştır. Soyadı seçiminde çıkacak anlaşmazlıkları düzeltmek ve soyadı seçemeyenlere soyadı verilmesi, annesi ve babası belli olmayan çocuklara isim verilmesi, bir ismin kanuna uygun olup olmadığına karar verme yetkisi, kişilerin bağlı olduğu ve ana kütüğün bulunduğu yerin, en büyük mülki memuruna aittir.³³ Soyadı alınması işleminin gereği gibi yapılmasına özen gösterilmiş, kanunda belirtilen hükümlere

³⁰ Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar (1922-1938)*, Ankara, 1969, s.326-327.

³¹ Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara, 1998, s.54.

³² T.C. Resmi Gazete, Kanun No:2525, 2 Temmuz 1934, Sayı:2741, s.4075; Soyadı Kanunu 15 maddeden oluşmaktadır. Bahir Mazhar Ertüreten, *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, İstanbul, 2004, s.121-124.

³³ T.C. Resmi Gazete, Kanun No:2525, 2 Temmuz 1934, Sayı:2741, s.4075.

uyulmaması halinde uygulanacak cezalar da belirtilmiştir.³⁴ Kabul edilen kanunla, öz adın önde soyadın sonda kullanılacağı, rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle genel ahlaka uymayan, iğrenç ve gülünç olan soyadlarının kullanılamayacağı karara bağlanmıştır. Bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren altı ay sonra yürürlüğe girecektir. İçişleri Bakanı, kanun hükümlerinin uygulanmasından sorumludur.³⁵ Bu kanunda, kanunun uygulanma şekli belirtilmiştir. Her aile iki yıl içinde soyadı alacaktır. Bu süre içinde soyadı almayanlara hükümet tarafından soyadı verilecektir. Dolayısıyla 1935 yılı ve sonrasında toplumsal ilişkiler ve resmi işlemlerde düzen sağlanmıştır. Böylece Medeni Kanunda kişilik hakları ile ilgili hükümler tam olarak bir işlerlik kazanmıştır. Bir görüşe göre de Cumhuriyet döneminde düzenlenip, kabul edilen Soyadı Kanunu, eski sosyal bir Türk geleneğinin düzenli ve kanuni bir şekle sokulmasıdır.³⁶ Türk ailelerinde soyadı eskiden beri vardı, ancak etkinliğini kaybetmiştir.³⁷

Soyadı alınması için vatandaşlara belli bir süre verilmiş, bu süre içinde bir soyadı almayanlara, vali, kaymakam ya da onların yetki verdikleri görevliler tarafından birer soyadı verileceği kanunen hükme bağlanmıştır.³⁸

Aynı yıl kabul edilen başka bir kanunla öz adın yanında kullanılan ve toplum içindeki bazı derece ve ayrıcalıkları ifade eden unvanlar da kaldırılmıştır. 26 Kasım 1934'te kabul edilen bu kanun, Soyadı Kanunu'nu tamamlar niteliktedir. Çünkü kanunla toplumsal eşitliği ortadan kaldıran, kişiler arasında ayrıcalıkları ifade eden unvanlar yasaklanmıştır. 2590 numaralı kanuna göre; Ağa, Hacı, Hafız, Efendi, Molla, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Ayrıca bu lakap ve unvanların soyadı olarak alınması da engellenmiştir. Erkek ve kadınların, kanun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adları ile anılmaları usulü getirilmiştir.³⁹ Bu uygulama, vatandaşlar arasında mutlak eşitlik ilkesini gözetmiş, Cumhuriyetin temel değerlerine uygun bir yapılanma içerisinde gelişmiştir. Kanunun uygulanmasına ilişkin çıkarılan Soyadı Nizamnamesi'nde; alınan soyadlarının en geç 2 Temmuz 1936'da nüfus kayıtlarına geçirilecek, söylenişte, yazıda ve imzada önce öz ad, sonra soyadının yazılacağı ifade edilmiştir. Kişilerin soyluluk ve dinsel sıfatlar kullanarak birbirlerine karşı eşitsizliğin sürdüğü izlenimini vermek de yasaklanmış, askeri rütbelere dışında sivil rütbe, nişan ve

³⁴ *Düstur*, Üçüncü Tertip, C.XV, s.1282-1283.

³⁵ *T.C. Resmi Gazete*, Kanun No:2525, 2 Temmuz 1934, Sayı:2741, s.4075.

³⁶ *Ülkütaşır, a.g.m.*, s.5.

³⁷ Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara, 2007, s.263.

³⁸ Yazman, *a.g.e.*, s.328.

³⁹ Erüreten, *a.g.e.*, s.111.

madalyalar da kaldırılmıştır.⁴⁰ Ayrıca kanunla Türklerin yabancı devlet nişanı taşıyamayacakları da hükme bağlanmıştır. Yine bu kanun kapsamında Mareşal, General, Amiral gibi askeri rütbelerin Osmanlıca karşılığı olan kelimeler yasaklanmış, unvanlar ile askeri rütbelerin karşılıklarının Yüksek Askeri Şura kararı ve hükümetin onayı ile yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.⁴¹

Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir soyadı alma gereği ortaya çıkmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, gerek kendi soyadı gerekse arkadaşlarının soyadları konusunda ciddi çalışmalar yapmıştır. Atatürk'ün sofrasında ve CHP Meclis grubunda Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya uygun bir soyadı bulmak için bazı ileri gelen dil uzmanları ve tarihçilerin katılmasıyla toplantılar yapılmış ve uzun tartışmalardan sonra "Atatürk" soyadı en beğenilen ad olarak kararlaştırılmıştır. Atatürk soyadı ortaya çıkana kadar şu soyadları bulunmuştur: Etel-Etil: Atilla'nın asıl adı Etel olup, büyük nehir, ırmak anlamına gelmektedir. Etealp, Arız, Korkut, Ulaş, Yazır, Emen, Çoğuş, Salır (buraya kadar saydıklarımız değişik dönemlerde yaşamış, Türk kahramanlarının adlarıdır), Begit (sağlam), Ergin (irfan sahibi), Tokuş (bir Türk büyüğünün adı), Beşe (seçkin) gibi isimlerdir.⁴² Buradaki isimler, Atatürk'e bildirilmiş, Atatürk de: "*arkadaşlarla bir kere konuşalım*" diyerek konu bir daha görüşülmeye bırakılmıştır.

Çankaya'da yapılan son toplantıda, Saffet Arıkan'ın bir yazıda kullandığı ifade edilen Türkata, Türkatası isimleri Atatürk'e bildirilmiş, Atatürk de arkadaşlarının fikrini almak istemiştir.⁴³ Bunun üzerine söz alan milletvekili Naim Hazım Onat şöyle demiştir: "*Türkata, Türkatası gerek yazılıştta gerekse söylenişte bana biraz tuhaf geliyor. Arkadaşlar biliyorsunuz, tarihimizde bir 'Atabey' unvanı vardır. Anlamı da askerlikte müşaviri, hocası demektir. Bu unvanı taşıyan birçok Türk büyüğü vardır. Biz de Türk'e her alanda atalık etmiş, Türklüğü kurtarmış, istiklaline kavuşturmuş olan büyük Gazimize 'Atatürk' diyelim, bu soyadını verelim. Bu bana, şivemize de munis, daha uygun gibi geliyor*".⁴⁴

⁴⁰ Erüreten, *a.g.e.*, s.112.

⁴¹ *Düstur*, Üçüncü Tertip, C.XVI, Ankara, 1935, s.4-7; Erüreten, *a.g.e.*, s.111.

⁴² Ülkütaşır, *a.g.m.*, s.6; Turhan Aytul, "Atatürk'e Verilmek İstenen İsimler", *Her Yönüyle Atatürk*, Haz: Avni Altınır, İstanbul, 1981, s.77.

⁴³ Ülkütaşır, *a.g.m.*, s.6.

⁴⁴ Aytul, *a.g.m.*, s.77; Ülkütaşır, *a.g.m.*, s.6; Granda ise hatıralarında Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Saffet Arıkan'ın Dil Bayramı nedeniyle 26 Eylül 1934'te "Ulu Önderimiz Atatürk Mustafa Kemal" diye başlayan bir konuşma hazırladığını, Mustafa Kemal Paşa'nın bu metindeki "Atatürk" sözünü çok beğenip, ne güzel buluş diye nitelediğini ifade etmektedir. Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, İstanbul, 1973, s.37.

Soyadı Kanunu'nun kabulünden sonra T.B.M.M. ilk önce Mustafa Kemal Paşa'ya Türk milleti için O'nun ne ifade ettiğini gösteren nitelikte bir soyadı vermiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadı, 24 Kasım 1934'te kabul edilen ayrı bir kanunla verilmiştir. Bu kanun şu şekildedir:

1- Kemal öz adlı Cumhuriyet Reisimize Atatürk soyadı verilmiştir. 2- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. 3- Bu Kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur" denmektedir.⁴⁵

T.B.M.M. milleti temsil ettiğinden, bu soyadı Gazi'ye milleti tarafından verilmiş, Soyadı Kanunu T.B.M.M.'de oy birliği ile kabul edilerek, Atatürk soyadı sadece Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. T.B.M.M. her türlü suiistimale karşı başka bir kanunla önlem almıştır. Atatürk'ün İsmet Paşa'ya İnönü soyadını verdiğini bildiren mektup üzerine İsmet Paşa da 26 Kasım 1934'te İnönü soyadını almıştır.⁴⁶ 17 Aralık 1934'te çıkarılan başka bir kanunla bu soyadının önüne ve arkasına ekler takılarak, başkalarının bu soyadını kullanması yasaklanmıştır. Dolayısıyla başka birinin ya da Atatürk'ün en yakın akrabalarının bile bu soyadını kullanması mümkün değildir.⁴⁷ 17 Aralık'ta kabul edilen kanun şudur:

*"1-Kemal ön adlı Türkiye Cumhuriyeti reisi'ne 24.11.1934 tarih ve 2587 sayılı kanunla verilmiş olan Atatürk soyadı, yalnız ve tek şahsına mahsustur. Hiç kimse tarafından hiçbir suretle bir kimseye verilemez. 2-Atatürk adının başına ve sonuna başka söz konularak öz soyadı alınamaz ve kullanılamaz. 3-Bu kanun 24.11.1934 tarihinden başlar. 4-Bu kanunun hükmünü yerine getirmeye Dahiliye Vekili memurdur."*⁴⁸

Atatürk kendisine verilen soyadını ilk defa Sümerbank'ın açtığı bir sergide hatıra defterine yazmıştır. 8 Kasım 1934 tarihini taşıyan bu yazı ve soyadı, kendisine verilen soyadının kanun olarak kabul edilmesinden önce kullanılmıştır.⁴⁹

Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesiyle Hanzade, Paşazade, Beyzade gibi isimlerle, Arnavutoğlu gibi genel olarak milliyet gösteren isimler, Çerkez Hasanoğlu, Boşnak İbrahimioğlu gibi isimler kullanılmayacaktır.⁵⁰ Ayrıca, yan, of, ef, iç, is, dis, pulos, aki, zade, mahtumu, velet ve bin gibi farklı milliyet

⁴⁵ T.C. Resmi Gazete, 27 Kasım 1934, Kanun No:2587, Sayı:2865, s.4496.

⁴⁶ Türkler, C.XVI, Ankara, 2002, s.375.

⁴⁷ Güneş, a.g.e., s.446.

⁴⁸ T.C. Resmi Gazete, 24 Aralık 1934, Kanun No:2622; Erüreten, a.g.e., s.125-126.

⁴⁹ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, İstanbul, 1954, s.25.

⁵⁰ Aydemir, a.g.e., s.465.

anlatan ve başka dillerden alınan ek ve sözcüklerin kullanılması da yasaklanmıştır.⁵¹ Belirtilen eklerin yerine soyadına, -oğlu ya da -gil eki getirilebilecektir. Hatta tarihte ün kazanmış olanlarla, kanunla verilen unvanlara ait soyadlarında oğlu kelimesinin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir.⁵² Ayrıca bir aşiret ya da kabile ile bağlantıyı anlatan soyadlarının kullanılmaması ve buna benzer bir soyadının yeniden alınması yasaklanmıştır. Soyadı Kanunu'nun uygulanmasında; CHP Genel Merkezi, Halkevleri ve öğretmenlere büyük görevler düşmüş, kişi ve kurumlar aracılığıyla soyadı alınmasının hızla hayata geçirilmesi sağlanmıştır.

Yeni alınacak soyadlarının, Türkçe olma zorunluluğu vardır. Soyadı seçme ödevi ve hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir.⁵³ Soyadının değiştirilmek istenmesi durumunda, bunun ancak mahkeme kararı ile olacağı, Medeni Kanunda yer alan hükümlere göre bu değişikliğin yapılacağı belirtilmiştir. Örneğin, bir kasaba ya da nüfus memurluğu bölgesinde aynı soydan olmayanlar, aynı soyadını seçmişlerse, nüfus memurluğuna ilk başvuran ailenin isteği dikkate alınmış, diğer aile farklı bir soyadı almak zorunda kalmıştır. Herkesin farklı bir soyadı alması gerekliliği benimsenmiştir. Ancak aileler aynı soyadını almakta ısrar ederse, o zaman soyadının başına ya da sonuna büyük, küçük ifadesi konmuş ya da başa ve sona eklenen bir ekle farklılık yaratılmıştır. Örneğin, soyadlarının başına ya da sonuna, Öz, Alp, Soy, Er, En, El gibi birçok takı eklenmek suretiyle yeni soyadları türetilmiştir. Örneğin, bir aile Akman soyadını aldıysa, diğerine Özakman denmiştir. Bazıları dedelerinin namı diye Keleşoğlu, Buçukoğlu gibi eski adları almakta bir sakınca görmemiştir. Bazıları da dede, baba ya da kendilerinin işi ve mesleği ile ilgili bir soyadı seçmiştir. Dülger, Ekmekçi, Tahtacı, Sürücü, Demirci, Saraçoğlu, Bakırcıoğlu alınan soyadlarına birer örnektir.⁵⁴ Bazı kişiler de kendi ya da aile büyüklerinden birinin savaşta başarı gösterdiği bir yerin adını soyadı olarak seçmiştir ki, Conker, Çölaşan, Çalışlar buna örnek verilebilir. Şehir, kasaba, bölge, nehir ve dağ adlarını soyadı olarak alanlar da bulunmaktadır. Buna; Kula, İzmirli, Egeli,

⁵¹ Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber Devrimler Olaylar ve Anılar (1922-1938)*, 1969, s.327.

⁵² Yazman, *a.g.e.*, s.327.

⁵³ Soyadı seçilmesi görevinin evlilik birliği reisi kocaya aittir hükmü 2001 yılı Kasım ayında Medeni Kanun'da yapılan düzenlemelerle değiştirilmiştir. Yeni Medeni Kanunu'nun 187. maddesinde "Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir" denilmektedir. *Türk Medeni Kanunu*, Ankara, 2002, s.57.

⁵⁴ Yazman, *a.g.e.*, s.330.

Menderes, Kızılırmak, Gediz, Altay, Toros örnek gösterilebilir. Kısacası, tarih, coğrafya meslek, savaş, doğa isimlerinden etkilenip, bunlarla ilgili olarak birçok soyadı alınmış, bunların yanında son anda hiçbir anlama gelmeyen uydurma sözcükleri kendilerine soyadı olarak seçenler de olmuştur.

Atatürk doğumundan ölümüne kadar çeşitli isimler kullanmış, son kartvizitinde “Kamal Atatürk” isminin yazılı olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵ Granda, hatıralarında Kamal adını hiç beğenmediğini söylemektedir.⁵⁶ Kamal, kale anlamına gelmekte, bu isim Öz Türkçe akımının yoğun olduğu günlerde Atatürk tarafından kullanmıştır.⁵⁷

Atatürk’ün öz adı Mustafa’dır. Arapça seçkin anlamına gelen bu isim, tarihte birçok kişi tarafından kullanılmıştır. Atatürk’e Mustafa adının verilmesini kız kardeşi Makbule Hanım hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

*“Ağabeyime isim koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam bunların hiçbirini beğenmeyerek, ağabeyimin adını Mustafa koymuş... Bunun sebebi de babam küçükken kardeşi Mustafa’nın salınacağını sallarken onu düşürüp, ölümüne sebep olmuş...Kardeşinin hatırasını yaşatmak için ağabeyime Mustafa adını koymuştur. Bu suretle kulağına Mustafa okumuşlar... Ağabeyim kundakta iken çok sakın imiş. Çok ağlamazmış.”*⁵⁸ Atatürk’e Türk geleneklerine uygun, milli ve manevi motiflerle süslü, isim verme töreni yapılmıştır.

Atatürk’e, Kemal adının öğretmeni tarafından verildiği bilinmektedir. Kemal, Arapça bilgi ve erdem bakımından olgunluk, yetkinlik, erginlik, eksiksizlik, en yüksek değer gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁹ Mustafa Efendi, Matematik dersine meraklı olan öğrencisine arada bir fark olsun diye Kemal adını vermiştir. Selanik Askeri Rüştiyesinde öğrenci iken matematik öğretmeni bir gün, *“oğlum senin adın Mustafa, benim de. Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı. Bundan sonra adın Mustafa Kemal olsun”* diyerek bu ismi vermiştir.⁶⁰

Atatürk uzun yıllar Mustafa Kemal ismini yazarken ve imza ederken kısaltarak M. Kemal olarak kullanmış, birçok yazıda M. Kemal adı yer almıştır.

⁵⁵ Granda, a.g.e., s.35.

⁵⁶ “Kamal; kale duvarı, sur”, K.K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Türkçeye Çev:Abdullah Taymas, C.II (K-Z), Ankara, 1998, s.393; Granda, a.g.e., s.39.

⁵⁷ Aydemir, a.g.e., s.466.

⁵⁸ Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul, 1958, s.27.

⁵⁹ *Türkçe Sözlük 2, (K-Z)*, TDK, Ankara, 1998, s.832.

⁶⁰ Uluğ İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı, I. Cilt (1881-1918)*, Ankara, 1980, s.4; A. Afetinan, *M.Kemal Atatürk’ten Yazdıkları*, İstanbul, 1971, s.4-5; Şapolyo, a.g.e., s.39.

1916'da Çanakkale Cephesinde gösterdiği başarılarından sonra rütbesi tuğgeneralliğe yükselen Atatürk, 'Paşa' rütbesini, ölümüne kadar sıfat olarak taşımış, yakınları ve çevresi kendisine Mustafa Kemal Paşa olarak hitap etmiştir.⁶¹

Atatürk, Milli Mücadele'den sonra adını uzun bulmuş ve daha çok Kemal adını kullanmıştır. Soyadı Kanunundan sonra yeni harflerle yazılmış olarak aldığı nüfus cüzdanında, adı sadece Kemal olarak yazılmıştır. 'Atatürk' soyadının verildiği kanunda öz adı Kemal olarak ifade edilmiştir.⁶²

Sakarya Meydan Savaşı'nın kazanılmasından sonra T.B.M.M. 19 Eylül 1921'de çıkardığı bir kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya Mareşal rütbesi ile Gazi unvanını vermiştir. Gazi, savaş kazanan büyük komutanlara verilen bir unvandır. Atatürk, Gazi unvanını çok beğenmiş ve birçok imzasının başına ya da üstüne 'Gazi' diye yazmıştır. Zamanla bu imza, 'Gazi M. Kemal Paşa' olarak kısaltılmış, 'Gazi Paşa' ve en sonunda 'Gazi' olarak devam etmiştir.⁶³ Gazi kelimesi halk tarafından da çok beğenilmiş, birçok şiir, kitap ve konuşmalarda, bu kelime tek başına yeterli olmuştur. Mustafa Kemal Paşa sarışın olduğundan bir ara kendisine Sarı Paşa da denmiştir.⁶⁴ Atatürk'ün ölümünden sonra C.H.P. partinin değişmez genel başkanı anlamında 26 Aralık 1938'de yaptığı Olağanüstü Kurultayda, Atatürk'e "Ebedi Şef" unvanını vermiştir.⁶⁵

T.B.M.M., 24 Kasım 1934 günkü oturumunda Malatya milletvekili İsmet Paşa ve yirmi iki arkadaşı, Meclis Başkanlığı'na Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Atatürk soyadı verilmesiyle ilgili kanun teklifi vermiştir.⁶⁶ Kanun görüşüldükten sonra 24 Kasım 1934'te Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, Atatürk soyadı verilmiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa da Atatürk adını kullanmaya başlamıştır. Ancak aralık ayında çıkarılan bir kanunla Atatürk soyadının başkaları tarafından kullanılması engellenmiş, bazı unvanlar da kaldırılmıştır. O tarihten başlayarak "Gazi Mustafa Kemal Atatürk" ifadesi kısaltılarak, "M. Kemal Atatürk" daha sonraları da "Kemal Atatürk" resmi yazışmalarda geçmeye başlamıştır.⁶⁷ Zamanla imzalarını K. Atatürk diye atmaya başlamış, sonraki günlerden başlayarak günümüze değin, Türk halkı kurtarıcısını, Atatürk olarak anmaya devam etmiştir.

⁶¹ Granda, *a.g.e.*, s.36.

⁶² *T.C. Resmi Gazete*, 27 Teşrinisani 1934, Sayı:2865, s.4496.

⁶³ Granda, *a.g.e.*, s.36-37.

⁶⁴ Kerim Yunt, "Atatürk'ün Aldığı Ad ve Sanlar", Haz:Avni Altınar, *Her Yönüyle Atatürk*, İstanbul, 1981, s.79-80.

⁶⁵ Yunt, *a.g.m.*, s.80.

⁶⁶ Yalçın, Akbıyık vd., *a.g.e.*, s.265.

⁶⁷ Yunt, *a.g.m.*, s.78-80.

Mustafa Kemal Paşa, Soyadı Kanunu'nun çıkmasından sonra herkesin soyadı alması gereği üzerinde durmuş, birçok tanıdığına soyadı vermiştir.⁶⁸ Atatürk'ün soyadı konusunda çok meraklı olduğu ve birçok kişinin Atatürk'ten soyadı alma hevesinde olduğu, O'nun da kimseyi kırmadığı ifade edilmiştir. Atatürk, kişilerin hal tercümeleri ve başlarından geçen bazı olaylardan esinlenerek, değişik soyadları bulmuş ve bunları armağan etmiştir.⁶⁹ Kazım Özalp hatıralarında, Atatürk'ün bir ara kendisine "Sakarya" soyadını düşündüğünü, ancak adının "Alp Kazım" olması nedeniyle "Özalp" soyadının uygun bulunduğunu anlatmaktadır.⁷⁰ Ayrıca bazı soyadları kendiliğinden oluşmuş; Kılıç Ali, "Ali Kılıç" şekline dönüşmüştür. Bazı soyadlarındaki yanlış anlamalar da sonradan düzeltilmiştir. İş Bankası Müdürü, Muammer Bey'e işinin eri olduğundan "İşer" soyadı verilmiş, bu soyadı sonraları yanlış anlamlara çekildiğinden, "Eriş" olarak değiştirilmiştir. Meclis'te çok konuşan Besim Bey'e "Atalay" soyadı verilmiştir. Sürekli üzgün görünen karamsar kişilere, "Üzman", neşeli ve sürekli iyimser görünenlere de "Gülman" soyadının verildiği belirtilmiştir.⁷¹

Atatürk'ün verdiği soyadlarına örnek verecek olursak: İsmet (İnönü), Fahri (Korutürk), Falih Rıfkı (Atay), Fethi (Okyar), Mahmut Esat (Bozkurt)⁷², Fahrettin (Altay), Tevfik Rüştü (Aras), Recep (Peker), Salih (Bozok), Nuri (Conker), Ahmet Cevat (Emre), Refik (Saydam), Cevat Abbas (Gürer), Naim Hazım (Onat), Ali Canip (Yöntem), Vasıf (Çınar), Ali (Çetinkaya), Ruşen Eşref (Ünaydın), Kazım Paşa (Özalp), Ali Saip (Ursavaş), İbrahim Necmi (Dilmen), İhsan (Çalışgüven), Saim Ali (Dilemre), İhsan (Doruk), Mehmet Rüştü (Egel), İbrahim (Ergüven), Behiç (Erkin), Hüsrev (Gerede), Sabiha (Gökçen), Afet (İnan), Cevat Abbas (Gürer), İbrahim Tali (Öngören) örneklerini çoğaltmak mümkündür.⁷³

Konuyla ilgili olarak birkaç anekdot aktaracak olursak: Atatürk bir gece sabaha karşı habersiz bir şekilde Alanya'ya gitmiştir. Üç beş kişi bir arada kalacak yer ararken, durumu gören bir jandarma eri Atatürk'ün geldiğini Kaymakama haber vermiştir. Kaymakam alelacele hazırlanarak Atatürk'ün

⁶⁸ Ülkütaşır, *a.g.m.*, s.7; Granda, *a.g.e.*, s.37.

⁶⁹ Yalçın, Akbıyık vd., *a.g.e.*, s.263-264.

⁷⁰ Kazım-Teoman Özalp, *a.g.e.*, s.55.

⁷¹ Kazım-Teoman Özalp, *a.g.e.*, s.54 -55.

⁷² Bozkurt-Lotus davasını kazanmasından nedeniyle Bozkurt soyadı, Atatürk tarafından verilmiştir. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s.558.

⁷³ Soyadları genelde kişilerin özelliklerine, yeteneklerine göre verilmiştir. Konu ile ilgili olarak hatıraların dışında şu esere bakılabilir; Eren Akçiçek, *Sevgili Atatürk ve Mustafa Kemal Olmak*, İzmir, 2003, s.100-119.

yanına gitmiştir. Telaşlı ve heyecanlı olduğu her halinden belli olmaktadır. Kaymakam bir ara bir şey anlatmaya başlamış:

"-Paşa Hazretleri! diye hitap edince Atatürk:

-Kaymakam Bey, Büyük Millet Meclisi'nin paşalık, beylik ve efendilik gibi unvanları bir kanunla kaldırmış olduğunu bilmiyor musunuz? der ve sonra yanındakileri göstererek ilave eder:

-Bu arkadaşlar mebustur. Dahiliye Vekilinden istizahta bulunurlarsa ne yapacaksınız? Deyince kaymakam bu latifeyi ciddiye almış ve:

*-Şu halde size ne diye hitap edeyim? diye sormuştur. Kaymakamın bu hali Atatürk'ün çok hoşuna gitmiş ve çok gülmüşlerdir."*⁷⁴

Atatürk, kendisine verilen soyadını çok sevmiş ve benimsemiştir. Gazetelerde "Ata" denildiğini okudukça: "Benim adım Ata değil, Atatürk'tür! Bazı gazeteler neden böyle yazarlar?" diye zaman zaman serzenişte bulunmuştur.⁷⁵

Fahrettin Paşa, Afganistan'ı ziyaret ettiği sırada kendisine: "Şimdi radyo söyledi, sizin Millet Meclisi Soyadı Kanunu kabul etmiş. Gazi Hazretlerine de Atatürk adını vermiş" demişlerdir. Fahrettin Paşa da: "Bir yanlışlık olmasın? Bizde Anayasa, Anais gibi isimler varsa da Gazi Hazretlerine böyle bir isim yakışık almaz. Acaba bir nokta hatası olmasın, malum ya Arap harflerinde Ana ile Ata arasında bir nokta farkı vardır, belki de Atatürk'tür."

"-Bilmem radyo böyle söyledi..." Yemek davetinden sonra tekrar telefon etmişler: "-Paşa siz haklıymışsınız. Radyo tashih etti: Atatürk'müş." Fahrettin Paşa, Atatürk'e telsizle bir tebrik yazısı yazmış, bunun üzerine: "-Siz de Altay oldunuz" cevabını almıştır.⁷⁶

Hamdullah Suphi: "Sofrada idik. Atatürk bana sordu: -Hangi soyadını aldın?, karşılık verdim: -Eski bir aile ismimiz vardır: 'Kocamemi!' Atatürk, 'Memi'nin 'Memo' ve 'Memiş' gibi Arapçadan geldiğini söylemiş ve ilave etmiştir: - Ben sana tam Türkçe bir isim vereyim, Hamdullah'ın çevirisi: Tanrıöver..." Atatürk, bu ismi kendi eliyle bir kağıda yazdı, kağıdı sofranın üzerinde duran gümüş bir tasın içine koydu ve: -Her ikisini andacım olarak sakla" demiş ve soyadını alışı bu şekilde anlatmıştır.⁷⁷

İran Şahı Rıza Pehlevi, Atatürk'ün misafiri olarak Türkiye'ye geldiği sırada, Ege gezisinde İzmir Valisi Kazım Paşa ile tanışmış, valiyi dinç ve

⁷⁴ Banoğlu, a.g.e., s.29.

⁷⁵ Kemal Arıburnu, *Atatürk'ten Anılar*, İstanbul, 1998, s.109.

⁷⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Ankara, 2008, s.471-472.

⁷⁷ Arıburnu, a.g.e., s.234.

hareketli görmüştür. Azeri Türkçesiyle valiye “*Maşallah Sen Dirik Paşa*” deyince, Dirik sözcüğü Atatürk’ün çok hoşuna gitmiştir. Atatürk, 10 Aralık 1934’te “*Kazım Dirik oldu*” ifadesiyle bir yazı yazmış, Kazım Paşa’nın soyadı böylece Dirik olmuştur.⁷⁸

Atatürk, ilk kadın pilotumuz Sabiha Hanım’a 19 Aralık 1934’te “Gökçen” soyadını vermiştir. Sabiha Gökçen hatıralarında bu soyadını almasını şöyle anlatmaktadır: “*Atatürk, her gece sofrasında bir dostuna, bir yakınına soyadı bulup veriyordu. Bazen şaka yolu takıldığı ve biraz da tersçe soyadları bulduğu kimseler oluyordu ama işi fazla uzatmıyor, hemen hedef aldığı kişinin gönlünü yapmasını biliyordu. O gece sıra bana gelmişti. Atatürk: “Eee, söyle bakalım Sabiha..” dedi. “Senin soyadın ne olsun?”, herkes yüzüme bakıyordu. “Siz ne emrederseniz o olsun efendim!” diye kekeleydim. Heyecanlanmıştım. Aklımdan bin bir şey geçiyordu ama bunların hiçbirini söylemeye cesaret edemedim. Atatürk bu yanıtlım üzerine elini çenesine dayayarak bir süre düşündükten sonra: “Sana Atatürk kızı soyadını vermek istedim ama..” dedi. Fakat bu “amanın” sonunu getirmedi. Eline bir kağıt ve kalem alıp şunu yazdı: “GÖKÇEN...” O gecedan sonra artık Sabiha Gökçen oldum...” Sabiha Gökçen Atatürk’ün neyi düşünerek bu soyadını kendisine uygun gördüğünü bilmediğini, ancak soyadını aldıktan yaklaşık bir yıl sonra göklerle buluşup, havacılığa başladığını anlatmaktadır.⁷⁹*

Deniz Harp Akademisi mezunu olan Fahri Sabit Bey, bir gece Ankara’daki Karpiç adlı lokantada yemek yerken, Atatürk ve arkadaşları ile karşılaşmış, Atatürk’ün yanında olanlar, O’nu yabancı biri sanmışlardır. Atatürk, Fahri Sabit Beyle sohbet ettikten sonra soyadı alıp-almadığını sormuştur. Fahri Bey’in soyadı almadığını öğrenince de: “*Biz bu memlekette bir takım inkılaplar yaptık ve bunların korunmasını şahsiyet sahibi Türk Gençliğine emanet ettik. İşte bu gençlerden biri de sensin, sana Korutürk soyadını versek ne dersin?*” diyerek Fahri Sabit Bey’e bu soyadını vermiştir. Fahri Bey bu soyadını aldığıında duygularını: “*Fırtınalı geçen bir gecenin her türlü tahayyülün üstünde bir mükafatı belirmişti. Şükranla kabul edeceğimi ve bu ismi taşımakla hayatımda en büyük şerefi bulacağımı söyledim*” şeklinde ifade etmiştir.⁸⁰

Atatürk, Dr. Refik Bey’e, Saydam soyadını vermiştir. Refik Bey, ileri görüşlü, çalışkan ve kibar bir devlet adamı olup, yaptığı işleri söylemeyen ancak

⁷⁸ Akçiçek, a.g.e., s.106-107.

⁷⁹ Sabiha Gökçen, *Atatürk’le Bir Ömür Böyle Geçti*, Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel, İstanbul, 2000, s.76-77.

⁸⁰ Fahri Sabit Korutürk, “Atatürk’le Karşı Karşıya”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.XIII, Sayı:74-75-76, Kasım, Aralık, Ocak, 1973-1974, s.6.

söylediklerini gerçekleştiren biridir. Atatürk, Refik Bey'e içi dış bir olduğu ve şeffaflık anlamına gelen bu soyadını uygun görmüştür.⁸¹

İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Bey'e "Üstündağ" soyadı, Muhiddin Bey'in oğlunun sünnet düğününde, Atatürk'ün çocukla yaptığı bir konuşma sırasında ortaya çıkmıştır. Konuşma şöyle geçmiştir:

"-Oğlum adın ne senin?

-Üstün

-Üstün, Üstün nedir?

-Efendim Üstün çok yüksek bir şeydir.

-Dağ dağ gibi aslanların dolaştığı bir yerdir."

Atatürk çocuğun bu anlatımından çok hoşlanmış, gülmüş ve çocuğun sözünü ettiği 'dağ' kelimesini dikkate alarak, "soyadı bulundu! Muhiddin Üstündağ" demiştir.⁸²

⁸¹ Akçiçek, a.g.e, s.113.

⁸² Akçiçek, a.g.e, s.119.

Bibliyografya

A. Süreli Yayınlar

Düştur

T.C. Resmi Gazete

B. Kitap, Makale ve Bildiriler

- Afetinan, A., *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1984.
- Afetinan, A., *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul 1971.
- Akçiçek, Eren, *Sevgili Atatürk ve Mustafa Kemal Olmak*, İzmir 2003.
- Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Ankara 2008.
- Arıburnu, Kemal, *Atatürk'ten Anılar*, İstanbul 1998.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Ankara 1997.
- Atatürkçülük I (Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri)*, İstanbul 1997.
- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 2*, Editör: İhsan Güneş, Eskişehir 2002.
- Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör: M. Derviş Kılınçkaya, Ankara 2004.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul 1980.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal, C.III (1922-1938)*, İstanbul 1978.
- Aytul, Turhan, "Atatürk'e Verilmek İstenen İsimler", *Her Yönüyle Atatürk*, Haz: Avni Altınar, İstanbul 1981.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, İstanbul 1954.
- Çaycı, Abdurrahman, "Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma", *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler ve Görüşler*, Haz: Mehmet Saray, Hüseyin Tosun, Ankara 2005.
- Dedem Korkudun Kitabı*, Haz: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 2000.
- Dönmezer, Sulhi, "Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.V, Sayı:15*, Temmuz 1989.
- Erüreten, Bahir Mazhar, *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, İstanbul 2004.
- Gökçen, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür Böyle Geçti*, Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel, İstanbul 2000.
- Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, İstanbul 1973.

- İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı, I. Cilt (1881-1918)*, Ankara 1980.
- İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi, Editör: Cemil Öztürk, Ankara 2005.
- İnalçık, Halil, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara 1998. Yamaner, Şerafettin, *Öncesinde ve Atatürk Dönemi'nde Toplumsal ve Kültürel Değişim*, İstanbul 1998.
- Korutürk, Fahri Sabit, "Atatürk'le Karşı Karşıya", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.XIII, Sayı:74-75-76, Kasım, Aralık, Ocak, 1973-1974.
- Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.
- Özalp, Kazım – Özalp, Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara 1998.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958.
- Tufan Yazman, Aslan, *Atatürk'le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar (1922-1938)*, Ankara 1969.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi (1923-1938)*, 3. Kitap, Ankara 1995.
- Ülkütaşır, M.Şakir, "Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bunu Kim Buldu?", *Milli Kültür*, Kasım, Aralık, 1980, Sayı:6-7-8, C.II, Ocak 1981.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türk Medeni Hukuku*, İstanbul, bty.
- Yalçın, Durmuş, Akbıyık Yaşar, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara 2007.
- Yudahin, K.K., *Kırgız Sözlüğü*, Türkçeye Çev:Abdullah Taymas, C.II (K-Z), Ankara 1998.
- Yunt, Kerim, "Atatürk'ün Aldığı Ad ve Sanlar", Haz:Avni Altınar, *Her Yönüyle Atatürk*, İstanbul 1981.
- Yüksel, Ahmet Haluk, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, Eskişehir 1987.

C. Başvuru Eserler

- AnaBritannica Ansiklopedisi*, C.XIX, İstanbul 1990.
- Temel Türkçe Sözlük*, C.III, İstanbul 1986.
- Türk Medeni Kanunu*, Ankara 2002.
- Türkçe Sözlük 2, (K-Z)*, TDK, Ankara 1998.
- Türkler*, C.XVI, Ankara 2002.

D. İnternet Bağlantıları

- www.turan.org
- www.forumturka.net

AKHİSAR'I ZİYARET EDEN DEVLET ADAMLARI (1923-1973)

Belkız AYAZ ÇOBAN*

Giriş

Akhisar, kurulmuş olduğu mevkinin stratejik konumu dolayısıyla tarihin seyri içinde pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında da bu konumunu korumuştur. Akhisar, Kurtuluş Savaşı yıllarında savaşın bütün zorluklarını, acılarını yaşamış ve Yunanlılara karşı önemli bir savunma göstermiş ve oluşturulan Akhisar Cephesi ile Milli Mücadele'de önemli bir yer işgal etmiştir. Cumhuriyet devrinde de Akhisarlılar Atatürk'ün temel hedefi olan "ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine çıkarma" konusunda yapılan yenilik hareketlerini desteklemişler ve sahiplenmişlerdir. Bugün de Atatürk ilke ve inkılâplarını koruyan önemli bir ilçemiz olmaya devam etmektedir.

Milli Mücadele'de üstlendiği görev, Cumhuriyet dönemindeki ilerleyişi ve İzmir demiryolu üzerinde bulunması gibi nedenler Akhisar'ı çok sık ziyaret edilen bir ilçe konumuna getirmiştir. Hatta bu durum önemini bir kez daha arttırmıştır. Cumhuriyet döneminde Akhisar'a ziyaretler Atatürk'ün 5 Şubat 1923 günü Akhisar'a gelişi ile başlamıştır. Atatürk zaferden sonra attığı ve atacağı her adımda halkın desteğini almak ve halkla temaslarda bulunmak istemiştir. Bu sebeple sık sık yurt gezilerine çıkmıştır. Batı Anadolu'ya geldiğinde bulduğu her fırsatta Akhisarlılar ile buluşmuştur. Akhisarlılar da Atatürk'ü görme, onun nutkunu dinleme şansını elde etmişlerdir. Atatürk Akhisar'da 5-6 Şubat 1923, 10 Ekim 1925, 16 Haziran 1926, 24 Haziran 1934 olmak üzere dört kez bulunmuştur. 5 Şubat 1923'teki gezisinde eşi Latife Hanım ile birlikte gelmiş ve geceyi Akhisar'da geçirmişlerdir. 10 Ekim 1925'teki gezisi ise Akhisarlıların şapka devrimine verdikleri destek açısından önem taşımaktadır. Bu ziyareti daha sonraki yıllarda Atatürk'ün Akhisar'a geliş günü olarak kutlanmıştır.¹ 24 Haziran 1934'te de İran Şahı Pehlevi ile birlikte Akhisar istasyonunda geçerlerken bindikleri tren birkaç dakika istasyonda beklemiştir.

* Okutman. Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Atatürk'ün Akhisar'a gelişinin 36. yıl dönümü kutlamaları yapılmıştır. Bkz. *Yeni Akhisar'ın Sesi*, 11 Ekim 1961, s. 1.

Atatürk'ün 10 Ekim 1925'te Akhisar'a gelişi ile birlikte Akhisar Belediyesi tarafından bir hâtıra defteri oluşturulmuştur. Hatıra defterine ilk satır Atatürk tarafından yazılmıştır. Zaman içinde Akhisar'ı ziyaret hazinesi haline gelen bu defterde son yıllardaki devlet adamlarımızın da yazıları varsa da burada sadece Cumhuriyetin ilk 50 yılında Akhisar'a yapılan ziyaretler ele alınmıştır. Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri'nde Akhisar'ı ziyaret eden şu kişilerin yazıları bulunmaktadır:

Ziyaret Eden Kişiler	Akhisar'a Geliş Tarihleri
M. Kemal Atatürk	10 Ekim 1925
TBMM Reisi Kazım Özalp	07 Temmuz 1926
Fevzi Çakmak	21 Ekim 1927
Cumhurbaşkanı İsmet İnönü	07 Ağustos 1949
Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay	19 Ağustos 1966
Başbakan Süleyman Demirel	18 Ağustos 1967

Basında rastladığımız haberlerden, arşiv belgelerinden edinilen bilgiler çerçevesinde, Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri'nde yazısı olmayan, ancak çeşitli amaçlarla Akhisar'a gelmiş devlet adamlarımız da vardır. Bunlardan biri Akhisar Cephesi'nin oluşturulmasında büyük emeği geçen Celâl Bayar'dır. Celâl Bayar, Akhisar'da dört kez bulunmuştur. Bunlardan ilki İş Bankası Genel Müdürü iken 28 Temmuz 1928'de yaptığı ziyarettir. Bu ziyareti İzmir'den dönüşünde yaptığı bir geçiş ziyaretidir. İkinci ziyaretini Akhisar İş Bankası'nın açılışı (13 Temmuz 1929) maksadıyla, üçüncüsünü (29 Ocak 1934) ise İktisat Vekili sıfatı ile yapmıştır. Demokrat Parti Genel Başkanı olarak da son kez (4 Kasım 1949) Akhisar'a gelmiştir.

Milletvekilleri, kumandanlar, askerler, politikacılar Akhisarlılar ile buluşmuşlardır: Mebus Osmanzade Hamdi Bey, halkın ihtiyaç ve arzularını tespit etmek için Ekim 1931'de Akhisar'da bulunmuştur.² Manisa Mebusu Turgut Bey de Ekim 1932 yılında Akhisar'a tetkik seyahati düzenlemiştir. Seçmenleri ile çeşitli temaslarda bulunmuş, köyleri gezmiş ve 20 Ekim gecesi de Tayyare Sineması'nda seçmenlere bir konferans vermiştir.³ II. Ordu Kumandanı Fahrettin Altay ve askerler (Temmuz 1929), Harp Akademisi'ne mensup heyet (31 Ağustos 1929), 27 Mayıs İhtilali'nde kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK) üyeleri (27 Eylül 1960), CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit (21 Kasım 1966).

² *Anadolu*, 8 Teşrin-i Evvel 1931, s. 2.

³ *Anadolu*, 20 Teşrin-i Evvel 1932, s. 2.

I. Atatürk'ün Akhisar'ı Ziyaretleri

Atatürk, Mili Mücadele yıllarında halkı nasıl yanında görmek istemişse, kurtuluştan sonra halkın desteğini sağlamak, birlikte hareket etmek için yurt gezilerine çıkmıştır. Bu yurt gezileri ile inkılâpların en büyük destekçilerinin çok güvendiği halk olduğunu görmüştür. Bu desteği gösteren yerlerden birisi de çıktığı yurt gezileri sırasında uğradığı Akhisar'dır. Gazi Mustafa Kemal, Akhisar'ı dört kez ziyaret etmiştir. Ancak Atatürk'ün ziyaretleri daha önce çeşitli araştırmalara konu olduğu için burada tekrar ayrıntılı olarak ele alınmamıştır.⁴ Atatürk'ün Akhisar'ı ziyaretlerini şöyle sıralayabiliriz:

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1923 günü zaferden sonra ordunun durumunu görmek ve halkla çeşitli temaslarda bulunmak üzere bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezi sırasında eşi Latife Hanım ile birlikte 5 Şubat 1923'te Akhisar'a gelmiştir. Gazi Akhisar'da bulunduğu süre içerisinde, belediyede ilçenin ileri gelenleri ve halk ile temaslarda bulunmuş; 5 Şubat akşamı Türk Ocağı'nda onuruna verilen yemeğe eşi Latife Hanım ile birlikte katılmış; yemekten sonra da Zafer Sineması'nda düzenlenen geceyi izlemiştir.

Gazi ikinci ziyaretini 10 Ekim 1925 günü gerçekleştirmiştir. Bu gelişinde Akhisarlılar Gazi'yi şapka ve kasketlerle karşılayarak Şapka Devrimine verdikleri desteği göstermişlerdir. Mustafa Kemal bu ziyareti sırasında Akhisar Belediyesi hatıra defterine şu cümleleri yazmıştır:⁵

"10 Teşrin-i Evvel 1925. Akhisar'da geçirdiğim birkaç saatlik çok uzun zamanlarda ancak vücut bulunabilecek çok kuvvetli, çok kıymetli bir hatıra yaratmaya kâfi gelmiştir. Memleket güzeldir. Halk temiz, samimi ve münevverdir. Hiss-i vefa bu muhitin havasında ne kadar derin bir imtizaçla mündemcidir.

Gazi Mustafa Kemal"

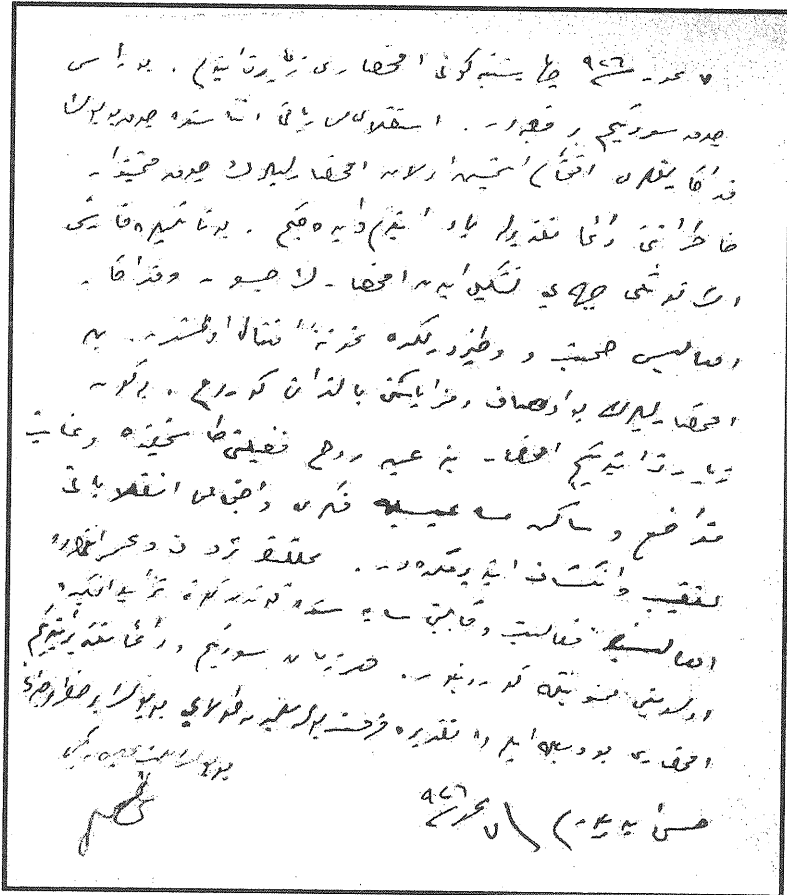
⁴ Atatürk'ün Akhisar'ı ziyaretleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: *Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, (1906-1938), 3. Baskı, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997; Ekmel İzdem, Dünkü Bugünkü Akhisar, İstanbul 1944; Sadık Karaöz, Atatürk Manisa'da, Manisa Turizm Derneği Yayınları, İzmir 1983; İzmir Yollarında, Yayına Hazırlayan: Mehmet Önder, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1989; Oktay Gökdemir, Kurtuluş Savaşı'nda Akhisar, Akhisar 1990; Bâki Satış, İlkçağda Günümüze Akhisar, İzmir 1994; Hakkı Avan, Manisa Mektupları, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğretim Vakfı Yayınları, Manisa 2001; Mevlüt Çelebi, Atatürk ve Manisa, İkinci Basım, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007; Belkız Ayaz, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Akhisar Kazası (1923-1933), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2006.*

⁵ *Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri*, s. 1; *Anadolu*, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2; Karaöz, a.g.e., s. 68; Çelebi, a.g.e., s. 45; Ayaz, a.g.t., s. 214.

Ben Akhisarlıların bu eflağ ve mezâliyatını bizzat gördüm. Bu gün ziyaret ettiğim Akhisar yine aynı ruh faziletini taşımakta ve gayet mütevazı ve sakin mesaisine fikri ve içtimai istiklâliyetini takip ve iktisap ettirmektedir. Memleketin servet ve ümrânında ahalisinin faaliyet ve kabiliyeti sayesinde günden güne teceyük etmekte olduğunu memnuniyetle görüyorum. Her zaman sevdiğim ve daima millete refah olduğunu memnuniyetle görüyorum. Akhisar'ı bu vesile ile de takdire fırsat bulduğumdan dolayı büyük bir haz ve memnuniyet hissediyorum.

7 Temmuz 1926

TBMM Başkanı Kazım Özalp

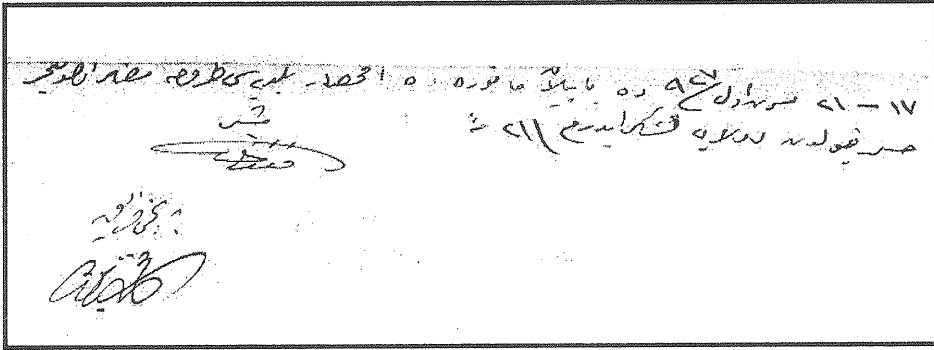
TBMM Başkanı Kazım Özalp'in Akhisar Belediyesi'nin hatıra defterine
7 Temmuz 1926 günü yazdıklarının fotokopisi

III. Fevzi Çakmak ve Diğer Kumandanlar ile Askerlerin Akhisar'ı Ziyareti

17 – 21 Ekim 1927 tarihleri arasında manevra gezisine çıkan Fevzi Çakmak 21 Ekim günü Akhisar'a da uğramıştır. Akhisar Belediyesi'nin hatıra defterine şunları yazmıştır:⁷

"17 – 21 Teşrin-i Evvel 1927'de yapılan manevrada Akhisar Belediyesi tarafından mahzar olduğumuz hüsnü kabulden dolayı teşekkür ederim.

Müşir Fevzi Çakmak"

Fevzi Çakmak'ın Akhisar Belediyesi'nin hatıra defterine 21 Ekim 1927 tarihinde yazdıklarının fotokopisi

Akhisar'ı kumandanlar ve askerlerde tetkiklerde bulunmak için Akhisar'a gelmişlerdir. 1929 yılında II. Ordu Kumandanı Fahrettin (Altay) Paşa ile beraberindeki askerler Akhisar'ı ziyaret etmişlerdir. Fahrettin Paşa ve beraberindekilere Akhisar'da kaldıkları iki gün zarfında belediye tarafından bir otomobil tahsis edilmiş⁸ ve şereflerine belediyede bir ziyafet verilmiştir.⁹ 31 Temmuz 1929 günü de kumandanlarımızdan Basri, Sami, Sabit, Arif ve Sabri paşalarla birlikte yanlarında bulunan Harp Akademisi'ne mensup bir heyet Akhisar'a gelmişlerdir. Kumandanlar 3 Ağustos'a kadar Akhisar'da kalmışlar ve şereflerine belediye tarafından 100 kişilik bir ziyafet düzenlenmiştir.¹⁰

⁷ Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri, s. 3; Ayaz, a.g.t., s. 216.

⁸ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (A.B.E.K.D) 1 (16.07.1929–14.03.1931), Karar no:783 Karar tarihi : 24.10.1929; Ayaz, a.g.t., s. 217.

⁹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (A.B.E.K.D) 1 (16.07.1929–14.03.1931), Karar no: 42 Karar tarihi : 03.02.1930; Ayaz, a.g.t., s. 217.

¹⁰ Hizmet, 3 Ağustos 1930, s. 1; Ayaz, a.g.t., s. 217.

IV. Celâl Bayar'ın Akhisar'ı Ziyareti

Akhisar Hâtıra Defteri'nde yazısı olmamasına rağmen Akhisar'ı en çok ziyaret eden liderlerden biri Celâl Bayar olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında Akhisarlılarla birlikte olan Celâl Bayar savaş sonrasında ülkenin kalkınması aşamasında da Akhisarlıları yalnız bırakmamıştır. İş Bankası Umumi Müdürü görevinde iken, Temmuz 1928'de İzmir'de tetkiklerini bitirdikten sonra Akhisar'a Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilk kez gelmiştir. İzmir Mebusu Osmanzade Mehmet ve İstanbul İş Bankası İkinci Müdürü Fazıl beyler ile birlikte Akhisar'a gelen Celâl Bayar istasyonda sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. İstasyondan Tütüncüler Bankası'na giderek şerefine verilen yemekte hazır bulunmuştur. Yemekten sonra CHF Mutemedi Mehmet Bey'in evinde biraz dinlendikten sonra, Celâl Bayar ve yanındaki heyet Akhisar'ın imar sahalarını, Belediyeyi, Türk Ocağı'nı ziyaret ederek çeşitli temaslarda bulunmuşlardır. Akşam Tütüncüler Bankası idare meclisi azasından Selimzade Ali Kemal Bey'in tütün çardağında bir ziyafet verilmiştir. Gece yarısına kadar devam eden ziyafete misafirlerle birlikte Akhisar'dan Kaymakam Refik, CHF Mutemedi Mehmet Nuri, Tayyare Cemiyeti Şube Başkanı Murat, Belediye Başkanı İsmail Bahri, Ticaret ve Ziraat Odası ve vilayet meclisi azasından Yahya Hayati beyler ile banka müdürleri ve memurları katılmıştır. Ziyafetten sonra Celâl Bayar, trenle Balıkesir'e hareket etmiştir.¹¹ Celal Bayar, bu gelişinden bir sene sonra, ikinci kez, 13 Temmuz 1929 günü yapılan Akhisar İş Bankası'nın açılış merasimine katılmak üzere Akhisar'a ikinci kez gelmiştir.¹²

İktisat Vekili Celal Bayar 29 Ocak 1934 günü akşamı refakatinde İzmir Valisi Kazım Paşa, Ziraat Bankası Umumi Müdürü Kemal Zaim, Ziraat Bankası Muamelatı Umumiye Müdürü İsmail Hakkı, Kalemî Mahsusu Müdürü Cahit Beyler ile birlikte Akhisar'a üçüncü kez gelmiştir.¹³ Celal Bayar, Akhisar Kaymakamı ve yanında bulunan heyet tarafından Saruhanlı İstasyonu'nda karşılanmıştır. Celal Bayar bu heyetten, Akhisar'da tütün mahsulünün 1934 senesinde geçen seneden daha fazla olduğunu ve daha yüksek fiyatla satıldığını, 3 milyon kilo tütünden ancak 300 bin kilosunun kaldığını, bunun da satılabileceğini öğrenerek memnun olmuştur. Karşılama töreninde halk namına Doktor Ziya Ali Bey bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, Celal Bayar ve refakatindeki heyeti ümitsizliğe ve buhrana karşı tedbir getiren bir imdat heyeti olarak değil, Türk milletini Büyük Gazi'nin

¹¹ *Anadolu*, 29 Temmuz 1928, s. 2; Ayaz, *a.g.t.*, s. 217.

¹² *Hizmet*, 14 Temmuz 1929, s. 1; Ayaz, *a.g.t.*, s. 217.

¹³ *Yeni Asır*, 30 Kânun-ı Sâni 1934, s. 2; Ayaz, *a.g.t.*, s. 218.

işaret ettiği hedefe çıkaracak yolda çalışan bir bilgi heyeti olarak gördüklerini ve Akhisarlıların Celal Bayar'ı aralarında görmekten mutluluk duyduklarını belirttikten sonra konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Sizinle Akhisar'ı bağlayan hâtıranın 14 senelik bir tarihi vardır. Akhisarlılar sizi milli cidalin başlangıcında düşmana karşı kurulan ilk mukavemet cephesinin kumandanı olarak tanımıştır. Sizi bugün milli iktisadın kuruluşunda da fedakârlıkla çalışır görmekten seviniyoruz.”¹⁴

Celal Bayar, Doktor Ziya Ali Bey'in konuşmasına verdiği cevapta şunları söylemiştir: “Buhran, iktisâdî hayatta bir dereceden diğerine intikâl etmektedir. Buhranın maddî şekline şuurla mukabele edilerek galebe edilir. Fakat kuvve-i maneviye noksanlığı ile buhran kafalarda baş gösterirse hezimet muhakkaktır. Fakat memleketimizin hayat-ı umumiyesi itibarı ile bundan az müteessir olduğu gibi burası ve bu havali memleketin diğer mıntıklarına nispetle daha az müteessirdir. Hatta bütün cihandaki şartları tetkik etmiş bitaraf bir müşahit bizim buhranlardan bahsettiğimizi görürse hayret edebilir ve şikayete hakkınız yoktur, diyebilir. Ben en ümitsiz zamanlarda sizin içinizde yaşadım. Görüyorsunuz ki, tarihin kaydetmediği bir zaferle dünyayı kıskandırdık. İktisadî mücadele çok çetin olmakla beraber birinci kadar müşkül değildir. Onu da kazanacağız. Bütün memleket için refahı fethedeceğiz.”¹⁵

Milli Mücadele yıllarında Galip Hoca takma adıyla Akhisar cephesinin oluşmasında büyük emeği geçen Celâl Bayar, Cumhuriyetin ilanında sonra Akhisar'a dördüncü kez ziyaretini 4 Kasım 1949 günü Demokrat Parti Genel Başkanı sıfatı ile yapmıştır. Celâl Bayar'ın bu dördüncü ziyareti daha çok 1950 seçimlerine hazırlık niteliği taşımaktadır. Kendisine, Adnan Menderes, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Faruk Nafiz Çamlıbel, Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi, Son Posta gazetecisi Selim Ragıp Emeç, İzmir gazeteleri başyazarları ile İzmir ve Manisa partinin idare kurulu üyeleri refakat etmiştir. Celâl Bayar'ı karşılamak için Demokrat Partililer tarafından büyük bir program hazırlanmıştır. Bu programa göre ilçe idare heyetinin hepsi vazife almış, kendi aralarında vazife taksimi yapmışlardır. Bütün Demokrat Partililerin saat 10'da İstasyon Caddesi'nde olması, sokakların güvenliği için de iki yüz gencin görev alması planlanmıştır.¹⁶

Ziyareti sırasında yanında bulunan ve Bayar ile röportaj yapan Akhisar Postası muhabiri Orhan Haşimoğlu, Celal Bayar'ın Akhisar'da karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır:¹⁷

¹⁴ *Yeni Asır*, 31 Kânun-ı Sâni 1934, s. 2; Ayaz, a.g.t., s. 218.

¹⁵ *Yeni Asır*, 31 Kânun-ı Sâni 1934, s. 2; Ayaz, a.g.t., s. 218.

¹⁶ *Akhisar Postası*, 30 Ekim 1949, s. 1.

¹⁷ *Akhisar Postası*, 9 Kasım 1949, s. 1.

“Trenimiz uzun bir düdükten sonra Akhisar istasyonuna girdiği zaman müstesna bir manzara ile karşılaştık. Demokratlar büyük bir kitle halinde etrafımızı sardılar. Bugün bütün Akhisar ayakta denilebilirdi, Celal Bayar pencereden görününce, alkışla beraber ‘hoş geldiniz başkanımız’ ortalığı çınlattı. Genç bir kız Bayar’a bir buket verdi. Bando ‘Dağ başını duman almış’ Marşını çalıyordu. Bugün Akhisar’ın taşı toprağı, ağaçları muhteşem tabloya ilk defa sahip oluyordu. Kadınlar, genç, ihtiyar bütün vatandaşlar Demokrat Parti Başkanını yürekten selamlıyor, civar köylerden gelen topluluklar Bayar’a bağlılık ve sevgilerini gösteriyorlardı. İstasyondan parti binasına kadar olan yolun iki tarafı binlerce Demokrat Partililerle dolmuştu. Akhisar’ın hemen hemen bütün dükkânları kapanmış, halk caddelere dökülmüştü. İstasyon Caddesi’ni takiben ilerliyoruz, her on metrede bir dana veya bir koyun kurban ediliyordu. İzdihâm hat derecesinde olmuştu. İlçe teşkilatına mensup gençler zorlukla yol açabiliyorlar, bütün Akhisarlıların birliği ile bu caddeyi tam bir saatte kat ettik.”

Celal Bayar istasyondaki karşılamadan sonra parti binasına gelmiştir. Parti binasında, bir bayan üzerinde “Akhisar kadınları sayın genel başkana sevgi ve saygı ile selamlar” yazılı bir gül buketini Bayar’a sunmuştur. Kısa bir dinlenmeden sonra Bayar Cumhuriyet meydanında İsmet İnönü’ye cevaben bir konuşma yapmıştır.¹⁸

V. İsmet İnönü’nün Akhisar’ı Ziyareti

7 Ağustos 1949 günü Akhisar’a gelen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü için karşılama töreni düzenlenmiştir. Bu tören için CHP, belediye, kaymakamlık, jandarma tarafından çeşitli hazırlıklar yapılmıştır: Halkın karşılamaya katılımını artırmak için Jandarma karakolları vasıtasıyla köylülerin şehre inmeleri muhtarlıklara bildirilmiş; bütün belediye vasıtaları seferber edilerek defne dalları getirilmiş ve parası belediyeden ödenmek üzere Akhisar’ın en önemli yerlerine üç adet tak yapılmış; bütün memurlara ve resmi kuruluşlara törende bulunmaları için bildiri yollanmıştı; kaymakam ve belediye reisi, yol üzerindeki esnaf dükkânlarına uğrayarak bayrak asmalarını tembih etmişler ve asılmadığı takdirde 25 lira para cezası uygulanacağını söylemişlerdir. Ayrıca karşılama törenine katılması için Demokrat Parti’ye de davetiye gönderilmişse de Demokrat Parti törene iştirak etmeyeceğini bildirmiştir.¹⁹

İzmir’de gerçekleşen deprem ile ilgili tetkiklerde bulunmak için Ege Bölgesi’ne gelen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Akhisar’a da uğramıştır. Halk

¹⁸ Akhisar Postası, 9 Kasım 1949, s. 1.

¹⁹ Yeni Asır, 7 Ağustos 1949, s. 6.

tarafından karşılanan İnönü, Cumhuriyet meydanında halka hitaben şu konuşmayı yapmıştır:²⁰

“Çok sevdiğim Akhisarlılar, memleketimizin feyizli bir köşesinde coşkun bir samimiyetin sıcak dalgaları için toplanmış bulunuyoruz. Bana gösterdiğiniz iyi yürekli, civanmert kabul, beni çok duygulandırdı. Bugün Manisa ve Akhisar'da gördüğüm sevgi işaretleri cemiyet hayatımız için çok yatıştırıcı, çok ümit verici bir ilaç gibi tesir edecektir.

İzmir'e geldiğim bir haftadan beri çeşitli siyasi partilere mensup olan ve olamayan vatandaşlarım arasında gerginlik hislerinin zaman zaman taşkın bir hâl aldığını görüyorum. Hatta siyasi faaliyetin bir vasıtası olarak düşmanlık tahrikinin faydalı olacağını zannedenlere de rast geliyorum. Bunların hepsi boş emeklerdir. Vatandaş huzur istiyor.

Şöyle bir topluluğun Cumhurbaşkanına muhabbet ifadesinde yalnız memleketin şerefi ve kuvveti vardır. Hiçbir partinin veya hiçbir partiye mensup olmayan serbest vatandaşların ne siyasi kanaatlerine ne şahsi haysiyetlerine dokunur bir mana yoktur. Masum hadiselerini vatandaşlar arasında insani ve medeni ilişkilerin sağlanması için istifade vesilesi bilelim.

Akhisarlılar, benim tedavisini istediğim hastalık rast geldiğim işaretlerinde memleketim için dehşet duyduğum düşmanlık fikrinin, düşmanlık kelimesinin bertaraf edilmesidir. Düşmanlık fikri bir siyaset aleti olarak prensip gibi kullanılan cemiyetlerde hiçbir zaman kurtuluş olmamıştır.

Siyasi faaliyetimiz bu yeni devrinde, senelerden beri vatandaşların siyasi fikirlerine hürmet olunması için memleketi yer yer dolaşıyorum. Görüyorum ki daha çok dolaşmama lâzım.

Ege'ye uğrayamadığım bu senelerde fena yorumların bu kadar yer alacağını hiç düşünmezdim. Dert açıktır, ifadesi sadedir. Kısa yoldan tedavisi kolaydır ve keskindir. Düşmanlık fikri kaldırılacak yerine dostluk fikri konulacaktır. Bu kadar basit bir hakikati cemiyet bünyesine yerleştirebilmek için resmi vazifeli bulunduğum zaman bütün kuvvetimi, resmi vazifede bulunmayan bir serbest vatandaş olduğum zaman da bütün aklımlı, tesirimi ve enerjimi kullanmaya çalışacağım. Akhisarlılar, hiçbir sebep ve bahane ile siyasi hayatın vatandaşlar arasında düşmanlık sebebi olmasına müsaade etmeyeceksiniz. Buna söz veriniz.

Vatan içinde cemiyetin birinci şartı düşmanlık olmamasıdır. Hudut üzerinde memleketin müdafaası vatanda düşmanlık olmamasına bağlıdır.

²⁰ Yeni Asır, 8 Ağustos 1949, s. 2.

Herhangi bir sebeple düşmanlık, bir siyasi prensip olarak bünyemize yerleşirse o kadar hareketli ve harareti safhalar görürüz. Gözlerimiz çok kararır. Hamiyeti, hüsni niyeti şüphe götürmeyen vatandaşlara şimdi çok dil uzatırız, ama bir gün felek gözümüzü açtığı zaman etrafımızda felaketten ve yokluktan başka bir şey bulamayız.

Daha tehlike içimize işlememişken ve uzakta görünürken vatandaşlarımızın, siyasi partilerin insaflarını ve idraklerini uyandırmaya çalışıyorum. Siz de bana yardım ederseniz basiretleri bağlanmış olan siyaset adamları sükûnete geleceklendir. Ve sükûnetle muhakeme edilen bir vaziyet içinde ruhi buhranda başka bir şey olmayan halin durulup selamete gelmesi kolay bir mesele olacaktır.

Görüyorsunuz ki birçok siyaset adamları benim şahsımı dillerine dolamakta hikmet ve başarı ararlarken ben onlara muhabbetten ve vatandaşlara düşmanlık prensibini kabul etmemelerinden başka bir tavsiyede bulunmuyorum. Ve bulunmayacağım.

Siyasi partiler arasındaki mücadelenin sağlam istikameti bulması için hep beraber elimizden geleni yapacağız. Yapılacak işlerin başında sizin bu kuvvetli muhabbet tezahürünüzle her türlü düşmanlık fikrini reddetmemiz gerekir. Ondan sonra idrak ve muhakeme işlemeye başlayacak ve Ege Bölgesi memlekette siyasi partiler arasında iyi ilişkilerin de bir örneği olarak hiçbir siyasi partiye mensup olmayan büyük vatandaş kitlesine huzur ve emniyet telkin edecektir.

Çok sevdiğim Akhisarlılar, var olun, sağ olun. Hepinize teşekkür ederim. Uğrayacağım diğer yerlere sizden muhabbetler ve güzel hatıralar götürüyorum. ”

Cumhurbaşkanının hitabesinin ardından Akhisar Belediye Başkanı Cemil Kent, İnönü'ye hoş geldiniz demiş ve şunları söylemiştir:

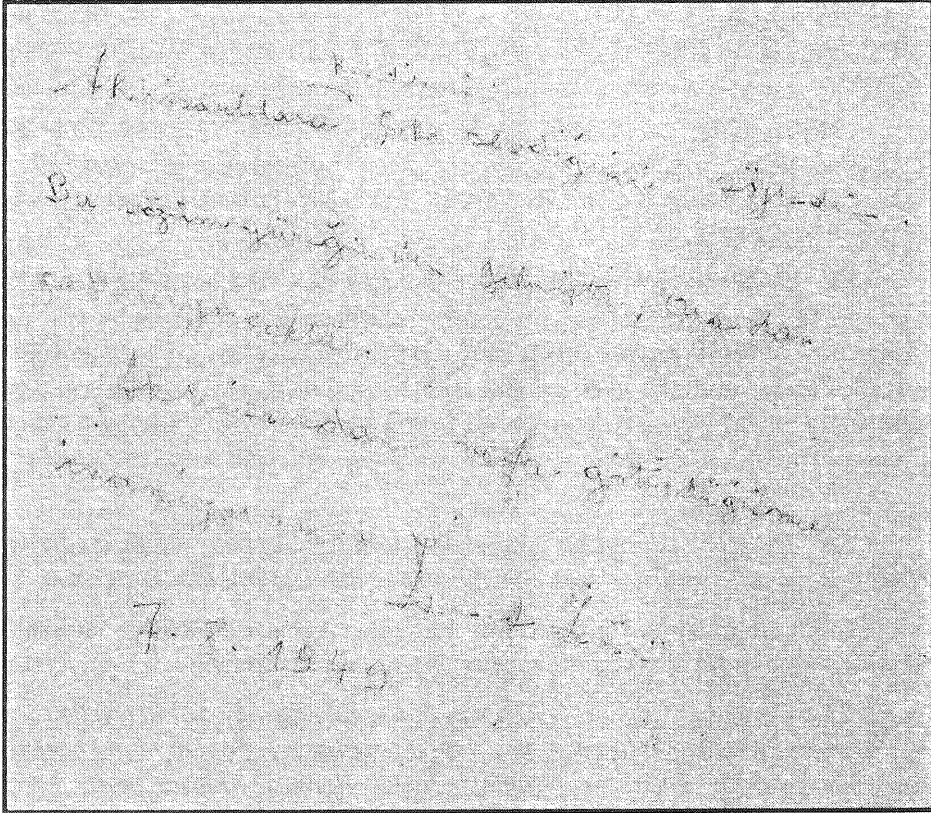
“Türk demokrasisinin kurucusu, dünyanın saydığı ve hürmetle baş eğdiği, milletin makûs talihini yenen, dünya tarihine şerefle mal olan kudretli, kahraman sevgili Cumhurbaşkanımız büyük İnönü, Akhisar'ımıza şeref verdiğinizden dolayı biz Akhisarlılar bugün büyük bir sevinç, neşe ve saadet içinde unutulmayacak bir bayram günü yaşıyoruz. Akhisarlılara bu lütfünüzü esirgemediğinizden, yüksek teveccüh ve iltifatlarınıza nail olduğumuzdan pek mesut ve bahtıyız. Akhisarlılar adına içten, yüreктen teşekkür eder, Akhisarlıların yüksek şahsına sarsılmaz şükran ve bağlılıklarını sevinçle arz eder, sizi sonsuz saygıyla selamlarım. Allah sizi eksik etmesin büyük İnönü sağ ol.”

Belkız Ayaz Çoban.

Akhisar Belediyesi'ni de ziyaret eden İsmet İnönü Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri'ne şunları yazmıştır:²¹

"Akhisarlılara kendilerini çok sevdiğimi söyledim. Bu sözüm yüreğimden gelmiştir. Oradan çıkmayacaktır. Akhisar'dan vefa gördüğüme inanıyorum.

İsmet İnönü
7.8.1949"

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Akhisar Belediyesi'nin hatıra defterine
7 Ağustos 1949 tarihinde yazdıklarının fotokopisi

²¹ Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri, s. 4.

VI. Milli Birlik Komitesi Üyelerinin Akhisar'ı Ziyareti

27 Mayıs İhtilali'nden sonra Milli Birlik Komitesi üyeleri, İhtilalin anlamını ve önemini halka duyurmak için bir yurt gezisine çıkmışlardır. MBK üyelerinden Hava Kurmay Albayı Haydar Tunçkanat ve Kurmay Binbaşı Rıfat Balkay, bu gezi çerçevesinde Akhisar'a da gelmişler ve Akhisarlılar tarafından tezahüratla karşılanmışlardır. Belediye balkonundan şu konuşmayı yapmışlardır:

"Şu ve bu parti yoktur. Düşük iktidarın karanlık günleri maziye karışmıştır. Artık çok çalışma zamanı gelmiştir. Bundan sonra iş başına gelen iktidarlar, düşük iktidarın yoluna giderse karşısında Türk Ordusu'nun müdahalesini bulacaklardır. Ecnebi memleketlerde, membaı nereden geldiği bilinmeyen paralarla eğlencelerine devam eden düşükler masum iseler, yurda dönüp adalet huzurunda hesap vermelidir." MBK üyelerinin bu konuşması Akhisarlılar tarafından alkışlanmıştır.²²

VII. Cevdet Sunay'ın Akhisar'ı Ziyareti

Manisa'yı ziyaret etmek için Ege'ye gelen Dördüncü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 1922 yılında Yunanlıları kovalarken topçu üsteğmeni olarak geldiği Akhisar'a da uğramıştır. Beşli hava filosu ve yüzlerce taksi eşliğinde, saat 10.30'da Akhisar'a gelen Cevdet Sunay Belediye önünde binlerce Akhisarlı tarafından karşılanmıştır. Karşılama töreninde Sunay için yirmi koyun ile iki dana kurban edilmiştir. Karşılama töreninden sonra Cumhurbaşkanı Belediye balkonundan halka hitaben bir konuşma yapmıştır.²³ Akhisar'ın kurtuluştan sonra nasıl geliştiğini Akhisar belediyesinin hatıra defterine yazdığı şu satırlarla dile getirmiştir:²⁴

"Akhisar'a Yunanlıları kovalarken topçu üsteğmeni olarak gelmiştim. 1922'de güzel fakat bugünle kıyaslanamayacak bir küçük kasabamızdı. Bugün gördüğüm şehir mükemmel görünüyor, Türkiye'mizin iftihar edeceği bir şekilde modern çehreye bürünmüştür. Çalışkan Akhisarlılar bir tempo ile yakın gelecekte, Büyük Atamızın istediği seviyeye erişeceklerdir.

Akhisarlıları sevgi ile selamlarım.

*Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay
19 Ağustos 1966"*

²² Akhisar'ın Sesi, 28 Eylül 1960, s. 1.

²³ Akhisar, 19 Ağustos 1966, s. 1; Yeni Asır, 20 Ağustos 1966, s. 2.

²⁴ Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri, s. 5.

Akhisara yunanlıları Kavalari'ken
Topu üsteğmeni olarak gelmiştin.
güzel portakot bugünkü Kuyuslanama-
yacak bir Küçük Kasaçan'da.
Bugün gördüğün şehir müberrak
görünür, Türkiye'nin iftihar edeceği
bir şekilde modern yollarla
Akhisar Akhisarlıları bulup
yolları açarak, küçük ve
büyük binaları inşaat etmiş.
Akhisarlıları bulup, ilçe binası
17-12-1966

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Akhisar Belediyesi'nin hatıra defterine
19 Ağustos 1966 tarihinde yazdıklarının fotokopisi

VIII. Bülent Ecevit'in Akhisar'ı Ziyareti

Bülent Ecevit 21 Kasım 1966 Pazartesi gün Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri sıfatıyla gelmiştir. Bülent Ecevit'e Manisa mebuslarından Muammer Erten, Mustafa Ok, Denizli milletvekillerinden Hüdayi Oral ve basın mensupları katılmıştır. Partililer tarafından karşılanan Ecevit ilçe binasında kısa bir konuşma yaparak Kırkağaç ve Soma'ya geçmiştir.²⁵

²⁵ Akhisar, 22 Kasım 1966, s. 1.

IX. Süleyman Demirel'in Akhisar'ı Ziyareti

Başbakan Süleyman Demirel, Ege gezisine çıkmış, gezisinin ikinci günü 18 Ağustos 1967 Cuma günü de Akhisar halkı ile buluşmuştur. Akhisarlılar tarafından tezahüratla karşılanmıştır.²⁶ Akhisar Belediyesi'nin balkonundan halka, muhalefetin memlekette "karanlık tablolar" yaratma arzusunda olduğunu söyleyerek muhalefeti eleştiren ve dönemin muhalefet partisi CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'yü cevaben bir konuşma yapmıştır: *"Türkiye'de bir seçim havası mı esiyor? Hayır, buna sebep yok. Hükümet başkanı ve vekilleri Meclis tatilinden istifade ederek vatandaşa gitmişler icraatlarını anlatıyorlar. Bu hükümetin en tabii hakkı değil midir? Kapalı odalarda iktidar etme devri geçmiştir. Vatandaş karşısına seçimden seçime çıkma devirleri çoktan geride kalmıştır. Memlekette hizmet devrinin açıldığı şu anda bir seçim yapılmasına lüzum görmüyoruz. Gezilerimizi bir seçim hazırlığı gibi manalandırmak doğru değildir. Seçimlere kim karar verir? Millet Meclisi karar verir. Herkes oturduğu yerden seçim kararı veremez."*²⁷ Muhalefeti eleştiren sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Bir memlekette hükümet başkanının halkın içine girmesinde yadırganacak bir şey yoktur. Birtakım çevreler, bunun için bir yerden izin almak lazım sayıyorlar, Birtakım insanlar kendi yetkilerini, kendi mesuliyetlerini tanzim edemiyorlar. Muhalefet konuşacaktır. Ölçülü konuşma, demokrasinin yerleşmesi için şarttır. Ama bildiği gibi konuşsun. Muhalefettir, konuşmasına aynı ölçüde ve aynı şiddette cevap vermeye lüzum yoktur. Fakat bir memlekette muhalefet iktidar olacaksa, ona göre ölçülü konuşması lazımdır."*²⁸

Daha sonra konuşmasını Türkiye'nin kalkınma hızı ve iktisadi gelişmeleri konusunda sürdürmüştür. Özel teşebbüslerin ülkede var olacağını bildirmiştir: *"Memleket güzel günlere gidiyor. Biz, milletten aldığımız ilhamla, asırlık meseleleri silmeye çalışıyoruz. Artık fukaralığı, sefaleti Türk milleti mukadderatından silmiştir. Fukarayı varlıklı insana düşman etmek, sınıf kavgası açmak, nifak yaratmaktır. Buna uymayınız. Bazı adamlar, aranızda dolaşıp hür teşebbüsü baltalamaya çalışırlar. Türkiye'de hür teşebbüs olacaktır. Miras olacaktır. Mülkiyet olacaktır."* Başbakan son olarak bütün bölgesi olan Akhisar'da bütün konusu üzerinde durmuş ve Meclis'te bütün ile ilgili üç tasarının bulunduğunu, bunların gerçekleşmesi için de her türlü gayreti göstereceklerini ifade ederek Akhisar'ın diğer ihtiyaçlarını da bir Akhisarlı arzusu içinde takip edeceğine dair söz vermiştir.²⁹

²⁶ Akhisar, 19 Ağustos 1967, s. 1.

²⁷ Yeni Asır, 19 Ağustos 1967, s. 1.

²⁸ Yeni Asır, 19 Ağustos 1967, s. 2.

²⁹ Yeni Asır, 19 Ağustos 1967, s. 2.

Başbakan Süleyman Demirel Akhisar'ı ziyareti sırasında yaptığı konuşmalarda Akhisar halkına her türlü desteği vereceğine değinmiş ve Akhisar Belediyesi'nin hatıra defterine de şu satırları yazmıştır:³⁰

“Akhisarlılara sevgi ve saygılarımı sunarım. Akhisar'ımızın daha büyük daha mamur bir şehrimiz olması için gayretle devam etmelidir. Akhisar ve Akhisarlıların hizmetinde olanlara başarılar dilerim.

18.8.1967

Süleyman Demirel”

Akhisarlılara Sevgi ve Saygılarımı
 sunarım .

Akhisarımızın daha büyük daha
 mamur bir şehrimiz olması için gayretle
 devam etmelidir .

Akhisarım ve Akhisarlıların hizmetinde
 olanlara başarılar dilerim .

18/8/1967

Başbakan

S. Demirel

Süleyman Demirel'in Akhisar Belediyesi'nin hatıra defterine
 18 Ağustos 1967 tarihinde yazdıklarının fotokopisi

³⁰ Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri, s. 6

Sonuç

Devlet adamlarının yurt gezileri, şehirleri, kasabaları ziyaretleri halk arasında bir merak konusu olmuştur. Halk o güne kadar sadece adını duyduğu, sesini dinlediği devlet adamlarını ziyaretler sayesinde görme şansını elde etmiştir. Görmekle kalmamış, isteklerini, düşüncelerini dile getirme fırsatı da bulmuştur. Devlet adamları da gezilerini çeşitli amaçlarla gerçekleştirmiş, bu sayede halkı yakından tanımışlardır. Bugün ilçemiz olan Akhisar da Cumhuriyetle birlikte tüm bu imkânları elde etmiştir. Akhisarlılar bu seyahatler sayesinde Kurtuluş Savaşı'nda büyük emekleri geçen Atatürk, Celâl Bayar, Kazım Özalp, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Cevdet Sunay'ı görmüşlerdir. Atatürk, Akhisar'a bulduğu her fırsatta uğramış ve yapmış olduğu gelişme merhalelerinde de Akhisarlılarından destek almıştır. Devlet adamlarının Akhisar'ı ziyaretleri sırasında da görkemli törenler düzenlenmiş, ilçede günler öncesinden hazırlıklar yapılmıştır. Bu hazırlıklara yediden yetmiş tüm halk katılmıştır.

Akhisar Cumhuriyetin ilk elli yılında birçok devlet adamına ev sahipliği yapmıştır. Atatürk, İsmet İnönü, Cevdet Sunay olmak üzere üç Cumhurbaşkanı ilk elli yıl içinde ağırlayan nadir ilçelerden biri olmuştur. Atatürk ziyaretleri ile halkı yapacağı yeniliklerden yanında görme amacını taşıırken, İsmet İnönü'nün Akhisar'ı ziyareti ise daha çok ülkenin çok partili hayata geçişini daha kolay sağlamak amacını taşımaktaydı. Celal Bayar'ın dört Akhisar ziyaretinden üçü özellikle iktisadi konular üzerine odaklanmıştır. Demokrat Parti Başkanı olarak 1950 seçimlerine hazırlık amacıyla gerçekleştirdiği dördüncü ziyareti ise siyasi bir nitelik taşımaktaydı. Parti başkanlarından Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'in Akhisar seyahatleri de siyasi hava içinde geçmiştir.

Devlet adamlarının bu ziyaretleri Akhisar Belediyesi tarafından oluşturulan hatıra defteri ile ölümsüz hale gelmiş, tarih sahnesinde yerini almıştır. Atatürk'ün 10 Ekim 1925'te Akhisar' gelişinde oluşturulan hatıra defterine yazı yazma geleneği başlatılmış, bu tarihten itibaren Akhisar Belediyesi'ni ziyaret eden devlet adamları için bir sayfa ayrılmıştır. Bu defterdeki yazılarda Akhisar'ın Cumhuriyet'in ilk eli yılı içinde nasıl modern bir ilçe haline geldiği, Akhisar'a olan vefa borçları dile getirilmiştir.

Bibliyografya

A. Arşiv Belgeleri

Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri

Akhisar Belediyesi Hâtıra Defteri

B. Süreli Yayınlar

Ahenk

Akhisar

Akhisar Postası

Akhisar'ın Sesi

Anadolu

Hizmet

Yeni Akhisar'ın Sesi

Yeni Asır

C. Kitap, Makale, Bildiri ve Tezler

Akhisar Sanayi ve Ticaret Odası Rehberi 2001.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, (1906 – 1938), 3. Baskı, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.

Avan, Hakkı, *Manisa Mektupları*, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğretim Vakfı Yayınları, Manisa 2001.

Ayaz, Belkız, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Akhisar Kazası (1923–1933)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisan Tezi, Manisa 2006.

Çelebi, Mevlüt, *Atatürk ve Manisa*, İkinci Basım, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007.

Gökdemir, Oktay, *Kurtuluş Savaşında Akhisar*, Akhisar 1990.

İzdem, Ekmel, *Dünkü Bugünkü Akhisar*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1944.

İzmir Yollarında, Yayına Hazırlayan: Mehmet Önder, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1989.

Karaöz, Sadık, *Atatürk Manisa'da*, Manisa Turizm Derneği Yayınları, İzmir 1983.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918 –1938*, TTK, Ankara 1988.

Satış, Bâki, *İlkçağdan Günümüze Akhisar*, Akhisar Sağlık Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, İzmir 1994.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE REFİK ŞEVKET BEY VE FAALİYETLERİ

İbrahim ÇOBAN*

Giriş

Tarihi bir olgunun araştırılıp ortaya konmasında, incelenecek konunun çok yönlü irdelenmeye tabi tutulması gerekir. Zira araştırılmaya değer olarak tespit edilmiş bir olayı incelerken, sadece olayı değil, ona tesir etmiş olan nesne ve özneleri de mercek altına almak ilimin disiplinli bir çalışma ürünü olduğu gerçeğini gösterir. Özellikle yakın dönem Türk Tarihi araştırmalarında, incelenecek olan olayla birlikte, dönemin aktörlerinin olaya etkisinin değerlendirilmesi, yani olayların öznelerinin tarihle münasebetinin araştırılması önemlidir. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasından, devletin kurumlarıyla tesis edilmesine şahitlik etmiş olan kimselerin döneme olan katkıları ve dönemle ilgili gözlemleri tarih araştırmacıları için kıymet taşıyan unsurlardan biri olmuştur. Bu yazının konusu olan Refik Şevket Bey de, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne uzanan uzun, sancılı yılların aktörlerinden birisidir. Onun, Milli Mücadele dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde yaşadıkları, işgal altındaki topraklardan bağımsız bir devletin kurulmasına giden yoldaki faaliyetleri, kendi tutmuş olduğu günlükten de yararlanılarak incelenmeye çalışılmıştır.

I. Refik Şevket Bey Kimdir?

26 Ekim 1885'de Midilli'nin Polihinit nahiyesinde dünyaya gelen Refik Şevket'in¹ ismi nüfus kayıtlarında Mehmet Refik olarak geçmektedir. Aynı kayıtlarda doğum tarihi de 1300 senesidir.² Babası Harput'un Esadiye Mahallesi'nden Alay İmamzâde Hâfız Mustafa Şevket Efendi olup onun da

* Okutman. Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ *Refik Şevket İnce Aile Arşivi (RŞİAA)*, Refik Şevket'in Tercüme-i Hâli No:1[Biri kendisi, diğeri de yine kendisinin notlarından damadı Umran Emin Çölaşan tarafından temize çekilmiş olan iki adet tercüme-i hâl olduğundan, dipnotlarda Refik Şevket'in kendi yazısını No: 1, damadının temize çektiği yazıyı No: 2 olarak adlandırmayı uygun bulduk.], s. 1.

² *Emekli Sandığı Arşivi (EMSA)*, Refik Şevket'in VH000389 Nolu Sicil Dosyasındaki Aile Nüfus Kayıt Örneği.

doğum tarihi 1273 [1857]'tür.³ Muhtelif zaman ve yerlerde çeşitli devlet birimlerinde çalışmış olan Mustafa Şevket nihayet Ödemiş'e giderek avukatlığa başlamıştır.⁴ Ölünceye kadar avukatlığa devam etmiş olan Hâfız Mustafa Şevket 1931 yılında İstanbul Çengelköy'de vefat etmiştir.⁵

Refik Şevket'in annesi ise Midilli Balizâde Mahallesi'nde oturan Baki oğullarından Abdülbâki Efendi kızı Gülsüm Hanım'dır.⁶ Hâfız Mustafa Şevket ile Gülsüm Hanım 1884 yılında Midilli'de evlenmişlerdir.⁷ Bu evlilikten 3 kız 3 erkek dünyaya gelmiştir. Yaş itibariyle sıralayacak olursak isimleri: Mehmet Refik Şevket, Hamit Şevket, Sabri, Firdevs, Fıtnat ve İffet'tir.⁸ Gülsüm Hanım 6 Aralık 1958 tarihinde vefat etmiştir.⁹

II. Öğrenim ve Çalışma Hayatı

Refik Şevket'in öğrenim hayatı, bir bakıma babasının memuriyetinden ötürü görev aldığı yerlerle de bağlantılı olarak, çeşitli yerlerde geçmiştir. İlköğrenimini babasının o sırada görevli olduğu Eşme'de Eşme İptidaisi'nde tamamlamıştır. 1897 yılında İzmir İdadisi'ne kaydını yaptırmış, 7 senelik tahsilini 1905 yılında tamamlayarak diplomasını almıştır.¹⁰ Refik Şevket'in İzmir İdadisi'ndeki günleri hakkında *Halkın Sesi* gazetesinin başyazarı ve Refik Şevket'in sınıf arkadaşı Sırrı Sanlı'nın gazetede yazdığı anılarında bazı bilgilere ulaşmaktayız. İzmir İdadisi'nin kuruluşunun 50. yıl dönümü münasebetiyle Sırrı Sanlı okul ile ilgili anılarını 6 gün tefrika halinde yayınlamıştır.¹¹ Bu anılardan Refik Şevket'in okul numarasının "8" olduğunu ve sınıf birinciliği vasfını taşıdığını öğrenmekteyiz. Sanlı'ya göre Refik Şevket, öğretmenin okula gelemediği günlerde "gür ve otoriteli sesi" ile arkadaşlarını ders çalışmaları konusunda uyarmaktadır.¹² Arkadaşlarını çalışmaya yönlendirmeyi adeta kendine vazife edinmiştir.

Sırrı Sanlı anılarında dönemin siyasî ortamının okul içindeki yansımalarına da yer vermiştir. Abdülhamid döneminde idadide olan Sanlı, bir arkadaşının

³ RŞİAA, No: 1, s. 1.

⁴ RŞİAA, No: 2, s. 1.

⁵ RŞİAA, No: 1, s. 1.

⁶ RŞİAA, No: 1, s. 1.

⁷ RŞİAA, No: 2, s. 1.

⁸ RŞİAA, Soy Ağacı Çizelgesi.

⁹ EMSA, Refik Şevket'in VH000389 Nolu Sicil Dosyası, 5/2/1959 tarih ve 3245 sayılı evrak.

¹⁰ RŞİAA, No: 1, s. 1-2.

¹¹ Sırrı Sanlı, "Birkaç Hatıra İzmir İdadisi ve Lisesi", *Halkın Sesi*, 11-12-13-14-15-18 Birinci Teşrin 1938.

¹² Sanlı, "Birkaç Hatıra...", *Halkın Sesi*, 11 Birinci Teşrin 1938.

aracılığıyla Paris'te Ahmed Rıza ve arkadaşları tarafından çıkarılan Abdülhamid istibdadı muhalifi gazeteyi¹³ coşkuyla okuduğunu yazmaktadır. Sanlı okul içindeki inkılâp ve ihtilâl fikirlerini ve Refik Şevket'in bu konudaki tutumunu da şöyle anlatmıştır:¹⁴ “Gerek tahsil ve gerek intizam ve inzibat bakımından Türkiye'deki idadilere daima gıpta telkin etmiş bu irfan çatısında bu inkılâb ve ihtilal fikirlerinin yayılabilmesinde hiç şüphe yoktur ki, başımızda bulunan birçok müdür ve muallimlerimizin de bizler gibi hürriyete, mefkureye meftun ve gönül vermiş olmalarından ileri gelmekte idi. Hele bizim sınıf bu gibi işlerde 8 Refik gibi ezelden hürriyet aşığı bir sınıf başının dirayet ve iradesi sayesinde büyük bir emniyet içinde bulunuyordu...”

Sanlı'nın anıları Refik Şevket'in gençlik yıllarını, okuldaki başarı durumunu ve fikrî yapısını bir nebze olsun bize göstermektedir. Refik Şevket, hürriyete olan aşkını Millî Mücadele döneminde de gösterecek, vatanın kurtarılması yolunda var gücüyle çalışacaktır.¹⁵

İzmir İdadisi'nden mezun olduğu 1905 yılı içerisinde Refik Şevket, Çine İlçesi'nde 6 ay kadar rüşdiye öğretmen vekilliği yapmıştır. 1906 ve 1907 senelerinde Akhisar İlçesi Aşâr İdaresi'nde Üzüm Memurluğu ve Marmara Nahiyesi (bucak) ile Süleymanlı Köyü'nde Ambar Memurluğu görevlerinde bulunmuştur.¹⁶

Süleymanlı'da görev yaptığı sırada onun hayatını yönlendirecek bir gelişme olmuştur. 1907 yılı Ekim ayı içinde açılan Selanik Hukuk Mektebi'ni kendisi için “bir nimet” olarak görmüş, o zamanki Akhisar Kaymakamı, Devlet Şûrası üyeliğinden emekli, Vasfî Bey'in yardımlarıyla Selanik'e giderek okula kaydını yaptırmıştır. Amacı avukat olmaktır. “1908 devriminde” Selanik'te bulunmuş, aynı yıl İttihâd ve Terakkî Okulu'nda öğretmen olmuştur.¹⁷ Bunun dışında Hukuk Mektebi'ne devam ederken Selanik 2. Ceza Mahkemesi kaleminde, Ahmet Rifat Çalıka'nın yanında yardımcı olarak çalışmıştır.¹⁸

1323–1324 [1907–1908] ders yılında kaydolduğu Selanik Hukuk Mektebi'nden 1326–1327 [1910–1911] ders yılı sonunda yapılan son sınıf

¹³ Bu gazete muhtemelen “Meşveret”tir.

¹⁴ Sanlı, “Birkaç Hatıra...”, *Halkın Sesi*, 13 Birinci Teşrin 1938.

¹⁵ İbrahim Çoban, *Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Hayatında Refik Şevket İnce*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2009, s. 7.

¹⁶ *RŞİAA*, No: 1, s. 2.

¹⁷ *RŞİAA*, No: 1, s. 2.

¹⁸ *Kurtuluş Savaşı'nda Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, Yayına Hazırlayan/Yorumlayan: Hurşit Çalıka, İstanbul 1992, s. 189.

sınavları neticesinde okulunu bitirme başarısı göstermiş ve “20 Teşrinievvel 1327 [20 Ekim 1911] tarihli ve 100 numaralı, aliyyülalâ derecesiyle diplomasını almıştır.”¹⁹

Selanik Hukuk Mektebi’nden mezun olduktan hemen sonra Refik Şevket 328-623 sicil numarasıyla 31 Ekim 1911’de Beylerbeyi İhtiyat Zâbitân Mektebi’ne girmiş, buradaki 1 yıllık eğitimin ardından 28 Temmuz 1912’de piyade ihtiyat mülazımı (*mülazım-ı sani - teğmen*²⁰) olarak mezun olmuştur.²¹

1912 senesinde İhtiyat Zâbitân okulundan çıkınca Ödemiş’e gitmiş ve avukatlığa başlamıştır. Gitmesinin üzerinden fazla zaman geçmeden aynı senenin Eylül ayında Balkan Savaşı’nın çıkmasıyla Refik Şevket, Aydın Redif Fırkası Emir Zabıtlığı’ne ayrılmış, Aydın’a giderek fırka komutanı Hulusi Paşa’ya katılmıştır.²² Bir müddet sonra, fırka karargâhı, Çine Redif Taburu ile 3-4 Ekim 1912’de Aydın’dan trenle hareket etmiş, bu tren Ayasuluğ²³ İstasyonu’nda bir başka trenle çarpışmıştır. Bu müessif kazada birçok kişi hayatını kaybetmiş, pek çok kişi de yaralanmıştır. Kazada Refik Şevket de sol kolundan yaralanmıştır. Kaza sonrasında yaralı olan kolu için İzmir Askerî Hastanesi’ne yatırılmıştır. Dört defa geçirdiği ameliyattan ve uzun süren tedaviden sonra sakat kalmış, malûlen asker emeklisi olmuştur.²⁴ 1 Mart 1913’te (Aydın Redif Fırkası Emir Subayı Emekli Asteğmen Refik Şevket’in 6. dereceden tekaüdü 1 Mart 330²⁵) 297 kuruş maaşla emekli olan Refik Şevket²⁶, Ödemiş’te 1913 yılında yeniden avukatlığa başlamıştır. Ödemiş’de avukatlığa başladığı tarihten bir müddet sonra I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle 1915 yılında askere alınarak, 135. Alayın İlaş Subaylığı’na atanmış; İzmir’de, Denizli’de ve Köyceğiz’de kıtasıyla birlikte savaşı geçirmiştir.²⁷ Daha sonra, “9 Ağustos 1333 [1917]’de 1000 kuruş maaşla 21. Kolordu Adlî Müşavirliği’ne ve sonrasında İstanbul muhâfızlığı muhakim şubesinde istihdam edilerek 1 Kanunuevvel 1334 [1 Aralık 1918]’de terhis olmuştur.”²⁸

¹⁹ RŞİAA, Selanik Hukuk Fakültesi’ni bitirdiğini gösteren belge.

²⁰ RŞİAA, No: 1, s. 2.

²¹ RŞİAA, 30.10.1929 tarihli Millî Müdâfaa Vekaleti’ne Yazdığı dilekçenin cevabı.

²² RŞİAA, No: 1, s. 2.

²³ İzmir’in Selçuk İlçesinin eski adıdır.

²⁴ RŞİAA, No: 1, s. 3.

²⁵ EMSA, Refik Şevket’in VH000389 Nolu Sicil Dosyası, Emeklilik Belgesi 28/1/38 tarih ve 2734/441 sayılı evrak.

²⁶ RŞİAA, 30.10.1929 tarihli Millî Müdâfaa Vekaleti’ne Yazdığı dilekçenin cevabı.

²⁷ RŞİAA, No: 1, s. 3.

²⁸ RŞİAA, 30.10.1929 tarihli Millî Müdâfaa Vekaleti’ne Yazdığı dilekçenin cevabı.

Refik Şevket, terhisinin ardından Ödemiş'e gitmiş ve avukatlığa devam etmiştir. Ödemiş'te ilk olarak 1328 [1912/1913] senesinden 1331 [1915/1916] senesi Ağustosuna kadar; ikinci olarak da terhisinden sonra 1334 [1918] senesinden 1335 [1919] senesi Mayıs'ına kadar avukatlık yapmıştır.²⁹ 5 Ocak 1919'da da Hüseyin kızı 1315 [1899/1900] Bursa doğumlu Fatma Mihriye Hanım³⁰ ile evlenmiştir.³¹ Bu evlilikten yaklaşık 4 ay sonra İzmir işgal edilecektir. Artık Refik Şevket dâhil herkesi bambaşka bir hayat, apayrı bir mücadele beklemektedir.³²

III. İzmir'in İşgali'nden T.B.M.M.'nin Açılışına Refik Şevket

Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ile "İttifak Bloğu"nda katıldığı I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti'nin, kendisi açısından savaşı sona erdiren Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla birlikte, siyasi birlik ve dirliği yeni tehditlere açık duruma gelmişti. Zira ateşkes, şartları itibarıyla Osmanlı topraklarının, savaşı kazananlar tarafından zaman içinde pay edilmesini meşru kılacak şartları içermekteydi.³³ Her yönüyle ülkenin işgal edileceğini açık olarak gösteren bu ateşkesin hemen ardından Musul'la başlayan işgaller ülkenin güneyinde giderek yayılmıştır. Ülkenin doğusunda da Elviye-i Selâse (Kars, Batum, Ardahan), İngilizler tarafından işgal edilmiştir.³⁴ İtilaf güçlerinin bu işgalleri karşısında, ülke çapında yerel kurtuluşu hedefleyen cemiyetler oluşturulmaya başlanmıştır. Kendi mıntıkalarında kurulan her bir cemiyet, haksız işgalleri protesto ederek davalarının haklılığını duyurma gayreti içine girmiştir.

Ülke topraklarının örgütlü bir biçimde vatanperverler tarafından savunulmaya başlanmasında İzmir'in işgali dönüm noktası olmuştur. İtilaf

²⁹ RŞİAA, Ödemiş'te avukatlık yaptığını gösterir belge tarih: 12 Nisan 1340.

³⁰ EMSA, Refik Şevket'in VH000389 Nolu Sicil Dosyasındaki Aile Nüfus Kayıt Örneği.

³¹ RŞİAA, No: 1, s. 3.

³² Çoban, *a.g.t.*, s. 10.

³³ I. Dünya Savaşı'nın galip "İtilaf Bloğu" ülkelerinin ileriye dönük hedefleri doğrultusunda hazırlanmış olan Mondros Ateşkesi'nin özellikle 7. ve 24. maddeleri, Osmanlı topraklarının işgal edileceğinin habercisi niteliğindedir. İtilaf güçlerine "güvenliklerini tehdit altında hissettikleri bölgeleri işgal edebilme hakkı" tanıyan mütarekenin 7. maddesinin yanı sıra 24. madde ile de "vilâyat-ı sitte adı verilen 6 ilde (Erzurum, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas, Bitlis) çıkacak her hangi bir karışıklıkta bu bölgeleri işgal hakkı" da yine İtilaf kuvvetlerine verilmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddeleri ve ateşkesin detayları için bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, İstanbul 1991.

³⁴ Dursun Ali Akbulut, "Çöken Devlet", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Durmuş Yalçın (v.d), Ankara 2004, s. 139.

Devletleri'nin kendi aralarında yapmış olduğu gizli anlaşmalarda İtalyanların işgaline bırakılan İzmir, daha sonradan özellikle İngilizlerin baskılarıyla Yunanistan'ın işgaline terk edilmiştir.³⁵ 14 Mayıs 1919 akşamı İngiliz Amiralî Calthorpe, 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya, Mondros Ateşkesi'nin 7. maddesi gereği İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, 15 Mayıs'ta gerçekleşecek bu işgalden Osmanlı Hükümeti'nin haberdar olup işgal sırasında üzücü bir olayın yaşanmaması için Türk askerlerinin kışlalarından dışarı çıkmamalarını bildiren bir nota vermiştir. İşgal haberi şehirde de yankılanmış, şehirdeki yerli Rumlar, hayallerindeki Megali İdea'nın gerçekleşmesinin yakınlaştığını görerek sevinçli bir bekleyişe başlamışlardır.³⁶ Diğer yandan işgal karşısında vatan müdafaasını savunan Türk vatanseverler 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece büyük bir toplantı düzenleyerek Redd-i İlhak Hey'et-i Merkeziyesi'ni oluşturup Yunanistan'a katılmayı kabul etmeme kararı almışlardır.³⁷ Bunun yanında İzmir halkı aynı gece maşatlıkta toplanmaya davet edilmiş, burada toplanan kalabalığa heyecanlı konuşmalar yapılmıştır. Ayrıca bu toplantı Yunan kuvvetlerinin karaya çıkmalarına direnmekten ziyade, İzmir ve çevresindeki Türk nüfusun diğer unsurlardan fazla olduğunu ispat etmek için yapılmıştır. İşgal kararının verilmiş olmasından sonra her ne kadar bu nüfus çoğunluğunu kanıtlama çabası bir şeyi değiştirmeyecek olsa bile, mitinge katılımın göz önüne alındığında İzmir halkının haksız işgale karşı topraklarını savunma yolundaki ortak hareketi, Türk halkına da genel olarak direnişe çağrı niteliği taşımış, millet heyecanını coşturan bu miting, yerel olsa da adeta ulusal bir mesaj taşımıştır.³⁸

15 Mayıs 1919 günü karaya çıkan Yunan askerine sevgi gösterisinde bulunan Metropolit Hrisostomos, Yunan askerilerini Türkler aleyhinde kışkırtacak bir konuşma yapmış, bu sıralarda Osman Recep Nevres (Hasan Tahsin) adındaki gazeteci Yunan'a ilk kurşunu sıkmış, ardından şehit edilmiştir. Bundan sonra şehirdeki hareketlilik artmış, Yunan mezalimi başlamıştır. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa tokatlanmış, "Zito Venizelos" (Yaşasın Venizelos) demeyen Albay Süleyman Fethi Bey süngülenmiş, daha sonra da hayatını kaybetmiştir.³⁹

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ülkenin her köşesinde büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. O zamana kadar ülkede pek çok yerin işgal edilmesine rağmen Yunanlıların yapmış oldukları zulüm, onların burada geçici değil, kalıcı

³⁵ Akbulut, *a.g.m.*, s. 152.

³⁶ Tansel, *a.g.e.*, s. 183–186.

³⁷ Akbulut, *a.g.m.*, s. 153.

³⁸ Tansel, *a.g.e.*, I, s. 187–188.

³⁹ Tansel, *a.g.e.*, s. 192–193.

olacaklarının habercisi olmuş, bu anlamda ülke çapında örgütlü bir direniş başlanması fikirleri de canlılık kazanmıştır.⁴⁰ Türk'ün benliğinden doğan tüm kuvvetlerle vatanını savunmasına liderlik edecek olan Mustafa Kemal Paşa da 9. Ordu Müfettişliği göreviyle Samsun'a yola çıkmadan 15 Mayıs günü Dahiliye ve Hariciye Nazırları ve diğer bazı bakanlarla vedalaşmış, 16 Mayıs'ta Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılmıştır. 15 Mayıs Türk'ün acı günü olarak tarihe geçmekle birlikte, acıya karşı mutluluk hayali ve mücadelesinin de direnişçi yüreklerde daha hızlı çarpmasına vesile olmuştur. O zamanların hayali, birkaç yıl sonra o yüreklerin zaferi olacaktır.⁴¹

15 Mayıs'tan 28 Mayıs'a kadar geçen 13 gün içinde Yunan kuvvetleri Kuzeyde Ayvalık'a, güneyde Aydın'a kadar olan alana yayılmışlar; Torbalı, Tire ve Bayındır'ı işgal etmişler, Ödemiş yakınlarına ulaşmışlardır. Bu sırada Ödemiş'te askerî bir birlik olmayıp sadece askerlik şubesi ile bir askerî depo bulunmaktadır. İşte bu depodaki silahlar halka dağıtılmış ve oluşturulan 120 kişilik gönüllü halk kuvveti "Kuvâ-yı Milliye" adını almıştır.⁴²

Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da silahlı direniş hareketine geçilmesinde pek çok kişinin öncülüğü ve teşviki söz konusudur. Bölgede silahlı millî bir hareketin başlamasında Albay Bekir Sami (Günsav), Albay Kazım (Özalp) ve Albay Mehmet Şefik (Aker), Urla'da Yarbay Kazım, Ayvalık'ta Yarbay Ali (Çetinkaya), Ödemiş'de Yüzbaşı Tahir (Özerk), Nazilli'de Binbaşı Hacı Şükrü gibi subayların önemli rolleri olduğu gibi; Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami (Baran), Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi, Kırkağaçlı Mehmed Emin, Pelit Köylü Mehmet, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi ve Kaymakam Faik (Öztrak), Hamit Şevket ve Refik Şevket (İnce) ve Mahmut Celal (Bayar) gibi yerel yönetici ve önderlerinin de önemli faaliyetleri göz ardı edilemez.⁴³

Ege Bölgesi'nde Yunan ordusuna karşı silahlı, etkin ve tamamen sivillerin katılımıyla oluşan ilk yerel direniş hareketi Ödemiş'te gerçekleşmiştir.⁴⁴ Refik Şevket Bey, İzmir'in işgalinin halkta yarattığı isyanın öncülüğünü yapan ve Kuvâ-yı Milliye'yi meydana getiren Ödemişlilerden "*Türk Devrim Tarihi'nin iftihar levhaları*"⁴⁵ olarak bahsetmektedir. İzmir'in işgali sırasında ve sonrasında Ödemiş'te bulunan Refik Şevket, işgale karşı direnişte bölgede önemli roller

⁴⁰ Çoban, a.g.t., s. 12-13.

⁴¹ Çoban, a.g.t., s. 13.

⁴² Coşkun, a.g.e., s. 104.

⁴³ Coşkun, a.g.e., s. 63.

⁴⁴ Coşkun, a.g.e., s. 103.

⁴⁵ İlhami Soysal, "Atatürk'ün Adalet, Menderes'in Savunma Bakanı Refik Şevket İnce'nin Günlüğü", Tefrika No: 1, *Milliyet*, 21 Ekim 1982.

üstlenmiştir. “İzmir’in işgali üzerine Ödemiş’te millet namına yapılması lazım gelen hareketlerden hâli kalamadım”⁴⁶ diyerek direnişe iştirak sebebini tercüme-i hâline not etmiştir.

İzmir’in işgali öncesinde Mahmut Celal Bey, İzmir İttihâd ve Terakkî Fırkası sorumlu temsilcisidir ve İttihatçıların tutuklanmaları hızla sürmektedir. İzmir’de de birçok kişinin Divan-ı Harb’e verileceğinin gündemde olduğu o günlerde, Hürriyet ve İtilaf Partisi’nden birkaç kişi Metropolithane ile birleşerek kendilerince bir liste düzenlemiş, Celal Bey de kendisinin bu listede ilk sırada olduğunu İzmir’de, filozof olarak bilinen, Hidayet Bey’den öğrenmiştir. Divan-ı Harp Başkanlığı’ndan başka, vilayete de tutuklanması için haber geldiğini öğrendiğinde, çevresindeki herkes onu dikkatli olması konusunda uyarmıştır.⁴⁷ Celal Bey İzmir’de yakalanmamak için gizlenmek durumunda kalmış; elinden geldiğince yerel halkı işgal karşısında bilinçlendirerek örgütlendirme amacıyla planlar yapmaya başlamıştır. O, İzmir’de işgalin karşısında olan jandarma subaylarla fikir alışverişlerinde bulunuyordu. Neticede hükümet tarafından aranan iki jandarma subayı olan Albay Avni Bey (sonradan Cebeli Bereket Milletvekili Avni Paşa) ile Yüzbaşı Edip Bey (sonraları Sarı Edip Efe adını alacaktır)’in bulundukları Küçük Menderes havzasına çekilmeye, olası bir Yunan saldırısı karşısında orada örgütlenmek için bu bölge veya Nazilli’de çalışmaya karar vermiştir.⁴⁸ Ailesiyle vedalaşan Celal Bey o gece Üsteğmen Fethi Bey ile yola çıkmış ve ikili Katipoğlu semtine ilerlemişlerdir.⁴⁹ Edip Bey ile Katipoğlu’nda buluşan Celal Bey, silahlı bir şekilde yola koyulmuştur. Grup, yol üzerinde çeşitli yerlerde molalar vermiş; mola yerlerindeki halkın sevgi gösterileriyle karşılaşmıştır. Halkın bu coşkusunu gören Celal Bey de halka olası bir Yunan saldırısına karşı kurtuluşun ancak silahlı direnişte olduğunu anlatmıştır.⁵⁰

Uzun yolculuktan sonra Celal Bey ve Edip Bey Ödemiş istasyonundan kasabaya girmiş, gece yarısı İncoğlu Şevket Bey’in evinin önünde durmuşlardır. [İncoğlu Şevket Bey, Refik Şevket’in babası Hâfız Mustafa Şevket’tir.] Hafız Mustafa Şevket Bey, Celal Bey’i içeri davet etmiş⁵¹ böylece ulusal direniş yolunda Refik Şevket ile Mahmut Celal’in yollarını kesmiştir. Bundan sonra onun evinde geceleri gizli toplantılar düzenlenmiş, Kaymakam

⁴⁶ RŞİAA, No:1, s. 3.

⁴⁷ Bayar, a.g.e., V, s. 156 – 157.

⁴⁸ Bayar, a.g.e., V, s. 158.

⁴⁹ Bayar, a.g.e., V, s. 159.

⁵⁰ Bayar, a.g.e., VI, s. 1–3.

⁵¹ Bayar, a.g.e., VI, s. 4–5.

Zühtü Bey ve ilçenin diğer ileri gelenleri bu toplantılara katılmıştır. Özellikle Ödemiş Jandarma Tabur Komutanı Yüzbaşı Tahir Bey, Mursallı Köyü'nden Alimoğlu İsmail Efe, kardeşi Ali, çocukları Alim ve Hüseyin Efelerle, Kahrat Köyü'nden Gökçen Hüseyin Efe ile görüşülüp Yunanlılara karşı direniş için anlaşmaya varılmıştır.⁵² Yine bu toplantılarda askerî silah deposundaki silahların köy ve mahalle bekçilerine dağıtılması konusunda karar alınmıştır.⁵³

O günlerde Refik Şevket de Ödemiş'te çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu. Kardeşi Hamit Şevket ile direniş ve örgütlenme fikirlerini Ödemişlilere yayıyor, bunun yanı sıra Hamit Şevket de İzmir'e giderek sıcak haberleri takip edip gazete temin ediyordu. Ayrıca o, Celal Bey ile ailesi arasında da haber alışverişini sağlıyordu.⁵⁴

Celal Bey'in Ödemiş'te yaptığı toplantılar ve işgal karşısındaki hazırlıkları duyulmuş, tutuklanması için İstanbul'dan İzmir Valiliğine yazı gönderilmiştir.⁵⁵ Valilikten Ödemiş kaymakamlığına bildirilen yazıyı uygulamayan direniş ve mücadele yanlısı kaymakam Zühtü Bey görevinden alınmış, yerine Nif İlçesi kaymakamı Bekir Sami Bey tayin edilmiştir.⁵⁶ Tüm bu olaylar meydana gelirken Celal Bey baştan beri kaldığı yerde, yani İncooğulları'nın evinde kalmıştır. Celal Bey, bir süre sonra İncooğlu ailesi evindeki misafirliğini sonlandırmayı uygun görmüştür. Bu kararı kendisinin de bahsettiği gibi hem kaldığı aileye daha fazla yük olmamak, hem de olası bir baskın ihtimalini düşünerek almıştır. Zor günlerinde Refik Şevket'in ailesi tarafından kendisine açılan kapının önemini *"Bu samimi aile yuvasında geçirdiğim gizli günleri, her zaman taze bir şükran duygusu ile hatırlarım."*⁵⁷ sözleriyle ifade etmiştir.

İncooğulları'nın evinden ayrılan Celal Bey bir süre Mursallı Köyü'nde kalmış, sonra tekrar Ödemiş'e dönmüş, yeni bir evde Refik Şevket'in kitaplığındaki kitapları okuyarak vakit geçirmiştir.⁵⁸

Celal Bey'in bu yer değiştirme ve gizlenme sürecinde Ödemiş'te epey bir faaliyet söz konusudur. Halkın bilincinin uyanık tutulması görevi Refik Şevket gibi aydınların çalışmalarıyla sağlanmaktadır. Bölgedeki örgütlenmenin önemli bir ismi de Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey (Özerk)'dir. Tahir Bey, İzmir'in işgal

⁵² Coşkun, *a.g.e.*, s. 206; Behiç Galip Yavuz, *Ödemiş Tarihi*, Ödemiş 1998, s. 75–76.

⁵³ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 5.

⁵⁴ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 5.

⁵⁵ Coşkun, *a.g.e.*, s. 206.

⁵⁶ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 6–7.

⁵⁷ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 4–5.

⁵⁸ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 9.

haberini Vasıf Bey (Çınar) den gelen telgrafla öğrenmiş ve hemen eşraftan bazı kişileri dairesinde toplamıştır. Bu toplantı sonucu bazı kararlar alınmıştır. Buna göre hükümet konağındaki maliye kasasına el konulup kasa güvenlik altına alınacak, askerî debboydaki silahlar Tahir Bey'e teslim edilecekti; fakat kaymakam Bekir Sami Bey, vali İzzet Bey'in izni olmadan buna müsaade edemeyeceğini, silahları kullandırtmayacağını söylemiştir.⁵⁹ Bunun üzerine Tahir Bey ve arkadaşlarında kaymakamı işten uzaklaştırıp yerine bölgeden birini getirme düşüncesi bile oluşmuş;⁶⁰ ama bu düşünce uygulanmamıştır.

Kaymakamın olumsuz tutumu üzerine aynı günün akşamı Tahir Bey'in odasında gizli bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya katılanlar Kur'an üzerine yemin ederek bazı kararlar almıştır. Toplantıya katılanlar arasında, Refik Şevket, Dr. Mustafa Şevket, Jandarma Tabur kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey, Eczacı Tevfik, Jandarma Üsteğmen Ahmet Rıfat Beyler vardır.⁶¹ Toplantıda ilçe yönetimine el koymak yönünde alınan kararlar şunlardır:⁶²

"1. Para bulunan her devlet kurumuna el konulacak ve kasaları mühürlenecektir.

2. İlçede bulunan yedek subaylar derhal silah altına çağırılacaktır.

3. Depolardaki silahlar, gerektiğinde halka dağıtılmak amacıyla güvence altına alınacaktır.

4. Dağlarda dolaşan zeybeklere haber gönderilecek, Yunanla savaşma zamanının geldiği bildirilecektir.

5. Civardaki ilçe ve nahiyelerle ilişkiyi sürdürmek için güç ve moral verici telgraflar çekilecektir."

Gizli örgüt aynı zamanda Jandarma Komutanı Tahir Bey'i Ödemiş, Tire, Bayındır ilçeleri mintika komutanlığına tayin etmiş; ertesi gün öğleden sonra halkın katılımı sağlanarak belediye bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.⁶³

16 Mayıs 1919 günü Gizli Komitenin de çalışmaları sonucu halk belediye binasına çağırılmış ve burada yapılan toplantıda ilk sözü Avukat Refik Şevket almıştır. Refik Şevket Yunanlılara silahla cevap vermenin gereğini anlatan heyecanlı ve etkili bir konuşma yapmıştır. Davet edilmesine rağmen kaymakam

⁵⁹ Coşkun, *a.g.e.*, s. 208–209.

⁶⁰ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 73.

⁶¹ Muammer Lütfi Bahşi, *İlkkurşun*, Ödemiş 1947, s. 5; Yavuz, *a.g.e.*, s. 82; Coşkun, *a.g.e.*, s. 209.

⁶² Coşkun, *a.g.e.*, s. 210.

⁶³ Coşkun, *a.g.e.*, s. 210.

Bekir Sami Bey toplantıya iştirak etmemiştir.⁶⁴ Bu toplantının beklendiği gibi geçmemesi üzerine yine Gizli Komite tarafından aynı günün akşamı Ticaret Odası salonunda yine bir toplantı düzenlenmiş, toplantıya yalnız yurtseverler davet edilmiştir. Toplantıda Yunan işgali protesto edilmiş, devlete olan güvensizlik haykırılmıştır. Hatta Yunan'a karşı bölgeye İtalyanların davet edilmesi fikri öne sürülmüşse de yurtsever Müftü Hacı Hüseyin Efendi bu görüşe şiddetle karşı çıkmış, Yunan'a karşı mücadelenin kaçınılmaz olduğunu, bölgeye İtalyanların gelmesi halinde onlara direnişin daha zor olacağını söylemiştir.⁶⁵

Ödemiş'te bu toplantılar ve hararetli günler sürerken Mahmut Celal Bey, Gökçen Efe'nin köyü Kahrat'a gitmiş bulunuyordu. Kahrat'ta kaldığı Fadime kadının evini küçük bir karargâh haline getirdiklerini, İzmir'in işgalinden sonra Yunan ilerleyişinin önüne geçmek için atılan adımların, fikir beyanlarının yapıldığı mekânın burası olduğundan bahsetmiştir. Yine bu evde yapılacak olan bir toplantıya Celal Bey, Refik Şevket ve Hamit Şevket kardeşleri davet etmiş, Hamit Şevket, o sıralarda İstanbul'da bulunduğundan bu davete iştirak edememiştir. Refik Şevket Bey ise bu toplantıya katılmıştır.⁶⁶

Celal Bey'in davetine gidenler tepeden tırnağa silahlanmışlardır. Toplantıda ilk sözü alan Yüzbaşı Tahir, Ödemiş'teki çalışmalar hakkında bilgiler sunmuştur. Maliye kasasının mühürlenerek askerî debboydaki silahlara el konulma teşebbüsü; fakat bunlara kaymakam Bekir Sami Bey'in Vali İzzet Bey'in izni olmadığı için müsaade etmemesi, bunun üzerine kendisinin ve arkadaşlarının kaymakamı işten uzaklaştırıp yerine bölgeden birini getirme düşüncesini anlatmıştır.⁶⁷

Bundan sonra Tahir Bey Ödemiş Belediyesi'nde yapılan toplantıdan bahsetmiştir: *"Yunan kuvvetleri İzmir'den iç şehirlere doğru ilerlemekte, Ödemiş'in de işgal edileceği anlaşılmaktadır. Bu takdirde ne yapmak lazım geleceğini görüşmek üzere, ilçenin her meslekten ileri gelenleri toplantıda hazır bulundu. Misafir Yarbay Halim Perteve adında biri, "Daha medeni olan İtalyan işgal kuvvetlerini davet edelim", şeklinde bir teklifte bulundu ve şiddetli münakaşalara yol açtı. Neticede, Kuşadası'ndaki İtalyan kuvvetleri kumandanı nezdinde, Bayındır, Tire ve Ödemiş'ten birer delegenin gönderilmesi muvaffık görüldü. Vaktin darlığı yüzünden, Bayındır delegesi hükümet doktoru Nazmi*

⁶⁴ Coşkun, *a.g.e.*, s. 211.

⁶⁵ Coşkun, *a.g.e.*, s. 212.

⁶⁶ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 71 – 72.

⁶⁷ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 72–73.

*Bey'in yola çıkarılması mümkün olmayacak... Tire'den Akif Bey, Ödemiş'ten Refik Şevket İnce Kuşadası'na gideceklerdir.*⁶⁸

Tahir Bey'in sözleri üzerine bir değerlendirme yapan Celal Bey, Refik Şevket'in Ödemiş müdâfaasındaki heyetin ön safında yer aldığından bahsetmiştir. Tahir Bey'in söz ettiği belediye'deki toplantıya davetli davetsiz pek çok kişi katılmış ve burada Refik Şevket heyecanlı bir nutuk söylemiş, memleketi müdâfaa fikrini ileri sürmüş ve savunmuştur.⁶⁹

Kahrat köyündeki toplantı bittiğinde, Refik Şevket buradan ayrılacağı sırada, Celal Bey ve Yüzbaşı Edib (Sarı Edib Efe) ile ayak üzeri bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede; Kuşadası'na gönderilecek heyette olan Refik Şevket, İtalyan kumandanına Ödemiş'e gelme daveti yapmayıp mücadeleye başlanıldığı zaman nasıl davranacaklarını anlamak için İtalyanların tarafsız kalmalarını ve onlardan mümkünse silah yardımıyla bulunmalarını isteyecektir. Bundan sonra Tire ve Ödemiş delegeleri Kuşadası'na varmış ve kaymakam Ferruh Bey'in aracılığıyla limanda demirli olan Giyano adlı bir İtalyan savaş gemisinin kumandanı olan Ferrera ile görüşmüşlerdir. Ferrera, heyetten görevlerine ait resmî bir belge istemiş, ayrıca Yunanlıların buraları Paris Barış Konferansı kararlarıyla işgal ettiklerini, yapılacak bir şeyin olmadığını da sözlerine eklemiştir.⁷⁰ Böylelikle heyet, umduğunu bulamamış, istediğini alamamıştır. Daha ötesi, Refik Şevket bu görüşmenin ardından zor günler geçirmiştir. Nitekim bu görüşmenin dönüşünde Refik Şevket, Aydın'daki durumu Celal Bey ve Ödemiş'teki diğer direnişçilere aktarmak için bu bölgeye hareket etmiş, yolda Yunanlıların eline düşerek Ortakçılar (Ortaklar) istasyonunda tutuklanmıştır. Bu sırada üzerinde günlük olarak tuttuğu not defteri ile Celal Bey'in eşine yolladığı mektup ve bazı önemli evraklar bulunmaktadır. Bu belgeler aleyhte delil oluşturacağından Refik Şevket, İzmir'deki Yunan Divan-ı Harbi'ne sevk edilirken, "bir Yunan askerin müsamahasını on lira karşılığında satın alarak" bu belgeleri tren tuvaletinde imha etmiş, sonrasında da Yunan Divan-ı Harbi'nden kurtulmuştur.⁷¹

Serbest bırakıldıktan sonra yaklaşık 3 ay İzmir'de kalmış, Eylül 1919'da Yunan işgalinin şiddetlenmesi sonucunda kaçarak Alaşehir'e yerleşmiştir. Ailesini ise yerleştikten sonra yanına getirebilmiştir.⁷² Refik Şevket'in burada

⁶⁸ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 73.

⁶⁹ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 73.

⁷⁰ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 75; Coşkun, *a.g.e.*, s. 212-214.

⁷¹ Bayar, *a.g.e.*, VI, s. 75.

⁷² RŞİAA, No: 1, s. 4.

ilk çocuğu dünyaya gelmiştir.⁷³ Alaşehir’de de avukatlığa devam etmiş;⁷⁴ bu şehirde, Büyük Millet Meclisi’nin açılmasına kadar kalmıştır. Bu sıralarda Alaşehir kaymakamı olan Bezmi Nusret Kaygusuz, anılarında Alaşehir ve çevresinde BMM’ye gönderilecek milletvekilleri için yapılan seçimleri kazananların Avukat İnceoğlu Refik Şevket, Ethem Beyzade Ömer, Doktor Mustafa Bengü ve Doktor Saim Beylerin bulunduğunu belirtmiştir. Refik Şevket ve Mustafa Bengü’nün seçilmelerinden memnuniyet duyduğunu, her ikisinin de “geniş malumatlı ve iyi düşünen” kişiler olduğunu da ilave etmiştir.⁷⁵

Ödemiş’te Kuvâ-yı Milliye’nin kurulmasının tohumlarını atan kadroda yer alan Refik Şevket, hürriyetperver ve vatansever kişiliği gereği o günlerde işgale karşı elinden geleni, tehlikeleri de göze alarak, yapmıştır. Mondros Mütarekesi sonrasındaki işgallere karşı direnişte emsal teşkil edecek olan Ödemiş örgütlenmesi ve Kuvâ-yı Milliye’nin ön saflarında yer alan Refik Şevket, vatan hizmetini bir müddet sonra siyasî hayata katılarak devam ettirecektir.⁷⁶

IV. Refik Şevket Bey’in Meclis’teki Çalışmaları

Mondros Ateşkesi’nin imzalanmasının ardından Osmanlı toprakları üzerinde İtilaf Devletleri tarafından başlatılan işgaller gün geçtikçe yayılmış ve nihayet devletin başkenti İstanbul 16 Mart 1920’de işgal edilmiştir. İstanbul’un işgal edilmesiyle birlikte Anadolu’daki Millî Mücadele hareketinin boyutu değişmiştir. Artık esir bir padişah ve hükümete karşı Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yeni bir süreç başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından vilayetlere, livalara, kolordu komutanlarına “olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara’da toplanmasına karar verildiğini bildiren tamimler” gönderilmiştir.⁷⁷

23 Mart 1920’de Mustafa Kemal Paşa tarafından Alaşehir’e gelen telgrafta, Ankara’da bir “meclis-i müessisan” oluşturulacağı, bu meclis için de her livadan halkın seçtiği 5 kişinin 15 gün içinde Ankara’da bulunması istenmiştir.

⁷³ Refik Şevket’in ilk çocuğu bugün de hayatta olan Sayın Türkan Çölaşan (İnce)’dir. Doğum Tarihi 9-1-1336 (9 Ocak 1920), 17-2-2008 tarihli görüşme.

⁷⁴ RŞİAA, 1335 ve 1336 [1919 ve 1920] yılında Alaşehir’de avukatlık yaptığını gösterir belge, tarihi: 20 Nisan 1340 (20 Nisan 1924).

⁷⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir 2002, s. 192.

⁷⁶ Çoban, *a.g.t.*, s. 21.

⁷⁷ Mustafa Balcıoğlu, “Direnen Millet–Millî Mücadele: Ya İstiklâl Ya Ölüm”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, s. 161.

“Hayat ve milli hisleri ta esasından gösterecek olan bu teşebbüs⁷⁸” için Refik Şevket de Manisa’dan gösterilen adaylar arasında yer almıştır. 25–26 Mart 1920 günü notlarında o sıralarda Alaşehir’de bulunan Salihli cephesi kumandanı Etem Bey⁷⁹ ile görüştüğü, bu görüşme neticesinde Ankara’ya gönderilecek olan milletvekili adaylarını öğrendiğini kaydetmiştir. Buna göre Manisa adayları: Manisa Müftüsü Alim Efendi, eski Manisa Milletvekili Haydar Bey, Alaşehir’den Etem Bey zâde Ömer Bey, Eşme Müftüsü Hoca Nazif Efendi ve Refik Şevket’tir.⁸⁰

3 Nisan 1920’de, Ankara’ya gidecek delegelerin seçimi yapılmış, Refik Şevket’in de içlerinde bulunduğu, Kuvâ-yı Milliye adına aday gösterilen 5 kişi seçimi ittifakla kazanmıştır. Refik Şevket bu seçimde en yüksek oyu alan kişi olmuştur.⁸¹

14 Nisan 1920’de Kuvâ-yı Milliye’den 100 lira harcırah alan Refik Şevket, 15 Nisan’da diğer milletvekilleri ile trene binmiş ve Ankara’ya hareket başlamıştır.⁸² Nihayet 24 Nisan Cumartesi sabahı saat 7’de Ankara’ya varmış ve doğrudan Meclis binası olarak kullanılan Muallim Mektebi binasına gitmiştir.⁸³

Refik Şevket ve diğer Saruhan [Manisa] Milletvekilleri Ömer Lütü, Necati, Avni ve İsmail Hakkı Beylerin seçim mazbatalarının uygunluğu, söz konusu kişilerin milletvekilliğine kabulleri 23 Mayıs 1920 tarihinde Meclis müzakerelerinde okunmuştur.⁸⁴ Yapılan encümen üyeliği seçimlerinde de Refik Şevket, Adliye Encümen üyeliğine seçilmiştir.⁸⁵ Bundan başka o, Anayasa, Millî Eğitim, Sağlık–Sosyal Yardım ve Orman–Madenler Komisyonlarında çalışmış; Meclis’in 1. toplantı yılında 5. şubenin ve Anayasa Komisyonu’nun başkanlığını, 1. ve 2. toplantı yıllarında Adalet Komisyonu’nun sözcülüğünü yapmıştır.⁸⁶

⁷⁸ RŞ/AA, Refik Şevket İnce’nin Günlüğü, 1. kısım [Günlükler iki kısımdan oluşmaktadır. 1. kısım olarak adlandırdığımız bölüm 1920–1922 yılları arasındaki 89 sayfalık bölümdür. 2 kısım şeklinde adlandırdığımız bölüm ise, yine 1920’den başlar fakat 89 sayfalık kısımdan farklı bilgiler içermektedir. Bu anlamda faydalandığımız bilgilerin kaynağını ayırt etmek için 1. kısım ve 2. kısım yazmayı uygun gördük.], s. 6–7.

⁷⁹ Söz konusu Etem Bey, muhtemelen Çerkez Etem’dir.

⁸⁰ Refik Şevket İnce’nin Günlüğü (RŞ/G), s. 7.

⁸¹ RŞ/AA, 15 Nisan 1336 [1920] tarihli seçim mazbatası.

⁸² RŞ/G, s. 8.

⁸³ RŞ/G, s. 8–9.

⁸⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi (TBMMZC), Devre: 1, Cilt: 1, Ankara 1959, s. 314

⁸⁵ RŞ/G, s. 10.

⁸⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi–Millî Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919–1923*, Ankara 1995, s. 838.

A. Hıyanet-i Vataniye Kanunu

25 Nisan 1920'de Karahisar-ı Sahib Milletvekili Mehmed Şükrü Bey, hıyanet-i vataniyeye ceza tayini hakkındaki kanun teklifini Meclis'e vermiştir. İki maddeden oluşan bu teklifte, "*Padişah ve Halife ile Memalik-i Osmaniye'yi yedd-i ecanibten kurtarma*" maksadında olan Millî Meclis'in kararlarına uymayanların vatana ihanet ile yargılanmaları vurgulanmaktadır.⁸⁷ Kanun teklifinin okunmasının ardından, tasarıya açıklık getiren Mehmed Şükrü Bey, memleket içinde kargaşa çıkaranların vatan haini sayılacağını ve bu düzensizliklere karışanların da hıyanet-i vataniye gereği idam edilmeleri gerektiğini söylemiştir.

Refik Şevket Bey, bu kanun teklifinde çokça söz almış, teklifle ilgili verdiği önergelerle kanunun şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. İlk konuşmasını 26 Nisan 1920'deki Meclis oturumunda yapmış, mevcut ceza kanununda Hıyanet-i Vataniye diye bir suç olmadığını, Hıyanet-i Vataniye adıyla bir suçun oluşturulmasıyla bu suçun cezasının da Meclisce belirlenmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır.⁸⁸

27 Nisan'da kanun tasarısının maddeleri okunmuş, tekrar söz alan Refik Şevket, bu tasarıya bir isim vermek gerekliliğinden yola çıkarak kanuna "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" denmesini önermiştir. Meclis'e sunmuş olduğu önergede bu isim konusunun yanında mevcut tasarı için bir suç tarifi yapılmasına değinmiş, onun bu önergesi yapılan oylamayla kabul edilerek hem kanunun adı konmuş hem de bir suç tarifi yapılmıştır.⁸⁹ Meclis'te bu konudaki bir başka tartışma, suçluların yargılanma yerleri hakkında olmuştur. Bazı milletvekilleri suçlunun suçu işlediği yerdeki ceza mahkemesinde yargılanmasını, bazıları da vilayet mahkemelerine sevk edilmelerini doğru bulmuştur. Yine söz alan Refik Şevket, Hıyanet-i Vataniye suçu işlemiş olan bir kişinin, suçu işlediği yere en yakın cinayet mahkemesince yargılanması gerektiğini ifade ederek, suçlunun vilayet merkezine sevk edilmesinin zaman kaybı yaratacağını, bu bakımdan böyle bir sevk işleminin lüzumsuz olacağını vurgulamış; onun bu konuşması "Yaşa Şevket Bey" sesleriyle karşılanmıştır.⁹⁰

Kanunun 10. maddesinin düzenlenmesi hakkında da bir önerge veren Refik Şevket'in bu önergesi de kabul edilmiştir. Buna göre mevcut madde "*İşbu kanunun icrayı ahkâmına Adliye ve Dahiliye Vekilleri memurdur.*" şeklinde

⁸⁷ TBMMZC, D. 1, C. 1, s. 63.

⁸⁸ TBMMZC, D. 1, C. 1, s. 81-82.

⁸⁹ TBMMZC, D. 1, C. 1, s. 102-104.

⁹⁰ TBMMZC, D. 1, C. 1, s. 118-119.

iken, önergenin kabulüyle “*İşbu kanunun icra-yi ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.*” olarak değiştirilmiştir.⁹¹

29 Nisan 1920 günü kanun maddeleri tek tek okunarak ikinci kez müzakereleri yapılmış, bazı milletvekilleri tarafından yine önergeler sunulmuştur. Bu müzakereler sırasında Refik Şevket de kanunun 3. maddesinin düzenlenmesi için bir önerge vermiş, önergesi kabul edilmiştir. Buna göre Hıyanet-i Vataniye suçu işlemeye tahrik ve teşvik edenlere kürek cezası verilmesi, bu kişilerin toplum içinde büyük çapta fesat çıkarmaları söz konusuysa, bunların idam edilmesi kararlaştırılmıştır.⁹² Tüm maddelerin müzakeresi bittikten sonra maddelerin yeniden okunmasını da talep etmiş, onun bu isteği Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun görülerek kanun maddeleri tek tek okunmuştur.⁹³

Aslında 13 madde olan kanuna son anda bir madde daha eklenmiştir. Kanuna 11. madde olarak giren önerge, Müfid Efendi ile Isparta Milletvekili İbrahim Bey’in tarafından verilmiştir. Böylece kanun 14 madde olarak çıkmıştır. Refik Şevket bu önergeye karşı çıksa da onun muhalefeti taraftar bulmamış, neticede kanunun tamamı oylanarak kabul edilmiştir.⁹⁴ BMM’nin çıkarmış olduğu bu kanun, zamanın şartları çerçevesinde vatan savunmasından hiçbir tavizin verilemeyeceğinin de göstergesidir. Vatana ihaneti idamla cezalandıran bu kanunla, işgalcilere karşı toprakların korunması ve bağımsızlık yolundaki kararlılık ifade edilmiştir.⁹⁵

B. İstiklâl Mahkemeleri ve Refik Şevket Bey

29 Nisan 1920’de Meclis’te kabul edilmiş olan “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” sonucunda Millî Mücadele’yi baltalayan kişi ve güçlerin önünün kesilmesi ve onlara gerekli cezaların verilmesi planlanmıştı. Ancak bu kanunu uygulayacak özel bir mahkemenin tesis edilmemiş olması, kanunun uygulanması aşamasında sıkıntılara sebep olmuştur.

Zamanın şartları altında olağanüstü mahkemelerin oluşturulup kaçakçılığın önlenmesi, kaçak askerlere yardım edenlerin yargılaması için ihtilâl kanunlarını yürütecek mekanizmanın zorunluluğu da Meclis’te gündeme gelmiştir. Mevcut

⁹¹ TBMMZC, D. 1, C. 1, s. 134.

⁹² TBMMZC, D. 1, C. 1, s. 139.

⁹³ Refik Şevket’in pek çok önergesiyle şekillenmiş olan kanunun maddeleri için bkz. TBMMZC, D. 1, C. 1, s. 143.

⁹⁴ TBMMZC, D. 1, C. 1, s. 144 – 145.

⁹⁵ Çoban, *a.g.t.*, s. 26.

mahkemelere göre daha hızlı çalışıp kesin sonuçlar alan mahkemelerin kurulmasına yönelik adımlar Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabulünden aylar sonra gündeme alınmıştır.

Tevfik Rüştü Bey, çete olayları ve asker kaçakları konusuna çözüm olması için Mustafa Kemal Paşa'ya "İhtilâl Mahkemeleri" kurulmasını teklif etmiş, neticede bu fikir Meclis'e taşınarak kanun teklifi İhtilâl Mahkemeleri ismiyle yapılmıştır. Refik Şevket Bey'in önerisine Tevfik Rüştü'nün de katılmasıyla sorunları çözmek için kurulacak mahkemelerin adı "İstiklâl Mahkemeleri" olarak belirlenmiştir.⁹⁶ 2 Eylül 1920'de Meclis'e gelen seferberlik zamanlarında firar edenler hakkındaki kanun tasarısı 8 Eylül'de gündeme alınmış, "Firariler Hakkında Kanun" görüşmeleri yapılmaya başlanmış, neticede 11 Eylül'de yapılan oylamayla bu kanun kabul edilmiştir. Bu kanuna göre askerlik görevinden firar edenlerle firara yardım edenler, üyeleri BMM üyelerinden oluşan, İstiklâl Mahkemeleri'nce yargılanacaktır. Mahkemelerin vereceği kararlar kesin olup hemen uygulanacaktır. Kararlara itiraz ve temyiz yolları kapalıydı. Kararların uygulanması da sivil ve askerî memurlar tarafından olacaktır.⁹⁷ Bu kanunun kabul edilmesiyle İstiklâl Mahkemeleri'ne önemli bir güç verilmiştir. Kanunun kabul edilmesinden sonra 8 mahkeme bölgesi belirlenmiş ve buralarda görev yapacak üyeler tespit edilmiştir. Kanuna göre: Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır'da mahkemeler kurulması kararlaştırılmıştır.⁹⁸ Mahkemelere üye seçimi çalışmalarına başlanmış ve 21 Eylül 1920'de ilan edilen üyeler arasında Refik Şevket Bey 80 oy alarak Mustafa Necati Bey'in ardından ikinci sırada seçilmiştir.⁹⁹ Fakat bu seçimler sonrasında üyelerin çoğunluğun oylarıyla seçilmediğinden hareketle seçimin tekrarlanması önerilmiş, 22 Eylül 1920'de tekrar oylama yapılmıştır. Bu kez de oylamaya katılan 144 üyeden 67 sinin çekimsiz kalması sonucunda Hamdullah Suphi Bey söz alarak, bu mahkemelerin kurulmasının hata olacağını söylemiş ve kaldırılmalarını istemiştir. Bunun üzerine kürsüye çıkan Refik Şevket, şiddetli bir biçimde "yalancıyız" diye bağırarak, Meclis'te "haysiyetsizce" davranıldığını haykırmıştır. Hatta bu heyecanlı çıkışın ardından sesi kısılmış; ama epeyce alkış almıştır.¹⁰⁰

⁹⁶ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923 / 1923-1927*, İzmir 2006, s. 49; Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Hatıraları, der. Hulûsi Turgut, İstanbul 2005, s. 168.

⁹⁷ Çoker, a.g.e., I, s. 365-366.

⁹⁸ Aybars, a.g.e., s. 51-52.

⁹⁹ RŞİG, I. Kısım, s. 21; Çoker, a.g.e., I, s. 366.

¹⁰⁰ RŞİG, s. 21.

Meclis'teki tartışmaları hatıralarına kaydeden Mahmut Soydan, Refik Şevket'i İstiklal Mahkemeleri'nin en hararetli savunucuları arasında anıyor.¹⁰¹ Soydan'ın hatıralarında Refik Şevket'in sert tepkisi şöyle yer alıyor:¹⁰²

"Refik Şevket Bey hepsinden ziyade asabiyet gösteriyor:

"Meclis'in vaziyetini bir sinema gibi görüyorum. Bu kanun teklif edildiği gün kabulü mutazammın yukarı kaldırılmış eller... Sonra, bugün müstenkipleri alkışlayan ve yukarı kalkan aynı eller... Nasıl iddia edebiliriz ki, yaptığımız temettü kanunu, men-i müskirat kanunu, ahkam-ı şer'îye diye bar bar bağırduğumuz kanunlar yaşayacak? Efendiler, biz alenen yalancınız, yalancınız, yalancınız!.."

Bu sözler, şiddetli gürültüyü mucip oldu. "Sözünü geri al!" sesleri tavanları çınlatıyor. Refik Şevket Bey, sözlerini tevile çalışıyor: Yalan demek, hakikatten inhiraf demektir. Biz hakikatten inhiraf ettik!

Refik Şevket Bey devam ediyor:

"Hamdullah Suphi Bey korktu. O, içtimai hadiseleri hisleriyle idare etmek istiyor... Halbuki muvaffak olmak için biz, asacağız, asılacağız... Keseceğiz, kesileceğiz... Başka çare yoktur."

Refik Şevket'in bu sert çıkışı Hamdullah Suphi'nin takınmış olduğu tavra karşı olmuştur. Bundan sonra Meclis bir hayli hareketlenmiş, Meclis'e güven duygusu bile tartışılır hale gelmiştir.¹⁰³ Kanun üzerinde tartışmaların uzaması sonucunda 26 Eylül 1920'deki Meclis oturumuna Mustafa Kemal Paşa da katılmış, aynı gün kanunun 1. maddesine ek olmak şartıyla Refik Şevket Bey'in hazırlayıp 3 arkadaşıyla imza attırmasıyla oluşturulan önerge, Rasih Efendi tarafından Meclis'e sunulmuştur.¹⁰⁴ Firariler Hakkındaki Kanun yerine, "İstiklâl Mahkemeleri Kanunun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun" şeklinde kabul edilen bu ek hükümle birlikte mahkemelerin yetki sınırları daha da genişletilmiş, *"düşman yararına çalışmak, memleketin maddî ve manevî gücünü kırmak, düşman hesabına askerî ve siyasi casusluk ile birlikte Hıyanet-i Vataniye Kanununun cezalandırdığı suçların yargılanması ve hükümlerin yerine getirilmesi"*, bu ek maddeyle sağlanmıştır.¹⁰⁵

¹⁰¹ Mahmut Soydan, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, Hazırlayan: Nejdî Bilgi, İstanbul 2007, s. 73.

¹⁰² Soydan, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁰³ Çoker, *a.g.e.*, I, s. 366-367.

¹⁰⁴ Aybars, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰⁵ Çoker, *a.g.e.*, I, s. 368.

Mahkemelere üye seçimlerinin yapılmasıyla her mahkemeye başkan sıfatıyla 1 kişi, üye sıfatıyla 2-3 kişi seçilmiştir. İstiklâl Mahkemesi üyelerinin çoğunluğunu genç kişiler oluşturmuştur. Bu üyelere, 35 yaşındaki Refik Şevket de mahkemenin genç ve ihtilalci karakterine sahip üyelerinden birisidir.¹⁰⁶ Refik Şevket Bey Konya İstiklâl Mahkemesi'ne seçilmişken, Tevfik Rüştü ve Dr. Fikret Beylerin ricası üzerine Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'ne geçmiştir.¹⁰⁷ Kastamonu vilayeti ile Çankırı, Zonguldak ve Sinop sancaklarından sorumlu olacak bu mahkemenin diğer üyeleri, Tevfik Rüştü ve Tevfik Tarık Beyler'dir; fakat Tevfik Tarık Bey Kastamonu'ya gitmemiş onun yerine Dr. Fikret Bey bu göreve getirilmiştir.¹⁰⁸ Üye seçimlerinin bitmesinden sonra 27 Eylül 1920'de bir çalışma programı yapılmış, Refik Şevket Bey'in hazırlamış olduğu beyanname okunarak kabul edilmiştir. Söz konusu beyannamede halka vatanın işgal tehlikesinde olduğu hatırlatılmış, insanlar bu anlamda vatan müdâfaası için göreve davet edilmiştir. Ayrıca asker kaçaklarının teslim olmaları durumunda affedilecekleri, mahkemelerin sahip olduğu yetkiler de burada belirtilmiştir. Bu beyanname mahkemelerin kurulacağı yerlere, üyeler yola çıkmadan gönderilmiştir.¹⁰⁹

Refik Şevket'in içinde bulunduğu Kastamonu İstiklal Mahkemesi (KİM) 10 Ekim 1920'de, yanlarında koruyuculuk görevinde bulunan 5 jandarmayla birlikte saat 8'de Ankara'dan çıkmış, 2 gün sonra Çankırı'ya varmıştır. Heyet burada yetkililerden bilgi almış, beyannamelerini dağıtıp çevre bölgelere telgraflar çekmiştir. 16 Kasım 1920'de mahkeme ilk yargılamasını yapmış, asker kaçakçılığına yardım ettiği belirlenen Tosya sevk efradından Ahmet Çavuş yargılanarak, rütbesi kaldırılmış ve 6 ay pranga cezasına çarptırılmıştır.¹¹⁰ Mahkeme heyeti zor hava koşullarına karşın burada köylere kadar dolaşmış, halkı aydınlatmıştır. Gittikleri her yerde halkın ilgi ve sevgisine mazhar olmuşlardır. Nihayet kötü hava koşullarına rağmen KİM 5 Kasım'da Kastamonu'ya hareket etmiştir.¹¹¹ 6 Kasım 1920'de Tevfik Rüştü, Fikret ve Refik Şevket Beylerden oluşan KİM şehre varmış, mahkeme için tesis edilen Gençler Kulübü salonunda 8 Kasım'dan itibaren görevine başlamıştır. Asker kaçaklarının önüne geçilmesini amaçlayan heyet, göndermiş olduğu beyannamelerle

¹⁰⁶ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç ...*, a.g.e., s. 375.

¹⁰⁷ *RŞİG*, s. 22; Aybars, a.g.e., s. 55.

¹⁰⁸ Eyüp Akman, *Açıksöz Gazetesi'ne Göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, Ankara 2005, s. 2-3.

¹⁰⁹ Aybars, a.g.e., s. 55.

¹¹⁰ *RŞİG*, s. 22-23.

¹¹¹ *RŞİG*, s. 24; Ergün Aybars, mahkemenin Kastamonu'ya hareket tarihini 2 Kasım olarak vermiştir. Bkz. Aybars, a.g.e., s. 79.

kaçak olanlara 15 gün süre tanımış, bu süre içinde teslim olmayanların cezalandırılacağı bildirilmiştir.¹¹²

22 Kasım 1920'de, Kastamonu'da yayınlanan Açıksöz gazetesi, KİM üyeleriyle bir görüşme yapmış, bu görüşmede, bu mahkemenin oluşturulmasına nelerin sebep olduğu, divan-ı harplerin bu görev için neden yeterli bulunmadığı, İstiklâl Mahkemesi'nin yetkilerinin neden genişletildiği gibi sorulara mahkeme üyeleri açıklamalar getirmiştir.¹¹³ Gazetenin yapmış olduğu bu görüşme sayesinde kamuoyuna mahkeme ve mahkemenin çalışma şekli hakkında bilgi sunulmuştur.

Bunun dışında mahkemenin görevde bulunduğu 24 Ocak 1921'de gazete, mahkeme heyetiyle bir mülakat daha yapmış; bu görüşmede de mahkemenin yayınladığı beyannamelerin suçlular üzerindeki tesiri, mahkemede alınan kararlar hakkındaki bilgiler halka duyurulmuştur.¹¹⁴

27 Kasım 1920'de KİM heyetinden Refik Şevket Bey, Mekteb-i Sultanî salonunda bir konuşma yapmıştır. Bir nevi konferans sayılabilecek bu konuşmanın konusu, BMM'nin halk yolundaki çalışmaları ve işgal karşısında halkın göstermesi gereken tavrıdır.¹¹⁵ Son dönem Osmanlı idaresinin halkçılık anlayışı ile BMM'nin halkçılık anlayışını kıyaslayan hatip, Osmanlı idaresi altındaki halkın, ülke yönetimine katılmak bir yana dursun, "yönetilmeye mahkûm topluluk" olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Refik Şevket, halkçılık idealinin "insaniyet ve ahlâkiyet" düsturu olduğunu sözlerine ekleyerek Meclis'in yegâne amacının "halkı refah ve saadete ulaştırmak" olduğunun altını çizmiştir. Bu amacın İslâmiyet'in de gereği olduğunu vurgulamıştır. Tok olanın aç olana el uzatması, yardıma muhtaç olanlara destek çıkılması halkçılığın önemli ilkelerindedir ve bir toplumda bütün olarak refahın sağlanması ancak bu şekilde toplumsal dayanışma ile gerçekleşir. Köylü—şehirli ayrımının kaldırıldığı gün, Refik Şevket'in en mutlu günü olacaktır. Böylelikle insanlar arasında birliğin sağlanıp halkçılığın daha bir anlamlı hale geleceğini düşünmektedir.

Refik Şevket'in vermiş olduğu bu konferans halk tarafından ilgiyle takip edilmiş, bu gibi halkı aydınlatıcı konuşmaların en azından 15 günde veya ayda bir tekrarlanması ümit edilmiştir.¹¹⁶

¹¹² "İstiklâl Mahkemesi Şehrimizde", *Açıksöz*, 8 Teşrin-i sâni 1336.

¹¹³ "İstiklâl Mahkemesi Azasıyla Mülakat", *Açıksöz*, 22 Teşrin-i sâni 1336.

¹¹⁴ "İstiklâl Mahkemesi Heyetiyle Mülakat", *Açıksöz*, 24 Kânun-ı sâni 1337.

¹¹⁵ "Mekteb-i Sultanî İctimaında Muhterem Refik Şevket Beğefendinin Nutukları", *Açıksöz*, 29 Teşrin-i sâni 1336.

¹¹⁶ "Mekteb-i Sultanî ...", *Açıksöz*, 29 Teşrin-i sâni 1336.

İstiklâl Mahkemeleri kanunu, kanunun hazırlanıp mahkemelerin kurulması aşamasında ve hatta bundan sonra da Meclis içinde çeşitli tartışmaların odağında olmuştur. Meclis'te milletvekillerin ikiye ayrıldığı konu, bu mahkemelere verilen yetkiler ve mahkemelerin tutumları hakkındadır. Kanuna taraftar olanlar, olağanüstü bir durumda kurulmuş olan mahkemelerin yetkilerinin de olağanüstü olacağını, ancak bu şekilde kesin çözüme ulaşılabileceğini savunurken; kanuna muhalifi olanlar ise, mahkemelere verilen yetkilerin sınırsız olmasından ve onların sert uygulamalar yapacaklarından şikâyet etmekteydiler.

Bu tartışmaların içinde İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasına karşı bulunan kesim, KİM'in bir uygulamasını eleştirmiştir. Buna göre mahkemenin, kaçakların yerine aile yakınlarını askere almak, bu da mümkün değilse kaçağın köy ve mahallesinden iki yüz lira para cezası alıp kaçağın mal ve mülkünün yakılıp yıkılması veya müsadere edilmesine yönelmek Meclis'te tartışma konusu olmuştur.¹¹⁷ 7 Şubat 1921'de İçişleri Bakanı da bu uygulamaların hukuka aykırı olduğunu öne sürmüş ve bunların önüne geçilmesini önermiştir. Ayrıca bu konu hakkında Meclis, KİM'den bilgi istemiş, mahkeme adına mahkeme başkanı Refik Şevket Bey cevap vermiştir. Cevabında, vatan ve millet yolunda çalışanların bu kararlardan korkmadığını, bilakis bu sert kararlar sayesinde bölgede emniyetin sağlanıp kaçak miktarının önemli ölçüde azaltıldığını ifade etmiştir.¹¹⁸

Meclis içinde mahkemelerin kaldırılması yönündeki görüşmelerin yumuşadığı bir zamanda Meclis Başkanlığı'nın 17 Şubat 1921'de İstiklâl Mahkemeleri'nin kaldırılması ile ilgili Meclis'e verdiği teklif kabul edilmiş, böylelikle Ankara İstiklâl Mahkemesi hariç, mahkemelerin çalışmaları sonlandırılmış ve bu karar mahkemelere bildirilmiştir.¹¹⁹ Kararın bölgede duyulmasıyla halk tedirginlik ve üzüntü yaşamıştır. Mahkemenin gitmesiyle birlikte Mart ayından itibaren eşkıyalık ve asayişsizlik eylemlerinin başlayacağı tahmin edilmiş; halk Meclis'in kararını beğenmemiştir. "Kastamonu'da bir evden diğerine geçmenin mümkün olmadığı zamanlar yaşanmışken", mahkemeler sayesinde bölgeye güven ve huzurun geldiği ifade edilmiş, bundan sonra tekrar "hayat endişesi"nin başlayacağı halk tarafından söylenir olmuştur.¹²⁰

KİM, Ankara'dan çıktığı 16 Ekim 1920'den, Ankara'ya döndüğü 2 Mart 1921 tarihine kadar toplam 244 davayı karara bağlamış, bu süre zarfında dörtten fazla beyanname yayınlamıştır. Binlerce kişiyi yargılayan mahkeme, muhtelif

¹¹⁷ Aybars, *a.g.e.*, s. 85.

¹¹⁸ Aybars, *a.g.e.*, s. 85.

¹¹⁹ Aybars, *a.g.e.*, s. 85.

¹²⁰ *RŞ/G*, s. 37.

suçlardan ötürü 420 kişiye ceza vermiş, 4 eşkıya, 2 casus ve 5 asker kaçağı olarak 11 kişiyi idam etmiştir.¹²¹ Mahkemenin vermiş olduğu ilk idam kararı 25 Aralık 1920 tarihine denk gelmiş, aynı gün içinde Mehmet Emin ve Şahin ismindeki iki Çerkez'e, yaptıkları eşkıyalık faaliyetlerinden ötürü idam cezası verilmiştir. Bunun yanında 18 Ocak 1921'de, yıllardır bölgede eşkıyalık faaliyetleri yürütüp halkın nefret ettiği Kepsutlu Haşim ve arkadaşı Hâfız Mehmet'in idam edilmesine karar verilmiş, kararın ertesi günü bu kişilerin cezası asılarak gerçekleştirilmiştir. Halk bu eşkıyaların idamı karşısında çok memnun olmuştur.¹²²

BMM'nin 17 Şubat 1921 tarihli kararına göre çalışmalarını sonlandıran mahkeme, 21 Şubat'ta bir bildiri yayınlarak¹²³ görevlerinin bittiği, mahkemede bulunan davaların da ilgili mahkemelere devredileceğini duyurmuştur. Neticede KİM devir işlerinin ardından 2 Mart'ta Ankara'ya doğru yola çıkmıştır.¹²⁴ Heyet 9 Mart 1921'de Ankara'ya ulaşmıştır.¹²⁵

C. 23 Nisan'ın Bayram İlan Edilmesi

23 Nisan 1920'de açılan BMM'nin birinci yıldönümünde Refik Şevket Bey ve 11 arkadaşı Meclis'e bir önerge vererek, bu günün millî bayram ilan edilmesini talep etmişlerdir. Önergenin birinde, millî tarihin başlangıcı olarak sayılması gereken 23 Nisan gününün "milletin hatırasında sürekli yaşatılması için" millî bayram sayılması istenmiştir. Diğer önergede ise Türk milletinin verdiği bağımsızlık savaşına "BMM'nin el koyduğu tarih olarak" kutlanması gerektiğinden bu günün bayram kabul edilmesi önerilmiştir.¹²⁶

Önergenin Meclis'de görüşülmesi sırasında, Konya Milletvekili Vehbi Efendi, savaşın hâlâ sürdüğünü, ancak İzmir ve Bursa'nın tekrar alındığı günün bayram günü olacağını söylemiş, böyle bir kanunu gereksiz bulmuştur. Onun bu sözlerine Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey sert tepki göstermiş, 23 Nisan'da "milletin kurtuluş beratını aldığını" ifade ederek, sırasıyla İzmir'in de Bursa'nın da alınacağını, o günler için de ayrıca bir bayram tespit edileceğini söylemiştir. Bundan sonra Vehbi Efendi'ye "*Hoca Efendi Hazretleri, bu günü semadaki melekler bile kutluyor, siz niçin kutlamak istemiyorsunuz? İnsaf Hoca*

¹²¹ Aybars, *a.g.e.*, s. 79; *RŞİG*, 2. kısım, s. 42.

¹²² *RŞİG*, s. 29.

¹²³ 21 Şubat 1337 tarihli Açıksöz gazetesinde yayınlanan bildiri metni için bkz. Akman, *a. g. e.*, s. 25-26.

¹²⁴ Aybars, *a.g.e.*, s. 81.

¹²⁵ *RŞİG*, s. 39.

¹²⁶ Çoker, *a.g.e.*, I, s. 660.

*Efendi insaf...*¹²⁷ diyerek günün anlamını açıklamaya çalışmıştır. Daha sonra söz alan Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey, 22 Nisan ile 23 Nisan günü arasındaki farkın herkes tarafından düşünülmesini söylemiş, 23 Nisan gününün, “milletin, özgür ve bağımsız Anadolu’nun sonsuza kadar millî bayramı olması” gerektiğini savunmuştur.¹²⁸ Bundan sonra kürsüye çıkan Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi, Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han’ın 57 günlük yolu kat ederek 23 Nisan günü Ankara’da olma çabasını anlatmış, Han’ın kendi ve Afgan İslâm halkı adına Allah’a bu günü gösterdiği için şükrettiğini söylemiştir. Dolayısıyla bu günün “İslâm’ın mutlu günü” olarak kutlanması gerektiğini bizzat Han’dan duyduğunu nakletmiştir.¹²⁹

Müfit Efendi’den sonra söz alan önerge sahibi Refik Şevket Bey, hislerine tercüman olduğu için Müfit Efendi’ye teşekkür etmiş, Meclis’in kurulduğu günden itibaren en ufak konularda bile uzun tartışmalar yaptığını ama hiçbir nedenden ötürü de birliğin bozulmadığına dikkati çekmiştir. Meclis’te millet yararına alınan kararlara herkesin özveriyle iştirak ettiğini, Meclis’in “koca bir tarihi yeniden yaşatmak görevinde olduğunu” söyleyerek Meclis’in açılışını “takdir ve takdis” edecek olan 23 Nisan gününün oy birliği ile bayram olarak kabul edilmesini istemiştir.¹³⁰ Özünde herkesin bu günün önemini kavradığını; fakat henüz tam olarak başarıya ulaşılmadığı için şimdilik bu bayramın kabul edilmesinin istenmediğini söylemiştir. Ona göre millî amaçların sınırı yoktur. BMM doğudaki Ermenistan saldırılarını engelleyip onu ortadan kaldırdığı gibi çok şeyi de başarmıştır ve bu başarıların kapısı 23 Nisan’da açılmıştır. Bu sebeplerden ötürü, önergesinin kabulünü Meclis üyelerinden rica etmiştir. Ondan sonra önerge sahiplerinden Konya Milletvekili Refik Bey söz almış, bu günün bayram olması lehinde sözler sarf etmiştir. Görüşmeler tamamlandıktan sonra oylama yapılmış ve 23 Nisan gününün bayram olarak kutlanması kabul edilmiştir.¹³¹

112 sayılı olarak kabul edilen bu kanun, 27 Mayıs 1935 tarih ve 2739 sayılı kanunla kaldırılarak yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuş, Ulusal Bayram olarak Cumhuriyet’in ilan edildiği 29 Ekim gününün de kutlanmasına karar verilmiştir. 23 Nisan günü “Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” olarak kutlanmaya devam etmiştir.¹³²

¹²⁷ TBMMZC, D. 1, C. 10, s. 70–71; Çoker, *a.g.e.*, I, s. 660.

¹²⁸ TBMMZC, D. 1, C. 10, s. 72–73; Çoker, *a.g.e.*, I, s. 660–661.

¹²⁹ TBMMZC, D. 1, C. 10, s. 73.

¹³⁰ TBMMZC, D. 1, C. 10, s. 73–74; Çoker, *a.g.e.*, I, s. 662.

¹³¹ TBMMZC, D. 1, C. 10, s. 74; Çoker, *a.g.e.*, I, s. 662.

¹³² Çoker, *a.g.e.*, I, s. 663.

Saruhan Milletvekili Refik Şevket Bey, 1. Meclis'te Hıyanet-i Vatanîye, İstiklâl Mahkemeleri gibi önemli kanunların yanı sıra 23 Nisan'ın bayram olarak kabul edilmesinde de başrolü oynayan kişiler arasında yer almıştır.

D. Adalet Bakanlığı

Meclis'in 16 Mayıs 1921 tarihli oturumunda bütçe konusu konuşulmuş, bunun ardından Maliye Encümeni üyeleri istifa etmiştir. İstifanın sebebini açıklayan Encümen Başkanı Bakanlar Kurulu'nun Maliye Bakanı'nın kötü işlerine alet olduğunu söylemiş, bu açıklama karşısında üzülen Başbakan Fevzi (Çakmak) Paşa, artık hükümetçe yapılacak bir şeyin kalmadığını ifade ederek, bakanlarla birlikte Meclis'i terk etmiştir. Refik Şevket Bey, Maliye Bakanı Ferit Bey'i ilgilendiren bu konuda hükümetin istifa etmesini "mantıksız ve isabetsiz" bulmuştur. Yeni kabine seçimlerinde kendi isminin de Adalet Bakanlığı için geçtiğini günlüğüne kaydetmiştir.¹³³

19 Mayıs 1921'de oluşturulan 3. İcra Vekilleri Heyeti'ne Refik Şevket Bey, Adalet Bakanı olarak seçilmiştir.¹³⁴ Bakanlık için ondan başka aday gösterilen Abdullah Azmi Efendi 26 oy alırken, Refik Şevket 122 oy ile yeni görevine seçilmiştir. Üzerine almış olduğu sorumluluğun bilincinde olan Refik Şevket, kendine olan güvenini günlüğüne de yansıtmıştır: "*Memleketin adlî ihtiyaçlarına vâkıfım. İnşallah var kuvvetimle çalışarak milletin yanık bağına bir iki nefes adalet ederim.*"¹³⁵

Adalet Bakanlığı'na seçildiğini bildiren ve bu görevde başarılı olmasını temenni eden BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa imzalı yazı, 19 Mayıs'ta kendisine ulaşmıştır.¹³⁶ Aynı günün akşamında tebrikleri kabul ettikten sonra "mülhakata bir tamim göndermiş", bu tamimde şunları yazmıştır:¹³⁷ "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin intihabıyla bu gün, Adliye Vekâleti umurunu deruhte ettim. Meslekdaşlarımdan adaletin vasi mefhumu kadar istikamet ve gayret ve fedakârlık talep ederken kendimin de her hususta o daireden ayrılmayacağımı temin ederim. Herhalde tevfiğ Cenabı Haktandır efendim.*"

Refik Şevket'in bakanlık görevine başlamasından kısa bir süre sonra, kendisine geçici de olsa bir görev daha verilmiştir. İçişleri Bakanı Ata Bey'in

¹³³ RŞİG, s. 44 – 45.

¹³⁴ Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul 1968, s. 19; Çoker, *a.g.e.*, I, s. 825.

¹³⁵ RŞİG, s. 45.

¹³⁶ RŞİAA. Mustafa Kemal Paşa imzalı yazı.

¹³⁷ İçişleri Bakanlığı'na vekâlet etmesi hakkındaki kararname için, BCA, Yer No: 3. 25. 4, sayı: 953; RŞİG, s. 46.

görevinden istifa etmesiyle, 25 Haziran 1921 günkü Bakanlar Kurulu toplantısında Refik Şevket'in bu göreve vekâlet etmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁸ Onun bu vekâlet görevi fazla sürmemiş, 30 Haziran 1921'de yapılan seçim sonunda İçişleri Bakanlığı'na Refet (Bele) Paşa'nın seçilmesiyle son bulmuştur.¹³⁹

Adalet Bakanı olmasıyla birlikte Refik Şevket ilk olarak bakanlığı bünyesinde kendince aksak bulunduğu noktaları düzeltmek, memleketin adli işlerinin eksiksiz yürütülmeye çalışılması hedeflemektedir. Bu anlamda üzerinde durduğu ilk konu "Münferit Hakimlik Kanunu" olmuştur. Kanuna getirilecek düzenlemeyle her bölgedeki mahkemelere, ihtiyaç doğrultusunda personel alımı yapılmasının yanı sıra, istinaf teşkilâtının [asliye mahkemesi ile temyiz mahkemesi arasındaki birim] birleştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁰ Adalet mekanizmasını hızlandırmak, daha faydalı, pratik hale getirme yolundaki bu girişimden Refik Şevket başarı elde etmiş, düzenlemeler kabul edilmiştir.

Meclis'te Adalet Bakanı Refik Şevket'in cevaplama için 7 Temmuz 1921'de iki soru önergesi verilmiştir. İlk önerge sahibi Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'ye ait olup, Erzurum Kadısı Edip Efendi'nin görevinden azledilmesine ilişkindir. Bunun bir iç düzenleme olduğu ve Bakanlar Kurulu üyelerine bu konuda soru sorulamayacağına karar verilmiştir.¹⁴¹ Bir diğer soru İzmit Milletvekili Sırrı Bey tarafından gelmiş, kalebentlik cezası ile kürek cezasının neden aynı yerde verildiği sorulmuştur. Buna da uygun bir dille cevap veren bakan, o günün şartları altında hapisane sisteminin tekrardan düzenlenmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Her iki önergeye vermiş olduğu cevaplar Meclisçe kabul edilmiştir.¹⁴²

Adalet Bakanı Refik Şevket Bey'in yoğun çaba ve mesai sarf ettiği konulardan biri de adliye memurlarının ödenmeyen maaşlarıdır. Bazı bölgelerdeki memurların 6-7 aydır maaş alamamaları sebebiyle konuyu Bakanlar Kurulu'na taşımış, malî durumların göz önüne alınarak bu konuya kesin bir çözüm bulunmasını talep etmiştir. 7 Eylül 1921'deki bu uzun toplantıdan kesin bir sonuç çıkmamakla birlikte, konunun daha sonra görüşülmesine karar verilmiştir.¹⁴³ Bir yandan Anadolu'da kurtuluş mücadelesi verilirken, bu konu da onun canını sıkan bir durum haline gelmiştir. Her fırsatta maaş alamayan memurlar hakkında birkaç söz söyleyen bakan, maaşını bir türlü

¹³⁸ RŞİG, s. 48.

¹³⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 19; Çoker, *a.g.e.*, I, s. 825.

¹⁴⁰ RŞİG, s. 50.

¹⁴¹ RŞİG, I. kısım, s. 49.

¹⁴² RŞİG, s. 49.

¹⁴³ RŞİG, s. 59.

alamayan memurların başında bulunmaktan da “*vicdan azabı*” duymuştur. Hatta duymuş olduğu bu “azabın” onu istifaya kadar götüreceğini bile düşünmüş; istifa edecekse bile bu işi olabildiğince halletmek için mücadele etmeye karar vermiştir.¹⁴⁴

22 Ocak 1922’deki Bakanlar Kurulu toplantısında konuyu yeniden gündeme getirmiş, Maliye Bakanı Hasan Bey ile şiddetli tartışmalar yapmıştır. Hasan Bey veya Bakanlar Kurulu tarafından bir çare bulunmadığı takdirde, konuyu Meclis’e taşıyacağını dile getirmiştir. Onun bu çıkışından sonra Kasım 1921’e kadarki maaşların ödenmesi kararı alınmıştır. Refik Şevket böyle bir kararın çıkmasını başarı olarak görse de, bunun uygulanması için olanca gücüyle çalışacağını ifade etmiştir.¹⁴⁵

Adliye memurlarına ilişkin maaş kanunu görüşmelerine 24 Ocak 1922’de Adliye Encümeni’nde başlanmıştır. Refik Şevket, kanunun çıkması durumunda “*ebedî bir saadet*” yaşayacağını belirtmektedir. Encümendeki çalışmalar Bursa Milletvekili Osman Nuri, Canik Milletvekili Nafiz, Umur-ı Hususiye Müdürü Tevfik Nazif Beylerle bakan Refik Şevket Bey’in katılımıyla devam etmiştir.¹⁴⁶

a. Bakanlıktan İstifası ve Tekrar Göreve Dönmesi

Kendi hesabına yaşamış olduğu bu olayların yanı sıra, 12 Kasım 1921’de Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey’in istifa etmesi, onun da istifa düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Nihayet Refik Şevket istifa kararını vermiş ve 13 Kasım 1921’de yazmış olduğu istifa mektubunu, Mustafa Kemal Paşa’ya göndermiştir. İstifa gerekçesi şöyledir:¹⁴⁷ “*Sihhatimin müsaadesizliğine binaen Adliye Vekâleti’nden istifa ederim efendim.*”

İstifasını göndermesinin ardından, Meclis’e gidip bu durumu bazı arkadaşlarına haber vermiştir. Onun istifasını duyanlar, üzüntülerini bildirmekle beraber istifasını geri almasını tavsiye etmişlerdir. İstifasının gerçek sebebini onlara açıklamış, kendisi hakkında bir konunun Meclis Grup İdare Heyeti’nde görüşülürken Mustafa Kemal Paşa’nın, Bayındırlık Bakanı Ömer Lütfi Bey’e, “*Senin ile Refik Şevket’i iskat edecekler. Sen istersen istifa et istersen itimat reyî al*” demesinin, “*izzet-i nefsine dokunduğunu*” ve bir gün “*silkilip atıverilmek rezaletine maruz kalmaktansa kendi uhdesine düşen şahsi vazifeyi yapmayı tercih ettiğini*” söylemiş; “*Mustafa Kemal Paşa’nın mazhar-ı itimat ve sahabeti*

¹⁴⁴ RŞİG, s. 40.

¹⁴⁵ RŞİG, s. 79.

¹⁴⁶ RŞİG, 2. Kısım, s. 137.

¹⁴⁷ RŞİG, s. 67–68.

olmayan bir vekilin, bir dakika Vekâlet sandalyesinde durmasının çok ayıp olacağını” açıklamıştır.¹⁴⁸

17 Kasım 1921 akşamı Mustafa Kemal Paşa Refik Şevket’i çağırılmış, o da istifa nedenlerini Paşa’ya anlatmıştır. Ömer Lütfi Bey’in kendisine anlattıklarından bahsederek, millet davasında çalışanların Kemal Paşa’nın sevgisini ve güvenini kazanmış olmaları gerektiğini, bu sevgi ve güvenden bir parçanın bile eksik olması durumunda söz konusu kim olursa olsun istifa etmesinin doğru olacağını ifade etmiştir. Paşa bunları dinledikten sonra, ona güvendiğini ve anlattığı gibi Ömer Lütfi Bey’in yanında bir şey konuşmadığını kesin olarak açıklamıştır. Bu konuşmada istifasının kabul edilmemesi için iki seçenek gündeme gelmiştir. Bunlardan birisi, istifayı Mustafa Kemal Paşa’nın kabul etmemesi; diğeri ise istifanın genel kurulda görüşülerek sonuca göre hareket edilmesidir. Refik Şevket ikinci yolu uygun bulmuş, neticede genel kurulda istifası görüşülerek reddedilmiş ve göreve devam etmesi sağlanmıştır.¹⁴⁹

b. Hakkında Verilen Gensoru Önergesi

18 Mart 1922 günü Trabzon Milletvekili ve eski Adalet Bakanı Hâfız Mehmet Efendi ve 16 arkadaşı tarafından Adalet Bakanı Refik Şevket’e gensoru önergesi verilmiştir. Önergede, hâkim ve savcılara sebepsiz yere tayin, azil ve nakil işlemleri yapılarak bu yolla hazinenin zarara uğratıldığı, Adalet Bakanı’nın Ankara başsavcısına emirler vererek, hukuku etkisi altına almaya çalıştığı iddia edilmiştir.¹⁵⁰ Refik Şevket bu önergeyi kendisi için bir şans saymış, önergeye cevap verirken icraatlarını da Meclis’e anlatma fırsatının doğacağını düşünerek; bu asılsız iddiaların bir yıpratma politikasından ibaret olduğu gerçeğini açığa çıkaracağı günü beklemeye başlamıştır.¹⁵¹ 20 Mart 1922 günü Meclis’te, önergeye 23 Mart’ta cevap vereceğini söylemiş, 22 Mart günü bakanlıkta önergeye vereceği cevapları hazırlamıştır. O, önergeyi “önemsiz” gördüğü gibi, kendini çok iyi savunacağına da emindir.¹⁵²

23 Mart 1922 günü Meclis Grup İdaresi, Refik Şevket’i davet ederek, ondan önerge maddelerine vereceği cevapları dinlemiştir. Refik Şevket’in önerge karşısındaki savunmasının genelini olumlu bulan Meclis Grubu, bakan hakkında verilen bu önergeyi “mesele dahi telâkki etmemiş”¹⁵³ tir. Aynı gün saat 14’te Meclis kürsüsüne çıkan bakan Refik Şevket, 18 maddeden oluşan gensoru

¹⁴⁸ RŞİG, s. 68.

¹⁴⁹ RŞİG, s. 69–70.

¹⁵⁰ RŞİG, 2. Kısım, s. 150.

¹⁵¹ RŞİG, 1. Kısım, s. 85.

¹⁵² RŞİG, s. 86.

¹⁵³ RŞİG, s. 87.

önergesine madde madde cevap vermiştir. Onun konuşmasından sonra önerge sahiplerinden Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit, Trabzon Milletvekili Hâfız Mehmet, Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmed Şükrü Beyler söz almışlar ve bakanı eleştirmişler, bakan da onlara cevap vermiştir. Neticede celse ileri tarihe ertelenmiştir. Önergenin müzakereleri sonunda güvensizlik oyu alsa bile üzüntü duymayacağını günlüğünde ifade eden Refik Şevket, adalet kurumunda ciddi bir varlık gösterdiğini, kurumun sorunlarından hemen hepsinin üzerine giderek, bunların önemli bölümünü de çözüme kavuşturduğu için görevini layıkıyla yaptığından şüphe duymamaktadır ve üzülmesini gerektirecek bir neden de yoktur.¹⁵⁴

Meclisteki görüşmeler sırasında kürsüye çıktığında öncelikle Meclis'te dedikodu malzemesi yapılan bu konuyu açıklama fırsatı verildiği için teşekkür eden Refik Şevket, vereceği izahat sırasında sözünün kesilmemesini de önemle rica etmiştir. Bakanlığı döneminde çıkarılmış olan Hâkim-i Münferidlik teşkilatı sayesinde önceden sayısı 32 olan adalet memuriyetleri çeşidinin bu teşkilatla birlikte görevlerin birleştirilmesi sonucu 13'e indirildiğini, dolayısıyla hazineye zarar ettirilenin söz konusu olmadığını vurgulamıştır.¹⁵⁵ Bundan başka, tayin konusunu da açıklığa kavuşturmuş, memurların mevcut tayin sisteminin, aldıkları maaş üzerinden gerçekleştiğini, bunun doğrusunun memurun yetki ve ifa ettiği görevle olduğunu dile getirmiştir. Bu şekilde en çok parayı alanın vilayet ve merkezlerde toplanan hâkimler olduğunu üzülenek söylemiştir. Memlekette şehirden çok, kaza ve nahiyelerin olduğunu, nüfusun daha yoğun olduğu bu bölgelerde milletin, konusunda daha tecrübeli ve sayıca daha çok adli memura ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Bakanlığın geliştirdiği nizamname sayesinde merkezlerden uzakta olan yerlerin hâkimsiz, savcısız kalmasının önüne geçildiğini, tayin konusunda yapılan bu değişikliğin bir zaruret sonucu olarak iyi bir icraat olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca konuşması sırasında hazine ve bütçe gereği bakanlık tarafından yapılan memur tasarruflarını da sıkça dile getirerek kendisine verilen gensoru önergesinin her maddesini tek tek çürütmeye çalışmıştır. Özellikle hazineyi zarara uğrattığına yönelik iddialara rakamlarla ve seleflerinin icraatlarıyla kendi icraatlarını kıyaslayarak açıklık getirmiştir. Tüm imkânları kullanarak yeni teşkilatla birlikte toplam 195 görevliden tasarruf yapıldığını, bu tasarruflar sayesinde Türkiye hazinesini senede 149 bin lira tasarruf ettirdiğini söyleyerek bu konuda kendisiyle gurur duyma hakkının olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ RŞ/G, s. 87.

¹⁵⁵ RŞ/G, 2. Kısım, s. 151–152.

¹⁵⁶ RŞ/G, s. 154–161.

Sonuç olarak isim tespitiyle yapılan oylamada 58 güvensizlik, 16 çekimser oya karşın 112 oyla güvenoyu alan Refik Şevket¹⁵⁷, kazanan taraf olmuş; fakat o, bu sonucu beğenmeyerek “ilk fırsatta istifa etmeye” karar vermiştir.¹⁵⁸ Onun bu kararı almasındaki sebepler şunlar olmuştur:¹⁵⁹

1. Gensoruyu 18 Mart’ta veren Grup üyeleri, Grubun almış olduğu kararın aksine önergeyi Meclis Grubu’nda gündeme getirmemişlerdir.

2. Genel Kurul, ortada kendi bakanlarından birine verilmiş bir gensoru olmasına rağmen buna karşı nasıl davranılması gerektiğini müzakere bile etmemiştir. Bir grup üyesi bakan olarak, grup tarafından sahiplenilmemesi, onun tarafından savunulmaması Refik Şevket’i üzmüştür.

3. Bakanlığı süresince “az zamanda çok iş” gördüğüne ve bunlarda başarıyı yakaladığına inanan Refik Şevket, bunu her zaman ispat edebileceğine emindir. “İlerleyen günlerde ikinci veya üçüncü muhalefetler karşısında kalıp yıpranmaktansa zaten yorulmuş olan vücuduna istirahat vermek zaruretinin dikkate alarak” istifa etmeye karar vermiştir.

c. Adalet Bakanlığı’ndan İstifası

5 Temmuz 1922 gecesinde toplanan Bakanlar Kurulu, Adalet Bakanı Refik Şevket’in bundan sonra çizeceği yolu belirlemesine sebep olan önemli bir dönemeç olmuştur. Toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Refik Şevket’e yüklenerek, gezmiş olduğu yerlerde hep adliye ile ilgili şikâyetler duyduğunu, halkın adlî işlerinin görülmediğinden dert” söyleyen Fethi Bey de katılmış, onlardan başka Millî Eğitim Bakanı Vehbi Bey ve “memlekette jüri teşkil edilmemesinin büyük hata olduğunu” söyleyen Yusuf Kemal Bey de eleştirileri haklı bulmuşlardır.¹⁶⁰

Her taraftan gelen bu tepkileri “silsile-i tehâcüm” olarak nitelendiren Refik Şevket Bey, tüm eleştirilere cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa’ya, adalet mekanizmasında sürat ve çalışmaların sürdüğünü söylemiş, böyle bir tenkite maruz kalacağını bilse elindeki belgeleri önceden getireceğini dile getirmiştir. Asliye Mahkemeleri’nde asla bir iş gecikmesinin olmayacağını, adlî mekanizmadaki olumlu gelişmelerin, “süratle seyahat edip birkaç yere uğrayanlar” tarafından görülemeyeceğini vurgulamıştır. Fethi ve Vehbi Beylere, mahkeme işlemlerinin olması gereken hızda ilerlediğini, sadece seri çalışmak için doğacak olası adlî hataların göze alınamayacağını söyleyerek; İçişleri’nin jandarmalarıyla,

¹⁵⁷ BCA, Yer No: 13. 77. 4, Dosya: 124.

¹⁵⁸ RŞİG, 1. Kısım, s. 88.

¹⁵⁹ RŞİG, 2. Kısım, s. 165–166.

¹⁶⁰ RŞİG, s. 259.

Maliye'nin de parayla yardım etmediği sürece adliyenin bir iş yapamayacağını altını çizmiştir. Yusuf Kemal Bey'in adliyede jüri usulü kurulmasına yönelik sözlerine, bu konuyu memleketin ileri gelen hukukçularıyla uzun uzun konuştuğunu, bu konuşmalar sonunda Türkiye'de böyle bir yöntemin uygulanamayacağı sonucuna varıldığını belirterek karşılık vermiştir.¹⁶¹

Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerini resmî boyutta tutan Refik Şevket, “çok kimselerin yaptığı gibi ona sokulganlık göstererek teveccühünü suret-i hususiyede elde etmeğe çalışmamış”¹⁶², tır. Buna rağmen artık yoğun bir baskı altında kendisine hücum edildiğini görüp, bunların yanında Paşa'nın “şedid beyanatı karşısında” yapılması gereken tek işin, istifa olduğuna karar vermiştir. İstifa etme kararını 3 ay önce almış olmasına, hatta kararını müsteşarı Tahir Bey ile müdürlerine söylemiş olmasına rağmen, yarım kalmış işleri, özellikle adlî memurların terfisine ait kanunu çıkarmak istemesi bu istifayı engellemiştir. Memurların terfisi ve bütçe tespiti için birkaç gün daha beklemiş istifasını hemen vermemiş, istifa yolunu şöyle çizmiştir:¹⁶³ “Bütçe, muvazene-i Maliye encümeninde bitecek; Hükkâm Kanunu Meclis'e tevdi edilecek; badehü; istifa.”

9 Temmuz 1922'deki Bakanlar Kurulu toplantısına katılmayıp Meclis Grubu'na giden Refik Şevket, gittiğinde İcra Vekilleri Heyeti'nin toptan istifa edip etmemesinin tartışıldığını görmüş, Mustafa Kemal Paşa'nın da “bir iki arkadaşın hariçte çalışmasının daha muvafık olacağı” nı söylemesi üzerine, onun kendisini imâ ettiğini de düşünerek, “mukarrer Paşam” deyip ona katıldığını ifade etmiştir. Neticede herkesin ayrı ayrı istifa etmesine karar verilmiş, Refik Şevket de istifasını şöyle yazmıştır:¹⁶⁴

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

İcra Vekilleri suret-i intihabına dair kabul edilen 8/7/338 tarihli kanun, uhde-i acizaneme tevdi edilen Adliye Vekâleti vazifesinin hitama erdiğini tazammun eylemesi hesabı ile istifamı maalihtiram arz eylerim efendim. 9/7/338

Saruhan Meb'ûsu
Refik Şevket”

10 Temmuz 1922 günü istifaları herkes öğrenmiş, müsteşarı Tahir Bey “gözleri yaşlı bir şekilde” Refik Şevket Bey'in tekrar seçilmesi durumunda görevi reddetmemesini rica etmiştir. Onun bu durumunu gören Refik Şevket, üzülmüş fakat kararının kesin olduğunu söylemiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ RŞİG, s. 259–260.

¹⁶² RŞİG, s. 263.

¹⁶³ RŞİG, s. 263 – 265.

¹⁶⁴ RŞİG, s. 266–267.

¹⁶⁵ RŞİG, s. 267–268.

Aynı gün Meclis'e gitmiş, öğleden sonra bakanların istifalarının okunmasını dinlemiştir. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, onu çağırarak bakanlıkta kalıp kalmayacağını sormuş; Refik Şevket de ona, Adalet Bakanlığı'nda iş görülmediğini söylemiş olduğunu hatırlatarak, o dönemde Millî Mücadele'den sonra tek iş gören ve gördüğü işi kanıtlayabilecek yeterlilikte olan bakanlığın, Adalet Bakanlığı olduğunu iddia etmiştir. Çok çalışıp yorulduğunu; ama başarılı olduğunu sözlerine ekleyerek, kendisinin haklı olduğunu zamanın göstereceğini söylemiştir. Bu konuşmanın ardından Mustafa Kemal Paşa ona "*devam et*" dediyse de Refik Şevket bu görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine ona, bakanlık için kimi uygun gördüğünü sormuş, Refik Şevket de iyi bir hukukçu olduğuna inandığı Burdur Milletvekili Veli Bey'in bu görevi iyi bir şekilde yapacağına inandığını dile getirmiştir. Hatta onun eksik olabileceği konularda müsteşar Tahir Bey'in de iyi bir yardımcı olacağını sözlerine eklemiştir. Bu konuşmaların ardından biraz dinlenmeye ihtiyacı olduğunu Paşa'ya söylemiş, o da acele etmeyip gurupta biraz çalıştıktan sonra uygun bir zamanda izin almasını istemiştir. Bu karşılığı, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini kırıp, kaçırmak istememesine bağlayan Refik Şevket, onun önerisini kabul etmiş, Meclis'ten hemen çekilmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet etmemeyi "*şiar-ı hamiyet addedenlerden*" olduğunu, onun milletvekili ve bakanlara kızıp kırabileceğini; ama bu kişilerin asla Paşa'yı kırmaması gerektiğini de günlüğüne kaydetmiştir.¹⁶⁶

10 Temmuz 1922 günü, 1922 senesi Adalet Bakanlığı bütçesini de encümene kabul ettirmiş, böylece bütün memur maaşlarının düzenlenerek, müsteşar maaşının 100 liraya çıkarılmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda kendini bakanlığa bağlayan yarım kalmış işlerin de başarıyla son bulması onun rahatça görevden çekilmesine imkân vermiştir.¹⁶⁷

11 Temmuz günü yeni bakanların seçimleri yapılmış, Meclis Grubu'ndaki seçimlerde Adalet Bakanlığı için Refik Şevket Bey'in uygun gördüğü Veli Bey seçilmişken, 12 Temmuz'da Meclis'te yapılan seçimlerde 2. grubun adayı olan Celâlettin Arif Bey seçimi kazanarak Adalet Bakanı olmuştur.¹⁶⁸

12 Temmuz 1922'den itibaren Refik Şevket Bey'in Adalet Bakanlığı görevi son bulmuş, o artık Meclis'te Saruhan [Manisa] Milletvekili olarak göreve devam etmiştir.

¹⁶⁶ RŞİG, s. 268-269.

¹⁶⁷ RŞİG, s. 269.

¹⁶⁸ RŞİG, s. 269-270.

E. TBMM'nin Yeni Seçim Kararı

31 Mart 1923 gecesi Rauf Bey'in evinde Bakanlar Kurulu üyeleri, Meclis 1. Grup İdare Heyeti üyeleri bir toplantı yapmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı bu toplantıya 2. grup üyesi olan Adalet ve Şer'îye Vekilleri katılmamıştır. Toplantının gündemi genel seçimlerle parlamentonun yenilenmesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu içerisine bazı milletvekilleriince fesat karıştırıldığını söylemesi; Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın da siyaseten bu seçime ihtiyacın kesin olduğunu ifade etmesiyle toplantıdan Meclis'in yenilenmesi yönünde ortak karar çıkmıştır. Bu toplantının ardından Refik Şevket'in başkanlığında toplanan Meclis Grubu'nda yaklaşık 3 saat seçim kanunu ve yapılacak seçimin şekli konusu tartışılmış, grubun bu kararına Meclis de katılmış; böylece seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁹

V. İzmir'e Dönüş ve Yerleşme

Seçimlerin yenilenmesi kararını alan Meclis'in tatile girmesiyle İzmir'e geçen Refik Şevket'i İzmir'de en çok sevindiren şey, o Ankara'da iken dünyaya gelen kızı Sevim'i görmek olmuştur.¹⁷⁰ Küçük kızını görmenin mutluluğu kadar, onu derinden yaralayan haberler alıp "vicdan azabı" duymasına neden olan gelişmeler de meydana gelmiştir. Kardeşi Hamit Şevket Bey ile görüşmesinde, kardeşi ona, Saraçoğlu Şükrü, Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüştü ve Ödemişli Doktor Mustafa Şevket Beylerin Refik Şevket'in yeniden milletvekili olmaması için propaganda yaptıklarını söylemiştir. Günlüğünde milletvekilliğini "*nefsim için ağır, maddiyeti itibarıyla yoksulluk telâkki edenlerdenim*" diye açıklayan Refik Şevket, zaten milletvekili olmamak için çoktan karar vermiş olduğunu not etmiştir. O, halkın, "çalışan ile çalışmayanı, namuslu ile namussuzu, müfid ile gayri müfidi ayırıp herkese buna göre numara vereceğine" inanmış; efkâr-ı umumiyenin kendisine de layık olduğu numarayı vereceğini savunmuştur.¹⁷¹

Refik Şevket, bu kadar yakın dostları tarafından adeta arkadan vurulmuş olmanın yarattığı üzüntü ve acıyla Sadâ-yı Hak gazetesine 2 gün makale yazmıştır. "İntihâbât ve İhtirâsât"¹⁷² ve "İntihâbât ve Hamiyet"¹⁷³ adlarıyla

¹⁶⁹ RŞİG, s. 307.

¹⁷⁰ RŞİG, s. 318; Mehmet Refik-Fatma Mihriye kızı Sevim Hanım 7. 4. 1339 İzmir doğumludur. Resmî bilgiler için bkz. EMSA, Refik Şevket'in VH000389 Nolu Sicil Dosyasındaki Aile Nüfus Kayıt Örneği.

¹⁷¹ RŞİG, s. 318.

¹⁷² Refik Şevket, "İntihâbât ve İhtirâsât", *Sadâ-yı Hak*, 31 Mayıs 1339.

¹⁷³ Refik Şevket, "İntihâbât ve Hamiyet", *Sadâ-yı Hak*, 2 Haziran 1339.

yayınladığı makalelerinde milletvekili seçimlerinden bahsetmiş, milletvekili olacak kişiyi seçmenin milletvekili olmaktan daha zor olduğuna değinmiştir. Milletın vekili olmanın bir “şeref” olduğunu ve hayattaki manevî ödüllerin en büyüğünün vekil seçilebilmek olduğunu vurgulamıştır. Ancak seçim kazanma yolunda insanların içinde saklı olan ihtiras duygusunun ne kadar kötü bir şey olduğunu anlatırken adeta, arkasından iş çeviren kişilere göndermeler yapmıştır. Seçim arenasının bir “rekabet salonu, bir mücadele mahşeri” olarak adlandırılabilceğini, bu arenadan galip çıkmak için bazı kişilerin “hamiyet”i bir silah olarak kullanıp seçimi kendi lehlerine çevirmeye çalışmakta olduklarından yakınmıştır. Ona göre her fert esasen “hamiyetli ve namuslu”dur. Bir kişi “ben hamiyetliyim” diye övüneceği yerde, bulunduğu görevde başarılar elde edip bununla övünmelidir.

Refik Şevket yazmış olduğu her iki makalede hem Milli Mücadele dönemi Meclisi’nde görev almış bir milletvekili, bir bakan olmasının kendisinde yarattığı tecrübe ve bilgi birikimini aktarmış, hem de kendisinin yeni seçimlerde görev almaması için çalışanları, üstü kapalı olarak, eleştirmiştir.

O sıralarda seyahatte bulunan Mahmut Celal Bey 3 Haziran 1923 günü İzmir’e varmıştır. Refik Şevket, onunla önce Müdâfaa-i Hukuk Merkezi’nde görüşmüş, ardından da yazıhanesine davet etmiştir. Milletvekili olmak istememesi fikrini onunla paylaşmış, bu fikre katılan Celal Bey ile Mustafa Kemal Paşa’ya yeni seçimlerde aday gösterilmemesini rica eden bir şifre yazıp göndermişlerdir.¹⁷⁴ Refik Şevket artık hem kendisi, hem de ailesi için işinin başına geçip avukatlık yaparak hayatını kazanmak istemektedir. Göndermiş olduğu şifreden sonra, 6 Haziran 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya bir mektup yazmış ve “*bu mektupla kanaat ve fikrini açık söylemek suretiyle çok iyi bir iş yaptığı*” düşüncesini kaydetmiştir.¹⁷⁵

Refik Şevket Bey, “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine”, diyerek başladığı mektubunda¹⁷⁶, onunla birlikte, vatan yolunda geçen dakikaları hiçbir zaman unutmayacağını, o günün hatıralarını içinde canlandıracağını ifade etmiştir. Genç yaşta [35 yaşında] milletvekili, daha sonra bakanlık ve Meclis Grup Başkan Yardımcılığı yaptığını, bir mevkii aramamış olmasına rağmen, milletin ona bu mevkileri layık gördüğünü söyleyerek; artık milletin göstermiş olduğu teveccühü Meclis’te değil, kendi mesleğinde göstermek istediğini, bu kararı yaklaşık 6 ay önce almasına rağmen arkadaşlarının ısrarlarıyla bu kadar ertelediğini ve nihayet İzmir’e gelip aile fertlerinin de görüşünü aldıktan sonra yeni dönemde milletvekili olmak istemediğini dile getirmiştir. Aldığı bu kararın

¹⁷⁴ RŞİG, s. 329.

¹⁷⁵ RŞİG, s. 332.

¹⁷⁶ RŞİAA, mektubun örneği.

sebebini 3 madde ile açıklamıştır. Meclis içindeki dedikodulara, en sevdiği ve güvendiği kişilerin bile başkalarının sözüne kanarak onun arkasından konuşmalarına dayanmamıştır. TBMM'nin ilk üyelerinden olmanın kendisinde yarattığı şeref duygusunu "alelâde meb'ûsluk mevkiyle mübadeleye vicdanı razı olmamıştır." Bunların yanında ailesini geçindirmek durumunda olduğunu, Ankara'da bulunduğu 3 yıl içerisinde eşya satarak ve kardeşinden yardım isteyerek ayakta durduğunu; çocuklarına iyi bir gelecek hazırlaması için hayatını kazanması gerektiğini açık sözlülükle anlatmıştır. Milletvekili olmamak ile ne Mustafa Kemal Paşa'ya ne de onun önderliğinde gelişen davaya bağlılığının asla sarsılmayacağını herhangi bir zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın emretmesi durumunda göreve hazır olacağını bildirerek mektubuna son vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, onun bu ricasını kabul etmiş, Meclis'in yeni döneminde Refik Şevket TBMM'de görev almamıştır.

Sonuç

Daha lise yıllarında içindeki hürriyet ve adalet fikirleri doğrultusunda kendini geliştirmiş olan Refik Şevket, taviz vermemeye çalıştığı bu iki değer için yaşamaya devam etmiştir. Gerek Milli Mücadele döneminde Ödemiş'teki faaliyetleri gerekse Birinci Meclis'teki çalışmaları, onun prensip ve çalışma çizgilerini bize göstermektedir. Yunan işgaline karşı vatan topraklarının korunması, işgalcilere karşı mücadele edilmesi yolunda Ödemiş'te oluşturulan Kuvâ-yı Milliye'nin fikir ve eylem babalarından olan Refik Şevket, dönemin zor şartları altında Ödemiş'ten Kuşadası'na, üstelik de İtalyanlar'dan yardım istemeye, gözünü kırpmadan gidebilmiştir.

Devleti kuran Birinci TBMM'nin önemli bir üyesi olan Mehmet Refik Şevket Bey, Meclis'in açıldığı andan, Meclis'ten çekilişine kadar önemli görevlerde bulunmuştur. Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İstiklâl Mahkemeleri'nin oluşturulması gibi olağanüstü koşulların yarattığı olağanüstü girişimlerin yılmaz savunuculuğunu yapmış, vatan uğrunda kutsal dava yolunda tavizsiz bir mücadele örneği sergilemiştir. Ayrıca Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisan gününün bayram olarak kutlanmasını isteyenlerin başında gelerek millet iradesinin devletin baş tacı olması gerektiği hususundaki kanaatini de bir nebze olsun göstermiştir.

Saruhan Milletvekili olarak girdiği Meclis'te Fevzi Paşa tarafından kurulan 3. İcra Vekilleri Heyeti'nde (19/5/1921–9/7/1922) Adalet Bakanlığı¹⁷⁷ ve kısa bir süre de (25 Haziran 1921–30 Haziran 1921) İçişleri Bakanlığı

¹⁷⁷ *Türkiye'nin 42 Hükümeti (25 Nisan 1920–15 Nisan 1973)*, Haz. Cafer Demiral, Ankara 1973, s. 50.

vekâleti görevlerini üstlenmiştir.¹⁷⁸ Bunların yanında Meclis'te Anayasa, Adalet, Milli Eğitim, Sağlık-Sosyal Yardım ve Orman – Madenler Komisyonlarında çalışmıştır.¹⁷⁹ Meclis'in 1. toplantı yılında 5. şubenin ve Anayasa Komisyonu'nun başkanlığını, 1.ve 2.toplantı yıllarında Adalet Komisyonu'nun sözcülüğünü yapmıştır. Anayasa ve Adalet Komisyonları'nın sözcüsü olarak öneri ve tasarıların düzenlenmesi ve genel kurulda açıklayıcı konuşmalarıyla dikkat çekerek, her zaman hukukun üstünlüğünün savunucu olmuştur. Meclis'te bulunduğu süre içerisinde 23'ü gizli oturum olmak üzere toplam 285 kez kürsüye çıkıp konuşan Refik Şevket Bey, 2 de soru önergesi vermiştir.¹⁸⁰ Tüm bunların yanında o, Meclis'te Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun "en ateşli ve mücadeleci" sözcüleri arasında gelmekteydi.¹⁸¹

Meclis'ten ayrıldığı 1923'ten 1931'e kadar İzmir'de avukatlık mesleğine devam etmiş olan Refik Şevket, 1931 yılında tekrar TBMM'ye Saruhan (Manisa) Milletvekili olarak dönmüş 1943 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nde bu görevini aralıksız sürdürmüştür. 1943 yılında partisinden istifa edip 1946 yılında kurulup 1950'de iktidar olan Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer almıştır. 1950'de kurulan 1. Adnan Menderes Hükümeti'nde Milli Savunma Bakanlığı; 1951'de kurulan 2. Menderes Hükümeti'nde Devlet Bakanlığı yapmış, partisinin Meclis Grup Başkanlığını da bir süre yürütmüştür. Parkinson hastalığından musdarip olan Refik Şevket, 1955 yılında geçirmiş olduğu bir trafik kazasının da etkisiyle hayata gözlerini yummuştur.

¹⁷⁸ Çoker, *a.g.e.*, I, s. 825.

¹⁷⁹ Çoker, *a.g.e.*, III, s. 837–838.

¹⁸⁰ Çoker, *a.g.e.*, III, s. 838.

¹⁸¹ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin*, s. 168.

Bibliyografya

A. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Emekli Sandığı Arşivi

Refik Şevket İnce Aile Arşivi

B. Süreli Yayınlar

Açıksöz

Sadâ-yı Hak

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

C. Kitap, Makale ve Tezler

Akbulut, Dursun Ali, “Çöken Devlet”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Durmuş Yalçın (v.d.), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

Akman, Eyüp, *Açıksöz Gazetesi'ne Göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları, der. Hulûsi Turgut, 4. basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri 1920–1923 / 1923–1927*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

Bahşi, Muammer Lütfi, *İlkkurşun*, F. Arkant Matbaası, Ödemiş 1947.

Balcıoğlu, Mustafa, “Direnen Millet–Millî Mücadele: Ya İstiklâl Ya Ölüm”, *Türkiye*

Cumhuriyeti Tarihi, I, Durmuş Yalçın (v.d.), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, V, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Çoban, İbrahim, *Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Hayatında Refik Şevket İnce*, Celal

Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2009.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi–Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919–1923*, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara 1995.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2002.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1973.

Kurtuluş Savaşı'nda Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları, Yayına Hazırlayan/Yorumlayan: Hurşit Çalika, İstanbul 1992.

Öztürk, Kâzım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul 1968.

Sanlı, Sırrı, “Birkaç Hatıra İzmir İdadisi ve Lisesi”, *Halkın Sesi*, 11-12-13-14-15-18 Birinci Teşrin 1938.

Soydan, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, hazırlayan: Nejdett Bilgi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

Soysal, İlhami, “Atatürk'ün Adalet, Menderes'in Savunma Bakanı Refik Şevket İnce'nin Günlüğü”, Tefrika No: 1, *Milliyet*, 21 Ekim 1982.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

Türkiye'nin 42 Hükümeti (25 Nisan 1920–15 Nisan 1973), haz. Cafer Demiral, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

Yavuz, Behiç Galip, *Ödemiş Tarihi*, Ödemiş 1998.

D. Sözlü Kaynak

Türkan Çölaşan, Görüşme Tarihi 17/02/2008.

ATATÜRK'ÜN HAYATI

Haydar DEMOĞLU*

Yedisinde yetim kaldı,
On'un da öğretmeni tokatladı,
On yedi'sinde subaylığa adım attı,
Yirmi dört'ünde tutuklanıp hapis yattı,
Yirmi beş'inde sürgüne gönderildi,
Otuz'unda pasif göreve verildi,
Otuz yedi'sinde böbreğinden hastalandı,
Viyana'da iki ay hastanede kimsesiz yattı.
Bu arada komutasındaki ordusu dağıtıldı.
Otuz sekiz'inde görevine son verildi,
Yoktu; giyebileceği bir tek sivil elbisesi dahi,
Birde hakkında tutuklama kararı çıkartıldı,
Otuz dokuz'unda idama çarptırıldı,
Yıkılmadı, yılmadı, yorulmadı,
Amacı; halkının yarınlarını kurtarmaktı.
Tarihe gömülmek istenen, bu milleti,
Anka kuşu gibi küllerinden var etti,
Halkına, halkının imanına, inandı, güvendi.
Kendisinin ve milletin göğsünde bu inancı...
Sanki çelikten bir setti, bir siperdi.
Engeller; hayallerini söndüremedi,
Her engel azmini katlayıverdi,
Kırk iki'sinde kurdu CUMHURİYET'i
Türk Meclis onu Reis-i Cumhur etti,
Kırk üç'ünden elli yedi'sine geldi,
Son on dört yılda da boş durmadı,

* Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Eski Sekreteri.

Ülkesine, halkına “muasır medeniyeti”
Çağdaşlığı demokrasiyi getirmeye uğraştı,
Kimdir bu diye soranı ayıplarım tabi?
O Mustafa Kemal Atatürk; başka kim olabilir ki
O yaşadığı asrın eşsiz kahramanı,
Milletinin üzerine çöken kara bulutları,
Yel gibi dağıtıp, ardından gün gibi doğandı,
Bu milletin çöküşünü seyre dalanları,
Şaşırtan bir rüyaydı sanki bir kasırgaydı
O Mustafa Kemal Atatürk ki asrının dâhisi
On kasım bin dokuzyüzotuzsekiz’den beri,
Hissedilir oldu hep onun dimağının eksikliği,
Özeneni çok amma, dolduran olmadı yerini.
Olamayacakta olmayacak bu gidişle belli ki...

İzmir 2008

EGE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

Kuruluşu

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin kuruluş temeli Ege Üniversitesi Senatosu'nun almış olduğu 26.08.1986 gün ve 7/4 sayılı karara dayanmaktadır. Senatonun aldığı bu karar Yükseköğretim Kurulu'na teklif edilmiş, söz konusu kurulun 16.09.1986 tarihli kararı ile de Merkez resmi olarak kurulmuştur.

Merkeze ilk müdür olarak 02.03.1987'de Prof. Dr. İsmail Aka atanmıştır. Günümüzde ise Merkezin müdürü 14.08.2008'de bu göreve tayin edilen Doç. Dr. Mevlüt Çelebi'dir.

Kuruluş Amacı

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı, yetiştiği dönem ve ortamı, Milli Mücadele'yi, Türk Kurtuluş Savaşı'nı, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecine etki eden dinamikleri bilimsel bulgularla araştırıp Türk İnkılâbını incelemek Merkezin başlıca amaçları arasındadır. Atatürkçü düşünce sistemi, bu sistemi oluşturan ilkeleri ve bu ilkelerin birbirleriyle olan ilişkileriyle beraber siyasi varlıktaki -devletteki- yansımalarını ortaya koymak, tüm bunları yaparken de bilimsel değeri olan her türlü materyali (belge, kitap, gazete, dergi, fotoğraf, resim, film vb.) toplayıp değerlendirmek de Merkezin önemli hedeflerindendir. Tüm bunların yanı sıra Atatürk, onun yaşadığı dönem ve bu dönemde gerçekleşen olaylarla ilgili araştırmalara yardımcı olup bu alana katkı sağlamak, bu konuda yayınlar yapmak da Merkezin amaçları arasında yer almaktadır. Uluslararası bilim ve araştırma kurumlarıyla iş birliği yapmak da Merkezin gayelerindendir. Merkez, asıl görevi öğretim olan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'ne bilimsel faaliyetlerde destek olur.

Faaliyet Binası

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin 22 Mart 2011 tarihine kadar müstakil bir binası olamamıştır. 1987 – 1997 yılları arasında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin üçüncü katında hizmet veren

Merkez, 1997 – 2001 tarihleri arasında ise La Fontaine Köşkü'nü (Pembe Köşk) Sosyal Bilimler Enstitüsü ile paylaşmıştır. 2001 – 2011 arasındaki dönemde ise Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün zemin katında görevini icra etmiştir. 22 Mart 2011 tarihi itibarıyla Ege Üniversitesi'ne ait olan La Fontaine Köşkü (Pembe Köşk), Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı'na tahsis edilmiştir. 22 Mart 2011'de Merkez'in açılış töreni yapılmış, bu törene Ege Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Candeğer Yılmaz da katılmışlardır. Ayrıca Ege Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde görev yapan dekanlar, geçmiş dönemlerde Merkez'in başkanlığını yapmış öğretim üyeleri ve Ege Üniversitesi'nin muhtelif akademik birimlerinde görev yapan öğretim üyelerinin bir kısmı da açılış töreninde hazır bulunmuşlardır.

EGE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ FAALİYETLERİ

I. MERKEZİMİZİN YAYINLARI

Merkezimiz tarafından 2007'den günümüze kadar 2 adet kitap yayımlanmıştır. Editörlüğünü Prof. Dr. Necmi Ülker'in, yaptığı *Az Bilinen Yönleriyle Atatürk* adlı çalışmayı Okutman Latif Daşdemir yayına hazırlamıştır. Mayıs 2007'de basılan bu eserde Atatürk'ün farklı yönlerini tanıtıcı 16 makaleye yer verilmiştir.

Kuvâ-yı Milliye'nin Örgütlenişinin 90. Yıl Dönümüne Armağan olarak hazırlanan *İzmir'in Sevinç Günleri Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri* adlı eser ise Prof. Dr. Necmi Ülker, Doç. Dr. Vehbi Günay ve Okutman Latif Daşdemir tarafından hazırlanmıştır. Görsel malzeme ve sözlü tarih çalışmalarının önemli ölçüde yer verildiği bu eserde Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir'i onurlandırmalarını takip etmek mümkündür.

II. ATATÜRK ve CUMHURİYET KONULU PANEL VE KONGRESLER

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi olarak 2008, 2009, 2010 ve 2011 yıllarında Atatürk ve Cumhuriyet konularını içeren etkinlikler muhtelif yer ve zamanlarda düzenlenmiştir. Yapılan etkinliklerin içerikleri aşağıda sunulmuştur.

a. Paneller

Etkinlik Konusu	Panelistler	Düzenlediği Yer ve Tarih
Ölümünün 70. Yıl Dönümünde Atatürk	Prof. Dr. Kasım Eğit Doç. Dr. Mevlüt Çelebi Yrd. Doç. Dr. Eren Akçiçek Dr. Pelin Böke	E.Ü.Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu – 10/11/2008
Atatürkçü Düşünce Sistemi	Okt. Dr. Gülben Mat Okt. Oktay Çanaklı	Emekli Subaylar Derneği Bornova Şubesi– 21/03/2009

Cumhuriyetin Kazandırdıkları	Prof. Dr. Mehmet Ersan Yrd. Doç. Dr. Nejdett Bilgi Yrd. Doç. Dr. Hasan Mert Yrd.Doç.Dr.Sadiye Tutsak	E.Ü.Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Konferans Salonu – 26/10/2009
Farklı Yönleriyle Atatürk	Okt. Dr. Gülben Mat Okt. Dr. Selman Yaşar Okt. Necati Çayırılı Okt. M. Ali Durmuş Okt. Cansever Tanyeri	E.Ü. Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu – 12/11/2009
Cumhuriyetin Kazandırdıkları	Okt. Dr. Şule Sevinç Kişi Okt. Dr. Gülben Mat Okt. M. Ali .Durmuş Okt. Necati Çayırılı	E.Ü.Hemşirelik Y.O Konferans Salonu 25/10/2010
Üniversite Öğrencilerinin Gözü ile Atatürk	Üniversite Öğrencileri	E.Ü.Fen Fakültesi Konferans Salonu 04/11/2010
Cumhuriyetin Kazandırdıkları	Okt. Dr. Pelin Böke Okt. Dr. Gülben Mat Okt. İbrahim Çoban Okt. Belkız Ayaz	E.Ü.Bergama M.Y.O Konferans Salonu 05/11/2010
Cumhuriyetin Kazandırdıkları	Okt. Dr. Nilgün.N.Kara Okt. Dr. Özer Kúpeli Okt. Latif Daşdemir Okt. Oktay Çanaklı	E.Ü.Tıp Fakültesi M.Erel Amfisi 05/11/2010
Atatürk'ü Anma Toplantısı	Okt. Dr. Nilgün N.Kara Okt. Latif Daşdemir	Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi 10/11/2010

b. Konferanslar

Etkinlik Konusu	Konuşmacılar	Düzenlendiği Yer ve Tarih
Atatürk ve Cumhuriyet	Prof. Dr. Ergün Aybars	E.Ü.Edebiyat Fakültesi – 27/10/2008
İtalya'da Atatürk	Dr. Fabio L.Grassi	E.Ü.Edebiyat Fakültesi – 22/12/2008

Atatürk ve Çanakkale Savaşları	Yrd. Doç. Dr. Hasan Mert	E.Ü. Edebiyat Fakültesi – 18/03/2009
Atatürk ve Ermeni Meselesi	Yrd. Doç. Dr. Nejdett Bilgi	E.Ü.Edebiyat Fakültesi – 27/04/2009
Atatürk ve Kuvâ-yı Milliye	Alev Coşkun	E.Ü. MÖTBE Kültür Merkezi – 21/05/2009
Az Bilinen Yönleriyle Atatürk	Doç .Dr. Ali Güler	E.Ü. Kültür Sanat Evi – 26/10/2009
Atatürk ve Cumhuriyet	Okt. Latif Daşdemir	Seferihisar YİBO Konferans Salonu – 26/10/2009
Atatürk ve Cumhuriyet	Okt. Dr. Selman Yaşar	Bayraklı Tek.ve End.Meslek Lisesi Konferans Salonu – 27/10/2009
Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri	Okt. Latif Daşdemir	E.Ü.Bergama MYO Konferans Salonu – 27/10/2009
Cumhuriyet Fikrinin Türk Tarihindeki Gelişimi	Okt. Dr. Özer Küpeli	Cem Bakioglu Lisesi Konferans Salonu – 27/10/2009
Atatürk ve Bilim	Okt. Dr. Pelin Böke	E.Ü.Kültür Sanat Evi – 02/11/2009
Cumhuriyet'in İlanı	Okt. Cansever Tanyeri	E.Ü.Bayındır MYO Konferans Salonu – 02/11/2009
Atatürk ve Eğitim	Okt. Dr. Nilgün N.Kara	E.Ü.Yabancı Diller Bölümü Konferans Salonu – 03/11/2009

Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri	Okt. Latif Daşdemir	E.Ü. Kültür Sanat Evi – 03/11/2009
Atatürk'ün Okuma Tutkusu	Okt. Bünyamin Saraç	E.Ü.Ödemiş Sağlık Y.O. Konferans Salonu – 05/11/2009
Atatürk Devrimlerinde Kadının Yeri ve Rolü	Okt. Dr. Şule Sevinç Kişi	E.Ü.Diş Hekimliği Fak. Konferans Salonu – 09/11/2009
Cumhuriyet'i ve Atatürk'ü Anlamak	Prof. Dr. Metin Ayışığı	E.Ü.MÖTBE Kültür Merkezi – 10/11/2009
Atatürkçü Düşünce Sistemi	Okt. Necati Çayırılı	E.Ü.Tire Kutsan MYO Konferans Salonu – 10/11/2009
Atatürk ve Eğitim	Okt. M.Ali Durmuş	E.Ü.Bergama MYO Konferans Salonu – 10/11/2009
Atatürk ve Demokrasi	Okt. Oktay Çanaklı	E.Ü.Bergama MYO Konferans Salonu – 11/11/2009
Yabancıların Gözüyle Atatürk	Okt. Vahip Dursun	E.Ü.Bergama MYO (Aliğa Yerleşkesi) – 11/11/2009
Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü	Okt. Mehmet Uysal	E.Ü.Çeşme Turizm ve Otelcilik Y.O. Konferans Salonu – 11/11/2009
Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü	Yrd. Doç. Dr. Eren Akçiçek	E.Ü.Tıp Fak. Muhittin Erel Amfisi – 13/11/2009
Atatürk ve Cumhuriyet	Okt. İbrahim Çoban	E.Ü.Tire-Kutsan M.Y.O Konferans Salonu 26/10/2010

Atatürk ve Cumhuriyet	Okt. Mehmet Uysal	E.Ü.Çeşme Tur.-Otl Y.O Konferans Salonu 27/10/2010
Atatürk ve Cumhuriyet	Okt. Vahip Dursun	E.Ü.Bergama M.Y.O (Aliğa Yerleşkesi) 27/10/2010
Türkiye’de Cumhuriyet Düşüncesi ve Atatürk	Prof. Dr. Cezmi Eraslan	E.Ü.MÖTBE Kültür Merkezi 01/11/2010
Atatürk ve Cumhuriyet	Okt. Cansever Tanyeri	E.Ü.Bayındır M.Y.O Konferans Salonu 02/11/2010
Atatürk’ün Ardından Söylenenler Yazılanlar	Okt. Bünyamin Saraç	E.Ü.Ödemiş M.Y.O Konferans Salonu 11/11/2010
Atatürk’ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü	Yrd. Doç. Dr. Eren Akçiçek	E.Ü.Ziraat Fakültesi Prof.Dr.Feyzi Önder Konferans Salonu 11/11/2010
Milli Mücadele’nin Bilinmeyenleri ve Atatürk	Prof. Dr. Metin Ayışığı	E.Ü.Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu 13/12/2010
Atatürk ve Eğitim	Yrd. Doç .Dr. A.Adnan Öztürk	E.Ü.Ziraat Fakültesi Prof.Dr.Feyzi Önder Konferans Salonu 24/03/2011

c. Sergi

Etkinlik Konusu	Düzenlendiği Yer ve Tarih
Atatürk ve İzmir Fotoğrafları Sergisi	Bornova Belediyesi Uğur Mumcu Kültür Merkezi – 26/10/2009 – 30/10/2009

III. KUVÂ-YI MİLLİYE’NİN ÖRGÜTLENİŞİNİN 90.YILI ETKİNLİKLERİ

Kuvâ-yı Milliye’nin örgütlenişinin 90. yılı kapsamında merkezimiz tarafından çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Bu çerçevede merkezimizce Batı Anadolu’da bulunan üniversitelerin öğrencilerine yönelik “Atatürk ve Kuvâ-yı Milliye” konulu makale yarışması yapılmış, bu yarışma sonucunda üç öğrenciye mansiyon ödülü verilmiştir. Ödül almaya hak kazanan öğrenciler şunlardır:

- Ömür Yazıcı	EGE ÜNİVERSİTESİ
- Hamdi Yurtkulu	EGE ÜNİVERSİTESİ
- Tolga Erdem	İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ

Mansiyon ödülleri 26 Ekim 2009 tarihinde düzenlenen “Cumhuriyetin Kazandırdıkları” konulu panelde öğrencilere verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ege Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi işbirliği ile 7-8 Eylül 2009 tarihlerinde düzenlenen “Kuvâ-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu”nda merkez müdürümüz Sayın Doç. Dr. Mevlüt Çelebi, 7 Eylül günü APIKAM (Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi) Drama Salonu’ndaki Miralay Süleyman Fethi oturumunda “*İtalyan Arşiv Belgelerinde İşgal Döneminde İzmir Basını*” konulu tebliğini sunmuştur.

Bunların yanı sıra, merkezimizin öncülüğünde, merkezin öğretim elemanları, Ege Üniversitesi, Muğla Üniversitesi ve Adnan Menderes Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinin de katılımlarıyla Kuvâ-yı Milliye’nin Örgütlenişinin 90. Yılı etkinlikleri çerçevesinde çeşitli panel ve konferanslar düzenlenmiş, bir de sergi açılışı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu etkinlikler hakkında açıklayıcı bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

a. Paneller

Etkinlik Konusu	Panelistler	Düzenlendiği Yer ve Tarih
Ermeni Meselesi, Dünü Bugünü	Prof. Dr. Mehmet Ersan Okt. Latif Daşdemir	Girişim Derneği/Konak – 15/01/2009
Batı Anadolu ve Kuvâ-yı Milliye	Doç. Dr. Mevlüt Çelebi Doç. Dr. Bayram Akça Yrd. Doç. Dr.Hasan Mert Yrd. Doç. Dr.Mehmet Başaran	E.Ü.Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu – 31/03/2009

b. Konferanslar

Etkinlik Konusu	Konuşmacılar	Düzenlendiği Yer ve Tarih
Ermeni Meselesi	Okt. Latif Daşdemir	Cem Bakioglu Anadolu Lisesi Konferans Salonu – 09/04/2009
Sözde Ermeni Soykırımı ve Milli Şehit Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey	Okt. Latif Daşdemir	Gümüldür İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü – 22/04/2009
Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey’e Teba-i Sadıkanın İhaneti	Okt. Latif Daşdemir	İzmir Fen Lisesi Konferans Salonu – 29/04/2009
Atatürk’ün İzmir Ziyaretleri	Okt. Latif Daşdemir	E.Ü.Atatürk Kültür Merkezi Yunus Emre Salonu – 05/05/2009

c. Sergi

Etkinlik Konusu	Hazırlayanlar	Düzenlendiği Yer ve Tarih
Fotoğraflarla Atatürk	Okt. Latif Daşdemir Okt. Cansever Tanyeri	E.Ü.Edebiyat Fakültesi Sergi Salonu – 20/04/2009-24/04/2009

IV. EGE ÜNİVERSİTESİ'NİN KURULUŞUNUN 55. YILI ETKİNLİKLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin köklü ve saygın öğretim kurumu olan üniversitemizin kuruluşunun 55. yılı münasebetiyle merkezimiz tarafından 2010 yılı içerisinde gerçekleştirilmek üzere çeşitli etkinlikler planlanmıştır. Ege Üniversitesi'nin kuruluşunun 55. yılı kapsamında merkezimiz tarafından gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek olan etkinlikler aşağıda sıralanmıştır.

a. Paneller

Etkilik Konusu	Panelistler	Düzenlendiği Yer ve Tarih
TBMM'nin Açılışının 90.Yılı	Yöneten: Prof. Dr. Mehmet Ersan Panelistler: Doç. Dr. Mevlüt Çelebi Yrd. Doç. Dr.Hasan Mert Dr. Nuri Karakaş	E.Ü.Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu - 20/04/2010 (Edb.Fak.Tarih Böl. ile birlikte)
Milli Egemenlik ve Atatürk	Yöneten: Okt. Dr. Gülben Mat Panelistler: Okt. Oktay Çanaklı Okt. Mehmet Ali Durmuş Okt. İbrahim Çoban	E.Ü.Ziraat Fakültesi Prof.Dr.Feyzi Önder Konferans Salonu – 29/04/2010

b. Konferanslar

Etkinlik Konusu	Konuşmacılar	Düzenlendiği Yer ve Tarih
İmparatorluktan Günümüze Büyük Güçler ve Atatürk	Prof. Dr. Bayram Bayraktar	E.Ü. Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu – 31/03/2010
Osmanlı Devleti'nde Tehcir Uygulamaları ve Ermeni Tehciri	Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu	E.Ü. Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu – 21/04/2010 (Edb.Fak.Tarih Böl. ile birlikte)

Ege Üniversitesi'nin Kuruluşu	Doç. Dr. Mevlüt Çelebi	E.Ü. Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu – 17/05/2010
Atatürk ve Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu	Prof. Dr. Mustafa Turan	E.Ü.MÖTBE (Prof.Dr.Yusuf Vardar Kampus Kültür Merkezi – 21/05/2010)

Merkezimiz Tarafından Üniversite Öğrencileri Arasında Düzenlenen Atatürk ve Kuvâ-yı Milliye Konulu Makale Yarışmasında Dereceye Giren Öğrencilerin Yazıları

Ömür Yazıcı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

BATI ANADOLU'DA KUVÂ-YI MİLLİYE

“Kuvva” Arap dilinde “güç, kuvvet” demektir. Kuvâ-yı Milliye de “milli kuvvetler, milli güçler” başka bir ifadeyle “Milis Kuvvetleri” anlamına gelmektedir. Yunanlıların İzmir’i işgal etmeleri ve Anadolu’da ilerlemeleri üzerine kurulan ve düşmana karşı mücadele eden birliklerdir. Kuvâ-yı Milliye ordu ile işbirliği yapan, Kurtuluş Savaşı’nın ilk çete ve silahlı savunma kuruluşudur. Kuvâ-yı Milliye adı önceleri İzmir bölgesinde bulunan ve silahlı direnenlere verildiği halde, daha sonraları bütün milli hareketi kapsayacak şekilde kullanılmıştır.¹

Mustafa Kemal Paşa ise, Kuvâ-yı Milliye’yi şöyle tanımlamıştır;

*“...vatani müdafaa ve muhafazadan ibaret olan vazife-i asliye doğrudan doğruya milletin kendisine teveccüh etmiş bulunuyordu. Millet orduya, kendi içinden teslim ettiği efradını (fertlerini) düşman tecavüzüne maruz olan mıntıkaların müdafaasına, düşman tasallutuna (sataşmasına) uğrayan kardeşlerinin hayatının müdafaasına memur etmeye mecbur olmuştur. İşte buna Kuvve-i Milliye diyoruz. Ve bütün kâinat da böyle diyor...”*²

Kuvâ-yı Milliye deyiminin ilk kez kim tarafından ve nasıl kullanıldığı bilinmemekle beraber, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşı sırasında sivil halkın direnişi ve teşkilatlanması görülmüştü.³

Kuvâ-yı Milliye’nin doğuşu bir takım nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenleri iyice ortaya koyabilmek için 1918 yılı sonları Osmanlı Devleti’nin durumuna bakmak gerekir.

1. Dünya Savaşı’nın galipleri 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerini diledikleri şekilde yorumlayarak Osmanlı Devleti’ni paylaşma arzusunu yerine getirmişlerdir. Bunun için de hiç vakit kaybetmeden Anadolu’yu işgale başlamışlardır. Başta Yunan işgalleri olmak üzere, Anadolu’daki işgallere karşı mütareke gereğince terhis edildiği ve hükümet tarafından da işgallere karşı silahla direnilmemesi yönünde emir verildiği için ordu tarafından mukavemet gösterilememiştir. İstanbul’daki merkezi hükümetin

¹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul, 1982, s.213.

² Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, İstanbul, 1981, s.10.

³ Kadir Depsen, *Kurtuluş Savaşı Ya İstiklal Ya Ölüm*, Ankara, 2008, s.84.

gücünü yitirmesi, Anadolu'nun idari, mali, sosyal sorunlarına ve işgalcilerin yarattıkları olumsuzluklara bir çözüm getirememesi sonucu yaşanan felaketler karşısında, Anadolu insanların aralarında güç birliği etmesiyle Kuvâ-yı Milliye doğmuştur.

Yurt çapında işgallere karşı ilk silahlı eylem, Hatay iline bağlı Dörtyol'un Karakese Köyü'nde görülmüştür.(19 Aralık 1918)

Batı Anadolu'da ise, Kuvâ-yı Milliye ruhunun canlanmasında en büyük etken, İzmir'in İtilaf Devletleri'nin destek ve onayıyla, Yunanlılar tarafından işgal edilmesi olmuştur.

Mütarekeden hemen sonra teşkilatlanan Türkler, İzmir'in özellikle Yunanlılara verilmesini önlemek için büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu dönemde İzmir'de Kolordu Komutanı ve Vali olarak görev alan Nurettin Paşa da bu çalışmalara yardımcı olmuştur. Ne var ki, Ali Nadir Paşanın Kolordu Komutanı, İzzet Beyin de vali olarak atanmaları İzmir'deki Türklerin devletten gördüğü desteği sona erdirmişti. Bununla birlikte Türkler, cemiyetler ve özellikle Hasan Tahsin'in başyazarlığını yaptığı Hukuk-u Beşer Gazetesi aracılığıyla mücadelelerine devam ettiler.

İzmir'in işgal edileceğini öğrenen Türkler Redd-i İlhak cemiyetini kurup 14/15 Mayıs gecesi, şimdiki Bahri-baba parkında toplanıp mücadele kararı verdiler. Ancak ertesi sabah başlayacak işgale karşı netice almak çok güçtü.⁴

Yunan birlikleri 15 Mayıs 1919 günü plan gereğince saat 08:40'da karaya çıkmaya başladılar.. Evzon Alayı Komutanı Yarbay St. Stavriani at üstünde birliğin önünde olduğu halde şehre doğru yürüyüşe geçti. Yürüyüş kolu Kemeraltı'nın girişine geldiklerinde, ilk kurşun patladı ve Alay Komutanının arkasında Yunan bayrağı taşıyan erin kanlar içinde yere devrilmesi Yunanlıların şaşırmasına geriye doğru kaçmasına yol açtı.⁵ Böyle bir girişim halkta, direnme gücünün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Böylelikle halk arasında işgale karşı savunma ruhunun uyandırılması konusunda önemli bir kıvılcım yanmış oldu.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Anadolu'daki Türkler arasında hem dehşet hem de büyük bir üzüntü meydana getirdi. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun hemen her yerinde protesto gösterileri ve mitingler tertiplendi. Her yere telgraflar çekildi. İzmir'in işgali Türklüğü bir kara ve dipsiz batağa gömüle gömüle boğulup gitmekten kurtarmak için gökten bir tanrı eli gibi uzanmıştır.⁶ Çünkü İzmir'de başlayıp dalga dalga içerilere doğru genişleyen Yunan işgalleri ve Yunan mezalimi, yerli Rumların bunlarla tamamen iç içe oluşları artık Kuvâ-

⁴ Tuncer Baykara, *Milli Mücadele (1918-1923)*, Ankara, 1985, s.47.

⁵ Sıtkı Aydinel, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Ankara, 1993, s.36.

⁶ Alev Coşkun, *Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu*, İstanbul, 2007, s.231.

yı Milliye'yi fikir safhasından eylem safhasına çıkaran en büyük etken olmuştur.⁷ İzmir'in işgali, Türk milletinin bağımsız yaşama ve silahlı direniş bilincini artırmıştır.⁸

Kuvâ-yı Milliye, Yunan işgaline karşı koymak için, Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde silahlı direnişe geçmiştir. Bu direniş hareketlerine kısaca değinelim.

Urla Olayları

Yunanlılar İzmir'e çıktıktan sonra hiç vakit kaybetmeden, önce Seferihisar, Urla, Karaburun ve Çeşme ilçelerinin bulunduğu yarımada doğru yöneldiler. Bu ilçede mevcudu 800'ü bulan Rum çeteler, Yunan işgalinden cesaret alarak Türk köylerine saldırmaya başladılar. Çetelerin saldırıları karşısında askeri gücün yetersizliğini ve Rumların yöredeki dehşet verici zulümlerini gören Urla halkından 100 kadar gönüllü, Urla'da bölgenin gözetleme ve güvenliğinden sorumlu Komutan Yarbay Kazım'ın 18 kişilik kuvvetinin yanında yer aldı. İlk milli kuvvet, askeri birliğin siperlerdeki direnişine yardımcı oldu. Takviye alan Yunan askeri birlikleri, milisleri susturarak Urla'yı teslim aldılar. (17 Mayıs 1919)

Burada yapılan hareket, Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerine rağmen, Türk askeri birliklerinin ilk kez, saldırgan ve işgalcilere karşı koyma hareketiydi. Gerçi bu hareket bir kıvılcım gibi yanıp sönmüştü. Ancak, Türklerin hiçbir otoriteye danışmadan, kimseye sormadan yurdunu korumak amacıyla silaha sarılabileceğini somut olarak gösteriyordu.

Ayvalık Olayları

Yunanlılar Ayvalık Körfezi'ne göz dikmişlerdi. 26 Mayıs 1919 günü bir İngiliz ve bir Yunan harp gemisi Ayvalık Limanı'na demirledi. Daha sonra takviye birlikler alan işgalci kuvvetler, 29 Mayıs 1919'da Ayvalık'ı işgal etti.

O sırada, Ayvalık'ta 172. Alay Komutanı Ali Bey (Çetinkaya) komutasında bulunan 24 subay ve 15 kadar er Ayvalık doğusundaki sırtlara çekilmiş, savunma ve direnmeye başlamışlardı. Burada bir subay ve birkaç er öldü. Ali Çetinkaya da Mondros Ateşkes Anlaşması'na karşın, askeri birliğiyle düşmana karşı duran komutan olarak tarihte yerini aldı.

Ödemiş Olayları

15 Mayıs'tan 28 Mayıs'a kadar geçen 13 gün içinde Yunan kuvvetleri kuzeyde Ayvalık'a, güneyde Aydın'a kadar olan bölgeye yayılmışlardı. Torbalı, Bayındır ve Tire'yi hiçbir direnişle karşılaşmadan işgal etmişler, Ödemiş'in 15

⁷ Aydınel, *a.g.e.*, s.31.

⁸ Çelebi, *a.g.e.*, s.64.

km yakınına kadar gelmişler ve orada durmuşlardı. Ödemiş'te askeri birlik yoktu. Sadece askerlik şubesi ile bir askeri depo bulunuyordu.

Ödemiş'te askeri depoda bulunan silahlar halka dağıtıldı. 120 kişilik bir gönüllü kuvvet kuruldu ve "Kuvâ-yı Milliye" adını aldı.⁹ Komutanlığına da Yüzbaşı Tahir Fethi Bey getirildi. Böylelikle Yunan askeri birliklerine karşı "ilk Kuvâ-yı Milliye direniş örgütü" kurulmuş oldu.

İşgalci Yunan ordusuna karşı Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ilk direniş savaşı, 31 Mayıs 1919 sabahı, Hacıılyas Tepesi'nde verildi. Çatışma gün boyunca sürdü. Yunan kuvvetlerine ciddi kayıplar verdirildi. Ancak karşıda düzenli bir ordu vardı ve gerek sayıca gerekse silah bakımından Kuvâ-yı Milliyecilerden daha güçlüydü. Ödemiş direniş gücü yavaş yavaş geri çekildi. Bu ilk direnişin önemi askeri olmaktan çok simgeseldir. 31 Mayıs 1919 günü, Ödemiş'te işgale boyun eğilmeyeceği kanıtlanmıştır.

Ödemiş'teki örgütlenme bir model oluşturdu. Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesi yıldırım hızıyla her tarafa yayılmaya başladı. Anadolu'nun özellikle işgal tehlikesiyle yüz yüze kalan bölgelerinde, köy, kasaba ve kentlerinden gelen gönüllüler, küçük, büyük direniş kuvvetleri oluşturdular.¹⁰ Alaşehir, Bergama, Nazilli, Menemen, Salihli de Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin önemli merkezlerindendir.

Kuvâ-yı Milliye'nin, değişik kesimlerden gelen kişilerden oluşan karmaşık bir yapısı vardı. Dağda gezen eşkıya ve zeybekler, asker kaçakları, herhangi bir vukuat işleyip adaletten kaçan suçlular, hapisanelerden çıkarılan mahkumlar ve zanlılar, soyguna vurguna hevesli maceraperestler ve belalı takımı, karşı ihtilal hareketlerine karışmış olup, bu hareketler bastırıldıktan sonra affa uğramak için iltica edenler, bir nevi askere alma şeklinde köylerden, kasabalardan toplanan kimseler (bunlara mükellefler de diyebiliriz.), gerçekten milli ve vatanî duygularla, başka amaç gözetmeksizin mücadeleye atılan gönüllüler, Kuvâ-yı Milliye'nin bünyesinde yer almışlardır.

Kuvâ-yı Milliye birliklerini belli etmek için çeşitli isimler kullanılmıştır. "Çete", "Müfreze", "Milli Müfreze", "Mücahidin", "Milis" genel olarak kullanılan deyimlerdir. Bazıları için "tabur", "alay" gibi askeri deyimler de kullanılmıştır. Ayrıca her birliğin özel bir ismi vardı. Bu isimler, ya kumandanın, reisin ismi veya birlik mensuplarının toplandığı yerin ismi yahut sembolik bir isim oluyordu. Örneğin:

⁹ Coşkun, *a.g.e.*, s.120-126.

¹⁰ Coşkun, *a.g.e.*, s.302.

Ödemiş Kuvâ-yı Milliyesi, Alaşehir Kuvâ-yı Milliyesi, Osmancık Milli Müfrezesi; Ziver Bey Müfrezesi, Teğmen Kadri Müfrezesi, Arnavut Kâzım Çetesi; Fatih Taburu, Demir Alayı, Müdafaa-i Vatan Taburu, Albayrak Müfrezesi...

Kuvâ-yı Milliye'nin önemli bir kısmına uzun bir zaman "Kuvâ-yı Seyyare" adı da verilmiştir.¹¹

Kuvâ-yı Milliye kumandanları, efelerden eşkıya reislerine; komitecilerden emekli ya da ordudan ayrılmış subaylara; yedek subaylardan, aydın ve eşrafa dek farklı kişi ve gruplardandı.

Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami, Denizli Mutasarrıfı Faik, Muğla Mutasarrıfı Hilmi, bürokrasi kanadından Kuvâ-yı Milliye önderleri olurken; Albay Bekir Sami, Albay Kazım (Özalp), Albay Şefik (Aker), Yarbay Ali (Çetinkaya), Yüzbaşı Süleyman Sururi, Yüzbaşı Tahir askeri birliklerin desteğini Kuvâ-yı Milliye ile birleştirmiş askeri önderlerdir.

Demirci Mehmet, Yörük Ali gibi efeler vatanın harim-i ismetinin (namus ocağının) düşman çizmeleri altında çiğnendiğini görünce dağdan inip Kuvâ-yı Milliyeci olmuşlardır.

Eşrafın büyük kısmı direnişten yana olmuş bir kısmı ise Menemen'de Yunan zulmünün hiç kimseyi ayırmadığını görünce Kuvâ-yı Milliye'nin başarısı için çalışmışlardır. Din adamları ise dinine bağlı Müslüman halkın mücadeleye atılmasında doğal lider durumundaydılar. Kuvâ-yı Milliye'nin önder kadrosunda bir de gönüllü liderler vardır. Bunların başında Celal (Bayar) Bey, Saraçoğlu Şükrü Bey, Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Kazım İsmail Bey, Hamit Şevket, Refik Şevket Beyler gelmektedir.¹²

Yunan işgali karşısında ayrı ayrı bölgelerde harekete geçen yurtseverler arasında görüş birliği sağlamak amacı ile mahalli veya bölgesel çeşitli teşekkül ve heyetler kurulmuş, kongreler yapılmıştır.¹³ Bu kongreler milli davayı dile getirdikleri gibi, kurtuluş çaresini vatanın birlikte kurtarılmasında görmüşler ve İstanbul Hükümeti'nin otoritesini tanımamışlardır.

Batı Anadolu'daki kongre hareketleri İzmir'in işgal edilmesinden önce yapılan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti (17-19 Mart 1919) ile başlamış daha sonra ise, İzmir'in işgalinden sonra Balıkesir, Nazilli, Alaşehir ve Muğla kongreleri ile devam etmiştir.

¹¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt:I-II, İstanbul, 1965, s.105,106.

¹² Aydın, *a.g.e.*, s.391.

¹³ Eroğlu, *a.g.e.*, s.214.

1. Balıkesir Kongresi (28 Haziran 1919), İzmir'in işgalinden sonra yapılan ilk kongre olması açısından önem taşır.¹⁴ Ayrıca işgali protesto eden çalışmalarıyla silahlı mukavemet güçlerinin merkezileşmesi ve resmi bir kimlik kazanması yolunda atılan ciddi bir adımdır.¹⁵ Ardından 26-30 Temmuz 1919'da II. Balıkesir Kongresi düzenlenmiştir. Kongrenin amacının bütün yurdu kurtarmak olduğu kararıyla II. Balıkesir Kongresi, özellikle bütün Batı Anadolu bölgesindeki milli güçlerin birleştirilmesi bakımından önemlidir.¹⁶

Yerel kongreler Kuvâ-yı Milliye'yi hiçbir zaman merkezi bir yönetim altında toplayamadılar. Fakat, gerek direniş fikrini yerel çeteler ve cephecikler dışına taşımak, gerekse Kuvâ-yı Milliye'nin mücadele formülünü ve hedeflerini belirtmek açısından Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın halk hareketinde önemli yerlerini aldılar.

Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919), kurtuluş çaresini ilk kez ulusal düzeyde düşünmesi ve Mustafa Kemal'in yönettiği ilk yerel kongre olması açısından önemlidir. Ulusal sınırlar içinde yurdun bir bütün olduğu, ulusal iradenin egemen kılınacağı ve gerekirse ulusun geçici bir hükümet kuracağı hususunda kararlar alındı.

4 Eylül 1919 günü toplanan Sivas Kongresi, daha önce oluşan Kuvâ-yı Milliye örgütlenmelerini geniş bir şemsiye altında toplaması açısından önemlidir. Bu kongrede alınan bir başka önemli karar da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı General Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın, *Batı Anadolu'da Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı*'na atanmasıdır. Bu atama kararı Mustafa Kemal'in önerisi üzerine çıkmıştır. Böylelikle Batı Anadolu'daki cılız yerel direnişleri Mustafa Kemal merkezi bir otoritede birleştirmek istedi. Daha sonraları Kuvâ-yı Milliye'nin güçlenmesi yönünde, Aydın- Salihli Cephesi'nin düzenlenmesi için Albay Refet (Bele) Bey'e görev verildi. Ayrıca Balıkesir Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey, o bölgedeki Kuvâ-yı Milliyecileri örgütledi. Böylelikle Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesi Sivas Kongresi'nden sonra daha çok yayıldı, hızlandı, güçlendi. Batı Anadolu'da, Ödemiş, Ayvalık, Bergama, Nazilli, Alaşehir, Salihli, Denizli, Sarayköy, Muğla Kuvâ-yı Milliye örgütleri kuruldu.

Kuvâ-yı Milliye Ruhı, ferdi menfaatler yerine milli menfaatlerin geçmesidir. Kuvâ-yı Milliye ruhuna sahip olan insanlar, hiçbir şahsi menfaat gözetmeden, yalnız vicdanından aldığı emirle millet hizmetine kendini veren

¹⁴ Rasim Süt, *İzmir'in İşgalinden Sakarya Meydan Muharebesi Sonuna Kadar (1919-1921) Batı Cephesi İkmal Sistemi*, Afyon, 2008, s.18.

¹⁵ Gülcan, *a.g.e.*, s.284.

¹⁶ Çelebi, *a.g.e.*, s.73.

insanlardır.¹⁷ “Kuvâ-yı Milliye Ruhu” İçten gelen bir istekle birlik ve beraberlik içinde millet fertlerinin ülke çıkarlarını ön plana çıkarmasıdır. Bu ruh Milli Mücadele devrinde memlekete ve millete aynı derece hakimdi.

Öyleyse, Kuvâ-yı Milliye’ye geniş açıdan bakılınca Türk’ün bağımsızlık ve kurtuluş savaşımının tüm aşamalarını kapsadığını görürüz.¹⁸ Bu nedenle o dönemde Mustafa Kemal Paşa’nın formüle ettiği “*Ya İstiklal Ya Ölüm*” parolası ile şahlanan mücadele ruhuna Kuvâ-yı Milliye Ruhu denmiştir.¹⁹

Kuvâ-yı Milliye’nin, ordunun yeniden kurulurcasına tanzim ve tensik edilmesi sırasında büyük faydalar sağladığı inkar edilemeyecek bir gerçektir. Yunan ordusunun 22 Haziran 1920’de başlayan genel taarruzuna kadar cephede düşman ilerleyişini az çok kösteklemiş ve bazı mevzi başarılar elde etmiştir. Bu mevzi başarıları ile Türk milletine, o günlerin şartlarına göre gayet modern olan düzenli ordulara karşı, büyük imkansızlıkları içerisinde dahi muharebe edebileceği fikrini, azmini, inancını vermiştir.

Kuvâ-yı Milliye’nin sağladığı başlıca faydaları şöyle sıralayabiliriz:

1- Dünya kamuoyunda, Türk halkının Yunan işgalini sükûnetle karşıladığı kanısının yerleşmesini önledi ve Yunan Başbakanı Venizelos’un büyük devletlere bu hususta verdiği teminatı çürüttü.

2- Yunan ordusunun ilk zamanlarda Anadolu’da rahatça ilerlemesine engel oldu.

3- Yunan işgal kuvvetlerini her yerde rahatsız ve tedirgin ederek kayıp verdirdi.

4- Türk köylerini, Rum çetelerinin baskılarından korudu, bu çeteleri temizledi.

5- Ordunun teşkilatlanmasına imkân ve zaman kazandırdı.

6- Gerek Türk Hükümetine, gerekse Dünya kamuoyuna Anadolu hareketini bir milli ayaklanma olarak gösterdi.

7- Müdafaa-i Hukuk teşekküllerinin kurulmasına, çalışmasına destek oldu. Mücadeleye karşı olanları sindirdi, bertaraf etti. Karşı ihtilal hareketlerini bastırdı.

8- Büyük taarruzdan önceki muharebelerin hemen hepsinde orduya yardımcı olarak savaştı.²⁰

¹⁷ Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele’nin İç Alemi*, İstanbul, 1967, s.79,80.

¹⁸ Coşkun, *a.g.e.*, s.91.

¹⁹ Aydınel, *a.g.e.*, s.385.

²⁰ Selek, *a.g.e.*, s.103,104.

Kuvâ-yı Milliye bir halk hareketi olduğundan mali ve lojistik kaynakları da genel olarak halka dayanmış, para bitince de halktan “Nakdi ve Ayni Teberru” adı ile zorunlu para ve mal başışı toplanmıştır..²¹ Bir diğer mali kaynak da askere gitmek istemeyenlerden alınan “Bedel-i Nakdiler”di. Bu bedellerin ne kadar olacağı ise Heyet-i Milliyecilerce belirleniyordu. Bunların yanında Duyun-u Umumiye idareleri, mal sandıkları, yerel gümrük vergileri ve bankalardan zorla alınan paralarla da ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır. Milli Mücadele’yi sürdürebilmek için zaman zaman baskıyla gelir elde etme gibi uygunsuz görülebilecek hareketler içine girmişlerdir. Ancak bunlar zorunluluktan ileri gelmiştir.²²

Kuvâ-yı Milliye Yunanlılara karşı, başlangıçta birçok mevzi başarılar kazanmıştır. Bununla beraber: Yunan Ordusunun gittikçe büyüyen taarruz harekâtı karşısında, Kuvâ-yı Milliye, kesin sonuç sağlama bakımından, giderek yetersiz bir duruma düşmüştür. Bu yetersizliğe yol açan başlıca etken, Yunan Ordusunun, Kuvâ-yı Milliye’ninkine kıyaslanamayacak derecede kuvvet üstünlüğü idi. Ayrıca; bir gerilla kuvveti olduğu için, doğal olarak klasik savaş ilkelerinin büyük bir kısmı ile uyuşmayışı da, bu milis teşkilatının giderek etkinliğini kaybetmesine neden oldu.²³

Mustafa Kemal Paşa, bu şekilde muntazam orduların karşısına çıkılamayacağını biliyordu. Ancak Kuvâ-yı Milliye’nin zaman içerisinde saygınlığı o dereceye yükselmişti ki, Millet Meclisi üyeleri arasında bile orduya gerek olmadığı, milis kuvvetleriyle zaferin kazanabileceği yaygındı. İşte böyle bir ortamda Gediz Taarruzu yapıldı. Gediz’de Batı milis güçlerimiz yenildi. Bu durum Kuvâ-yı Milliye’nin tasfiye edilmesi gerektiğini gösterdi.²⁴ İnönü Muharebeleri’nden önce Düzenli Ordu birliklerinin kurulmasıyla Kuvâ-yı Milliye’nin önemi azalmadı. Çünkü ordumuzla kenetlenmiş olarak, yan yana Ulusal Kurtuluş Savaşımızın sonuna dek düşmanla çarpıştı Kuvâ-yı Milliye’nin adsız yiğitleri... Zaten Türk’ün özünde varolan esir olarak yaşamaktansa ölmek yeğdir inancı, Kuvâ-yı Milliye ile canlandı ve sonuçta bu direniş ruhuyla Yunanlılar Anadolu’dan atıldı. Böylece Atalarımızın asil kanlarıyla sulanan mukaddes topraklarımız düşman işgalinden kurtuldu, Türk’ün henüz ölmediği, tutsaklığa ve alçaklığa asla razı olmayacağı tüm dünyaya kanıtlandı.

²¹ Sebahattin Ağaladağ, “*Milli Mücadele’de Kuva-yı Milliye*”, Konya, 1991, s.52.

²² Süt, a.g.e., s.88.

²³ Kasalak, a.g.e., s.1004.

²⁴ Coşkun, a.g.e., s.104.

KUVÂ-YI MİLLİYE TARİHİ

Kuvâ-yı Milliye'nin Tanımı ve Anlamı

Kuvâ-yı Milliye, “Milli güçler” anlamı taşımaktadır. Ancak, bu konuda birçok tanım bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda geçen Kuvâ-yı Milliye tanımları şunlardır:

Kuvâ-yı Milliye, bir milletin yalnızca insan gücünü değil fakat aynı zamanda tüm maddi ve manevi güçlerin bileşkesini ifade eder.¹ Kuvâ-yı Milliye, Kurtuluş Savaşı'nı yürüten ulusal direniş kuvvetlerinin genel adıdır.² Kuvâ-yı Milliye, yurdumuzu parçalamak üzere harekete geçen İngiliz, Fransız, Yunan, İtalyan kuvvetlerine karşı açılan cephelerde çarpışmak üzere teşkilatlanan bölge milis kuvvetleridir.³

Kuvâ-yı Milliye deyimi, Milli Mücadele'de iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi “Milli Kuvvetler” yani “Milis”; diğer anlamı ise Milli Mücadele'yi bütün olarak ifade eder.⁴

Kuvâ-yı Milliye'nin Ortaya Çıkışı ve Çıkış Nedenleri

Kuvâ-yı Milliye kavramı sadece Milli Mücadele döneminde kullanılmamış, geçmiş dönemlerde de bu kavram sıkça kullanılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan ve 1912 Balkan Savaşlarında bu kavram kullanılmıştır. Tarihçi Gotthard Joeschke'ye göre; Kuvâ-yı Milliye kavramı ilk olarak, Balkan Savaşı içinde ve 2. Balkan Savaşı sırasında, Trakya'da kurulan sivil nitelikli güçleri tanımlamak için kullanılmıştır.⁵

Ülke genelinde Kuvâ-yı Milliye'nin kurulmasında en önemli etken hiç şüphesiz Mondros Mütarekesi'nin ortaya çıkardığı sonuçlardır. Yabancı bir sosyolog, Kuvâ-yı Milliye'nin ortaya çıkışının üç ayrı biçimde olduğunu belirtir:

¹ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara 1998, s. 59.

² Alev Coşkun, *Kuvâ-yı Milliye'nin Kuruluşu En Uzun 15 Gün Ödemiş Direnişi*, Ekim 2005, s. 71.

³ Abdulhaluk M. Çay-Yaşar Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Hareketleri*, Ankara 1990, s. 7.

⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.1, 9. Baskı, İstanbul 2000, s. 120.

⁵ M. Albayrak, *a.g.e.*, s. 59.

- a.) Hristiyan azınlıkların çeşitli bölgeleri ele geçirip Müslümanlara saldırması üzerine halkın kendiliğinden silaha sarılması,
- b.) Ordudaki subaylarla, kentlerdeki aydınların oluşturduğu siyasal kökenli ulusal direniş gruplarının ortaya çıkması,
- c.) Zaten silahlı olan ve zaman zaman yoksulları koruyan geleneksel Anadolu eşkiya topluluklarının düşmanla çatışmak gibi yeni bir işleve yönelmesi.⁶

Kuvâ-yı Milliye'nin İdari Yapısı

Kuvâ-yı Milliye'nin idari yapısı genel hatlarıyla şöyledir:

Her grup kendi arasında iki oymak'a ayrılarak, bunlardan ilkinde "müfreze", ikincisine de "posta" denilmiştir. Batı Anadolu'da ise, Kuvâ-yı Milliye komutanlarına "efe"; efe'ye bağlı komutanlara "zeybek"; sivil savaşçılara da "kızan" adı verilmiştir. Kuvâ-yı Milliye birliklerini belli etmek amacıyla çeşitli isimler de kullanılmıştır:

Kuvâ-yı Milliye, çete, müfreze, milli müfreze, mücahidin, milis genel olarak kullanılan deyimlerdir. Bazıları için, tabur, alay gibi askeri deyimler de kullanılmıştır. Ayrıca her birliğin özel bir ismi vardır. Bu isimler ya kumandanın, reisin ismi veya birlik mensuplarının toplandığı yerin ismi yahut sembolik bir isim oluyordu.⁷

Kuvâ-yı Milliye'nin Amaçları

Kuvâ-yı Milliye'nin Milli Mücadele'ye amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Dünya kamuoyunda, Türk halkının işgalleri benimsemediğini kabul ettirmek,
- Ege bölgesindeki Yunan işgal kuvvetlerini oyalamak, ilerleyişlerini durdurmak, tedirgin etmek ve kayıp verdirmek,
- Türk halkını Rum ve Ermeni çetelerine karşı korumak, bu çeteleri temizlemek,
- Gerek İstanbul'daki Türk Hükümeti'ne, gerekse dünya kamuoyuna Anadolu'daki mücadeleyi bir milli ayaklanma olarak göstermek,
- Müdafaa-i Hukuk kuruluşlarının kurulmasına ve çalışmasına destek olmak,

⁶ Alev Coşkun, *a.g.e.*, s. 75.

⁷ S. Selek, *a.g.e.*, s. 124.

- Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında sık sık görülen milli birliği parçalayıcı nitelikteki iç isyanları bastırmak,
- Büyük Millet Meclisi'nin dağıtılmasından sonra, tecrübeli savaşımlarını ordu emrine vermek ve böylece Kurtuluş Savaşı'nda düzenli orduya nüve teşkil etmek,
- İstanbul – Ankara yolunu güven altında tutarak, İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ve malzeme kaçırılmasını sağlamak, Anadolu'ya geçmek isteyen subay ve öteki gönüllülerin Ankara'ya ulaşmasını kolaylaştırmak.⁸

Kuvâ-yı Milliye'nin Mali Kaynakları

Kuvâ-yı Milliye birliklerinin birçok ihtiyaçları vardı. Bunların karşılanması için Kuvâ-yı Milliyeciler, halktan kimi zaman eşya kimi zaman da para almak zorunda kalmıştır. Bu çözüm yolu “Aynî ve nakdî Teberru” olarak bilinmektedir.

Kuvâ-yı Milliye'nin mali durumunun düzenlenmesi için birçok çalışma yapılmış; kongrelerde bu konuda kararlar alınmıştır. Balıkesir, Nazilli, Alaşehir, kongrelerinde konu ile ilgili çalışmalar yapılmış, çeşitli kararlar alınmıştır.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla oluşturulan hükümet tarafından Kuvâ-yı Milliye'nin mali durumu hakkında çalışmalar yürütülmüş ve bazı kararlar alınmıştır. Kuvâ-yı Milliye birliklerinden bazılarının yanlış tutumlarının artması nedeniyle halktan Aynî ve Nakdî Teberru'nun toplanması yasaklanmıştır. Çıkarılan bu kararnameyle Kuvâ-yı Milliye birliklerinin mali özerkliğine son verilmiştir.

Kuvâ-yı Milliye'nin İlk Direnişi – Dört Yol Cephesi

Mondros Mütarekesiyle birlikte başlayan işgaller zamanla halk tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bu işgallere halkın verdiği tepkiler bazen protesto ve mitinglerle bazen de silahlı direniş hareketleriyle olmuştur. İşte halkın bu ilk silahlı direniş hareketi Dört Yol'da gerçekleşmiştir.

O sıralar Adana vilayetine bağlı bir kaza merkezi olan Dört Yol, 11 Aralık 1918'de Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransızlar, Dört Yol'u işgal ederken, 400 Ermeni'den oluşan bir Fransız taburundan faydalanmıştır. Bu işgal birliğine bağlı erler, 12 evi basarak eşya ve paralarını gasp etmiş, bir kadını

⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 2. Baskı, Ankara 1981, s. 168 – 169.

boğazından yaralamış ve Osmanlı jandarmasını kasabadan çıkarmışlardı. Ömer Hocaoglu Mehmet (Kara) çatışmaya girdiği Ermenilerden ikisini vurarak Karakese Köyü'ne kaçtı. Ermenilerin bu olayı Fransızlara bildirmesi üzerine, sayıca daha fazla bir müfreze ile Karakese Köyü'ne taarruza geçen Fransız ve Ermenilere karşı, köylüler, taştan kurdukları barikatla yolu kapatarak ve silahla ateş açarak karşı koydular.⁹ 15'e yakın işgal kuvvetleri öldürüldü. Karakese köylüleri de 10 şehit vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.¹⁰ Bu ve benzeri davranışların devamı Türk halkını direnişe sevk etti. Yöre halkı canını ve namusunu kurtarmak için, her türlü imkânını kullanarak silah almaya başladı. Kara Hasan da, Fransızlardan kardeşinin intikamını almak için, Kuzuculu Köyü'nde bir teşkilat kurarak, direnişe geçti. Mal ve hayvanlarını satarak silahlanan yöre gençleri de Kara Hasan'a katıldılar. Böylece, zamanla sayısı 300-400'e varan bir milli teşkilat ortaya çıktı.¹¹

Güney Cephesi Kuvâ-yı Milliye Direnişi

İngilizlerin, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini öne sürerek Güneydoğu Anadolu bölgesinde işgallere başlamasıyla birlikte bölge İngiliz kuvvetlerinin etkisi altına girmeye başlamıştır.

Bölgenin Fransızlar bırakılmasından sonra işgaller genişlemeye başlamıştır. Bunda bölgede yaşayan Ermenilerinde etkisi olmuştur. Fransızlar, Ermeni çetelerle birlikte hareket ederek halka karşı düşmanca tavır sergilemiştir. Bölge halkı bu tavır karşısında kendilerini savunmak için bir takım yerel örgütlenmeler oluşturmuştur.

a. Antep Yöresi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

İngilizler, 15 Ocak 1919 tarihinde Antep'i işgal etmiştir. İngilizlerin, baskıcı tutumları karşısında Antep halkı büyük bir miting düzenlemiştir. Bu miting sonucunda İngilizler, tutumlarını yumuşatmaya başlamıştır. 15 Eylül 1919 tarihinde de bölgeyi Fransızlara bırakarak çekilmeye başlamışlardır.

29 Ekim 1919 tarihinde Fransız kuvvetleri Antep'e giriş yapmıştır. Halkın tepkisi de daha ilk günden başlamıştır. Fransızlar, Ermenilerin desteğini almak için Ermeni yanlısı bir politika izlemiştir.

1 Nisan 1920 günü başlayan Türk direnişi Fransızları çok zor duruma sokmuş ve Fransızlar nefes alabilmek için Ankara'da B.M.M. Hükümeti ile

⁹ Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara 1999, s. 54-55.

¹⁰ A. Coşkun, *a.g.e.*, s. 120.

¹¹ K. Çelik, *a.g.e.*, s. 55.

mütareke yapmak zorunda kalmıştır. 28 Nisan 1920 günü yapılan mütareke ile şehir içi savaşlarına son verildi. Mütareke 29 Temmuz kadar devam etti.¹² Fransızlar büyük bir hazırlık döneminden sonra tekrar Antep üzerine yürümeye başlamıştır. Böylece yapılan mütareke sonuçsuz kalmıştır. Antepliler şehirlerini müdafaada kararlıydı. Böylece Antep savaşının yeni bir safhası başladı. Bu safha 11 Ağustos 1920 tarihinden 8 Şubat 1921 tarihine kadar devam etti.¹³

b. Maraş Yöresi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

İngilizlerin başlattığı işgal hareketi sonucunda Maraş da işgal edilen bölgelerin içinde kalmıştı. İngilizlerin bölgeyi Fransızlara bırakmasından sonra da bu işgal hareketleri sürmüştür. Fransızların Maraş'ı işgalinden hemen sonra olaylar başlamıştır. Bu olaylardan en önemlisi de Sütçü İmam olayıdır. Bu olay dışında bir de Bayrak Olayı vardır. Bu olay 28 Kasım 1919 tarihinde yaşanmıştır.

21 Ocak 1920'de Güneydoğu'da, Maraş'ta, ilk silahlı halk mücadelesi başladı.¹⁴ Bu silahlı mücadeleler zamanla büyük çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur ve iki tarafta ciddi kayıplar vermiştir. Ancak Türkler direnişini sürdürmüş ve Fransız kuvvetleri bu direniş karşısında fazla bir etki gösterememiştir. Türklerin gittikçe artan baskısı karşısında, bir takviye alma umudunu da kaybeden Fransız Komutanı Quarete, yenilgiyi kabullenmekten başka çare bulamadı. 22 gün süren savaş sonunda Quarete kenti boşaltmaya karar verdi ve kararını 11/12 Şubat 1920 gecesi büyük bir gizlilik içerisinde uyguladı.¹⁵ Böylece, Maraş halkının başlattığı direniş hareketi başarılı olmuş ve Fransız kuvvetleri şehri boşaltarak işgal sona ermiştir.

c. Urfa Yöresi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

İngilizler, 24 Mart 1919 günü öğle vakti Urfa'ya girerek şehri işgal etmiştir.¹⁶ İngiliz işgalinden sonra Urfa halkı bu işgalleri protesto etmiştir. İngilizler, Urfa'da işgalle birlikte her şeyi ellerine geçirmişler ve halka karşı tutumları sert olmuştur. İngilizler daha sonra Fransızlarla yaptıkları anlaşma gereğince Urfa'yı da Fransız kuvvetlerine bırakmıştır. Fransız askerleri 30 Ekim 1919 günü otomobillerle şehre girerek Urfa'yı işgal ettiler. Yüzbaşı Saju'nun komutasında bulunan bu askerler, 300 kişiydiler.¹⁷

¹² A. M. Çay – Y. Kalafat, *a.g.e.*, s. 68.

¹³ A. M. Çay – Y. Kalafat, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁴ İ. Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Nisan 1987, s. 256.

¹⁵ İ. Artuç, *a.g.e.*, s. 257.

¹⁶ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)*, Ankara 1992, s. 55.

¹⁷ İ. Özçelik, *a.g.e.*, s. 81.

Ali Saip Bey, Urfa'da örgütlenmeyi başlatmış ve kısa zamanda aşiretlerden bir kuvvet oluşturmuştur. Ali Saip, böylece Fransızlara karşı bir güç ortaya çıkarmıştır. Urfa'ya yapılacak taarruzun bütün hazırlıkları tamamlanmış ve taarruzdan önce, kan dökülmesini önlemek ve şehrin tahliyesini olaysız sağlamak için "Urfa Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Namık" imzasıyla, Fransız İşgal Kuvvetleri kumandanlığına şehri tahliye etmesi için 24 saat mühlet veren bir ültimatom gönderildi. Kuvâ-yı Milliye, yapılan gereği, akşam geç saatlerde Urfa'ya girmeye başladı. Kuvâ-yı Milliye'nin Urfa'ya girmesiyle Fransızlar, şehirde işgal ettikleri bazı binaları boşaltarak, daha önceden tahkim ettikleri hastane ve civarına tamamen çekildiler.¹⁸

Fransızlar, Urfa'dan çekilmesi esnasında bazı yerlerde saldırılara maruz kalmışlardır. Bu saldırıların intikamını almak isteyen Fransızlar, Urfa'yı tekrar ele geçirmek için hazırlıklar yapmışlardır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra taarruza geçilmiş ama başarılı olamamışlardır. Kuvâ-yı Milliye birlikleri, Fransız kuvvetlerini bölgeden tamamen uzaklaştırmak için bazı bölgelerde Fransız Kuvvetlerine karşı baskınlar düzenlemişlerdir. Bu baskınlarla birlikte Fransızlar da geri çekilmek zorunda kalmıştır.

d. Adana Yöresi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Fransızlar, 21 Aralık 1919 akşamı Albay Romye'nin kumandasında, aralarında Ermeni gönüllü taburu da bulunan bir birlikle Adana'ya girmişti. Türk silahlı güçleri bölgeyi tümü ile boşaltmış bulunuyordu. Sadece zayıf bir jandarma takımı vardı.¹⁹ Buna rağmen Fransızların bölgeye girmesiyle örgütlenmeler de başlamıştır.

1 Kasım 1919 sabahı "Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı" adını verdiği bir komutanlık kuruldu. Bu komutanlık, Adana vilayetinin tamamı ile Tarsus ve Mersin bölgesini kapsıyordu. Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'na Topçu Binbaşı Kemal, yardımcılığına da Piyade Yüzbaşı Osman Nuri atandılar.²⁰

Adana bölgesinde güçlü Fransız birliklerine, Ermeni çetelerine karşı Türk halk savaşçılarının verdiği amansız savaşımında Kavaklıhan, Aflak, Yarbaşı, Hinnepli, Taşçı, Mercin, Büyük Fadıl çarpışmaları; Pozantı kuşatması, bölgedeki ulusal eylemin güçlü örnekleridir.²¹ Yaşanan bu çarpışmalar ve

¹⁸ İ. Özçelik, *a.g.e.*, s. 190, 197, 198.

¹⁹ Ş. Çolakoğlu, *Kilis Direniş – Kurtuluş ve Sonrası (1918 – 1921 – 1930)*, Ankara 1991, s.54.

²⁰ K. Çelik, *a.g.e.*, s. 149.

²¹ Suna Killi, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Baskı, 1982, s. 76.

olaylar sonucunda Kuvâ-yı Milliye birliklerimiz büyük bir kahramanlık örneği göstermişler ve bölgede bulunan Fransız kuvvetlerini artık bölgede tutunamaz duruma getirmiştir.

Batı Cephesi Kuvâ-yı Milliye Direnişi

Kuvâ-yı Milliye, Yunan işgaline karşı koymak ve yerli Rumların baskılarını önlemek amacıyla silahlı direnişe geçmiştir. Bu direniş hareketi Yunanlıların 15 Mayıs 1919 günü İzmir'i işgalinden kısa bir süre sonra başlamıştır.

Yunan işgal kuvvetleri, askeri strateji olarak üç yönden Batı Anadolu'nun içlerine doğru sarmaya başladı.

Birinci Yön: Gediz vadisiydi. Menemen'den başlayarak Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir'i hedef alıyordu.

İkinci Yön: Küçük Menderes vadisiydi. Torbalı, Tire, Bayındır ve Ödemiş'i hedef alıyordu.

Üçüncü Yön: Büyük Menderes vadisiydi. Aydın ve civarını hedef alıyordu.²²

Yunanlıların bu askeri stratejisine karşı Kuvâ-yı Milliye de kendi içerisinde bir strateji belirlemeye çalışmıştır.

Yunan çıkarması karşısında muntazam ordunun yetersizliğinin görülmesi üzerine, 17. Kolordu Komutan vekili Albay Bekir Sami ve 57. Tümen Komutanı Albay Şefik tarafından halk teşkilatlandırılarak bir mukavemet cephesi meydana getirilmeye başlanmıştır.²³

a.) Ödemiş Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Ödemiş direnişinin üç aşaması vardır:

- Yunan işgal kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkışıyla başlayan toplantılar dönemi
- Gizli örgütlerin ortaya çıkış dönemi
- Sivil halkın silahlanarak işgal için gelen Yunan kuvvetleriyle savaşması dönemi²⁴

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi, Ödemiş deposundaki 1600 silahı, mücadele için teşvik edilen halka dağıttı ve teşkilat yapmaya başladı. Nitekim

²² A. Coşkun, *a.g.e.*, s. 25.

²³ Suat İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, s. 19.

²⁴ A. Coşkun, *a.g.e.*, s. 236.

bu kadar silah dağıtıldığı halde ancak 120 kişilik bir kuvvet meydana getirilmişti. Bu küçük milis kuvvetine “Kuvâ-yı Milliye” adı verildi ve kumandanlığını da Tahir Fethi Bey üzerine aldı. Ödemiş Kuvâ-yı Milliyesi, 25–29 Mayıs arasında yani 5–6 gün içinde kurulmuştu.²⁵

b.) Ayvalık Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Albay Kazım (Özalp) Bey’e göre, Yunanlılara karşı düzenli birliklerle ilk silahlı direniş hareketi Ayvalık’ta gerçekleştirilmiştir.²⁶

Ayvalık’ta Yunanlılara karşı direniş Yunanlıların taarruzundan daha önce başlamıştır. Taarruzla birlikte direniş büyümüştür.

Yarbay Ali Bey, Ayvalık’a Yunanlılar çıkmadan önce civar halkı milis kuvvetler teşkili için teşvik etmiş ve gerekli hazırlıkları yapmıştı. 28 Mayıs’ta Ayvalık’ı işgale yeltenen Yunanlılar ile muharebe ederek Yunan işgaline karşı Türk ordusunun ilk direnmesini göstermiş olan Ali Bey, düşmana silah ve cephane kaptırmadan alayını geri çekmiş ve Yunan işgalini Ayvalık’ta lokalize etmiştir.²⁷ Daha sonra takviye birlikleri alan işgalci kuvvetler, 29 Mayıs’ta karaya asker çıkararak Ayvalık’ı işgal etti.²⁸ Yunanlıların Ayvalık’ı işgal etmesinden sonra da Ali Bey direnişini sürdürmeye devam etmiş ve bu konuda çalışmalar yapmıştır.

c.) Aydın Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Bu yörede sivil kökenli Kuvâ-yı Milliyecilerin örgütlenmesi konusunda çaba gösterenlerin başında, 57. Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik (Aker) ve Hacı Hüseyin Efendi dikkati çeken isimler arasındadır.²⁹

Albay Mehmet Şefik, Yunanlıların 22 Mayıs 1919 günü Selçuk bölgesini ele geçirmeleri ve Aydın’a da ilerleyeceklerine dair istihbarat elde etmesi üzerine tümen karargâhını ve meycut kuvvetlerini Aydın’ın 30 km. güneyindeki Çine’ye intikal ettirmeyi ve buradan Yunanlıların demiryolu boyundaki kuvvetlerine yapacağı baskınlarla yan ve gerilerini tehdit edeceğini düşündü.³⁰ Albay Mehmet Şefik’in bu düşünceleri tam olarak etkili olamadı ve Yunanlılar ilerleyişini sürdürdü.

²⁵ S. Selek, *a.g.e.*, s. 255.

²⁶ M. Albayrak, *a.g.e.*, s. 68.

²⁷ S. Selek, *a.g.e.*, s. 258.

²⁸ A. Coşkun, *a.g.e.*, s. 121.

²⁹ M. Albayrak, *a.g.e.*, s. 71.

³⁰ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 77

Yunanlılar, 27 Mayıs 1919'da önemli bir mukavemet görmeden Aydın'ı işgal etti.³¹ İşgalle birlikte Aydın Kuvâ-yı Milliye birlikleri Yunanlılara karşı harekete geçmiştir. Meydana gelen büyük çarpışmalar sonucunda birliklerimiz başarılar elde etmeye başlamıştı. Yunan kuvvetleri 30 Haziran 1919'da Aydın'dan çekilmek zorunda kaldı.

Milli kuvvetlerin çekilmesini fırsat bilen Yunanlılar, 3 Temmuz 1919'da takviye alarak bir kez daha Aydın'ı ele geçirdiler.³² Milli kuvvetlerimiz Aydın'ı tekrardan almak istemişse de bunda başarılı olunamamıştır.

d.) Nazilli Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Yunanlılar, Aydın'ı işgal ettikten sonra Nazilli'yi işgal planları yapmış ve 2 Haziran 1919'da bunu gerçekleştirmişlerdir.

Yunanlıların ve yerli Rumların mezalimi karşısında Nazilli halkının feryadı kısa sürede Sarayköy ve Denizli'ye ulaştı. Onların bu feryadı karşısında sessiz kalamayan Sarayköy Heyet-i Milliyesi, Denizli Heyet-i Milliyesi ile işbirliği yaparak, bölgedeki kuvvetleri Nazilli'yi kurtarmak üzere gönderdi. Türk kuvvetlerinin hareketi Yunanlılar tarafından öğrenildi. Türk müfrezeleri yolda Sultanhisar ve Atça arasındaki tren yolu köprüsü ile Malgaç köprüsüne baskın düzenlemişlerdi. Bu haberi alan Yunan işgal kuvvetleri, kasabayı ateşe vererek 19/20 Haziran gecesi Nazilli'yi terk ettiler.³³ Yunanlıların şehri terk etmesinden sonra şehrin güvenliğini Sarayköy müfrezesi sağlamaya başlamıştır.

e.) Söke Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Söke, 17 Mayıs 1919 tarihinde Kuşadası'ndan gelen 200 kişilik bir İtalyan müfrezesi tarafından işgal edildi.³⁴ İtalyanlar, Söke'de halka karşı sert bir tutum sergilemedi. Bu yüzden de halk, İtalyanlara karşı herhangi bir direniş hareketi göstermemiştir.

Mayısın 26. günü Yunan kuvvetleri Aydın'a civar ve Aydın – Söke, İzmir – Söke demiryollarının kavşağı olan Değirmendere Mevkiini işgal etmişlerdi. 27 Mayısta da Aydın işgal edilmiştir. Hal böyle iken 57. Tümen kumandanı Şefik Bey, Söke'de milli bir teşkilat kurmaya karar vermiştir. Bunun

³¹ “Milli Mücadele’de Nazilli Cephesi ve Önderleri Paneli, Milli Mücadele’de Aydın Cephesi-2”, Mart 2007, s. 97.

³² “Milli Mücadele’de Nazilli Cephesi ve Önderleri Paneli”, *a.g.e.*, s. 101.

³³ “Milli Mücadele’de Nazilli Cephesi ve Önderleri Paneli”, *a.g.e.*, s. 97- 98.

³⁴ S. Aydın, *a.g.e.*, s. 82.

için Yüzbaşı Selahattin Bey'i 16 Haziran 1919'da Söke'ye gönderir.³⁵ Yüzbaşı Selahattin, Söke'ye gittikten üç gün sonra verdiği raporda: "Şimdilik 150 kişilik bir müfreze kurabildiğini, bunun sevk ve idaresini Binbaşı Saip'e verdiğini ancak elde 50 silah bulunduğundan daha 100 silaha ihtiyaç bulunduğunu" bildirdi. Tümen komutanı bu talebi karşılayabilmek için kabiliyetini ve başarısını iyi bildiği Milas Jandarma Komutanı Yüzbaşı Rıfat'a emir vererek Milas deposundan 400 tüfek ve yeterli cephane getirtti.³⁶ Yapılan bu çalışmalar sonucunda Söke Heyet-i Milliyesi kurularak faaliyetlerine başladı.

f.) Alaşehir Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Alaşehir, bölgede Kuvâ-yı Milliye'nin örgütlenmesi bakımından önemli bir üs olarak kullanılmıştır.

Alaşehir eşrafından Mustafa Bey, birkaç gün çaba gösterdikten sonra şehirdeki subayların da yardımı ile Alaşehir Kuvâ-yı Milliyesi'ni 30 Mayısta kurmaya muvaffak oldu. O gün askeri depodan 200 silah çekilerek gönüllülere dağıtıldı. Hapishanede bulunan bu işe yarayacak mahkumlar da müfrezeye katılmak üzere serbest bırakıldılar. Maliyedeki askeri tahsisat Kuvâ-yı Milliye'nin emrine verildi.³⁷ Böylece Alaşehir'de örgütlenme tamamlanmıştı.

g.) Akhisar Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Yunanlılar, 5 Haziran'da Akhisar'ı işgal ettiler.³⁸ Yunanlıların Akhisar'ı işgaline bölge halkı ilk zamanlar tepki göstermemiştir. Ama sonraki dönemlerde direnişe geçmişlerdir.

Kuvâ-yı Milliye'ye karşı başlangıçta fazla ilgi gösterilmeyen Akhisar yöresinde de, bir süre sonra bu örgütün gerçek amacını anlaşılması üzerine, önemli sayıda sivil güç toplanmıştır. Bu güçlerin lojistik destekleri 61'inci Tümen ile 188'inci Alay tarafından karşılanmıştır.³⁹

h.) Bergama – Soma Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Yunanlılar işgal planlarının devamında, 12 Haziran'da, Bergama'yı işgal ettiler.⁴⁰ Ayvalık mıntıkasından, Binbaşı Bay Cemal kumandasında bir müfreze ile Balıkesir, Soma ve Kırkağaç'tan tedarik edilen milli müfrezeler,

³⁵ "Milli Mücadele'de Söke Cephesi Paneli, Milli Mücadele'de Aydın Cephesi – 3", 2007, s. 44.

³⁶ S. Aydın, *a.g.e.*, s. 83.

³⁷ S. Selek, *a.g.e.*, s. 257.

³⁸ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 80.

³⁹ M. Albayrak, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁰ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir 2005, s. 129.

Akhisar'dan Parti Pehlivan ve Hafız Hüseyin kumandasında gelen ahali kuvvetleri, iki üç ağır makineli tüfekle takviye edilerek Haziranın 15/16 gecesini Bergama'da Yunan kuvvetine yani 8. Girit Alayının bir tabutuna baskın yapıyorlar. Yunan taburunun bir kısmı yok ediliyor. Kendilerini kurtaranlar, dağlardan perişan bir surette Menemen ve Dikili istikametinde çekiliyorlar.⁴¹ Haziranın 19. günü Yunanlılar Bergama'ya iki alay askerle taarruz ettiler. Bu kuvvetlerin bir alayı da güneyden olmak üzere Bergama'ya doğru ilerlediler.⁴² Albay Kazım (Özalp) Bey'in komutasındaki 500 kişilik Türk kuvveti akşama kadar çarpışarak şehri boşalttı ve Soma'ya çekildi.⁴³

ı.) Denizli Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle birlikte Denizli'de örgütlenmeler başlamıştı. Denizli halkı İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla mitingler düzenlemiştir. Ayrıca silahlı direniş birliklerinin kurulması için çalışmalar yapılmıştır.

ii.) Çine Bölgesinde Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

57. Tümenin Çine'ye intikalinden sonra Aydın'da Kuvâ-yı Milliye'nin teşkil edilemeyeceğini anlayan vatansever, mücadele ve mukavemet azmi ile dolu gençlerde Çine'ye gelmeye başladılar.⁴⁴ Bu gençlerin Çine'ye gelmesiyle birlikte şehirde örgütlenme faaliyetleri başlamıştır.

16 Haziran 1919'da toplanan gönüllü sayısı 100 kişiyi buldu. Çine deposundan bunlara silah ve cephane dağıtıldı.⁴⁵ Böylece Çine'de Kuvâ-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur.

j.) Muğla Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Hareketleri

Muğla'da Kuvâ-yı Milliye'ye uygun ortamın oluşması daha 1916 yılında, Muğla Müdafaa-i Milliye Heyeti'nin teşekkül etmesine kadar uzanır. İzmir'de Vali Nurettin Paşa'nın topladığı büyük kongrede, Muğla Belediye Başkanı Zorbazzade Ragıp Bey'in kongre başkan vekili seçilmesi, Muğla'da müdafaa zeminini daha da kuvvetlendirdi. Ayrıca, İtalyanların 11 Mayıs 1919'da Fethiye, Bodrum, Marmaris'i işgal etmeleri Muğlalıların protestosuna

⁴¹ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 61.

⁴² Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919 – 1922*, Ankara 1971, s. 25.

⁴³ E. Aybars, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁴ S. Aydın, *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁵ S. Aydın, *a.g.e.*, s. 91.

sebepe oldu. Bütün bu olaylar Muğla ve kazalarında Kuvâ-yı Milliye ruhunu oluşturan önemli faktörlerdir.⁴⁶

Kuvâ-yı Milliye'nin Kaldırılması

Düşman kuvvetlerini ve iç çatışmalarını durdurmada fayda sağlayan Kuvâ-yı Milliye birlikleri bir otoriteye bağlı olmadıklarından dolayı keyfi davranış gösteriyorlardı. Bu nedenle de T.B.M.M. Hükümeti tarafından düzenli birlikler oluşturuldu. Kuvâ-yı Milliye birlikleri de bu düzenli birliklere dâhil edilmek istendi.

Çerkez Ethem'in Kuvâ-yı Seyyaresinden sonra en önemli süvari gücüne sahip olan Çolak İbrahim Bey ve Sarı Efe Edip Bey'in kuvvetlerinin düzgün ordu birliklerine dönüştürülmesi kolay olmuştu. Çerkez Ethem ise, Batı Cephesi Komutanlığının kendi denetimi altına girmesi isteğine karşı koymuş ve ilk anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Kuvâ-yı Seyyareye karşı girişilen hareket bir ay sürmüş, ülkenin kurtuluşu için bin bir fedakârlıkla ve mali zorlamalarla yarattığı savaş gücünün böylece bir aya süren hareketle yıpranması Kurtuluş Savaşı için büyük bir talihsizlik olmuştur.⁴⁷

T.B.M.M. Hükümeti, Çerkez Ethem dışında bir de Demirci Mehmet Efe ile uğraşmak zorunda kalmıştır. T.B.M.M. Hükümeti kısa zamanda Demirci Mehmet Efe'yi etkisiz hale getirmiş ve düzenli birliklere katmıştır.

⁴⁶ S. Aydın, *a.g.e.*, s. 151 – 152.

⁴⁷ A. Müderrisoğlu, *a.g.e.* s. 289 – 290 – 291.

Tolga Erdem, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Birliği Bölümü

İNSAN FELSEFESİ AÇISINDAN ATATÜRK

VE

KUVÂ-YI MİLLİYE

Bu zamana kadar gerek Atatürk ideolojisi olsun, gerek Kuvâ-yı Milliye olsun, gerekse daha pek çok tarihi, kültürel ya da siyasi konu olsun, birçok kitapta, makalede vücut bulmuştur. Benim bu makale çalışması ile edinmiş olduğum amaç ise tam olarak şudur: İnsan felsefesi penceresinden objektif olarak Atatürk ve Kuvâ-yı Milliye değerlerine baktığımızda ne görüyoruz, analitik olarak neler ortaya koyabiliriz? Şimdi analizimize Mustafa Kemal Atatürk'ü o dönem koşullarında objektif ve rasyonel olarak ele alarak başlayalım: Mustafa Kemal Atatürk'e insan felsefesi ve politika felsefesi anlamında en geniş pencereden baktığımızda göze çarpan unsurların başında üst düzey rasyonalizm ve idealizm gelir. Nitekim almış olduğu kararlar, yapmış olduğu devrimler, en iyi ve en kötü anlardaki dimdik duruşu, uygulamadaki sistemsal metodu, ve daha da önemlisi yaratmış olduğu devlet, onun sahip olduğu rasyonel ve idealist dünyasını gözler önüne sermektedir.

Başarı için uygun ve güvenilir yol, her evreyi vakti geldikçe uygulamaktır..."¹ Bu satırlar onun politik stratejisinin mantıksallığının ispatı olarak nitelendirilebilir; fakat salt mantık olarak algılanmamalıdır bu, çünkü "Türk insanı" merkezli oluşturduğu yepyeni bir dünyası vardır. Mustafa Kemal Atatürk de bu dönemde yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne gebedir ve yakında tek ve en büyük evladına kavuşacaktır.

Şunu belirtmemiz gerekir ki; halklar doğaları itibariyle kararsızdırlar ve onları bir şeye inandırmak kolay olsa bile, bu inanca kuvvetle sarılmalarını sağlamak oldukça zordur. Dolayısıyla işler o şekilde düzenlenmelidir ki, artık inanmaz oldukları zaman zorla inandırılabilirler.² Gelgelelim yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri, yapısal sistematığının merkezindeki 'Ben' kavramını çıkarıp yerine 'Biz' şuurunu oturtması ile milletin insanlarını ve diğer milletlerin mensuplarını, çizmiş olduğu yola inandırma konusunda yapmış olduğu çalışmalarda asla 'Zor, Katı veya Baskıcı' sıfatlarını kullanmamıştır ve bu gerçekten takdire değer bir davranıştır. Sadece erdemli olmak da yetmez ki erdem akıl yürütme yetisini de gerektirir. İnsanları düşman yapan, her şeyden çok, kin ve korkudur ve lider sahip olduğu birikimi ve özgüveni ile halkının tüm

¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, s. 45.

² Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, s. 108.

korkusunu silebilecek bir yetiye hâkim olmalıdır.’...Bir ulus, varlığını ve bağımsızlığını korumak için düşünülebilen girişim ve özveriye yaptıktan sonra başarır. Ya başaramazsa demek, o ulusu ölmüş saymak demektir. Öyle ise, ulus yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık söz konusu olamaz...’’³

Kuvâ-yı Milliye olgusunu detaylı olarak ele almadan önce Mustafa Kemal Atatürk’ün bir yönünü daha incelemeyi uygun görmekteyim: İslam’a bakışı ve Laiklik anlayışı. Mustafa Kemal Atatürk’ün dine ve İslam’a bakış açısını birey odaklı incelemek doğru olacaktır. Mustafa Kemal’in doğduğu zamanın koşullarını çok dikkatli incelersek, şunu söylememiz mümkündür: Evet, Atatürk İslam gelenek ve göreneklerini benimsemiş bir toplumda dünyaya gelmiş, eğitimi o toplum içerisinde tamamlamıştır. Fakat zamanla kendini o kadar kuvvetli geliştirmiştir ki, nitekim okuduğu kitapların sayısı yaklaşık olarak hesaplandığında 4500 civarındır ve sadece okumuş olduğu kitaplarda altı çizili kısımlardan yapılan derlemenin sayfa sayısı 12500, cilt sayısı ise 24 ‘tür ve bu derleme Anıtkabir Derneği tarafından sadece saptanabilen(!) kitaplar dahilinde yapılmıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal’in entelektüalitesi tartışılmaz seviyededir. Özellikle din konusunda Mustafa Kemal’i incelediğimde ‘inanç türü olarak Agnostisizm ağır basmaktadır’ diyebilirim. Çünkü 3 temel dini şöyle kıyaslayabiliriz: Musevilik, korumacı ve katı anlayışa sahiptir; Hristiyanlık yayılmacıdır, fakat birey yaşamının tam merkezine konmaz; İslam da yayılmacıdır ve birey yaşamının tam merkezine konur. Eğer dünya ülkeleri ve kültürleri incelenirse bu basit analiz ortaya çıkar. Gelgelelim Mustafa Kemal tüm dinlere büyük saygı duymuştur Fakat inanç bakımından gerçek bir agnostiktir, yani yaratıcı bir güç var – adına Tanrı, Allah, Zeus, Baba, Yehova vs ne dersiniz deyin - fakat din konusunda dikkatli ve sınırlı olmak gerekir görüşündedir; hatta İslam konusunda kendi kaleminden çok sert ifadeler mevcuttur, fakat sadece İslam değil Türk toplumu da oldukça garip ve bilim insanlarına farklı lezzetler sunabilecek sosyolojik bir yapıya sahip olması sebebiyle, kendi kurmuş olduğu ülkede bile kendi kitabı sansürlenmiştir.

“Bizim dinimiz, en mâkul ve en tabî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında, hiç kimsenin özel bir sınıf halinde mevcudiyetini muhafazaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler, dinî emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar...’’⁴

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, s. 113.

⁴ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 90.

“...Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki, din Allah ile kul arasındaki bağlılıktır...”⁵

Bu alıntılar Mustafa Kemal’in İslamist söylemlerinden bazılarıdır ve gerçekten de hem insan doğası açısından hem de devletleşme – örgütleşme – açısından din önemli bir mihenk taşıdır. Keza, din olgusu bireylerin yaşamında bulunmasa kargaşa ortamı oluşur, güçlü zayıfa, zengin de fakire daha sert ve keskin saldırır. Dolayısıyla müreffeh bir devlet ideali için en önemli unsur, toplum geneline yayılmış güçlü bir dinin varlığıdır. Bunlar gerçekten de rasyonel tespitlerdir, çünkü aşikâr olan şudur ki; Türk kültürü ve toplumsal yapısı dünya üzerindeki diğer kültür ve toplumlara kıyasla çok daha merkezidir, tıpkı İslam dinin diğer dinlere kıyasla normal hayatın tam merkezinde yer alması gibi. İşte bu bağlamda teoloji ve siyaset gibi konularda gerçekten kalifiye olan bir lider, yeni bir oluşum yaratacaksa ince ince sınırlar koyması gerektiğinin fazlasıyla bilincinde olmalıdır. Öyle ki, Mustafa Kemal Atatürk bu sınırları koymaya en net olarak 1 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır, ardından 3 Mart 1924’te çıkarılan kanun ile halifelik de lağvedilmiştir. 1931 yılında ise rejimin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin yeni programında laiklik altı okla simgelenen ilkelerden biri olarak yer almıştır.

Bu konuya bu kadar değer vermemin bir başka sebebi de günümüz Türkiye Cumhuriyeti’nde görülen ve laik – dinci diye tabir edilen sosyolojik bölünmedir. Bu bölünmenin sebebi özde “Din”dir ve bu çatlağın ilacı da tekrar “Kuvâ-yı Milliye” ruhunun benimsenebilmesinden geçer. Tabi ki bu ruh içerisinde hoşgörü, saygı, özgürlük, demokrasi gibi önemli değerlerin gelişmiş hallerini de barındırmalıdır ki o zaman tam bir bütünleşme sağlanabilsin. Yeri gelmişken Mustafa Kemal’in laiklik anlayışı üzerine de bir analiz yapmayı doğru buluyorum. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki; laiklik günümüzde anlamı oldukça sık karıştırılan bir kavramdır ve 3 temel terim mevcuttur: Sekülerizm, Laiklik ve Laisizm. Sekülerizme göre; dinin devletten ayrı ve özerk olması savunulur ve özde bireysel katılım ile bilime dayanır. Laiklikte ise; devlet dini yönetir temel olarak, devlet örgütleşmesi dini ilkeler yerine bilim ve akla dayanır. Ayrıca demokrasinin değil, devletçiliğin üstünlüğü savunulur ve asker – sivil – aydın kesimlerin devlete katılımı desteklenir. Laisizm ise bu iki terimin sosyolojik boyutta yaratmış olduğu bölünmenin başlığıdır. Buna göre laiklik ya da sekülerlik bir toplum içerisinde keskin ayrımlara sebep oluyorsa, o toplumda laisizm var denilebilir, keza Türkiye Cumhuriyeti günümüz itibarıyla laiklikten laisizme kaymıştır. Mustafa Kemal’in en başlarda yapmış olduğu çalışmaları incelersek şunu tespit edebiliriz: Öncelikli olarak Atatürk, Türk toplumuna

⁵ Kılıç Ali, *Atatürk’ün Hususiyetleri*, 1955 s. 116.

seküler bir yapı oturtmayı denemiştir; fakat Türk toplumuyla birlikte İslam'ın birtakım kırılğan özellikleri sebebiyle anlamıştır ki, Makyavelist bir politika uygulamak daha rasyonel olacak ve bununla birlikte sekülerlik aşamasında Türk toplumunun pişmesi sağlanarak, laiklik tam anlamıyla topluma monte edilecektir. Aslına bakılırsa çok idealist ve ileri görüşlü bir davranıştır bu; çünkü eğer sadece sekülerlik ile kalınsaydı ve laiklik oturtulmasaydı, şu an Türkiye Cumhuriyeti'nin bekasından söz etmek imkansız olabilirdi. Bu bağlamda Türk insanı Mustafa Kemal Atatürk'e ne çok şey borçlu olduğunun bilincine varmalıdır; fakat her toplumda ister istemez gericilik peşinde koşan bir kesim mutlaka vardır ve bu tarz kesim Türkiye Cumhuriyeti'nde ne yazık ki laisizmi yaratmıştır, yani toplum sosyolojik anlamda muhafazakar- laik diye ikiye ayrılmıştır. İşte ben bu bölünmüşlüğün çözüm anahtarının Kuvâ-yı Milliye ruhunda yattığına inanıyorum. Nitekim Kurtuluş Savaşı yıllarını hatırlayınız, insan felsefesi gözlüğüyle ele alınız koşulları; bir tarafta manda taraftarları, bir tarafta İslam devletini isteyenler, bir tarafta Osmanlı taraftarları, diğer bir tarafta yeni Türkiye Cumhuriyeti görüşü ve görüş oluşturamayacak kadar karamsarlığa düşmüş insanlar... Böylesi güçlü ve keskin bir bölünmüşlüğü bir bütün haline ne getirmiştir? "Kuvâ-yı Milliye" Öyleyse bu ruh neden tekrar canlandırılmasın ve laisizm tekrar laikliğe dönmesin? En idealist ve rasyonel yol budur Türkiye Cumhuriyeti adına.

Bu noktaya kadar yapılmış olan tüm teknik ve analitik değerlendirmeler Atatürk ideolojisinin insan felsefesi açısından anlaşılmasını kolaylaştırmaya yöneliktir. Öyleki bu ideoloji ne kadar net anlaşılırsa, Kuvâ-yı Milliye olgusu da o derece daha kuvvetli özümseir. Çünkü Kuvâ-yı Milliye ruhu Türk toplumuna bağımsızlığı kazandırmıştır, en zor zamanında ilaç olmuştur, ruhlara ve yüreklere güç aşılamıştır. Dolayısıyla şimdi de Kuvâ-yı Milliye olgusunun doğmaya başladığı süreci incelememiz gerekir:

Yunanlıların İzmir'i 15 Mayıs 1919'da işgal etmeye başlaması, Megali Idea düşüncelerini ne derece gerçekleştirmek istediklerini ve bu yönde nasıl da önemli bir adım attıklarını ortaya koyuyordu. Ardından Harbiye Nazırlığı işgale karşı tavrını memleketten yana belirlemişti ama nasıl bir sistem dahilinde mücadele edileceği hususunda net bir karar verilememişti. Çünkü özellikle Batı Anadolu'daki birlikler Mondros Mütarekesi gereğince terhis edilmiş ve ayrıca aleyhte propagandalar neticesi firarlar nedeniyle çekirdek haline gelmiş durumdaydı. Ayrıca İtilaf devletleri bu işgalin gerekçesini, diğer işgallerde de olduğu gibi Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesine dayandırmaktaydılar. Bu sebeple mütareke gereği Osmanlı Devleti'nin ve ordusunun açıkça karşı koymasına imkan yoktu. Fakat vatan toprakları da bariz olarak işgal edilmekteydi ve buna da acilen bir çare bulunmalıydı. Tam da bu noktada

Burdur Askerlik Şubesi Başkanı “ halkın çoğunluğuna dayanacak şekilde bir teşkilat yapılmasını ve bunların mümkün mertebe el altından silahlandırılmasını ” teklif etti. Öte taraftan Yunan işgaline karşı sivil direniş arayışları ve faaliyetleri de başlatılmıştı. İzmir’in işgalinin ardından Kazım Özalp Menemen üzerinden Bandırma’ya hareket etti ve yol boyunca İzmir’in işgali hakkındaki bilgileri aktararak Redd-i İlhak teşkilatının oluşturulmasını talep etti. Buna eş zamanlı olarak, bölgedeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de silahlı mücadele yapmak ve bu yönde direniş kuvvetleri oluşturmak için gayret sarf etmekteydiler.

Aslına bakılırsa Türkler bu şekilde mücadelelere tarih boyunca alıştırtılar, mesela; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1917 Osmanlı – Yunan Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında Türk milis kuvvetlerinin savaşa katılması gibi...Artık sıra Anavatanın işgaline karşı müdahale göstermeye gelmişti. Zaten Mondros Mütarekesi’ni takip eden günlerde Nazım Bey Toroslar’daki aşiretlerle temasa geçerek, savunma hareketine girişilebileceğini belirtmesi ve gençleri örgütleyerek silah dağıtması da bu yönde yapılan girişimleri doğrulamaktadır.⁶

İşte böylesi bir ortam içinde, 57. Fırka Komutanı Albay Refik Bey, Burdur Askerlik Şubesi Reisi görüşleri doğrultusunda çare içeren bir raporu Harbiye Nezaretine iletti ve raporun sonunda “ Durumun ıslahı için Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı vücuda getirmenin en iyi tedbir olacağı ” belirtilmekteydi. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa da raporun sonundaki Kuvâ-yı Milliye kurulmalıdır cümlesinin altını çizerek “ son fıkra gayet önemlidir ve acele edilmesi lazımdır ” diye not düştü ve işin ilginç bu kayıt açık olarak basında da yer almıştır.⁷ Böylece Kuvâ-yı Milliye (Milis Kuvvetler, Milli Kuvvetler) adı ve düşüncesi benimsenmeye başladı ki ardından da bu şekilde teşkilatlar oluşturulmaya başlandı; keza Batı Anadolu’da başlayan bu hareket daha sonra hızla tüm yurda yayıldı. Nitekim güneyde Fransızlara, batıda ise Yunanlılara karşı mücadele eden tüm milis güçler veya mukavemet eden ordu birliklerine bu ad verildi. Bu şekilde oluşturulan Kuvâ-yı Milliye’yi tüm Türk toplumu benimsedi ve bütün gücüyle destekledi; neticesinde idealist ve güçlü bir liderin de organizasyonu ile yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin temelleri atılmış oldu. Buraya kadar Kuvâ-yı Milliye olgusunun teknik olarak incelemesini yaptık. Öte taraftan bu olguyu sadece teknik boyutu ile özümsemenin mümkün olduğuna inanmamaktayım ve bu

⁶ Dr. M. Derviş Kılınçkaya, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 8.Baskı, Ankara,2006, s. 151.

⁷ Sıtkı Aydinel, *Güneybatı Anadolu’da Kuvay-ı Milliye Harekatı*, Ankara, 1990, s. 70.

sebeple bu olguyu analitik olarak, bireysel ve toplumsal açıdan da ele almak istiyorum:

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki; millet kavramı, sosyologlar arasında biçimsel ve fonksiyonel özellikleri açısından tam olarak görüş birliğine ulaşamamış bir kavramdır. Ancak Türk milletinin karakteristik özelliklerini yansıtmaması bakımından, E. Renan'ın meseleye manevi açıdan yaklaşan; "*milletin, bir ruh, idealler ve hislerdeki birlikteliğinin meydana getirdiği değerlerin tümü*"⁸ şeklindeki tarifi daha uygun gözükmektedir. Özellikle Türk milletinin yapısal özelliklerine baktığımızda; güçlü, emek sarf ederek kazanmayı seven, ruhsal dünyalarındaki yapının ivme kazanabilmesi için coşkulu katalizörlere ihtiyaç duyan ve daha da önemlisi yüksek dereceli duygusal tepkimeler göstermesi vs. sayabiliriz. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlama safhalarındaki herhangi bir Anadolu insanının ruhsal yapısını, felsefe biliminin en temel yardımcısı olan psikoloji bilimi aracılığıyla ele alırsak ve empati metodunu da kullanırsak şu netice ortaya çıkar: Bireyin iç dünyası oldukça karamsardır ve kör bir yolculuğa çıkmaya hazırlanmaktadır. Nitekim bu yolculuk insanı, sonunda ölümü bile üç gün sonra duyulan bir kişinin ya da gökyüzündeki tek bir yıldızın yalnızlığı kadar büyük bir yalnızlığa iter, çünkü ego ancak tam bir ümitsizlik noktasına gelince teslim olur ve bu teslimiyet gerçekten acı verici boyuttadır. Çünkü birey, kendini yutacak dipsiz bir uçuruma atılmış gibi hisseder ve bu ölüm gibi gelir; ancak bu bir taraftan ölümdür, diğer taraftan ise o bir diriliştir. O doğmak için ölmektir. Bu yolculukta birey bilinçaltının karanlıklarına dalar; fakat farkındalık boyutu ne yazık ki oldukça azdır hatta hemen hemen hiç yoktur. İç dünyamızın bu karanlığı, gerçek benliğimizin yani tanrının şekilsizliğinin göz kamaştırdığı yerdur ve benliğimiz karanlıkta gizlenmiş bir ışıktır. Öyle ki bir karanlığı aydınlatabilmek için iki kibritin yan yana gelmesi gerekir ve bu kibritlerden birinin adı Mustafa Kemal Atatürk, diğerininki ise Türk halkıdır. İşte bu iki kibritin çakılmasıyla çok ciddi bir alev çıkmıştır ve bu alev ortadaki tüm karanlığı aydınlatarak, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştır.

Öte taraftan, dağınık Kuvâ-yı Milliye örgütlerinin merkezileştirilmesi hakkında da üzerinde durmamız gereken noktalar olduğuna inanmaktayım. Nitekim daha önce Mustafa Kemal Atatürk'ün laiklik – sekülerlik analizinde de belirttiğimiz gibi, bu liderin karar alma mekanizmasında kullandığı tutarlılık metodu sayesinde seküler bir yapı denemesi yapılmış ve nihayetinde Türk toplumunun sahip olduğu aşırı duygusal yapı ve o dönemin şartlarındaki cehalet ortamı göstermiştir ki Türk toplumu daha keskin ve net tavırları

⁸ H. Ziya Ülken, *Sosyoloji*, (y.y), 1943, s.172.

benimseyebilmektedir. Dolayısıyla laiklik tercih edilmiş, laiklik yolu sekülerizm asfaltı ile döşenmiş ve nihayetinde sağlam bir laik yapıya kavuşmuştur yeni Türkiye Cumhuriyeti. Gelgelelim dağınık Kuvâ-yı Milliye birliklerinin merkezi ve düzenli bir ordu altında birleştirilmek istenmesi de yine Mustafa Kemal'in zamansal ilerleme ile doğru orantılı olarak almış olduğu rasyonel ve bir o kadar da zaruri olmuş bir karardır.⁹ Eğer Milis Kuvvetlerinin dağınıklığı ortadan kaldırılıp, merkezi ve modern bir yapı altında birleştirilmeseydi, ünlü yazar George Bernard Shaw'ın şu sözü Türk toplumu açısından gerçek olacaktı : “ Hayatta iki büyük trajedi vardır: Biri gönlünün istediğine, hedeflediğine kavuşamamak; diğeri ise ona kavuşmaktır.” Yani tüm taşlar sağlam ve sıkı biçimde oturmamış olacak ve bir gün gelip parça parça olacaktı; fakat bu noktada Mustafa Kemal Atatürk'ün idealist yapısı devreye girdi ve Makyavelist bir mantıklılıkla bunun oluşma ihtimalini ortadan kaldırdı.

Tüm anlatılanları özetlememiz ve bir sonuç çıkarmamız gerekirse, insan felsefesi açısından baktığımızda Mustafa Kemal Atatürk gerçek anlamda bir mucize yaratmıştır, hem de tesadüfle uzaktan yakından alakası olmayan son derece rasyonel ve tutarlı bir mucize. Öyle ki bu tarz büyük bir eser yaratabilen lider, sahip olduğu ‘Ben’ duygusunu öldürüp yerine Türk toplumu anlamına gelen ‘Biz’ duygusunu yerleştirmiştir. Bu ciddi anlamda bir özveridir, çünkü pragmatist kişiler ya da normal insan doğasına (insan doğası kötüdür) sahip bireyler bu tarz bir davranıştan itinayla kaçınırlar. Tüm özel yaşamınızın bir ülke demek olduğunu hayal ediniz ve en azından hissetmeye çalışınız lütfen! Kuvâ-yı Milliye ise bu ülkenin giydiği kıyafettir, taşıdığı ruhtur, döktüğü gözyaşı, attığı kahkaha, akıttığı kandır. Yıl 1919 ya da 2009 fark etmez; çünkü Türk insanı duygusuz değil aksine oldukça duygusaldır ve taşıdığı bu Kuvâ-yı Milliye duygusunu asla kaybetmez, kaybedemez. Eğer ki Türkiye Cumhuriyeti Mustafa Kemal Atatürk'ün eseriye; eğer ki bizler onun soylu kanını taşıyan evlatlar isek ve eğer ki yüce Türk bayrağını kanımız ile yarattıysak asla ve asla bu ruhu, bu duyguyu unutamayız ki zaten böyle bir hakka da sahip değiliz. Ne mutlu Türk'üm diyene!

⁹ Theodore Roosevelt, Henry Kissinger, *Diplomasi*, İş Bankası Yayınları, 6. Baskı, s. 33.

Doç. Dr. Mevlüt ÇELEBİ

Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğünün yanı sıra Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Başkanlığı'nı da yürütmektedir. Milli Mücadele, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi çalışma alanlarıdır.

Doç. Dr. Hasan MERT

Ege Üniversitesi edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yerel tarih ve Çanakkale savaşları hakkında araştırmalar yapmaktadır.

Dr. Eren AKÇİÇEK

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden emekli olmuştur. Bir tıp adamı olmakla birlikte, Türk tarihi ve kültürü hakkında çalışmalar yapmaktadır. Atatürk'üm hastalığı hakkında bir doktora tezi hazırlamıştır.

Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Ermeni sorunu ve yerel tarih başlıca çalışma alanlarıdır.

Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi öğretim üyesi olarak yapmaktadır. Güneş, aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğünü de yürütmektedir.

Okt. Dr. Gülben Mat

Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nde okutman olarak görev yapmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde doktorasını tamamlamıştır.

Okt. Belkız AYAZ ÇOBAN

Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nde okutman olarak görev yapmakta olan Ayaz Çoban, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde doktora yapmaktadır.

Okt. İbrahim ÇOBAN

Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nde okutman olarak görev yapmaktadır. Çoban, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde doktora yapmaktadır.

Haydar DEMOĞLU

Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksek Okulu'nun sekreterliğini yapmakta olan Haydar Demoglu'nun yayınlanmış şiirleri ve şiir kitabı bulunmaktadır.

